

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF KYRGYZ REPUBLIC

NATIONAL CENTRE OF MANAS STUDIES AND ARTISTIC CULTURE

THE «MEERIM» INTERNATIONAL CHARITABLE FOUNDATION FOR SUPPORT OF
CHILDHOOD AND MATERNITY

**HISTORICAL SONGS,
KOSHOKS AND STORIES**

THE 19-TH VOLUME OF «FOLK LITERATURE» SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АЙТМАТОВ Ч. Т. — башкы редактор

АКАЕВА М. Д.

АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактордун орун басары

БОЛЖУРОВА И.С.

ЖАЙНАКОВА А.

ИШИМКАНОВ К. К.

КАКЕЕВ А. Ч.

КАРЫПКУЛОВ А. К.

КЕБЕКОВА Б. К.

КЫРБАШЕВ К. К.

МУСАЕВ С. М.

ШАРШЕНАЛИЕВ Ө. Д.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
МАНАСТААНУУ ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН УЛУТТУК БОРБОРУ
ЭЛ АРАЛЫК «МЭЭРИМ» КАЙРЫМДУУЛУК ФОНДУСУ

**ТАРЫХЫЙ ЫРЛАР,
КОШОКТОР ЖАНА ОКУЯЛАР**

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН 19-ТОМУ

КРУИАсынын корреспондент-мүчөсү,
филология илимдеринин доктору, профессор
АБДЫЛДАЖАН АКМАТАЛИЕВДИН
жалпы редакциясы астында

Баш сөзүн жазгандар: С.ЕГЕМБЕРДИЕВА,
А. АКМАТАЛИЕВ

Түзгөндөр: С.ЕГЕМБЕРДИЕВА,
А. АКМАТАЛИЕВ

Бишкек – 2002
«Шам» басмасы

ББК—82. 3 (2 Ки)
Т-20

Т-20 Тарыхый ырлар, кошоктор жана окуялар. /А. Акматалиевдин жалпы редакциясы астында. Түзгөндөр жана баш сөздөрүн жаз. С. Егембердиева, А.Акматалиев. Кырг. Улут. И. А. ж. б. — Б.: «Шам», 2002.—544 б. («Эл адабияты»).

ISBN 9967-10-077-X

Китепке кол жазмалар корунда сакталып турган түмөндөгөн эл оозеки чыгармалардын ичинен «Тарыхый ырлар», «Тарыхый адамдарга арналган кошоктор» жана «Тарыхый окуялар» деген бөлүктөрү кирди.

Китеп кыргыз тарыхын көркөм сөз кудурети аркылуу сезүүгө жана үйрөнүүгө шарт түзөт, ошондой эле окурмандарга али белгисиз кызыктуу жана олуттуу фактыларга туш кылат.

Жыйнак окурмандардын калың катмарына арналат.

*Басмага Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун
Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.*

Рецензент: тарых илимдеринин кандидаты Р. ЖОЛДОШЕВ

4702300500
Ш.----- 2002
М 455 (11)—2002

ББК 82. 3 (2Ки)

ISBN 5-7499-0128-9

© Манастаануу жана көркөм
маданияттын улуттук борбору.

© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук
фондусу.

© «Шам» басмасы 2002.

БАШ СӨЗ

Тарыхый ырлар элдин жашоосу менен тыкыс байланышта болуп, элдин башынан өткөн тарыхый окуяларды чагылдырат. Тарыхый ырларда мамлекеттин тарыхы чагылдырылып, ошол тарыхый окуяларга карата болгон элдин көз карашы берилет. Негизинен тарыхый ырлар элдин таламын көздөп, ички жана тышкы душмандар менен күрөшүүдө активдүү роль ойногон саясый ыр болуп эсептелет. Ошентсе да, дайым эле болуп өткөн тарыхты дал өзүндөй кылып так берет деп түшүнбөөбүз керек. Айтуучулардын көркөм дүйнөсүнүн деңгээлине жараша идеялык-саясый абалды күчөтүү максатында же болбосо угуучуларды өзүнө тартуу үчүн эмоциялык абалда айтылып кеткен учурлар да болот. Кээ бир тарыхый ырларда айтуучу болуп өткөн так маалыматты бербестен, кээде ойдон чыгарылган уламыш, имишти кошуп айтышына күбө болобуз. Мисалы, Балбай баатырдын орус төбөлдөрү колдуу болуп түрмөдөн ууландырылган деген имишти алалы:

«Сөөмөйүндө уусу бар,
Эң Балбайга сыйпады.
Душмандыгын билгизди,
Балбай жакшы киши деп,
Мурдуна сөөмүн тийгизди.
Солдат кетти талаага:
Жолукту Балбай балаага»¹

— Деген саптардан сөөмөйүн ууга малып келген солдат нерсе болбойт, ал эми Балбай ууланып өлөт. Балбайды жөлөп-таяган Молдосандын колу шишип карышып калат. Мындан биз элдин «өз баатырына эч ким түздөн-түз даап өмүрүнө кол сала албайт эле, ошол себептүү жашыруун, билгизбей уу сыйпап өлтүрүштү» — деген ишенимин көрөбүз.

Айтылуу Шабдан баатырга арналган тарыхый казалда баатырдын падыша өкмөтүнө кыргыз жерин каратуудагы эмгеги баса белгиленип, басып алуучулардын сый-урматына татыктуу болуп, өмүрү өткөнчө сый көргөнү айтылган. Ошол эле маалда сап арасынан жөнөкөй элдин тарткан жабыры:

«Талкалаган Чарбакты,
Жанындагы жолдошу,
Айтып-айтып зар какты»

— деп жылт эте көрүнө калат. Бийлик, байлык үстөмдүк кылып, ачык айтканга айла жок ошол мезгилде жабыр тарткандардын зары экинчи планда каймана түрдө берилип келген.

Эл-жердин боштондугу үчүн күрөштү берүүдө тарыхый ыр өтө жогору деңгээлге жеткен. Бул ырлардын мазмунунда Кокон хандыгынын кысымына, андан кийин Орусия падышасынын басып алуучулук саясатына каршы элдин башын бириктирип көтөрүлүшкө чыккан эр-азаматтардын эрдиктери даңкталган:

«Тегереги кыргыздын,
Темирден тарткан тор болду.

¹ Кол жазмалар фондусу. Инв. 66 (260).

Түшкөн жери кыргыздын,
Кырк кулач терең ор болду.
Кокондуктун бийлиги,
Маңдайга бүткөн шор болду.
Тартып алды кокондук,
Беш көкүлдүү кыздарды».¹

— деп, эл оозунда айтылып калган тарыхый ырлардан эле эл башына түшкөн мүшкүлдөн кабар алабыз. Эзүүгө чыдай албаган элдин башын бириктирип Ош, Анжиян жактан алтын айчык туу кармаган Мамыр Мерген уулу баштаган көтөрүшчүлөр Кокон хандыгына эң биринчилерден болуп каршылык көрсөткөндүгү, хандын менменсиген колун талкалагандыгы элге даңаза болот. Мамыр баатырдын сүрүнөн корккон Кудаяр хан: «Мамырды кармап берсең, бүт хандыгым менен сен жакка өтөм»² — деп, падыша өкмөтүнүн элчилигине убада берет. Кара башы бир хандыкка татыган Мамыр баатыр Токмок уездинин начальниги тарабынан 1874-жылы кармалып, бир кабарда 1876-жылы, бир кабарда Анжиян шаарында 1881-жылы асып өлтүрүлгөн.

Тарыхый ырларда тарыхый адамдардын адамдык касиети менен болуп жаткан окуя ажырагыз болуп берилет. Бул ырларда элдин жашоо традициясы менен тарыхы көркөмдөлүп берилет, каармандар да чыныгы тарыхтан алынып, алардын эл үчүн жасаган эмгектери өтө жогору бааланат. Эрдик, б. а. эл-жерди коргоо темасы тарыхый ырлардын көпчүлүгүндө чагылдырылат. Эл-жерди коргоону өзүнүн өмүрүнөн да жогору койгон каармандар ар дайым элдин урматына татыктуу болуп келген. Мисалы, калмактардын эзүүсүнөн элди куткарып, жер коргогон Курманбек баатырга арналган баянды атасак болот. Орус фольклористикасында бул өңдүү баатырлар көбүнчө былиналарында учурайт. Тарыхый каармандардын образына карата болгон фантазиянын тарыхый окуяга аралашып кетиши, улам берилген сайын элдин табитине туура келе бербегендигине байланыштуу конкреттүү тарыхый окуяларды чагылдырып берген тарыхый ырлардын жаралуусу келип чыккан. Кийинки тарыхый ырлардагы каармандар өтө апыртылган көрүнүштөрдөн ажыратылып, чыныгы турмушка жакындаган поэтикалык чыгарманы түзгөндүгү көрүнүп турат.

Кол жазмалар фондусунда сакталып турган материалдардын ичинен кыргыз элинин жашоосунда өзгөчө бир бурулуш болгон жагдайларды чагылткан тарыхый ырлар бир топ эле көп. Анын эң маанилүүсү да, көлөмдүүсү да болуп, 1916-жылдагы көтөрүлүшкө арналган Үркүн темасы эсептелет. Эл башына түшкөн апаат бул тарыхый ырларда өтө көркөм, өтө образдуу, чыныгы оор тагдырды өздөрү аралашып, өздөрү күбө болгон адамдардын зыркыраган жан-дүйнөсү аркылуу берилгендигине күбө болобуз.

Тарыхый ырларды мурун жарыкка чыгарууга Ж. Төлөев аракет кылган экен, кандайдыр бир себептер менен жарыкка чыкпаптыр. Андан «Казак кайың саап, кыргыздын Ысарга киргени» — деген ыр алынып, ушул жыйнакка киргизилди.

С. А. ЕГЕМБЕРДИЕВА,
улуу илимий кызматкер

¹ Сыдыков О. Тарых кыргыз Шадмания. Шабдан баатырдын казалы. «Кыргызстан», 1990-жыл.

² Мыйманалы Мамыт уулу. «Ала-Тоо», № 10, 1990.

«КАЗАК КАЙЫҢ СААП, КЫРГЫЗДЫН ЫСАРГА КИРГЕНИ»

Санчы сынчынын кан Кудаянды сынашы

Сарыбагыштын элинде,
Сарысейит дегенден,
Үчүкө, Түлкү эгиз эр,
Кудаян менен Эрдене,
Телегейи тегиз эр.
Аты айтылган Кудаян,
Кимден баккан билинбейт,
Асыранды баласы,
Ак калпактуу кыргызга,
Артыкча тийген балаасы.
Үчүкө, Түлкү эгиз эр,
Жаңыл кыздан өлгөн соң,
Кайра келбес чын жайды,
Катар экөө көргөн соң,
Ала-Тоодо кыргызга
Кудаян эми кан болот.
Жүрүш менен турушу,
Кара жолтой жан болот.
Дүнүйөгө мас болот,
Акыл тапчу адамга,
Ал Кудаян кас болот.
Өз билгенин кылчу экен,
Кылып жаны тынчу экен.
Бир күнү туруп Кудаян,
Өзүнөн өзү оолугат,
Кадимки Санчы сынчыны,
Чакыртып алып кашына
Мына мындай деп айтат:
«Сынчы экениң чын болсо,
Сынагын мени, деп айтат.
Баатырмынбы, эрминби?
Адамдан башка шерминби?
Акылым артык кеңминби,
Эртеги өткөн Манастан,
Мен Кудаян кемминби?
Ай ааламга таанымал,
Ат башында кашкабы
Баатырлыгым башкабы?!
Жоомартмынбы, сараңбы,

Жүздү жашап барамбы?!
Тукумум арбын болобу,
Мен сыныңа толомбу?!
Тукумум журтту кармайбы,
Ажыдаардай оп тартып,
Кез келгенди жалмайбы?!»
Ушу сөздү урганда,
Сынагының мени деп,
Кудаян кыстап турганда,
Анда сынчы кеп айтат:
«Сенде сын жок деп айтат,
Сени сынап болбойт, дейт,
Сыноого сының чак келбейт,
Сынаган сынчы оңбойт!» — дейт.
Кудаян ага болбоду,
Кычаганын койбоду.
Анда сынчы кеп айтат:
«Ушу мени Кудаян,
Кыстабачы деп айтат.
Сынап чынын мен айтсам,
Акыры менден сын кетет,
Сенден сыймык сыр кетет.
Көргөнүм айтып салармын,
Жаман айтып салдың деп,
Бул сынчыны кор кылып,
Маңдайым калың шор кылып,
Астымдагы Төөбоз ат,
Айыпка жыгып аларсың,
Кан Кудаян койсоңчу,
Бул кылыктан тойсоңчу!»
Деп ошондой сөз айтып,
Сынабаймын сени деп,
Сынчы моюн бурганы,
«Сына сынчы сына!» — деп,
Алаптаган Кудаян,
Күчөп кудай урганы.
Сынчы сынын жар айтат,
Кудаяндан көргөнүн,
Жашырбастан шар айтат:
«Кой-кой десем болбодуң,
Компоңдогон Кудаян,
Кордугуңду койбодуң!
Көргөнүмдү айтамын,
Акыры түбү оңбодуң!
Сен кара жолтой бир кансың,
Кадемиң каткан бир жансың!
Ушу сенин тушуңда,
Калың кыргыз бузулат,
Качып-бозуп кысылат.
Аз жыл калды карап тур,
Дүнүйөнү чачасың,

Жөөлөп алып токтобой,
Күн батыш карай качасың.
Көргүлүктү көрөсүң,
Ач кайкалаң куу белде,
Ачкалыктан өлөсүң!
Калмак алат жериңди,
Карап тургун Кудаян,
Кайкалатат белиңди!
Ойрот алат жериңди,
Карап тургун Кудаян,
Омкорот такыр белиңди!
Калмак алат малыңды,
Агызат суудай каныңды!»
Сынчы мындай дегенде,
Кан Кудаян күүлөнөт,
Кашындагы сынчыга,
Каарын төгүп сүйлөнөт:
«Акмак сынчы не дейсиң,
Оозуңа келген сөздү айтып,
Алжыган бир кедейсиң!
Кор болорду билбеген,
Тантыраган кедейсиң!»
Деп ошентип Кудаян,
Кашындагы сынчыны,
Чокуга бирди салыптыр.
Төөбозду жыгып алыптыр.
Ашкере айткан сынчынын,
Коюнундагы ак коён,
Булт коюп секирип,
Сызып жолго салыптыр.
Алаптаган Кудаян,
Сынчыга кордук кылганы,
Астындагы Төөбоз ат,
Жыгып алып тынганы.
Ал сынчыдан сын кетип,
Калган экен ошондо,
Кудаяндан сыр кетип.

Жунгария калмагы

Жунгар деген кайсы жер?
Ашкере кылып айтамын:
Кара-Шаар, Күнөс, Текес дээр,
Жунгардын жери жай болот,
Төрт түлүктүү чарбага,
Оболтон бери карата,
Калмактын журту бай болот.
Кадимки Жылдыз жайлоосун,
Жайлап турат калмактар,
Эң кедейи миң жылкы,
Айдап турат калмактар.

Ак кымыздан аракты,
Тартып турат калмактар.
Салтанаты кылымдан,
Артып турат калмактар.
Кыргыздын Ала-Тоосуна,
Көз алартат калмактар,
Ар качандан бир качан,
Көп алартат калмактар.

III. Вайис султан ким?

Он жетинчи кылымда,
Жунгария калмагы,
Эр өөдөлөп жогору,
Казак, кыргыз, уйгурга,
Оор тиет салмагы.
Өлкөсүндө жунгардын,
Дария Иле суусу бар,
Тыргоот, Шибө, Зубун дейт,
Уруулары ушулар.
Дария Иле боюнда,
Вайис султан кан болот,
Кошуну канча сан болот.
Көтөрүлгөн калмакты,
Күн батышка карата,
Жылдырбастан калмакты,
Тосуп турат Вайис кан.
Акыл менен кайраты,
Озуп турат Вайис кан.
Жылдырбастан калмакты,
Вайис султан токтотот.
Бир канча жолу урушуп,
Кырып жоюп окшотот.
Дария Иле боюнда,
Турган экен Вайис кан.
Калмактарга соккуну,
Урган экен Вайис кан.
Дария Иле боюнда,
Ушу күндө аман бар,
Вайис султан мазары,
Мусулман эли сыйынган,
Мазарга түшүп назары.
Казак, кыргыз элдери,
Вайис султан мазарын,
Вайсилкара деп айтат,
Унутпастан көп айтат.
«Түрк-татар» деген тарыхта,
Вайис кан аты жазылган,
Басма сөзгө басылган.

IV. Калмактардын Ала-Тоону басып алышы

Вайис султан тушунда,
Лоптон чыгып Жаңыл кыз,
Ажыдаардай октолот,
Карыш жылбай батышка,
Калың журту калмактын,
Кан буугандай токтолот.
Ала-Тоонун жеринде,
Үчүкө, Түлкү, кан Шырдак,
Бул өңдөнгөн эрлер бар,
Кара кулак шерлер бар.
Жаңыл кыздын колунан,
Үчүкө, Түлкү эр өлүп,
Ажалы жетип күн бүтүп,
Кан Шырдакбек бөрү өлүп.
Ушундай иштер болгон соң,
Кыргыздын бели сыныптыр,
Калмактын көөнү тыныптыр.
Ушу мезгил ичинде,
Вайис султан өлүптүр,
Кыяматты көрүптүр.
Колго түшүп кор болуп,
Жаңыл кыздын ошондо,
Даңкы чыкпай калыптыр.
Ушундай иштер болгон соң,
Баса келип калмактар,
Ала-Тоодо кыргызды,
Астын-үстүн салыптыр.
Ак калпактуу кыргыздан,
Белдүү эрлер жок болуп,
Башкарар эрлер болбостон,
Баш аламан токтолуп.
Кыргыздан кубат кетти деп,
Кетпегенде нетти деп,
Ала-Тоону шыпырып,
Алар убак жетти деп.
Жунгария калмагы,
Көчө чыгып каптаптыр,
Чаң асманын чыгарып,
Ак калпактуу кыргызды,
Таманга салып таптаптыр.
Жунгария калмагы,
Көктөмдө чөптөй толуптур,
Ала-Тоонун жерине,
Жайнап келип конуптур.
Ала-Тоону калмактар,
Баса келип алыптыр,
Келип конгон жерине,
Таштарга тамга салыптыр.
Таштан буркан оюптур,

Кудай кылып коюптур.
Калмактын каны Коңтаажы,
Ысык-Көлгө конуптур,
Оонабас султан болуптур.
Алты-Шаар, Кашкарды,
Аны да калмак каратат,
Ала-Тоонун кыргызын,
Ар тарапка таратат.
Каптап кирген калмакка,
Казак да карап бериптир,
Каяшаяк кылбастан,
Дегенине көнүптүр.
Каптап Жунгар калмагы,
Кара курттай толуптур,
Кең Кашкарга ошондо,
Бака маңжы чоң калмак,
Ордолуу кан болуптур.
Ысык-Көлдө Коңтаажы,
Бака маңжы атасы,
Айтылып турган сөздөрдүн,
Эч бир жоктур катасы.
Качпай калып жеринде,
Катуу ачкалык болгондо,
Казак кайың сааган дейт,
Кыргыз Ысар кирген дейт.

V. Кыргыздын Ысарга киргени

Каптап калмак кирген соң,
Токтоно албай кыргыздар,
Дүнүйөнү чачыптыр,
Ысар менен Көлөпкө,
Көңтөрүлө качыптыр.
Бир жылкыдан башкасын,
Таштап качат малдарын,
Ала качат жандарын.
Матоосу менен төө калат,
Короосу менен кой калат,
Желеси менен уй калат,
Тигилүү бойдон үй калат.
Кетмен-Төбө, кең Талас,
Атбашы, Нарын, Ала-Тоо,
Кең Ысык-Көл, Чүй калат.
Ала-Тоонун жеринен,
Ак калпак кыргыз качканда,
Дүнүйөдөн айрылып,
Акылынан шашканда,
Кан Кудаян ошондо,
Ач кайкалаң куу белде,
Ачкасынан өлүптүр,
Акыретти көрүптүр.

Сынчынын сөзү чын болот,
Калың журттун алдында,
Бурулбай сыны сын болот,
Акыр заман журтуна,
Айтылып калган ыр болот.
Кудаяндын тукуму,
Эң артыкча аз болот.
Жыйырма түтүн чамасы,
Сарбагыштын ичинде,
Тоголок деп аталат,
Назарлары пас болот.

VI. Өзүбектердин кыргыздарга кылган мамилеси

Калмактан качкан кыргызды,
Тосуп алып жолунан,
Анжиян, Кокон сарттары,
Абыдан өтөт дарттары.
«Капыр экен кыргыздар,
Кесепети жетет деп,
Жетпегенде нетет деп,
Колуна тийген кыргыздын
Эр бүлөсүн кыйратат,
Эпсиз жаман ыйлатат.
Тартып кетет таптакыр,
Беш көкүлдүү кыздарын,
Татытат абдан туздарын.
Өлгөндөн калган кыргызды,
Ыйманга тилин келтирип,
Ислам динге киргизет.
Кыргыздардын башына,
Азапты арбын жеткирет.
Эшен, молдо, кожолор,
Каарданса кыргызды,
Тирсегинен илишет,
Баштагыдай бош жүрбөй,
Өлгөндөн калган кыргыздар,
Дыйкандыкка киришет.
Көрбөгөндү көрүшөт,
Анжиян, Букар элинин,
Өкүмүнө көнүшөт.
Өкүмгө көнбөс кыргыздар,
Ажалдан мурун өлүшөт.
Анжиян, Көлөп, Ысарга,
Качып барган кыргыздар,
Он түтүнү баш кошпой,
Тозуп кетет ошондо,
Тополоңу тоз болуп,
Тозуп кетет ошондо.
Дегенине сарттардын,
Көнүп калат ошондо,

Азы аман калса да,
Көбүрөөгү кыргыздын,
Өлүп калат ошондо.
Көрбөгөндү башкача,
Көрүп калат ошондо.
Ак калпактар таптакыр,
Динге кирет ошондо,
Мурун сүйлөп көрбөгөн,
Тилге кирет ошондо.
Эшекти аттай минишет,
Билбеген тилди билишет.
Эшен, кожо, молдолор,
Эр азамат жигитти,
Денекул кылып алышат,
Башына азап салышат.
Эшекке чом токутат,
Үйрөтүп намаз окутат.
Карылар какшап кеп айтат:
«Анжиян, Букар элинин,
Кордугу өткөн» — деп айтат.
Калмактын болуп кордугу,
Ак калпактуу кыргызга,
Сарттардын өтөт зордугу.
Калмактан качкан кыргыздар,
Сарттарга барып тутулат,
Аябастан утулат.
Ошентип кыргыз азаят,
Оболкудай болалбай,
Обурагы басаят.

VII. Коңтаажы кандын балдары

Коңтаажы канда үч бала,
Аттары экен ушулар,
Ажаан, Шуну, Калдама.
Күлкаакы деген кызы бар,
Адамдан башка нуру бар.
Аксакалы Ажаандыр,
Ар бир кылган иштери,
Адамдан башка тажаалдыр.
Ал Ажаанды Коңтаажы,
Сары-Өзөн Чүйгө кан кылат,
Кандыгын журтка даң кылат.
Артыкча тажаал ал Ажаан»
Жазыксыз жанды өлтүрөт,
Азапты артык жеткирет.
Баш кошуп алып калмактар,
Ажаанды кармап союптур,
Кара көзүн оюптур.
Ажаанды жайлап салыптыр,
Көп биригип алганда,

Ажаанды кармайт деген сөз,
Ак калпактуу кыргызга,
Ылакап болуп калыптыр.
Шунуда кан болуптур,
Анын да кан болгонун,
Калың калмак көрүптүр.
Күчөй элек кезинде,
Ажалынан өлүптүр.
Калдама адил болуптур,
Калкынын көөнү толуптур.
Ала-Тоону ээлеген,
Калмактын калкы ошондо,
Ар жерден алым алыптыр,
Жерге эгин салыптыр.
Төрт түлүктүү чарбасы,
Жердеги чөптөй болуптур.
Байлыгы ташып толуптур.
Илгертен бери карата,
Көчмөндүү экен калмактар,
Кыргыздарга башынан,
Өчмөндүү экен калмактар.

VIII. Бугу элинин качпай калгандары

Ала-Тоонун жерине,
Калмак басып киргенде,
Ала-Тоонун кыргызы,
Ысарга үркүп жүргөндө,
Бугу деген уруунун,
Бир тобу тамам качпаптыр,
Дүнүйөсүн чачпаптыр.
Ысык-Көлдүн тоосунда,
Бейкут жатып калыптыр,
Каптап түшүп Коңтаажы,
Ысык-Көлдү алыптыр.
Качпай калган бугулар,
Коңтаажыны көрүптүр,
Өкүмүнө көнүптүр.
Коңтаажы кан элине,
Эч жамандык кылбаптыр,
Адил экен калмак деп,
Анда кыргыз сындаптыр.
Коңтаажы кан өлгөн соң,
Калдама кан болгон дейт,
Калкынын көөнү толгон дейт.
Калдама адил чыккан соң,
Аны кыргыз уккан соң,
Анжиян, Букар жеринде,
Азып жүргөн кыргыздар,
Урук болуп топтошуп,
Ала-Тоону жоктошуп,

Анжияндын чыгыш бетине,
Калмактардын четине,
Калмакка четтеш келишет,
Сүйлөшүп сөзгө көнүшөт.
Каттоо болуп калышат,
Үйрөнүшүп алышат.

IX. Калдама менен Белек

Калдаманын тушунда,
Бугунун даңктуу кишиси,
Белек болот ушунда.
Кан Калдама Белекке,
Таш сайып улук кылыптыр,
Ал кабарды укканда,
Адил экен калмак деп,
Кыргыздын көөнү тыныптыр.
Качпай калып калмакка,
Баш ийип калган бугулар,
Жери Ысык-Көл жай болуп,
Төрт түлүк малда санат жок,
Жылбай калат бай болуп.
Калдама журтка кан болуп,
Адилдиги араандап,
Алыска кетип даң болуп.
Ысык-Көлдүн тескей тоо,
Тескей тоонун сыртында,
Ак-Шыйрак, Жаңы-Арт, Сырты бар,
Кар баспаган кара жер,
Малга жайлуу ушулар.
Дабанчы деген бир калмак,
Бир уруу калмак элине,
Башчы болуп ошондо,
Ак-Шыйрак, Жаңы-Арт жерлерин,
Ээлеп жатып калыптыр.
Калдамага баш ийбей,
Өзүнчө болуп алыптыр.
Бир күнү туруп Калдама,
Чакыртып алып Белекти,
Мына мындай кеп айтат:
«Тоо артында Дабанчы,
Баш бербеген каманды,
Төбөсүнөн басамын,
Төрт түлүгүн чачамын!
Кошун жыйып барамын,
Дабанчынын башына
Акыр заман саламын!
Он уулуңду Белегим,
Алып келчи сынамын,
Баш аягын кынаймын.
Калдаманын алдына,

Он уулун Белек өткөрөт,
Артык сынчы Калдама,
Баарын сынап көз көрөт.
Аты Алдаш баланы,
Сынап турат Калдама,
Баш-аягын койбостон,
Кынап турат Калдама.
Сынап туруп акыры,
Сынын айтат Калдама,
Кыпындай жерин койбостон,
Чынын айтат Калдама,
Калдама анда кеп айтат:
«Ушул Алдаш балаңыз,
Тукумдуу болот деп айтат,
Тукуму өсүп толот, дейт,
Ысык-Көлгө конот, дейт.
Кызыл тилин кайраган,
Булбул болуп сайраган,
Чечендер чыгат ушундан,
Акылы дайра теңиздей,
Нечендер чыгат ушундан.
Көзгө сайса ирмебес,
Баатырлар чыгат ушундан,
Кара нээт, таш көңүл,
Капырлар чыгат ушундан.
Ай менен күндөй жаркыган,
Сулуулар чыгат ушундан.
Ар жерлерди толтурган,
Уруулар чыгат ушундан.
Төрт түлүк малы батпаган,
Байлар чыгат ушундан.
Баарын билген өнөрдүн,
Жандар чыгат ушундан».
Аксакалы Тогузбай,
Элчибай, Кожош, Алдаяр,
Тондуу уулу Теңизбай,
Шүкүр, Токоч, Токойду,
Эң кенжеси Толубай,
Толук толот сынына,
Баарысынын толугу ай.
Баарысын сынап болтурат,
Өз сынына Калдама,
Толубайды толтурат.
Токойду сынап кеп айтат:
Бизден кийин заманда,
Тукумунан күл чачар,
Чыгат экен деп айтат.
Карылар какшап кеп айтат:
«Ал күлчачар дегени,
Балбай экен» — деп айтат.
Калдаманын айтканы,

Баары ордунан чыккан дейт,
Заманында карылар,
Катасы жок уккан дейт.
Калдама эми кеп айтат:
«Он уулунду Белегим,
Колго бергин» — деп айтат.
«Дабанчыга барышсын,
Барып уруш салышсын».
Калдамадан кеп угуп,
Балдарыңдын баарысын,
Жигитке бергин, — деп угуп,
Мына ошондо Белектин,
Жүрөгү кетет кабынан,
Билеги кетет сабынан.
«Бербейм» — деп бир ооз айтууга,
Ал Белекте дарман жок.
Эптеп качып кутулса,
Белекте эч бир арман жок.
Анда Белек кеп айтат:
«Он уулумду кошуунга,
Берейин акыр, — деп айтат.
Жарак-жабдык жамдайын,
Ат-тондорун камдайын!»
Деп ошондой сөз айтып,
Аттанып келди үйүнө,
Кантер айла табалбай,
Кайгыланып күйүнө.
«Кандай айла кыламын,
Кайда кетип тынамын!
Тобокел кылып көрөйүн,
Токтолуп карап турбастан,
Томолонуп өлөйүн.
Ысар менен Көлөпкө,
Азып кеткен кыргыздын,
Аркасынан жөнөйүн!
Сыйынайын арбакка,
Кантип берем балдарды,
Калдамадай калмакка!»
Деп ошондой сөз айтып,
Балдары менен кеңешип,
Акылдарын теңешип,
Акбоз бээни алышып,
Ай туякка чалышып.
«Ысык-Көл ата колдо, — деп,
Мүйүздүү эне жарыктык,
Колдогун ушу жолдо» — деп,
Акырын көчүп алыптыр,
Анжиянды карата,
А деп жолго салыптыр.
Ээн жолго салыптыр,

Э, деп көчүп алыптыр.
Асмандан булут тутулуп,
Калдамага карматпай,
Белек кетет кутулуп.
Ал калмактын заманы,
Калмак бийлеп турганда,
Куурулат кыргыз амалы.
Кысым көрсө калмактан,
Көтөрбөс өөр салмактан.
Ондон, бештен болушуп,
Кыргыз качат Анжиянга,
Токтоно албай коюшуп.
Ушундай абал акыры,
Бир кылымга жеткен дейт,
Кыргыздан сыймык кеткен дейт.
Анжиян, Арка ортосун,
Жол кылыптыр кыргыздар,
Аз кылбастан ошондо,
Мол кылыптыр кыргыздар.
Анжиян качкан ал Белек,
Ала-Тоо көрбөй өлүптүр,
Алла-таала кудайдын,
Өкүмүнө көнүптүр.
Балдарынын бир тобу,
Анжиянда өлгөн дейт.
Бир канчасы балдардын,
Аксакал болгон кезинде,
Ала-Тоону көргөн дейт.

Х. Калмактын калдыктары

Ала-Тоо келген калмактар,
Абыдан таршып толгон дейт,
Кашкулак, суур, каманды,
Кармап жешип оңгон дейт.
Ала-Тоодо ал кезде,
Кашкулак, суур көп болот,
Көптүгү чөптөй жык толот.
Ала-Тоонун жерине,
Элүү, алтымыш жылдарча,
Турган окшойт калмактар,
Кашкулак менен суурга,
Тунган окшойт калмактар.
Кыргыздарга азапты,
Салган экен калмактар.
Ала-Тоонун жерине,
Элүү, алтымыш жылдарча,
Калган экен калмактар.
Калмактардын тушунда,
Ар жерде калган белгилер,
Азыр да турат ушунда.

Калмактын казган арыгы,
Айтылып турат аныгы.
Калың кара эл айтат,
Калмак арык деп айтат.
Ташка салган белги бер,
Текшергенде аларды,
Калмактан калган ушулар.
Ала-Тоонун жеринде,
Көп жерлердин атагы,
Калмактардын атында,
Айтылып турат ушунда.
Ысык-Көлдө Байсоорун,
Соорун деген бай калмак,
Как ошонун аты экен.
Бул заманда адамга,
Айтылып сөзү жат экен.
Чоң Кемин менен Ысык-Көл,
Ортосунда тоолордо,
Калмак-Ашуу атагы,
Болгон экен кыргызга,
Калмактардын чатагы.
Доро деген бир сууну,
Дөрө жайсаң алыптыр,
Ушу күндө ошо суу,
Дөрө атанып калыптыр.
Кара Кочкор жеринде,
Арсы калмак болуптур.
Ушу күндө ошо жер,
Арсы атка конуптур.
Кең Нарындын жеринде,
Дөрбөлжүн, Туткуй жери бар,
Бул аттар калмак аттары,
Ушу айтылган жерлерде,
Турган экен ушулар.
Ат-Башынын жеринде
Үч-Буркан, Кембил жер аты
Бул айтылган жерлерге
Турган калмак өз аты.
Үч-Буркан төрө дээр экен,
Байлыгы ашкан эме экен.
Кембил жайсаң турган суу
Кембил атка калыптыр.
Жылчык койбой жерлерди,
Калмак толуп алыптыр.
Ар бир жерде карасак,
Тизилген катар дөбө бар,
Калмактан калган дөбө деп,
Айтышып жүрөт карылар.
Кай бир кары кеп айтат:
«Дөбөлөрдүн бардыгы,
Калмактын көрү» — деп айтат.

«Кай бир кары кеп айтат:
Көр эмес үйү» — деп айтат.
Ала-Тоонун жеринен,
Кай бир кезде кишилер,
Көп мүлктөрдү табышат,
«Калмактан калган мүлктөр» — деп,
Карыялар айтышат.
Кыргыздарда бул күндө,
Толуп жаткан ырымдар,
Карыялар айтышат,
Калмактан калган ушулар.
Нооруждама жаңы жыл,
Айткан сөздү анык бил.
Көчө тамак кылышат,
Ичип-жешип тунушат.
Күүгүм кире, күн бата,
Арчаны колго алышат,
Жалындатып күйдүрүп,
«Алас-алас-алас деп,
Ар балаадан калас» — деп,
Адамдардын баарысын,
Жашы менен карысын,
Бирден-бирден бастырып,
Желпип чаап өткөргөн,
Ойноо бала чагымда,
Өзүм да өтүп көз көргөн.
Коргошундан куйдуруп,
Анын атын «кут» деген,
Касиети бүт деген.
Азыр да кыргыз кеп айтат:
«Куттуу үйдө турам» — деп айтат.
Бул ырымдын баарысы,
Калмактардан калыптыр.
Аралашкан кезинде,
Калмактан кыргыз алыптыр.
Анда кыргыз кеп айтат:
Калмак да болсо ушулар,
Кандуу журт ко деп айтат,
Кудай сүйүп бак берген,
Кандуу журттун салтына,
Кирели биз да деп айтат.
Толуп жаткан ырымдар,
Калмактан калган ушулар.
Жаңыл мырза сөзүндө,
Казактын каны кан Тооке,
Ачык-айкын айтылган,
Айта түшүп кайтылган.
Цэван раптан көрүлдү,
Көрүп көңүл бөлүндү.
Казактын каны кан Тооке,
Миң алты жүз сексенден,

Миң жети жүз, он сегиз,
Учурдагы кан экен,
Кандыгы калкка даң экен.
Калмактын каны Коңтаажы,
Миң алты жүз, бир токсон,
Жана жети жыл экен.
Болгон кези бул экен,
Мындан кийин Калдама,
Өкүм сүрүп калыптыр,
Калың калмак элинин,
Бийлигин колго алыптыр.
Кыргыздан чыккан бир баатыр,
Аты болот Салбасар,
Калдаманы сойгон дейт.
Кара көзүн ойгон дейт.
Коңтаажынын колунан,
Акыры кандык кетиптир.
Амурсан деген калмакка,
Акыры кандык өтүптүр.
Ошол кезде Амурсан,
Кең Кочкорду жердеген,
Акылга дыйкан эр деген.

XI. Кытайдын калмактарды кырышы

Калың калмак элдерин,
Амурсан турат башкарып,
Эргитип акыл ашырып.
«Коңтаажынын тушунда,
Калмактын калкы акыры,
Бейбаш болду ушунда.
Түптүү кытай канына,
Баш бербеди калмак эл,
Жүрүш менен турушу,
Ордо күткөн тагы жок,
Учуп жүргөн шамал жел.
Мындай туруш болбойт деп,
Мындай болуп турганда,
Түбүндө калмак оңбойт деп,
Казак менен кыргызды,
Алты шаар уйгурду,
Так катырып тургузду.
Анжиян, Букар каны бар,
Алда канча жаны бар.
Баш кошуп алып баарысы,
Ала-Тоодо калмакты,
Жоолап баары келбейби,
Азабын колго бербейби!
Акыры калмак оңбойт деп,
Мусулман калкы баш кошсо,
Калмакты бир күн сомдойт деп,

Аны ойлонуп Амурсан,
Кытайга барат камынып,
Таазим кылат табынып.
Амурсан калмак кытайдан,
Калың калмак калкынын,
Кандыгын сурап алыптыр,
Какан канга калмактар,
Баш ийишип калыптыр.
Кандыкты бөлүп алган соң,
Кандуу журт болуп калган соң,
Амурсан калмак ошондо,
Кытайга каршы ок атат,
Тамашага куп батат.
Калың кытай элинен,
Чыжоохей, Фуде эки улук,
Чөптөй черүү алыптыр,
Башынан ылдый карата,
Калмакты каптап калыптыр.
Калмакты каптап союптур,
Кара көзүн оюптур.
Кең Иленин боюнда,
Ошо болгон кыргында,
Кытайлардын колунан,
Миллион калмак өлгөн дейт,
Кыяматты көргөн дейт.
Калмактын туусу жыгылат,
Өлүктөр тоодой жыйылат.
Дүнүйөнү чачыптыр,
Амурсан калмак токтобой,
Казакты карай качыптыр.
Казактын каны Абылай,
Абылай канга барыптыр,
Баш калкалап калыптыр.
Абылай канга кытайдан,
Амурсанды бергин деп,
Элчилери барыптыр.
Анда токтоп туралбай,
Качып алып Амурсан,
Орусту карай салыптыр,
Оруска барып Амурсан,
Чечектен акыр өлүптүр,
Келбес жайды көрүптүр.
Алты шаар, Жунгарга,
Чыжоохей, Фуде ал экөө,
Улук болуп калыптыр.
Каршы болгон калмакты,
Астын-үстүн салыптыр.
Калмактардын кыргыны,
Миң да жети жүз жана
Элүү сегиз жылында,
Он сегиз деген кылымда.

Коңтаажынын кандыгы,
Отуз жылга толуптур,
Андан кийин баласы,
Калдама басып конуптур.
Жыйырма жылдан ашыра,
Турган белем Калдама,
Андан кийин моюнун,
Бул дүйнөдөн таптакыр,
Бурган белем Калдама.
Алтымыш жыл калмактар,
Өкүм сүргөн чени бар,
Жазылып калган тарыхтын,
Кандай жерде кеми бар.
Амурсандын бийлиги,
Беш, алты жылга толгондур,
Ошол убак болгондо,
Калмактар ойрон болгондур.

XII. Калмак менен кыргыздардын кырылыштары

Жогоруда айтылган,
Айта түшүп кайтылган.
Калдаманын тушунда,
Ала-Тоого жакындап,
Анжиян, Букар жеринде,
Азып жүргөн кыргыздар,
Четтеш келет ушунда.
Калмак менен кыргыздар,
Алыш-бериш кылышат,
Акырындап ошондо,
Аралашып турушат.
Калмакты кытай кырганын,
Ала-Тоо келген калмактар,
Ачык-айкын угушат,
Заманасы куурулуп,
Ак калпактуу кыргыздан,
Абыдан кооп кылышат.
Ала-Тоого туралбай,
Өрүп качат калмактар,
Көрбөгөндү артыкча,
Көрүп качат калмактар.
Тоошандап кыргыз кеп айтат:
«Бурканы тердеп калмактар,
Дүнүйөсүн чачыптыр,
Жунгарды карай качыптыр.
Элди бузган кадимки,
Кара деген көбөлөк,
Калмактарды айдаптыр,
Качып-бозуп сайлаптыр », —
Деп ошентип кыргыздар,

Кулак түрүп баарысы,
Бири калбай жамысы.
Көчө чыгып Анжияндан,
Сүрүп кирет калмакты,
Аяк өөдө сапырып,
Түрүп кирет калмакты.
Кабылына келгенде,
Качып калган калмактан,
Кыргыздар олжо алыптыр.
Кабылына келгенде,
Кыргыздарды калмактар,
Олжолоп кетип калыптыр.
Калмак менен кыргыздар,
Өздөрүнчө өлүшөт,
Өкүмүнө көнүшөт.
Кыргыздардан калмакка,
Алда канча баш кетет,
Анда балдар жаш кетет.
Калмактардан кыргызга,
Алда канча кул калат,
Санат жеткиз бул калат.
Кыргыз, калмак туурашат,
Жазыксыз жандар куурашат.
Ошондон калган калмактар,
Кыргыз болуп калыптыр,
Калмакка кеткен кыргыздар,
Калмак болуп алыптыр.
Чоң Кеминдин жеринде,
Уругу тынай элинде,
Калмакы деген урук бар,
Катыш болуп калмакка,
Кыргызга келген ушулар.
Калмакынын уулудур.
Ала-Тоодо калмактар,
Дүнүйөсүн чачыптыр,
Кара-Шаар, Текес карата,
Сапырылып качыптыр.
Кыргыздар кайта келиптир,
Качып алып калмактар,
Ала-Тоону бошотуп,
Кыргыздарга бериптир.
Ата-баба кеп айткан,
«Бирөө өлбөй да бирөө
Көрбөйт күндү» — деп айткан.
Кытайдан калмак өлүптүр,
Калмак өлүп калган соң,
Анжиян, Букар жеринде,
Азып жүргөн кыргыздар,
Жарым кылым болгондо,
Ала-Тоону көрүптүр.
Жаңылдан өлгөн Үчүке,

Үчүкөнүн уулу экен,
Маматкулу бул экен.
Абышка болгон кезинде,
Анжиян, Букар жеринен,
Ала-Тоого келиптир,
Келгенин кыргыз көрүптүр.

XIII. Күчүк, Токтоке, Табылды

Муну жазган Ибрай,
Ачык айтам шыбырай.
Уруум черик, акчубак,
Акчубактан тараган,
Күчүк деген бир киши,
Калмак менен акыры,
Болгон экен көп иши,
Жетинчи атасы Күчүктүр,
Кыргыз Ысар киргенде,
Ада качып болуптур,
Ысарга кирип барыптыр.
Бир жылдан кийин ал Күчүк,
Кайта тартып ошондо,
Анжиян келип калыптыр.
Анжияндын тоосуна,
Токтоп Күчүк калыптыр.
Мына ошондо зайыбы,
Эркек төрөп салыптыр.
Токтодук эми мында деп,
Ал төрөлгөн баланы,
Токтоке коюп алыптыр.
Төрт жылдан кийин зайыбы,
Эркек төрөп салыптыр.
Таап алдым акыр деп,
Табылды коюп алыптыр.
Тукуму өсүп Токтоке,
Токтоке бай атыгат,
Алайкууну жер кылып,
Калмактарга катышат.
Ошол кезде акыры,
Мына мындай сөз чыгат,
Ошол кезде калмактар,
Сапырылып качкан дейт.
Дүнүйөсүн чачкан дейт.
Качып калган калмактар,
Токтокенин айлын чаап,
Токтокени өлтүрөт,
Азапты антип жеткирет.
Качкан калмак артынан,
Ырыскулу, Табылды,
Экөө кууп калыптыр,

Тарагайдын сыртында,
Аркасынан барыптыр.
Кармап алып калмактар,
Табылдыны ошондо,
Өлүм кылып салыптыр.
Тогуз черик өлүптүр,
Кыяматты көрүптүр.
Абыш, Күчүк бир тууган,
Он эки уулу Абыштын,
Калмактардан кек кууган.
Баарысын калмак союптур,
Кара көзүн оюптур.
Ал өңдөнгөн кыргыздар,
Ар жерлерде көп болот,
Кокту менен колотко,
Калмак менен кыргыздын,
Өлүктөрү жык толот.
Ала-Тоонун жеринен,
Калмактар кетип болуптур,
Андан кийин кыргыздар,
Ала-Тоонун жерине,
Акырындап толуптур.
Сарыбагыштан көп урук,
Ысар менен Көлөптө,
Келбей тамам калыптыр,
Кайта келип кыргыздар,
Ала-Тоону алыптыр.

XIV. Өлүктөрдү Анжиянга жүктөө

Ала-Тоонун жеринен,
Калмактар кетип болгон соң,
Кайта келип кыргыздар,
Ала-Тоого толгон соң.
Даңктуу өлүктүн баарысын,
Ала-Тоого көмбөстөн,
Анжиянга жүктөп барчу экен,
Ала-Тоо калмак жери деп,
Андай сөз айтып салчу экен.
Ала-Тоонун жерлерин,
Орустар келип алыптыр.
Ошондон кийин кыргыздар,
Өлүктөрдү Анжиянга,
Жүктөбөй акыр калыптыр.

XV. Калмактардын Атбашыдан бузулушу

Анжияндык бир баатыр,
Аты анык билинбейт,
Кыргыздан экен уруусу,

Артык баатыр туушу.
Анжияндан аттанып,
Жылда Арпага барчу экен,
Калмак элдин четинен,
Айдап жылкы алчу экен.
Ат кара тил болгондо,
Жайлап каркап толгондо,
Кең Арпага бет алып,
Ошо баатыр келиптир.
Арпада калмак билинбейт,
Келип акыр көрүптүр.
Андан бери келиптир,
Атбашыда Ак-Бейит,
Ак-Бейитке келиптир,
Атбашы ылдый желиптир,
Кошой коргон чалдыбар,
Как ошого келиптир,
Атбашыда калмак жок,
Аны да баатыр билиптир.
Кайда кеткен калмак деп,
Айран болуп туруптур.
Чалдыбардын жанында,
Калмактын бир катыны,
Турган экен ушунда.
Катындан баатыр кеп сурайт,
«Калмактан дарек билинбейт,
Кайда кеткен?» — деп сурайт.
Анда катын кеп айтат:
«Калың кара калмакты,
Жут бузду акыр» — деп айтат.
Үч жыл катар жут болду,
Төрт аяктуу мал калбай,
Ошо жут менен бүт болду.
Ушу жердин өзүндө,
Үч Буркан төрө болду эле,
Баш аягы жылкысы,
Үч миңге таамай толду эле.
Жуттан баары кырылып,
Алтымыш жылкы калганы,
Токойлуу төрө дегенде,
Жети жүз төөсү бар эле,
Башка малда санат жок,
Жерге батпас мал эле.
Отуздай төө калганы,
Ачкадан адам көп өлүп,
Өлгөндөн калган калмактар,
Жөөлөп алып чубуруп,
Ысык-Көл көздөй салганы.
Атбашыда бардыгы,
Он чакты калмак калганы.
Бүрсүгүнү кетүүгө,

Даярданып турабыз,
Бизди жут бузуп куурадык.
Эркектердин баарысы,
Балык уулап кеткени,
Мына ушундай иш болуп,
Калмакка балаа жеткени!
Катындан сөздү укканы,
Токтолбостон ал баатыр,
Алтымыштай жылкыны,
Айдап алып чыкканы.
Кыйласы жолдо өлүптүр,
Өлгөнүнөн калганын,
Анжиянга айдап келиптир.
«Жоголуптур калмак!» — деп
Анжияндын элине,
Кабарды катуу бериптир.
Андай кабар уккан соң,
Уруусу черик элинен,
Эшберди деген бир баатыр,
«Көзүм менен көрөм» — деп,
Атбашыга келиптир,
Атбашы ээн калыптыр,
Калың кара калмак,
Кетип жолго салыптыр.
Чериктен чыккан Эшберди,
Кайра Анжиян барыптыр,
Баштап алып черикти,
Атбашы келип калыптыр.
Кай бир элдер кеп айтат:
«Бурканы тердеп калмактар,
Бузулган экен» — деп айтат.
Кай бир элдер кеп айтат:
«Көбөлөк айдап калмакты,
Бузулуптур» — деп айтат.
Ала-Тоонун кыргызы,
Кайсы жоодон качканын,
Дүнүйөнү чачканын,
Аны да күдүк айтышат,
«Көбөлөк айдап кыргызды,
Ысар менен Көлөпкө,
Кеткен экен деп айтат.
Калмакты кытай кырганын,
Аны да билбей калышат.
Кайта келип акыры,
Калмактар кетип калган соң,
Ала-Тоону алышат.

I. КАМЧЫБЕК

Отуз уул, он жесир,
Оокатын кылып тураарга.
Адигине ата уулу,
Аманат кылдым кудайга.
Алай журтум аман бол,
Кодоогочун, Жапалак,
Тагай журтум аман бол.
Катуу багыт, Алайкуу,
Баргы журтум аман бол.
Саяк, солто, сарбагыш,
Наркы журтум аман бол.
Бөрү, моңол, бөркүчүн,
Беткей журтум аман бол.
Теңизбай, тасма эки уруу,
Четки журтум аман бол.
Күмүш жабдык аркалык,
Күңгөйдө журтум аман бол.
Термелбеген терегим,
Тескейде журтум аман бол.
Мартабасы кылымдан,
Ашкан журтум аман бол.
Алай тоодо көчмөндүү,
Дастан журтум аман бол.
Суулуктуу жоргоң мөңкүсө,
Сундукбай атың буралбайт,
Жабдыктуу жоргоң мөңкүсө,
Жан досум Шибер кетти деп,
Жантөрө болуш ыйласа,
Жанына киши туралбайт.
Жээнбегиң жетилсе,
Жетилбей болот кетилсе,
Мен күйбөгөн ким күйөт.
Жезиттин жолу таш эле,
Көңүл бир жолу суз эле,
Көнүгө элек боз эле,
Көктөйүндө жаш кеткен,
Бала жолборс Мамытбек,
Баш кеткенге күйөмүн,
Он сегизде Арстанбек,
Жаш кеткенге күйөмүн.
Мурзапаяз, Жедигер,
Бек кеткенге күйөмүн.
Барай журтум аман бол,
Деп кеткенге күйөмүн.
Он жылдык Сибирь болду деп,
Көп кеткенге күйөмүн.
Арзылаган айымдар,
Тул кеткенге күйөмүн.
Отуз миң сом оруска,
Пул кеткенге күйөмүн.
Атамдан калган Кадаке,

Кул кеткенге күйөмүн.
Камчыбегин асты деп,
Калаа Ошко чогулуп,
Калкка кагаз жазды деп,
Кулгуна болуп элине,
Зил кеткенге күйөмүн.
Ак жолборстой демим бар,
Асанбегим жакын кел,
Айта турган кебим бар,
Мамыттан калган жалгызды,
Акелигиң билгизип,
Акноотудан кийгизип,
Акимге тааныш кылып жүр,
Жабдыктап жорго мингизип,
Жакшыга тааныш кылып жүр.
Бегилик чыккан бу жерден,
Бир энеден беш адам,
Болгон эмес эч жерден.
Чынар, чынар, чынардыр,
Чынарга балта тийген соң,
Бир бутагы сынадыр.
Атадан алты болгон соң,
Бирөө туйгун чыгадыр.
Туйгундун көзү өткөн соң,
Душман жаны тынадыр.

II. КАМЧЫБЕК

(Курманжан Датка)

Жүгүрүп лэпке¹ барып кел,
Беш шише арак алып кел.
Койнуңа салып кел,
Кечикпестен кайтып кел,
Уккан көргөн кебиңди,
Жашырбастан айтып кел.
Бирин-бирин чыгарып,
Орустарга берейин,
Мас кылып коюп орустун,
Каш-кирпигин терейин.
Бир шише арак ичкенде,
Эси кетти орустар,
Үч шише арак ичкенде,
Үшү кеткен орустар,
Төрт шише арак ичкенде,
Төгөрөгүн билалбай,
Акылына жеталбай,
Айран болду орустар.
Беш шише арак ичкенде,
Белин байлап жаталбай,

Мэккэм² пулун каталбай,
Камчыбектей эрлерге,
Лэйлан болду орустар.
Жарым көчө өткөнчө,
Ичкилик берип тойдурду,
Жарым көчө өткөн соң,
Жанындагы он бала,
Жаллат³ кылып Камчыбек,
Беш орусту сойдурду.
Кара жерди ойдурду,
Караул болгон беш орус,
Бей кепинсиз койдурду.
Жана ачып өлүгүн,
Шамшар салып тилдирди,
Сүйегине⁴ өрт коюп,
Камчыбек султан гүйдирди.
Кайратыны Камчыбек,
Падышага билдирди.
Жан үйүнө кайтарда,
Алтымыш аттын өзүнө,
Шуру-марват артарда,
Аттаң новмарт ак палван,
Сүйлөп гэпти таптыго,
Сүдүйэгэ⁵ чаптыго.
Айтып турган кептерин,
Ак кагазга кат кылды,
Эргештамда беш орус,
Сойгон беглер деп кылды.
Камчыбек үйгө келип үшкүрдү,
Аттан түшпөй чүчкүрдү.
Он беш жашар бейтаалай,
Бу бир иш кылды деп жүрдү,
Ичинен тынып тек жүрдү.
Он беш жашар бейтаалай,
Кайненеси Курманжан,
Курманжандын алдына,
«Айланайын энеке,
Айтсам кебин мунаке,
Түндө жатып түш көрсөм,
Түшүмдө аян иш көрсөм,
Эргештамда беш орус,
Союп келген турбайбы,
Бейкепинсиз бешөвүн,
Кара жердин түбүнө
Коюп келген турбайбы» —
Деп үшүнтүп айтты эле.
«Бул айтканың чын болсо,
Камчыбектин алдына,
Барып келгин деди го.
Чакырып атат энең деп,
Алып келгин деди го.

Кийин койбой алдыңа,
Салып келгин деди го.
Бир күйөвиң Камчыбек,
Барып келгин деди го,
Чакырып атат энең деп,
Энди менин алдыма,
Алып келгин деди го».
Он беш жашар бейтаалай,
Барып келген жер экен.
Чакырып жатат энең деп,
Алып келген жер экен.
Анда турган Камчыбек,
Эки колун куушуруп,
Ассалоому алейкум

— деп ошентип Камчыбек энесинин алдына салам айтып кирди.

Өзүңүн жайын сурам,
Алимбек датка баласы,
Калбасын гептин чаласы.
Энеси турду муну айтты,
Камчыбекти муңайтты.
Жашырбастан сыр айтты,
«Чылым келсе колуңа,
Тарта бергин балам-а,
Душманга сырың билгизбей,
Ак үйүңдө чалкалап,
Жата бергин балам-а».
Энесинин сөзү үчүн,
Чылым келсе колуна,
Тарта берди Камчыбек,
Сыр билгизбей үйүңдө,
Жата берди Камчыбек.
Аттаң новмарт⁶ ак палван,
Сүйлөп турган кептерди,
Судуйа гатка алдырды,
Айтып турган гептерди,
Ак кагазга салдырды.
Эргештамда беш орус,
Сойгон беглер деп кылды,
Ош пиримдей шагардан,
Уруп кирди дилгирем,
Падышанын алдына,
Барып калды шылдырап,
Падша окуп гулдурап,
Каттан кепти угады,
Жер тепкилеп падыша,
Ачуусу чындап келеди,
Кабагынан кар жаап,
Катуу капа болду го,
Мурутунан муз тоңуп,

Мустар капа болду го.
Ош пиримде акимдер,
Айтса кеби жакулдар,
Карап турган казылар,
Калам катка жазылар.
Узун терек кыйдырсын,
Усталарын жыйдырсын,
Кынаштырып чаптырып,
Пайвасдарын курдурсун.
Тил албаган устаны
Жаллат баштап урдурсун.
Он беш күндө барамын,
Таяр кылып турдурсун!
Деп ушунтип падыша,
Уруп ирди дилгирем,
Ошпиримде акимге.
Он беш күндөр болгондо,
Аташына минди го,
Ош пиримге кирди го.
Мекеменин ичине,
Алтын такты курдуго.
Алтын тактын үстүнө
Тиллэ күрсү койду го,
Тиллэ парас жайды го.
Аламдалган падыша,
Ага көтүн койду го.
Башындагы гүлманти,⁷
Маанисин чечип жанында,
Сүйлөп турат тилмерчи.
Эчки союп бакыртып,
Элинин баарын чакыртып,
Алтындан саат бурады,
Ыраспы деп сойгону,
Калың элден сурады.
Анда турган казылар,
Калам катка жазылар,
Топтонушкан орустар,
Жарданышкан болуштар.
«Узун терек кыйдырдык,
Усталарың жыйдырдык,
Кынаштырып чаптырып,
Пайванттарың⁸ курдурдук.
Тил албаган устаңды,
Жаллат баштап урдурдук.
Падыша өзүң келгенче,
Таяр кылып турдурдук».
Дегенинде падыша,
Менин сөзүм алыңар,
Камчыбектей беглерге,
Кечикпестен барыңар,
Камчыбектей беглерди,

Байлап келгин деди го,
Пэнди⁹ кылып алдыма,
Айдап келгин деди го.
«Камчыбектей беглерди,
Айдап келе албайбыз,
Пэнди кылып алдыңа,
Байлап келе албайбыз.
Кылычың сууруп кыныңан,
Коюп койгун барбайбыз.
Кырып-жоюп биздерди,
Союп койгун барбайбыз.
Же болбосо падыша,
Минген аты боз эле,
Сойгону баглан козу эле,
Кийген тону кош эле,
Жаллат башы Ысманың,
Жан алтабыс дос эле,
Ошо барса беглерди,
Байлап келет деди го,
Пэнди кылып алдыңа,
Байлап келет деди го.
Же болбосо барыңар,
Ысманды айтып келиңер,
Ысманга кабар беришти,
Ысманды айтып келишти.
Анда турган Ысманы,
Кылган ишке пышманы.
Келе калып Ысманы,
Падышанын алдына,
Идирас деп кирди го.
Сенин атың Ысмана,
Кылган ишке бышмана.
Минген атың боз экен,
Сойгонуң баглан козу экен,
Сени менен Камчыбек,
Жан аябас дос экен.
Анда Ысман муну айтты,
Башындагы гулмантин,
Катып койгун барбаймын,
Мекемеңден чыгарбай,
Атып койгун барбаймын.
Же болбосо падыша,
Аллыма бир жүз саллат бер,
Аркыма бир жүз саллат бер,
Арасында жүргөндөй,
Алтымыш эки жаллат бер,
Анан барсам беглерди,
Айдап келем деди го.
Пенде кылып алдыңа,
Байлап келем деди го.
Же болбосо Ысмана,

Кылган ишке бышмана
Гезермеге¹⁰ бар деди,
Малдай кылып бөлүнтүп,
Салдат санап ал деди.
Койдой кылып бөлүнтүп,
Жаллат санап ал деди.
Анда турган Ысманы,
Гезермеге барды го,
Малдай кылып бөлүнтүп,
Жаллат санап алды го.
Адырма адыр жүрдүрүп,
Ал караңгы түндери,
Айлында итти үргүзүп,
Камчыбектин үйүнө,
Ат баскырып киргизип,
Алтыганат ак үйгө,
Азыр салдат барды го,
Алты айланып алды го,
Арага жаллат салды го.
Жаллат башы Ысмана,
Лемарс¹¹ кылыч колунда,
Аныктап тосуп калды го.
Жети айланып алды го,
Арага жаллат салды го,
Алмарс кылыч колунда,
Аныктап тосуп калды го.
Жаллат башы Ысмана,
Камчыбектин жолунда,
Муну билген Камчыбек,
Манаа менен жатчу эле,
Күн тийгенче чырагын,
Өчүрбөстөн жакчы эле.
Аягында Муракул,
Башындагы Сыякул,
Тургун уке деди го,
Дүбүр-дүбүр ат келди,
Чыгып кара ким келди.
Барып карап эшиктен,
Пайлап¹² карап тешиктен,
Карап турган кези экен,
Бирин-бирин айлантып,
Санап турган кези экен.
Эки жүзчө саллаттар,
Арасында жүргүн деп,
Алтымыш эки жаллат бар.
Муну көрүп Муракул,
Буундарын бош алып,
Эки көзгө жаш алып,
Кайтып кирди Муракул,
Бизге кыйын иш болду,
Бизден дагы Камчыбек,

Сизге кыйын иш болду,
Минген атың боз эле,
Сойгонуң баглан козу эле,
Сени менен бул Ысман,
Жан аябас дос эле.
Коровуңа айлантып,
Саллат баштап келиптир,
Койбой алып кетем деп,
Жаллат баштап келиптир.
Муну угуп Камчыбек,
Аста-секин жөтөлдү,
Төшөктөн башын көтөрдү.
«Сенин атың Ысмана,
Ушунча элдин ичинде,
Сен болдуңбу душмана.
Короомду айлантып,
Саллат баштап келипсиз,
Койбой алып кетем деп,
Жаллат баштап келипсиз.
Минген атың боз элек,
Кийген тонуң кош элең,
Мени менен сен Ысман,
Жан аябас дос элең.
Күндө күндө келчи эдиң,
Күлгүң тонум кийчи эдиң.
Ош пиримдей шаарда,
Күлкү менен жүрчи эдиң.
Сенин атың Ысмана,
Сен болдуңбу душмана».
Ысман турду муну айтып:
«Падышадан кеп болгон,
Байлап келгин деп болгон,
Ак пашаңдан кеп болгон,
Айдап кетем беглара,
Панди кылып алдыңа,
Байлап кетем беглара,
Өзүң кылган иш экен,
Көнө бергин беглара.
Жаныңа адам тартпастан,
Өзүң кылган иш экен,
Көнө бергин беглара».
«Андай болсоң Ысмана,
Алты канат ак үйдүн,
Аркасынан жапшырдым,
Алты жылкы тузума,
Ысман сени тапшырдым.
Жети канат үйүмдү,
Желкесинен капшырдым,
Жети жылкы тузума,
Ысман сени тапшырдым».
Анда турган Камчыбек,

Аягында Муракул,
Башымдагы Сыякул,
Тургун уке деди го,
Ана жорго мин деди,
Адырма-адыр жүр деди,
Арстандай болгон агам бар,
Аларга кабар бер деди.
Мундай күнгө калдык деп,
Аларды айтып кел деди.
Өрүктөн чыккан мөвөбүз,
Курманжан датка энебиз,
Буга кабар бер деди.
Мундай күнгө калдык деп,
Буларды айтып кел деди.
Ала жорго минди го,
Адырма-адыр жүрдү го,
Арстандай болгон агасы,
Буга кабар берди го.
Өрүктөн чыккан мөвөсү,
Курманжан датка энеси,
Курган сайда олтурган,
Даарат алып ар күнү,
Ичин нурга толтурган,
Мундай күнгө калды деп,
Муну айтып келди го.
Аттанышып жандарын,
Кыйнап келе берди го.
Үн алышып балдары,
Ыйлап келе берди го.
«Ыйлаба балдар ыйлаба,
Ыйлап муунуң бошотпо,
Жаман адам окшотпо», —
Деп ошондо Курманжан,
Келе салып эшиктен,
Пайлап карап тешиктен,
«Эне нуруң мен келдим,
Тургун балам» — деди го.
Кололуу кумган колго алып,
Кол дааратың ал деди.
Бурма кумган колго алып,
Бут дааратың кыл деди.
Белинди кындай буу деди,
Бетиңди айдай жуу деди.
Эне нуруң боломун,
Алаканың жай деди,
Ак батаңды ал деди.
Калааң күйгөн оруска,
Анан басып бар деди.
Падышандан геп болсо,
Байлап келгин деп болсо,
Бара бергин балама,

Падышанын кебини,
Ала бергин балама.
Ак пашадан геп болсо,
Айдап келгин деп болсо,
Бара бергин балама,
Ак пашаңын гептерин,
Ала бергин балама.
Кудай кылса көрбөйбү,
Үйүндө пенде касалдап,
Жаздыкта жатып өлбөйбү.
Илгертеден закүнгө,
Көнүп келе жатканбыз.
Жети атаңдан быякка,
Ажал жетип күн бүтпөй,
Бу капырдын колунда,
Өлүп келе жатканбыз».
Деп ушунтип Курманжан,
Кала берген жер экен.
Салдаттардын алдына,
Төрт баласын барабар,
Сала берген жер экен.
Керегеңер кыйрады,
Келбеттүү бегим кетти деп,
Келин-кыздар ыйлады.
Ууктары кыйрады,
Урматтуу бегим кетти деп,
Уул-кызы ыйлады.
Таң сүрүлүп атканда,
Тараза жылдыз батканда,
Сопулар азан айтканда,
Сергектер түндүк тартканда,
Мекеменин оозуна,
Туура тартып турушту,
Камчыбектин акаси,
Аттан түшүн учөви,
Азыр салам беришти.
Муну көргөн Камчыбек,
Салам айткан агасын,
Сабап жүрүп урду го,
Чирене тартып үзөңги,
Алтын такта пашага,
Азыр салам берди го.
Тартынбастан Камчыбек,
Тажим салам берди го.
Муну көргөн падыша,
Боконо жүрөк болкулдап,
Бокту ичеги солкулдап,
Башымдагы гүлмантим,
Жанымдагы тилмерчим,
Салам айтып келгенде,
Сөзү жаман көрүндү,

Тиктеп койду Камчыбек,
Жигерим¹³ тешип кеткендей,
Көзү жаман көрүндү.
Кокустан келип Камчыбек,
Курутпасын шорумду.
Алтын саат колго алып,
Бурап келчи тилмечи,
Нимеликтен антти экен,
Сурап келчи тилмечи.
Күмүш саат колго алып,
Күлүп чыгып жоувун,
Сурап келчи тилмечи.
Алтын саат колго алып,
Бурап турду тилмечи.
Алибатта жововун,
Сурап турду тилмечи.
Тилмарчка мындай сөз айтты,
Падышаңдын алдына,
Кайтып киргин деди го,
Пейли жаман неме экен,
Катын талак паша деп,
Сөгүп жатат сизди деп,
Айтып киргин деди го.
Кайтып кире берди го,
Пейли жаман неме экен,
Катын талак паша деп,
Сизди сөгүп атат деп,
Айтып кире берди го.
Муну угуп падыша,
Ачуву чындап келди го,
Таяр турган салдаттар,
Таптырылган жаллаттар,
Казынага барыңар,
Камчыбектин бутуна,
Кадактап кишен салыңар.
Казынага барышты,
Камчыбектин бутуна,
Кадактап кишен салышты.
Мойнуна салып келгиндей,
Тилладан зовла¹⁴ алышты,
Көзүнө тутуп келгиндей,
Көз пардасын алышты.
Камчыбектин алдына,
Көрүнө басып барышты.
Муну көргөн Камчыбек,
Чарпаянын үстүнөн,
Жылып түшө калды го.
Салдаттардын колунан,
Барып кишен алды го.
Азалдан тагдыр шулдур деп,
Аягына салды го.

Тигинче басып барды го,
Салдаттардын колунан,
Тилладан зовлук алды го,
Моюунуна салды го.
Көз пардасын алды го,
Көргөн күнүм шулдур деп,
Көзүнө тутуп калды го.
Таярланган салдаттар,
Таптарыган жаллаттар,
Айда саллат деди го,
Падышаң курган дарлары,
Кайда саллат деди го,
Дар тагина барганда,
Ачып кой деди көзүмдү,
Катын талак пашаңа,
Баяндайын өтөйүн.
Алтындан саат бурагын,
Айгак болчу палвандан,
Алдырып келип сурагын.
Жаңылчу болсо ак палван,
Менден мурда аны атсаң,
Ага ыраазы боломун,
Андан мурда мени ассаң,
Нааразы боломун, —
Алтындан саат бурады,
Алдырып келип палвандан,
Аныгыны сурады.
Камчыбектен көп коркуп,
Безгек болгон эмедей,
Калтырады палваны,
Аннан-мыннан сөз кылып,
Тантырады палваны.
Асып ирди апарып,
Ак палванды дарына,
Зовун¹⁵ калды ак палван,
Камчыбектин канына.
Намаз жума өтпөстөн,
Көтөр саллат деди го,
Көтөрүп ирди саллаттар,
Тартып ирди жаллаттар.
Камчыбектей беглери,
Дарга асылып өлдү го,
Келген эли көрдү го,
Камчыбектин жектеси,
Дарда туруп желпинди,
Он беш жашар бейтаалай,
Камчыбектин аялы,
Алар куштай талпынды.
Кайненеси Курманжан,
Насаат кылып олтурду,
Эки көздүн жашына,

Этегини толтурду.
Келинине билгизбей,
Бекитип ыйлап олтурду.
Базар башы оюлду,
Нарктуу өскөн Камчыбек,
Мал ордунда союлду.
Жылганын башы оюлду,
Жыргалда жүргөн Камчыбек,
Жылкы ордунда союлду.
Дарбазанын жарыгы,
Анделектин сарыгы,
Айтып ыйлап олтурду,
Камчыбектин кайлыгы.¹⁶
Дарбазанын канаты,
Камчыбектин сараты,
Сары атына жарашкан,
Сатаң эле савлати.
Камчыбектин көк аты,
Көк атына жарашкан,
Көркөм эле савлати.
Көк ат менен сары атты,
Пөштөсуна кошту го.
Камчыбектин өлүгү,
Дардан түшүп келатса,
Курманжан барып тосту го.
Мен баламдын өлүгүн,
Алып кетем деди го,
От араба почтого,
Салып кетем деди го.
Илгертеден законго,
Көнүп келем деди го,
Мен баламдын өлүгүн,
Көмүп келем деди го.
Жанымдагы тапанча,
Атып кетем деди го,
Баламдын кылган күнага,
Кырк кечеги, кырк күндүз,
Өзүң кылган түрмөгө,⁴
Жатып кетем деди го.
Азавыны баламын,
Тартып кетем деди го.
Анда паша муну айтат:
«Андай дебе Курманжан,
Асман толгон паришта,
Камчыбек уулуң бейиште,
Тартпагын барың кейишти.
Адигине муңгушка,
Оттуу болгон балдарың.
Кайырдинди өлтүрүп,
Капырлардын колунда,
Соттуу болгон балдарың».

ШАБДАН БААТЫРДЫН КАЗАЛЫ

Агузу биллаа, бисмилла¹,
Лаа хола вола куввата,
Сыйынамын бир алла.
Ушу дүйнө жалганда,
Таңда махшар болгондо²,
Күнүң менен түнүңдө,
Тируум менен өлгөндө,
Сак саламат жүргөндө,
Кеңдик менен тарлыкта,
Кейиш менен шаттыкта,
Медер бергин бир алла.
Бу дүнүйө жалганда,
Кадыр моулан кудайым³,
Өзүң медет бербесең,
Бадишаи ааа керим,
Алсыз бенде карыпмын,
Милдетке кызмат болор деп,
Тарих китеп жазыпмын.
Кадыр моулан кудайым,
Өзүңдөн медет сураймын.
Ата, ана, устазым,
Замандашым, муңдашым,
Милдеттешим, диндешим,
Сабакташым, курдашым,
Катын-бала сырдашым,
Кадыр моулан кудайым,
Жаттык этсин барчасын.
Жамандыктан сактасын,
Ар бирибизге бак берсин.
Башка балаа келбесин,
Бу дүнүйө жалганда
Бенде сүйбөс тарлыкты.
Кантип адам сүйбөсүн,
Байлык менен шаттыкты.
Кайдан сүйсүн бендеси,
Башка келген карлыкты.
Сүйбөс бенде өлүмдү,
Бу ажалдан кутулуп,
Калган бенде көрдүңбү?
Сайран кылган хан баатыр,
Гүлү солду көк жашыл,
Көрөсөндүү хан баатыр,
Баатыр кетти жалгандан,
Кутулууга себеп жок,
Ажал тагдыр келгенден.
Баатыр Шабдан ажыдан,
Артык адам ким болгон?

Жүргөн жери той болгон,
Ар бир иши оң болгон.
Кайда болсо кадырдан,
Алган чени алтындан,
Кыргызда мындай ким болгон?
Марттыгында чеги жок,
Артык эле болжолдон.
Ажал тагдыр келген соң,
Баатыр кетти жалгандан.
Кутулууга себеп жок,
Ажал өлүм келгенден.
Кимге опаа кылчу эле,
Бу жалганчы дүнүйө!
Нечен-нечен пайгамбар
Мурсал⁴ келген дүнүйө.
Отуз үч миң сакаба,
Төрт жар кеткен дүнүйө.
Жер жүзүндө жаныбар,
Кетип жатат күнүгө.
Тахта отуруп хан өлгөн,
Шаала кеткен дүнүйө.
Нечен-нечен Афлатун,
Хаким кеткен дүнүйө.
Нечен-нечен Хатамтай,
Сахи⁵ кеткен дүнүйө.
Калкка кайры көп тийген,
Байлар кеткен дүнүйө.
Бендеге пайда кылбаган,
Бахыл⁶ кеткен дүнүйө.
Жалтыраган көк жашыл,
Көрүм кеткен дүнүйө.
Башчысы кетти бу күндө
Кызыл, жашыл, сарала,
Гүлү солду бу күндө.
Күндө жыйын курулган,
Баатыр көчтү бу күндө.
«Баатыр өлдү» дегенде,
Кыргыз тууган кам жеген.
Гарып менен бакырга
Атасындай көрүнгөн.
Дубанага ат берген,
Садаганы көп берген.
Куру калбады «ху!» деген.
Эшен болсо — кол берген,
Кожо келсе үйүнө,
Тогуздан тогуз ат берген.
Аны угуп ар жактан,
Кырым десең Ирандан,
Кыргыз эмес Чаркештен,
Анжиян, Кокон, Ташкенден,

Кашкар, Капал, Челектен,
Бухар турмак Ындыстан,
Күн чыгышта Кулжадан,
Келе берди ар жерден.
Биз эшитип билгенден,
Күн батышы Мекеден.
Аны угуп Ирандан,
Келбеген адам калбаган.
Кожо болуп сарт келди,
«Ким болосуз?» дебеди.
Эсеби жок бергени,
Ала берди келгени.
Берүүдөн башка билбеди,
Баатыр Шабдан ажыбыз,
Ошондой жоомарт жан эле.
Анжияндан бек келди,
Келген бекке үй берди,
Алдына минер ат берди,
Сиздей адам болбоду.
Ахун келсе, ат алды.
Хаким болсо акча алды.
Төрөлөр кайдан кур калды.
Кыргыздан болгон манаптар,
Күлүк менен жорго алды.
Албаган адам калбады,
Кыргыз менен казактан,
Жетим, жесир, кедейден,
Бири албай калбады.
Казак менен кыргыздан,
Башына азап иш болгон,
Сырын айтып зарлады.
Мен жакшымын дегендер,
Эл башчысы болгондор.
Башка түшкөн сотунан
Куткарды азап торунан.
Ошондой эле эр Шабдан,
Падышадан чөн алган.
Башчы болуп урушта,
Анжиянды караткан.
Андан ары Алайга,
Маргалаң менен Кожентке,
Наманген менен Коконго,
Аскери барган шолорго.
Ошондой болгон казаты
Шол шаарды каратты.
Анда Кокон заманы.
Бардаңке жок колунда,
Бизтон⁷ анда болбоду.
Кулагына таш байлап,
Мылтык алган аскери.
Орустун шондой заманы.

Анжиянды камады.
Урушууга бек келди,
Нечен түркүм сарт келди.
«Шейитпиз өлсөк» деп келди.
Насыйкатты албады,
«Урушпа» десе болбоду,
Адамдын тилин албады.
Нечен кабат курчады,
Кайратына турбады.
Алымбектин балдары,
Аша качты Алайды.
Таштап кетти карабай,
Катын менен балдарды.
Анда өлдү барганы.
Кайта келди калганы.
Сартта кайрат болбоду.
Кана, кайрат болгону!
Нечен жылы хан болду,
Бир кайратка келбеди.
Колго кирген калкына,
Бир да пайда кылбады.
Таалым берип өнөрдөн,
Өнөрдөн кабар болбоду,
Шол себептен оңбоду.
Каршылашып турбады,
Каршы турса — сулады.
Качуудан башка болбоду,
Наадандыктан азыр да
Көрүнгөндү тергеди.
«Кафир экен бу» деди.
«Башында жок селдеси»,
«Узун чапан кийбеди»,
«Көзүн жерге сүзбөдү»,
«Аса алып колуна»
«Мазар кыдырып жүрбөдү».
«Усул жадид⁸ окуган,
«Кафир иши, бу» деди.
«Илим билбес нааданы»,
«Мазак кылды биздерди».
Кокон, Ташкен молдосу,
Мектеп ачты билгени.
Казы, раис болгону,
Арам деген биздерде
Илими жок ооганы,
Ошолор калкты бузганы.
Анжиянда, Кокондо,
Алымбек менен Курманжан
Алар да өттү жалгандан.
Коконго барып хан болгон,
Алымбек датка зор болгон.
Эри өлгөн соң Курманжан

Кокондун барып ханынан,
Даткалыкка жол алган.
Катын да болсо Курманжан
Жакшы болду адамдан.
Даткалыктан түшүрбөй,
Ызат кылган эр Шабдан.
Көрсөткөн пайда ар жактан,
Болбоду пайда балдардан.
Жана акимдерден чен алган,
Ар бир берген жоопко
Сураган аким кубанган,
Акылдуу болгон Курманжан.
Кошулабыз тууган боп,
Адигине, Тагайдан.
Эр Шабдандын атасы,
Тагай бийден таралган,
«Эр Тагай» деп аталган.
Өз атасы хан Жантай
Атакеден таралган.
Жантай менен Ормон хан
Эзген эди ол заман.
Төрөкелди баатырдан,
Казак менен кыргыздан,
Чоңдору жок булардан.
Ошондо чыкты эр Шабдан,
Кытай менен калмакты,
Нечен-нечен көп жайды,
Кырк жигитти ээрчитип,
Кылып жүрдү сөөлөттү.
Казак, кыргыз ол чакта
Бузукулук көп кылды.
Баатыр Шабдан ошондо,
Адилеттүү жан эле,
Өлтүрбө адамды дээр эле.
Далай-далай адамды
Өлүмдөн шондо куткарды.
Анда аким Кокондон,
Ханга барган эр Шабдан.
Ар барганда хандардан,
Алтын кымкап сеп алган.
Бала кезден баатырдын
Мартабасы артылган.
Болбоду душман асылган,
Асылууга айла жок,
Мартабасы артылган.
Кайда барса кадырдан,
Адамга кастык кылбаган.
Өзүн улук дебеген,
Текеберлик кылбаган,
Бой көрсөтүп адамга
Мен үлкөнмүн дебеген.

Мүчөсүн көр баатырдын,
Бейдаарат жүрбөгөн.
Намаз окуйт селде менен,
Мечитке барат азан менен.
Ошондой болгон заманда
Азыр адам бар бекен.
Издеп жүрсө табылар,
Дүнүйө жүзү кең экен.
Эч табылбас кыргыздан,
Көп кыдырып, көп көрдүм,
Эки күндүк дөөлөткө,
Эси кеткен көп экен.
Арак ичип, мас болуп,
Арам иште жүр экен.
Не кыларын биле албай,
«Мен акылдуу» дээр экен.
Сөздүн жайын биле албай,
Сөз айтамын дээр экен.
Дөөлөтү кеткен күнүңдө,
Акыл-эсин жыя албай,
Не кыларын билбеген.
Баатыр ажы Шабдандай,
Азыр адам кем келген,
Биз эшитип билгенден.
Кадыр маулан ишине,
Себеби жок дүнүйө.
Бу жалганчы дүнүйө
Жан болгонду жалмаган,
Опасы жок дүнүйө.
Ажал тагдыр келгенде,
Баатыр кетти бу күндө,
Барса-келбес үйүнө.
Жалпы кыргыз туугандын,
Туйгуну учту бу күндө.
Жанып турган шам чырак,
Чырагы өчтү бу күндө.
Муктаждар келип муң айтып,
Алып турчу күнүңдө.
Таба албады бу күндө
Бакыр, мискин сурашып,
Качан келсе жол ачык,
Карап калды бу күндө.
Канча келсе дубана
Аттан алган күнүңдө.
Кожо менен эшенге
Энчи берген бир күндө.
Мугалим алып Уфадан,
Вазифа берген миң теңге.
Балаларын окутуп,
Кызмат кылды элине.
Он миң сом акча сарп кылып,

Мечит салды жерине.
Жердеген жери Чоң Кемин,
Чоң Кеминдин ичине,
Карагайдан салдырган,
Бышык кыш коюп түбүнө.
Тунуке жапты үстүнө.
Сообу барсын ар күндө,
Шакирттерден жол тийбей,
Окуп жаткан күнүндө.
Жалпы кыргыз Шабданы
Кыргыз десең казактын
Сарт, ногою, дунгандын,
Орто Азия болгондун,
Нече-нече зорлорлун,
Ар бир элге баш болгон,
Мертебелүү болгондун,
Сурап келген акылды.
Бу кыргыздын берип турган насыйкат,
Акыл менен масликат
Сурап турган баатырдан.
Ар бирлери бектердин
Берип турду насыйкат.
Насыйкаты баатырдын
Болуучу эле бек кубат.
Насыйкатты албаган
Калуучу эле далдырап.
Бу кыргызда оболку
Дин үчүн кызмат кылганы,
Илим, өнөр жайганы
Хан Жантайдын Шабданы.
Сарбагушдур урааны,
Темир чынжыр коргону.
Калкка тегиз кадырдан,
Темирден соккон коргону.
Ошол коргон кулады,
Кайтпас сапар жерине
Шабдан кетти бу күндө.
Кайра келер күн болсо,
Ажап болор бул күндө.
Гарып, мискин, бакырлар
Шаттык табар ар күндө.
Муктаждуулар бу күндө,
Зарланалар ар күндө.
Алып турган бектерим
Адашып калды үйүндө.
Кулак салчы, чоңдорум,
Кулады азыр коргонуң.
Баатыр Шабдан чоң эле,
Алтын бу күн зар эле,
Жалтылдаган чендери.
Баатырга баа чен берди

Ар жылына жалийна,
Казынадан бергени,
Шабдандай болуп ким келди.
Бактысы артык жан эле,
Жанып турган чырактын
Күйүп турган шамы эле.
Жоомарттыкта чеги жок,
Тарлыкпастан берчү эле.
Ачык жүздүү мунайым,
Жаман сөзү жок эле.
Электрик кубаты,
Ар сөзүндө бар эле.
Мен айтамын көргөндү,
Анжияндын бектери
Баатырдан келип үй алды.
Ыраскотун жана алды.
Ошол бектер бу күн да,
Баатырдын берген үйүндө.
Курманжандын Маамытбек,
Маамытбектин өзүндө.
Анжиян менен Маргалаң,
Кокон менен Наманген,
Көп азиз жай кылган.
Байрак байлап азизге
Зияратлар көп болгон.
Кай бирлери билимсиз,
Тарихлари жок болгон.
Бу азизди «ким?» десек,
Кай уруктан билбеген.
Шайыхтары таң калып,
«Бу олуя» дээр экен.
Ким экенин билбеген,
Олуя деп жалбарып,
Күнү-түнү тиктеген.
Барса акча бер деген,
Ооруга дары бу деген.
Катын барса аларга,
Бала берет бу деген.
Наадан барса дагы да
Тилек тилер жер деген.
Тилек тилеп ол наадан,
Өзү неге албаган,
Адал кесип кылбастан,
Көрүнгөндү алдаган.
Кыял кылган бачагар,
Олуя болуп көрүнгөн.
Тарки дүнүйө болгонсуп,
«Йаа Бахабиддин!» дээр экен.
Бахабиддин олуя
Дубаналык кылбаган.
Акча сурап калктардан,

Дүнүйө малын жыйбаган.
Акча сурап, нан алып,
«Мен олуя» дебеген.
Дүнүйө камын жебеген,
«Иаа керим хүү» деген,
Ажы баатыр Шабданга
Берсин жаннат бир алла.
Тарки дүнүйө сен элең,
Артык элең болжолдон.
Эшен менен кожого
Эсеби жок мал бердиң.
Аалыхан төрө дегенге
Бир жүз жылкы бир бердиң.
Намангенде бул күндө,
Баласына кыз бердиң,
Эсеби жок пул бердиң.
Тарки дүнүйө сен элең,
Бир дүнүйө сүйбөдүң.
Канча келген дүйнөнү,
Бир да кызык көрбөдүң.
Келип турган дүнүйө,
Кетип турду күнүгө.
Келип турган күнүгө,
Жетпес эле түнүңө.
Түшүп турган күнүгө,
Жетпес эле түнүгө.
Адаты Шабдан шол эле,
Кең нуфузлу эр эле.
Айтайын Шабдан бегимди,
Атаке, Тынай элиңди.
Кичи Кемин, Чоң Кемин,
Сайран кылган жериңди.
Боролдой менен Ак-Бекет,
Шондо салдың эгинди.
Конур менен Көк-Ойрок,
Алдың жакшы жайлоону.
Ысык-Көлдөн Сары-Камыш,
Күңгөйдөн алдың кыштоону.
Малга жайлуу жерлердин
Баатыр алды баарысын.
Чоң Кеминдин ичине
Зоот челек салдырдың.
Жыгач уста бир бөлөк,
Барын баатыр, билдирдиң.
Калк ичине не керек.
Медресе, мектеп ачтырдың,
Илим окуу бек керек.
Усул жаид молдосун,
Алса болор тезирээк.
Үч-төрт айдын ичинде
Кат жазууну билдирет.

Сегиз айдын ичинде
Ыйман, ыслам бек билет.
Ошондой илим билдирген,
Пайдасын калкка тийдирген.
Баатыр ажы сиз керек.
Ошондой окуу болууга
Тартиптүү медресе бек керек.
Сизчилеп мугалим алдырган,
Артыңызда ким болот?
Калды сизден беш бала,
Акыл-эске бек даана.
Бакты берсин бир алла,
Баатырдын ишин кылууга
Султамбай, Мөкүш сиздерге
Канча эстесең табылбас.
Хан баатырды көргөнгө,
Ар ким калган арманда.
Ажал тагдыр келген соң,
Кимдер турар жалганда.
Далай адам арманда,
Бу дүнүйө жалганда.
Молла Хисмиддин, Кемелиддин,
Бешинчибиз Аманиддин.
Баатыр атаң бар чакта,
Сөөлөттүү болуп жүрдүңөр,
Желдей жорго миндиңер.
Доорлорду сүрүп жүрдүңөр,
Булут чайнап, муз бүрктүң,
Ай шекилдүү сулуу кучтуң.
Бу дүйнөдө куштай учтуң.
Бектери болдуң кыргыздын,
Ата ордуна азыр бүгүн,
Кадырлаган тууганыңдын
Баян кылам ар бирин.
Замандашын, үлкөндөрүн,
Байтуума ажы, Байымбетим,
Айрылып калдың баатырдан,
Сарбоз ажы, Алакушум,
Тойболот, Төлө эки бегим,
Дугада бол эрте-кечин.
Хан баатырга жаннат берсин,
Далбай, Эрдене, Султанбегим,
Тобокелчи кемеңгерим,
Баласы Дүр Сооромбайдын,
Соң башчысы бу Тынайдын.
Жана да Максумкожо, Мамбетаалы,
Азыркы башчылары бу Тынайдын.
Туура жолго көндүрсүн бир кудайым.
Бу Тынайда калбады,
Баатырдан пайда көрбөгөн.
Турумбек менен Сопубек,

Бир курбусу Жаныбек,
Ажыга барды Жаныбек,
Акыреттин камын жеп.
Кайда барса ызаттуу,
Тең курбусу менмин деп,
Ажал келсе бендеге,
Тагдыр алса шол болот.
Ар боруму келишкен,
Хан баатырдай ким болот.
Баяндасам бабасын,
Биринен бири зор болот.
Баатыр Шабдан байдасын,
Далай адам көргөнсүң.
Баян кылдым нечесин,
Пайдаң тийди көп жерде,
Казак менен кыргызга.
Көрдүк эле ар жерде,
Гарып менен пакырга,
Оозу ачык казына,
Күндө алса түгөнбөс,
Түгөнбөгөн дарыя,
Баатыр ажы эр Шабдан,
Өтүп кетти, дарыйга!
Чыгыптыр Кызыр жолунан.
Куткардың нечен адамды,
Кутулбас азап торунан.
Жетимиш үч соттууну
Бошоттуң салган кишенден,
Суранып улук акимден
Сөзүн аким сыйлаган,
Күбүрнадыр, жандырал,
Ызат кылды ошолор.
Күбүрнадыр, жандырал,
«Шабдан баатыр, Шабдан» деп,
Колдон алып жүрдүлөр.
Азиз баатыр өтүпсүң,
Бу дүнүйө жалгандан,
Бактылуу адам болупсуң.
Келбес жерге кетипсиң,
Булбул десем, туйгунум,
Бүгүн колдон учупсуң.
Казак менен кыргызды
Жалгыз өзүң билипсиң.
Жетпес жерге кетипсиң.
Сууда болсо кундузум,
Асмандагы жылдызым.
Айта берсем түгөнбөс,
Айтайын Шабдан бегимди,
Мүчө-мүчө жериңди.
Айта берсем түгөнбөс,
Баатыр кеткен дүнүйөдөн,

Кабарын уккан жандардан,
Келбей адам калбаган.
Казак келди Капалдан,
Күн жүрүштө Кашкардан,
Күн батарда Ташкенден,
Кең Чүй ата ичине
Күздө түшүп аш берген.
Калбады тууган келбеген,
Малы-жанын аябай,
Кызмат кылды келгени.
Сарбагыштын бектери,
Атбашы, Нарын жеринен,
Чоко келди бир беги.
Чоңойду асыл топтору.
Касымаалы, Касымбек,
Моңолдор менен Чериктен,
Кошо келди нече бек.
Кызмат кылды «ага» деп,
Чоко келди шол жылы
«Агага жакын барам» — деп.
Борукчундун чоңдору,
Терекбай, Садыр, Кооманы,
Жана келди баш болуп,
Жапай, Түлкү тууганы.
Айта берсем түгөнбөс,
Эсенкулдун бууданы.
Надырбектин чоңдорун.
Баян кылам билгеним,
Сейит ажы, Токторбай,
Асыранкул, Черикбай,
Эл сураса көңүлү жай.
Магрифатка⁹ асылган,
Булардын алы ушундай.
Азыркы чоң Көбөгөн,
Арышы өргө жөнөгөн.
Баатырдан пайда көп көргөн,
Маалыматка асылып,
Колдон келсе жөлөгөн.
Азык, Төлөк, Сарыбай,
Айта берсем түгөнбөс,
Азыктын беги бир далай.
Өтүп кетти кайран эр,
Мамырбай деңиз булбул ай,
Ажал тагдыр ошондой.
Темирден — Канат, Токтосун,
Айта берсем бектерин,
Сөзүм узак болбосун.
Муратаалы, Токтосун,
Магрифатка көңүл кой,
Калкың наадан болбосун.
Кулжыгачтын Байызак,

Кадырдан эле бу дагы.
Бирге чыккан курдашы,
Балбак менен Эшимбек,
Абдылдабек, Мырзабек,
Айта берсем түгөнбөс,
Бу саякта мырза көп.
Аксакалдан жаздым мен,
Ушунчалык болор деп,
Кудайберген, Түркмөндү,
Булар сулар бир элди,
Суусамырда көп элди.
Курманкожо саяктан,
Келе берди түгөнбөй,
Каяк болсо шо жактан.
Чолпонкул келди солтодон,
Артылды эсеп болжолдон.
Чогулган адам кеп болгон,
Сулайман ажы чал келди,
Ырысбек баатыр баш болуп,
Солто тууган мол келди.
Үрүстөмбек сарбагыш,
Молтой ажы карыя.
Бөлөкбай азыр төрт болуш,
Итике, жайыл, талкандан,
Булардан келди көп адам.
Баатыр өткөн жалгандан,
Ныязаалы, Качкынбай,
Алымбек менен Сагымбай,
Сөзгө булар булбулдай.
Сап-сап болуп кыргыздар
Келе берди ушундай.
Көчкөн кара булуттай.
Аргымагын шайлаган,
Күлүк атын байлаган,
Талаптанып ар бири.
Хан баатырдын байгесин
Аламын деп байлаган.
Ушундай үлкөн аш болсо,
Солто аты жараган.
Аты келип байгеге
Беш миң сомду санаган.
Казактан келди бир далай,
Чапырашты, Кыбырай.
Ботбай, Аргын, Наймандан,
Албан, Субан, Дуулаттан,
Чымыр менен Жаныстан,
Алты арыш Чагайдан.
Көл башында Бугудан,
Келе берди ар журттан.
Жийдебай ажы, Баатыркан
Пиржувалга караган,

Ысакаалы, Баракан,
Калк бийлеген жаштардан.
Кыдыр ага, Сарыбай
Аксакалы бугунун.
Жаштары келди бир далай,
Бир үлкөнү Байгазы,
Хатимтайга окшойду.
Байгазынын кылганы:
Бие байлап, кой союп,
Жолдон өткөн адамга
Таман берип турганы.
Байлык менен чоң болгон,
Бугу тууган бектери.
Бек болушса бугулар
Бирин бири жебейди.
Ынтымак алын биледи,
Кудай топук бергени,
Ашка келе жатканы.
Бугу, саяк балдары,
Үйдө калды чалдары.
Сарбагыштын балдары
Баатырдан малын аябай,
Текшерип карап турганы.
Даяр турду кырк жигит,
Ашка келген адамды
Каршы тосуп алганы.
Келбеген адам калбады.
Таранчы дунган, сарт келди,
Нечен күнү аш берди,
Сарбагыштын бектери.
Жатып алды тарабай,
Түгөнгө карабай,
Малын чачты аябай.
Кырк миң адам чогулду,
Мал союлду бир далай.
Мында болгон чыгымды
Кыларсыз эсеп сиз калай!!!
Көпчүлүктөн чаң болду,
Көп адашып, таң болду.
Ар үйөзгө бир байрак
Түрлүү-түрлүү туу койду.
Тамаша көрдү баргандар,
Сындырган балбан найзалар.
Ат үстүндө балбандар,
Бирин бири сайгандар,
Ат бооруна түшүрүп,
Найза кармап калгандар.
Сынган найза быркырап,
Асманга таба баргандар.
Колго берген найзаны
Тийген жерден талкаңдар.

Найза кетти быркырап,
Асманга карап чыркырап.
Алдында аты ойногон,
Аргымак бедөө туйлаган.
Зардебинен найзанын
Нечен балбан кулаган.
Балбандардын колунан
Нечен найза кыйраган.
Орустун келди улугу,
Салдат менен мужугу.
Кылды булар оюнду,
Көрсөттү далай сонунду.
Оозу бар башында,
Сүдүйө бар кашында.
Учаскөбөй, биристок,
Жигит койду жанына,
Жигиттин баары бир борум,
Кызыл жоолук башында.
Тамаша көрдү барган
Баатыр ажы ашында.
Бышыкчылык күзүндө,
Боролдойдун түзүндө,
Ырчы келди эсепсиз,
Ырдап жаткан ар үйдө.
Орустары бир бөлөк,
Катар тиккен боз үйдө.
Керемопон¹⁰ сайратып,
Оюнпоздор бир үйдө.
Диваналар бир бөлөк,
Гүлхан¹¹ урган жеринде.
Ар кимиси бир борум,
Кылып жатат оюнду.
Баатыр ажы Шабдандын
Сүрөтүн тартып коюуга.
Сегиз кабат ак үйдө,
Ортого тиккен зор үйдө.
Кай бирлери кире албай,
Далай адам корунду.
Баатырдын кирген чоң үйгө
Керебет, сандык, жагдан да
Алтын, күмүш чендерин
Сүрөтүн жасап койдурду.
Сүрөтү эмес, өзү деп,
Жолуккандай болушту.
Шам чырактай жүзү нур,
Сүрөтү эмес өзү тур!
Чырактай жанган көзү тур.
Борум менен көөдөсү,
Тириликтей сөөлөтү.
Баары бүтүн көрүндү.
Бендесине парз кылып,

Берген кудай өлүмдү.
Баатыр ажы сүрөтү
Тирүүсүндөй көрүндү.
Сүрөт десең кийимдүү,
Кызыл жүздүү, көрүмдүү.
Мунун кара сүрөтүн,
Баш сыягын, келбетин.
Орто бойлуу келгенин,
Соңго жадигер¹² калсын деп,
Баян эттик кылганын.
Тириликте болгонун,
Айта берсем — түгөнбөс,
Тириликте кылганын.
Бу тарыхта жазылды,
Анык гана болгону.
Мактабадым мен өзүм,
Кылган ишин, көп жерин.
Айта берсем канчалык,
Сез табылар шончолук,
Калем, кагаз колго алып,
Жаза салдым анчасын.
Ондон бирин, жүздөн бир
Баян кылдым шончосун.
Ушул жерге токтосун,
Сөзүм узун болбосун.
Хурлар болсун жолдошуң.
Калем тарткан иниңди
Дугадан куру койбосун!
Осмонаалы мен өзүм,
Дагы калды көп сөзүм.
Жатып шаар Уфада,
Мусапырлык бу кезим!

ДЫЙКАНБАЙ

(VI санат дигар)

Карчыга салган мүрүшкөр,
Алыстан кушун көздөдү.
Кетмен-Төбө жериде,
Кең саяк журттун элиде,
Атыккан Сайкал байбиче,
Дыйканбай деп боздоду.
Сенен калып, Дыйканбай,
Сеилканың зар калды.
Кара-Көл башы кар калды,
Какшаттың, Дыйкан, Сайкалды.
Анжиян менен Аркада,
Ата чыккан Дыйканбай.
Акматбек жүрсүн армандуу,

Мырзаканың муңайсын,
Бактыярың бакырсын,
«Атаман жаш калдым» деп,
Ашырбегиң айкырсын.
Сеилкан күйүп секирсин.
Жетимдей кылып жүгүрсүн,
Душманың көөнү житилсин.
Санат тартып Сайкалга,
Дыйкандын дарди¹ окулсун.
Ногой менен оруска,
Наамы кеткен Дыйканбай.
Анжиян улук шаарга,
Аваз² болгон Дыйканбай.
Аш берет эдиң ачканга,
Дам берет эдиң шашканга.
Куржундап барып алтының,
Мунарга чыгып пул чачып,
Атың кеткен Ташкенге.
Манап чалыш Дыйканбай,
Суусамыр элдин султаны,
Кетмен-Төбө жериде,
Түнкатар, саяк элиде,
Лайлатулкадур түн өттү.
Ырыскы улук азалдан,
Рыскулбектин баласы,
Дыйканбай ким өттү?
Жанып турган чырактай,
Дыйканбайбы сурасаң,
Ажибектин балдары,
Кудаяр менен Нурактай.
Жер сулуусу Таластай,
Дыйканбайды сурасаң,
Кырк чоронун төрөсү.
Байыркы өткөн Манастай.
Хан олтурган паитахтай³,
Кыргыз, казак сураса,
Бошкой, Канай баласы.
Бөлөкбай, солто төрөсү,
Дыйканбайды сурасаң,
Боларман чыккан Байтиктей.
Жер жоросу Куландай,
Бишкек, Токмок жерлеген,
Сарбагыш тынай уруусу,
Жантай баатыр баласы.
Атантай чыккан Шабдандай.
Сеил күн эде Сайкалга,
Дыйканбайдын доорунда,
Бал-бал оту бар эде.
Дыйканбайдай ата уул,
Бу Анжияннын бооруда.
Бар жерде болсо ата уул,

Атыны Дыйкан койсо экен.
Дыйканбайдай өңүнү,
Ач адам көрүп тойсо экен.
Дыйканын өңү ак сүттөй,
Жакшылыгы шунча эде.
Ичкиликтен көп айтсам,
Гүлмыкка күлүк байлаган,
Күмүш товду жайлаган,
Миңбашы датка Максыйтай.
Аргымакты байлаган,
Арысланбапты жайлаган,
Жазында тоого өрлөгөн,
Базар-Коргон жерлеген,
Дыйканбайды сурасаң,
Жолборс менен Кушпактай.
Дыйканбайдын эшиги,
Бир күнү жыргал бир жылдай.
Көк-Жаңгак, Көк-Арт ортосу,
Көрүп өткөн давлатти,
Нусуп менен Чыйбылдай.
Ата уул мырза Дыйканбай,
Ат жалын тартып мингели,
Көрбөгөн ора азарды.⁴
Дыйканбайдын ордосу,
Ак күмбөздүү мазардай.
Эшигини сурасаң,
Дүркүрөгөн көп жыйын,
Маргаланын базардай.
Абдыллабек, Асанбек,
Алымбектин баласы.
Кара багыш сарасы,
Жантөрө, Койчу баласы.
Улуту барса угасың,
Давлати артык эр эди,
Дыйканбайдын булардан.
Пират байдын баласы,
Миңбашы мырза Жамарттай,
Өкүмдүү эде Дыйканбай.
Алымкулдун баласы,
Адөөлөт мырза Шерматтай,
Аш, дөөлөт(тү) көп көргөн,
Тескей журттан мен айтсам,
Мурзакул менен Ташбектей,
Суу башыны бургандай,
Султандар сөздө тургандай,
Кара-Дөбө жер жүзү,
Дыйканбайды сурасаң,
Эрлиги көп зор эде.
Эрдөөлөт менен Курбандай,
Адамда сара жок эде.
Аркада кылган сөөлатти,

Ак жолборстой Дыйканбай,
Айткан менен баарыдан,
Артык эде дөөлати.
Ата-теги Дыйканбай,
Капкалуу шаар хандардан,
Жансибир болбой зор болдуң,
Бейкайрым пааша жандардан.
Жашың жарым боло элек,
Жалганчы дүйнө бекер деп,
Жан эгем койбой сени алды.
Жаныга барып атаңын,
Жайландың эми Дыйканбай.
Барса келбес жер экен,
Байландың эми Дыйканбай.
Ашыра тутуп сөөлатти,
Рыскулбек менен Дыйканбай,
Акматың көрсүн дөөлөтти.
Ат тайгылат тар жерде,
Атадан артык туюлган,
Ак жолборстой Акмат деп,
Айтып жүрөм ар жерде.
Имарат кылган усталар,
Кыш бышырат хумнанда,
Байырбеги Юсуп Акматтай,
Кафирдин түшүп колуга,
Бир жыл жатат зынданда.
Кара-Көл башын кар алса,
Катуу жол кылат кабакты.
Ак жолборстой Акматтар,
Саккиз ай жатты абакта,
Кошомат сөздү айтпады,
Ак сөзүдөн кайтпады.
Кой жайылат чыбырга,
Алымбектин балдары,
Алды кетти асылып,
Кийини кетти Сибирге,
Акмат барып Аркада,
Кылып жүрөт сөөлөтти.
Инилери кетти эди,
Карчыга салып, каз алып,
Көрүп жүрөт дөөлөтти.
Биринчи төрө Акматтын,
Бир кемдиги Дыйкан жок.
Ата уулу манап Дыйканбай,
Арманың жок дүнүйада.
Эгемнен тагдыр азали,
Эсептү соо күнүң бар.
Аттиң Сайкал давада,
Атаңнан мурун көзү өткөн.
Ак жолборстой иниц барында,
Султан төрө Акматың,

Суусамыр жайлап жазында,
Кайрылып келип көрүндү.
Кетмен-Төбө төрүндө.
Жылкыңды таштап жылгада,
Коюңду таштап колотко,
Нарктуу эрлер ойлотуп,
Нарын сувду бойлотуп,
Ак-Чийге карап Дыйканбай,
Ак ордодой үй тигип,
Азамат эрлер жыйылып,
Ар тарапка ат берип,
Чабар кылды Акматың.
Башы Токмок, Чүй, Талас,
Кара багыш, көп мундуз,
Анжиян, Ак-Суу, Наманган,
Ашка келе берсин деп,
Кабар кылды Акматың.
Ак жолборстой ар жерден,
Азамат эрлер жыйылды.
Суудан чыккан суурулуп,
Сүлүкдүн баары жыйылды.
Жүз тилла айлык көп алган,
Эликтей көзү айрылып,
Эл жүрөгүн жылкыртып
Күлүктүн баары жыйылды.
Алтымыш жерде Ак өргө,
Чарчы жыйын жайланып,
Чатырдын баары тигилди.
Оодарышмаг оң-солдон,
Кымкап жаап кызыл нар,
Пайгасига көп коюп,
Маңдайлашып сайышкан,
Баатырдын баары жыйылды.
Адади жок коюнун,
Жетимиш согум союлду.
Жеткилең озгон күлүккө,
Жети жүз кагаз коюлду.
Көз жаш кылып көп адам,
Сан жыйын баары өңгүрөп,
Санатың журтттан өткөрүп,
Кылбаган санат көп кылып,
Ашың өттү Дыйканбай.
Ашкере болуп көп жерге,
Башың өттү Дыйканбай.
Аткан октой ар жерге,
Сөзүң өттү Дыйканбай.
Ажыз болуп өмүрүң,
Атаңа барып кошулуп,
Көзүң өттү Дыйканбай.
Көп айтпадым, аз айттым,
Санатыңды саз айттым.

Саар кылган дубабыз,
Сага жетсин албетта,
Али акаңа кошулуп,
Жайың болсун жаннатта.

ҮРКҮН

(1916-жыл)

Он алтынчы жылында,
Отузунчу июлда
Олтурат элек чогулуп,
Үч киши келди айылга.
Элдин баары элирип,
Турчу эле ушу жайында.
Солдатка жалпы алат деп,
Саналашкан оюнда.
Катуулап келген үч киши,
Карасак түрү кыйын да.
«Калбай баарың чогулуп,
Келесиң» — деди жыйынга.
Жакалаш конгон айылга,
Жалпы кабар беришти.
Бат келсин дейт дегенде,
Бардык эл калбай келишти.
Катын-бала жарданып,
Кашатта элди көрүштү.
Баламды солдат алат деп,
Кай бири ыйлай беришти.
Бул келгендер ким дешип,
Абышка-кемпир желикти.
Өр тартып басып өбөктөп,
Өпкөсү көөп демикти.
Элүү башы старчы,
Эл аралап келдик дейт,
Эртең болот чоң каттоо
Ошондон кабар бердик дейт.
Эрте аттанып барасың,
Эркектер калбай сен ук дейт.
Учаскебай болуштар,
Ушундай жазды буйрук дейт.
Токтолбой азыр чабабыз,
Туш-тушка кабар салабыз.
Ар бир сууда айылга,
Түн катып жүрүп барабыз.
Айткан сөздү уктуңар,
Ак сакалдуу агабыз,
Ана-мына болду деп,
Калбасын үйдө балаңыз.
Барбай калган кишини

Испискадан табабыз.
Мал-мүлкүн тооруктап
Казынага салабыз.
Каттоого барбай жан калбайт,
Карылар байкап караңыз.
Айыл башы адамдар,
Атыңды жыгып алабыз.
Бул каттоого барбайм деп,
Бузулбасын санаңыз.
Деп угузуп буйругун,
Элүү башы старчы,
Баламды алып кетет деп,
Далайдын жанын кысталтты.
Буйругун окуп угузуп,
Булар сөзүн кыскартты.
Ак падыша улукка,
Аянбай иштеп кызматты,
Үчөөбизге бергиле,
Жоргосу бар үч атты.
Өйдө-ылдыйга жарачу,
Өркөштүү чалыш түз атты.
Бат бербесең алабыз,
Мына бу мамыда турган төрт атты.
Анда Кулмат кеп айтты,
Ачуусу келип бек айтты.
«Үчөөң тең биздин туугансың,
Үйүңө баргын деп айтты.
Каттоого эртең барбайбыз,
Кайра айтсаң байлайбыз.
Улугуң келсе ал тургай,
Ушу бүгүн жайдайбыз.
Болушуң келсе урабыз,
Мурутун бирден жулабыз.
Эртелеп өлгөн адамбыз,
Эмине болсо турабыз.
Дыйкандан түзүк жерди алды,
Кедейден чыйрак эрди алды.
Чыгым деп салып малды алды,
Малсыздын баары сандалды.
Салыгын толук бербесе,
Зарлатып урду чанданды.
Колунда жок жардынын,
Койнунда жаткан жарды алды.
Эми каттоого бар деп чогултуп,
Калтырбай алса баланы,
Кары-картаң, кемпир-чал,
Кара жанын багабы?
Бай үчүн алса малайын,
Кедейден киши калабы?
Сатууга кеткен жаш балдар,
Кайрылып элди табабы?

Падышаңдан келген зордукту,
Башка келсе көрөбүз,
Акыйкатсыз ит экен,
Ак падыша төрөңүз.
Айтканын кыла бергиче,
Атышып жатып өлөбүз».
Деп басылып эр Кулмат,
Аттангыла бат деди,
Ачуусу келген старчы,
Ой тилиңди тарт деди.
Баякы балбан Кулматсың,
Баатырлык кылбай жат деди,
Улукка кайыр сөз айткан,
Сендейге өлүм ак деди.
Кулматтын чапкан камчысы,
Старчыга шак деди,
Турасыңбы кедейлер,
Куткарбай үчөөн бас деди.
Арача бербей көпчүлүк,
Аларды уруп жантчы эми.
Колу-бутун байлашып,
Конокторду бакты эми.
Элүү башы старчы,
Элинен кордук тартты эми.
Падышаны жактайм деп,
Башы айрылып жатты эми.
Өлтүрөбүз дегенде,
Өздөрү чынын айтты эми.
Чогултуп солдат аларын,
Чочкобайга жапты эми.
Эртең солдат келмек дейт,
Элдин түрүн көрмөк дейт.
Падышадан баш тарткан
Бардыгы калбай өлмөк дейт.
Байлары үчүн малайын,
Солдатка кармап бермек дейт.
Жарды менен жалчыга,
Жаңыдан болмок өрнөк дейт.
Кебибиз ушул туугандар,
Кечиргиле күнөөнү,
Жаныбызды кыйбаңар,
Жамааңарда жүрөлү,
Кайра барып калаадан,
Кабар алып берели.
Калкына жалган айткандын,
Катсын дейт таштай тилеги.
Калтырбай сырын айтышып,
Карганын жанын үрөдү.
Кайрадан сөзгө келишип,
Калк менен болду тилеги.
Элүү башы старчы,

Эл болушуп Кулматка,
Эсен-аман түнөдү.
Бул сөздү угуп алган соң,
Ар бир жамаат чогулду,
Азаматтын баарысы,
Аттарын кармап токунду,
Солдат келет дегенге,
Санаркап ар ким чочунду.
Элдин баарын кабарлап,
Жыйнайлык деп кошунду,
Уккан элдин баарысы,
Уктабай карап отурду.
Бул кабарды таратып,
Туш-тушка кабар салалы.
Кат жазып киши чаптырып,
Калктан кабар алалы.
Кара жол тосуп сөз угуп,
Алыстан кепке каналы.
Каракол, Токмок, Пишпектен,
Кандай экен кабары.
Кыргыздын калың жеринен,
Анык сөзгө каналы.
Баркка тийбей калбады,
Падышанын залалы.
Деп сүйлөшүп биздин эл,
Алайка сөздү тапшырды.
Төрт тарапка төрт киши,
Ат берип Алай чаптырды.
Бардарлык кылды бали деп,
Алайды ар ким жактырды.
Токмокко чейин бар дешти,
Кадимки Кулмат баатырды,
Калчакенин Алайы,
Кара койлу бай эле,
Карактап кыскан конокко,
Камылгасы шай эле.
Мактангандай болбосун,
Сүт менен күлчөтөй эле.
Боз жорго менен чү коюп,
Борукчу элин кабарлап,
Алакөз менен кабаадан
Адамды үзбөй чабарлап,
Арык менен Надырбек
Аралап барып кабарлап,
Ажы менен Субанга
Алдаканча сапарлап,
Алай барып келди деп,
Угуп турдук атайлап.
Кедей, дыйкан дүбүрөп,
Келмесин айтып күбүрөп,
Зордукчуга ок атсак,

Сооп болор күнү деп,
Кезектүү заман туш болуп
Калар бекен түбү деп,
Кеңешебиз чогулуп,
Кечикпей бачым жүрү деп,
Кызыл чок келсе урсак деп,
Кылычын колдон жулсак деп,
Кыямат болуп кетсе да
Кыйшайбай бекем турсак деп,
Ант кылышып тарашып,
Аттарын байлап жаратып.
Айыл сайын бир киши
Алыстан кароол каратып.
Абалтан бери жедирген,
Акысын байдан талашып.
Малайлар байга баш бербей
Ак найзаны копшошуп,
Ар бир жерге топтошуп,
Милтелүү бараң мылтыктын
Дүрмөтүн салып октошуп.
Баканга шуушаң ашташып,
Бадыша менен касташып,
Аты күлүк жаштарды
Аламанга машташып,
Абышка менен аялга
Мал бактырып ташташып.
Чоюндан чочмор куюшуп,
Чогуусу менен урушуп,
Каза жетип өлгөн го
Калбайлык деп муюшуп,
Канкор, залим Никелей
Кас кылаарын туюшуп.
Жалчыны жалкы эзгенден,
Жардылар жандан кечкенден,
Жарды, жалчы, начардын
Жанына зардап жеткенден
Малайды байлар эзгенден,
Баатырлар жандан кечкенден,
Бай, манаптын кордугу
Баштан-аяк өткөндөн,
Эл удургуп турганда
Кочкордон Кулмат келди деп.
Долондон ашкан салдатты
Өз көзү менен көрдү деп,
Кара-Үңкүрдө урушта
Канча салдат өлдү деп,
Беш бешатар түшүрүп,
Бирин мага берди деп,
Жол тоскон экен аяндар,
Бердимат, Байзак, Жаяндар
Он эки салдат атышып,

Ойрон болду арам деп,
Көрүп келдим мен өзүм,
Ушул айтаар бар сөзүм.
Камынгыла калайык,
Капыстан салдат келбесин —
Деп энтигип Дыйканбай
Алайдын жакын кишиси
Жакшы болду деп калды
Кабар айткан бул иши.
Жайлоого салдат калтырбай,
Жаканы карай бет алып,
Жалпы элдин болду жүрүшү.
Жаманактын уругу —
Бир атанын кулуну
Беш ыстарчы жөнөдү
Бел байлап уруш кылууну.
Калаага кирсең качырып
Кармалса деп улугу,
Болжошкон жери көп элдин
Боз-Бешиктин булуңу.
Казатка жапырт аттанса
Камынбай киши турубу?
Ал күнү барган жерибиз
Ак-Мойноктун муруну.
Алдыдагы топ киши
Алай менен Кулмат деп,
Жарагы бар салдатка
Чабыттап барбай кылдат деп,
Бекеттин үстү кашатта
Беш-алты киши турат деп,
Токтоло калды калың эл
Беттешсең жалпы кырат деп.
Эсенбайдын эр Коңкош,
Минген экен Суратты
Этине келген сурчасын
Эликтей кылып чуратты.
Жалгыз барып кашаттан
Түшө калып бир атты.
Кароолчу болгон салдаттын
Атканда бирин сулатты.
Төрт салдат качып калганда
Биринин бутун сыя атты.
Коңкошкон качты салдат деп
Чоркоктор кылды кубатты.
Көпчүлүк каптап кирүүгө
Көпүрөдөн чубатты.
Көбөөндө жаткан көп салдат
Башынан түтүн буратты.
Алдыда эле Тынаалы
Атканда аттан кулатты.

Ак музоого ок тийип,
Сүйөнүп калды Кулматты.
Акылды баштан жойбодук,
Отуздай салдат болучу
Анын ок атар жерин койбодук.
Орус, кыргыз беттешип
Ошентип чырдашты.
«Казат! Казат! Казат!» — деп
Катуу үндөр чуулашты.
Аламан коюп көп киши
Аткылап жаткан салдаттын
Айланасын чырмашты.
Сулайман, Мамбет молдолор
Салабат айтып ырдашты.
Өлгөнүң шейит болосуң
Өкүмүн айтып ыргатты.
Каптаган элге чыдабай
Качыптыр салдат бириндеп.
Калың чууну укканда
Калтырап колу дирилдеп,
Катуулап кирип шар аккан
Он-Арча суусу күрүлдөп,
Калың токой жээктеп,
Качырдык жоону дүрүлдөп.
Кан залымди жоготуп,
Казат кылар күнү деп,
Тарсылдаткан салдаттын
Табылганын оңдодук.
Тал-теректи аралап
Тайгандан бетер жойлодук.
Көбөөдөн издеп душманды
Көп жерге сууну бойлодук.
Нарындан чыга качканын
Тозолу деп ойлодук.
Ал күнкү болгон урушта
«Тилгиремди кыялык,
Тилекти бирге кылалык,
Эки Нарынды каптап кирүүгө
Туш-туштан элди жыялык» —
Деп кекенип турганда
Кабар уктук жер-жерден:
Чүй, Ысык-Көл, Кочкордон
Качты орус деп тил келген.
Надирбек менен Борукчу
Кочкордон кууду орусту.
Карагоону алды дейт
Талкалап кирип корукту.
Токмокту тынай алды дейт,
Орусту мыктап салды дейт.
Төлөнүн уулу Ыбырай
Байдам-Талга барды дейт,

Төрт жүздөн ашууну бешатар
Түгөл алып келди дейт.
Ашырбайм бери салдат деп
Алматы жолун чалды дейт.
Эрдик кылып Ыбырай
Эл үчүн тикти жанды дейт.
Элди зыян кылдырбай
Эсен алып калды дейт.
Эр Шабдандын балдары
Эңкейтиптир канды дейт.
Эмгиче Нарынды алалбай
Нарындык силер жанбы дейт.
Касымбай баштап салдатты
Кабылганын атат дейт.
Кырдырып салып кыргызды
Кызыгына батат дейт.
Аманат жанын калкалап
Атышка сойлоп кирди дейт.
Эртеси бешим маалда
Ээрчен жүргөн бир атты
Эптеп кармап минди дейт.
Төмөнкү солто мыкты экен
Орусча билет тилди дейт.
Арачы кылды оруска
Акмат менен Дүрдү дейт.
Бий, болушу солтонун
Бишкекке чогуу кирди дейт.
Атышпай туруп сүйлөшүп,
Амал менен жүрдү дейт.
Олуя-Ата,Ташкенге
Орусту айдап сүрдү дейт.
Кетмен-Төбө, Таластар
Кеңешип чогуу билди дейт.
Анжиян жакка кат жазып,
Арачысы кетти дейт,
Ажыратып алат дейт
Ала-Тоолук чекти дейт.
Ысык-Көл жагы жаман дейт,
Эл калбаптыр аман дейт.
Басалкени бүт алып,
Майданды кыйын салган дейт.
Караколдон Касымбай,
Кара машке Ташымбай
Казак орус ээрчитип,
Кан төктү дейт бир далай.
Күңгөй менен Тескейди
Күкүмдөтүп жатат дейт,
Күндүз-түнү тынымсыз
Дүпүлдөтүп жатат дейт.
Кырылганга карабай
Кыргыздар уруш салды дейт.

Кырк желдети бүт барып,
Кызыл-Сууну алды дейт.
Жети-Өгүз менен Шалбада
Желектин баарын сайды дейт.
Бөрүбашты түптөгөн
Үч жүз салдат барды дейт.
Күнү-түнү атышып,
Билимет менен тозду дейт.
Тескейдеги беш болуш
Биригип башын кошту дейт.
Бешатарга чыдашып,
Беш күнгө уруш созду дейт.
Ысагаалы, Берикбай
Кол баштачу болду дейт.
Кайрат кылып кыргыздар
Каптап чабуул койду дейт.
Аралашып кирерде
Апийим саат кылды дейт.
Аңдып жаткан жөө салдат
Алдыңкы элди кырды дейт.
Аты туйлап жыгылып
Арыкка кептей урду дейт.
Ысагаалы жөө калып
Айласын таппай турду дейт.
Арттагы эл кайра качканда.
«Ушундай
Алаамат күндө зорлонсо
Айлыбыз аман калбайбы,
Артыңдан кууган салдаттын
Алдынан кыргыз торгосо.
Баатырды бали дебейби
Аймагын жоодон коргосо.
Аркаңдан барып кырбайбы,
Ар өндүр айкын жол болсо.
Кан ичме кайдан өтө алат
Каршында казган ор болсо.
Капталып жоонун башынан
Жалгыз башың не кылат?
Жалпы кыргыз коржолсо
Кайраттуу чыдаар тор болсо,
Ак-Теректин чатынын
Атышып жоону жеңебиз
Арбактар бизди колдосо.
Амат кетсе качарбыз
Алды-алдыңдан тарайсың
Такыр эле атышып айла болбосо.
Билимет огу тытырап,
Жамгырдай огу төгүлүп,
Бешатар огу чуулдап,
Чагылгандай көрүнүп,
Катарлаш элдер туралбай

Кача түшүп сөгүлүп,
Канчалар жатты ок тийген
Канга оролуп чөмүлүп.
Караңгыда уурдап
Кай бирлери көмүлүп,
Калганы келди Чычканга,
Тобунан жалгыз бөлүнүп.
Ошондо Берикбай өзү тосуптур
Ак-Терек менен Чычканды.
Токтотуп турат өткөрбөй
Тобунан качып чыкканды.
«Аңдабай кайда барасың
Артыңдан кууган душманды?
Тарап кетсең бириндеп
Талкалайт утур чыкканды.
Артыңда калың кол болсо
Азабы жолдо мол болсо
Кыргызды тирүү коёбу
Минтип, кыймылдаар алың болбосо.
Андан көрө тарталык
Алдадан келген шор болсо.
Адамдык маалим болбойбу» —
Деп Берикбай бакырып,
Колунда кылыч, найза бар
Бешатар мылтык асынып
Ак-Теректин коосуна
Арбын колду жашырып,
Кашатта кырка коргонго
Кырк эки мерген батырып,
Чалдыбар коргон-мүрзөгө
Жаталы деп жашынып,
Көзөп алып коргонду
Көрүп турат чоң жолду.
Салдаттар качан келээрин
Өлчөп билет болжолду.
Кырка жаткан мергенге
Сөз айтууга ойлонду.
Баарына айтты кыдырып:
«Бышактабай жаткын деп,
Баштап өзүм атканда
Баарың тегиз аткын деп.
Качып калса салдаттар
Качырып ылдам чапкын деп.
Бет алып баары качырса
Бетке атып канын чачкын деп».
Белеңденип жатканда
Бешимге жакын калганда,
Бир кулактан чаң чыкты.
Бириндек тартып асманда
Көшөрүп салдат кууптур
Көңтөрө кыргыз качканда.

Катарлап шаңдуу келатат
Кароолчусу астында.
Оң жеңин белге кыстарып,
Оолугуп өңү кумсарып,
Ошончо калың душманга
Аралап кирди кол салып.
Кемендирин баш кылып,
Кез келгенин бүт сайып,
Кечире кууп жууктан
Келиптир кайра өчтү алып.
«Мөмөштүк экен ушу» деп
Ысагаалы тааныптыр.
Кара атчан туру алдында
Үч салдаты жанында.
Турнабай салып жер чардап,
Турбастан келет жабыла.
Артынан келет жакылдап,
Ар түрдүү жарак баарында.
«Кыргыздан тукум койбо» — деп,
Кылган дейт өкүм каны да.
«Берилеп баары келсин» — деп,
Берикбай жатат шыкаалап,
Бейиттүү коргон-тамында.
Кыдырата коргонду
Кылчактап булар карашты.
Улуу жол менен чубашып
Уңкуйган чочко баратты.
Кайраты бар баатырга
Кармашар жери жарашты.
Бирок, Берикбайдын ою боло элек
Бер бирөө адашты.
Тушуна келген торуну
«Тарс!» — дедире бир атты.
Ал атканда баары атты,
Алдынан түтүн бурулдап,
Алдастап салдат тарашты.
Асмандын бетин чаң каптап
Адырды карай талашты.
Аңгыча Берикбай турабы
Атылып түтүн бурады.
Огу бекер кетпестен
Он чакты салдат кулады.
Коендой ыргып Көгалат,
Коргондон алыс чурады...
Берикбайдын артынан
Беш жүздөй кыргыз качырган.
Кыйкырык, ызы-чуу болуп
Кырдачы менен чакырган.
Кылчайып салдат аталбай
Кыйкырыктан шашылган.
Кылыч, мылтык түшүрүп

Кырдан ары ашырган.
Көбөөттү карап беркилер
Көрүнгөнүн жапшырган.
Көлгө түшө качышып,
Балыктай сүзүп жашынган.
Берикбайдын бүгүн эрдиги
Беш болуш элден ашынган.
Ушундай кабар угулуп,
Урушта далай кырылып,
Ысагаалы калган дейт
Он тийип аты жыгылып.
Салдаттардын артынан
Көзөмөлдөп жүрүптүр.
Жапсарлуу жерди кыдырып,
Он чакты кыргыз таап алып
Олтурган экен тыныгып.
Көрүнбөй салдат атууга
Көнүктү кыргыз кыныгып.
Жыйырмадай салдатты
Мөмөштүк баштап алыптыр.
Салдатты кыргыз кууганын
Жолдо угуп сөзгө каныптыр.
Жан жагын карап элеңдеп
Жакын келип калыптыр.
«Колуна түшсөк орустун
Коёбу жайкын жапшырып.
Кап! Качып бере турганда
Жүрү деп калдың шаштырып»
Деп келатат кыргыздар
«Аман сакта кудай» — деп
Аманат жанын тапшырып.
Ысагаалы каткырып,
Чалкандай сөздү жат кылып,
Мөмөштүктү алдады
Көтөрүп көөнүн шат кылып.
Ишенбесең берейин,
Өлө турган анын кыябын.
Топ кыргызды көргөндө
Топтолуп тура калышты.
Турнабай салып мөмөштүк
«Ысагаалы экен» деп
Булар да даана таанышты.
«Келгиле бери, кыргыз» — деп
Кол булгап үндү салышты.
«Жүргүлө балдар баралы
Мөмөштүктүн жанына,
Өлтүрөт деп коркпостон
Жүргүлө балдар камына.
Мен өзүмчө сүйлөшүп
Алдаармын аман калууга.
Кошомат менен эритип,

Кокустатып салууга.
Тилимди алса мөмөштүк
Жиберемин бириңди
«Элге кабар барууга» —
Деп угузуп сөз айтып
Келатышат бастырып.
«Душманды көздөй баргыча
Качпай дешип жазгырып.
Ысагаалы баатыр ай
Жүр дедиң бекер азгырып
Баарысын кылган мөмөштүк
Орусту бизге кас кылып
Эми эле кырып салат го
Кылычтап башты чаптырып» —
Он чакты кыргыз күбүрөп,
Ойлорун айтып арз кылып.
«Кутулуп кете турганда
Кырмак болду азгырып».
Ысагаалы ылдамдап,
Алдыга түшүп желди эле.
Извозчикте олтурган,
Мөмөштүккө келди эле,
Түшө калып атынан,
Улукка колун берди эле,
Колун кармап мөмөштүк:
«Ысагаалы, сен — деди
Жол боюнда киши жок,
Кайда кеткен экен?» — деди.
«Уруштуруп кыргызды
Бул кылганың кең?» — деди.
«Жогуңуз, таксыр ойлоңуз,
Мага күнөө койбоңуз.
Эссисиз бүтүн дубандын,
Эси жоктой болбоңуз.
Бадышага ким каршы
Байкап туруп болжоңуз!
Азык камдап, ат байлап,
Алдыңдан тосуп келатам,
Ат минсең даяр жоргоңуз.
Берги Желденден бир аз кол бар дейт,
Анда Берикбай деген зор бар дейт,
Баргыңыз келсе алпарам
Байкоосуз чукул жол бар дейт.
Менин улукка тиккен үйүм бар,
Тостурган болуш бийим бар.
Союшуң айдап, ат байлап,
Сизге аракет кылчу жыйын бар».
Атчан турган салдатты
Чылбырдан кармай калышты
Байкоосуз турган немени
Балакетке салышты.

Баатырсынган улукка
Балакет минтип жабышты.
Өчөгүшкөн урушта
Өлбөгөн кимдер калышты.
Кылыч, мылтык олжо алып
Булар Берикбайды табышты.
«Атышабыз качпай деп
Адамдын баарын азгырып,
Кара жол бойлоп эл конуп,
Канат канга эл болуп,
Кармашууга бел байлап
Кабактан барып эр жолук».
Мөмөштүк күлүп «кош» деди,
«Жакшылар бизге дос деди,
Илгерилеп эмесе,
Элиңди жыйнап тос» — деди.
Араң турган кыргыздар
Алдыга чыгып чапты эми.
Мен улук менен барам деп
Ысагаалы сөз айтып,
«Силер бизди Барскоондон тап» — деди.
«Табалык, баатыр, макул деп,
Таптыңыз жакшы акыл» — деп,
Жүз ашык кыргыз жыйналып
Мөмөштүк келе жатыр деп,
Чочморун катып койнуна
Чогулуп турду баатырлар.
Мөмөштүктөй улукка
Салалык заман акыр деп,
Извозчик менен ыргалып,
Жыйырма салдат бирге алып,
Мөмөштүк келди ортого
«Бизге катылбайт деп чыр салып».
Тегеректей калышты,
Кыргыздын баары чырмалып,
Жанында турган Ысагаалы
Жакадан алды улукту,
Кыргыздар карап турабы
Даяр турган чыңдалып.
Ушундай кабар угулуп,
Удаа-удаа тил келди.
Удургуп турган кез эле
Урматтап сүйлөп диндерди.
Орус, кыргыз беттешип,
Ок атышар күн келди.
Кочкор менен Жумгалдан,
Көкүмбай, Канат, Курмандан
Угулду кабар ушундай
Урушка кыйын чыңдалган.
Канатты шайлап кан кылып,
Кай-кайсы жерге даң кылып,

Казаттан өлгөн шейитти
Калкка угузуп шаң кылып.
Аскер жыйнап түптөлүп,
Ар кимдин дарты козголуп,
Жарды, жалчы, малайлар
Жалданбай башы бош болуп.
Кол чакыртып туш-туштан
Кош аттап киши чаптырып,
Чүй, Ысык-Көл, Нарындан
Кошулган элди бактырып,
Ашуунун баарын чалдырып,
Ар кайдан кабар алдырып,
Анжиян, Пишпек, Ташкенден
Салдат келсе кырууга
Аянбай мыкты кам кылып
Мусакожо калпага
Кол сурап кагаз жаздырып,
Аттанып калды тезинен.
Туралбай биз да жөнөдүк
Айылды көздөй чапкылап.
Он-Арчанын боюнан
Учур чыгып калыппыз,
Бизди отуздай салдат аткылап,
Бешатар огу чуулдап,
Беттетпей койду зуулдап.
Сары-Булак өрдөй качканбыз,
Карагайды туурдап.
Көрүнбөйт көзгө бир адам,
Качканын көрүп айылдын
Кайгырып ыйлап алдык биз.
Сары-Күңгөй, Чычардан
Сандаган күчкө жолугуп,
Салдаттан сөздү салдык биз.
Калың күчтү жөнөтүп,
Кароол карап калдык биз.
Капчыгайдын жолдорун
Караңгыда чалдык биз.
Кара-Каман, Балгарттан
Кабарлап тилге кандык биз.
Бул кабарлар угулуп
Биздин эл улам чыйралды.
Ажы, Субан, Надырбек
Алар да келип жыйналды.
Ак-Мойнокко чогулуп,
Аскерди бөлүп шыйгарды.
Ар болуштан эки жүз
Алты жүз киши ыйгарды.
Нарындан каптап кирүүгө
Атышып жоону сүрүүгө,
Ат-Башы, Нарын кошулуп
Камайлык деп күнүгө,

Карылыктап найза алып,
«Казат!» деп жалпы аттанып,
Көпүрөгө өрт койдук
Караңгыда биз барып.
Аңгыча кабар угулуп,
Чүйдөн тынай качты деп,
Күңгөй, Тескей — Ысык-Көл
Күрдөлү менен шашты деп.
Беш жүз салдат Көк-Артты
Үч күн болду ашты деп
Жыйналган кошун тарады.
Кабарчынын сөзүнөн
Үркүп калды дегенде
Үйлөрү учуп көзүнөн
Үмүтүн үздү окшоду,
Өскөн жер кетип эсинен.
Алды-алдынан бет алып,
Аялдабай чапкылап,
Айылга келсек үй калбай
Журт калыптыр бузулуп.
Адыр-түздө малдар жок
Бүт калыптыр томсоруп.
Кашка-Суу жатат шаркырап
Кары бар тоолор жаркырап,
Катын-бала жөнөптүр
Кыйкырып ыйлап, заркырап.
Чачылып калган жүк турат,
Чечилбей бүтүн үй турат.
Көмүскө булуң жерлерде
Көчтөн калган уй турат.
Журт сайын улуп ит жатат,
Жууркан-төшөк бүт жатат.
Желеси калган тартылуу
Көнөктө куйган сүт жатат.
От жагылган чөк калган,
Ороодо эгин көп калган.
Бышып турган кезинде
Орулбай аштык чөп калган.
Казандар калган асылуу,
Калыптыр түндүк тартылуу.
Салыктар калган алынбай
Сарайга койгон катылуу.
Капталда баспай төө калган,
Качалбай кедей жөө калган.
Көч артынан караандап
Көп бечара жөө калган,
Кыргынга далай учурап,
Качты деп уктук ушуну.
Жол арытып, жер жайлап,
Ошол кабар угулуп
Качканбыз жерден сай-сайлап.

Кара-Кужур, Жалак-Бел
Кара таандай көчкөн эл.
Кайрылып жерин эстешип,
Тамчыдай агат көздөн сел.
Соң-Көлдөн көчүп ашыптыр,
Солтон-Сары, Кум-Белден
Соороторго киши жок
Солуктап ыйлап эл келген.
Чүй, Кочкордон качкан эл
Коңур-Өлөң, Тоң ашкан.
Жолго батпай шыгырап,
Кечүүнүн жолун талашкан.
Талаада чоло жер калбай
Талытат көзүң карасаң.
Алакөз, Каба, Кыдыктан
Аскерин бөлүп чыгышкан.
Колцевкени алдык деп,
Камарабай турушкан.
Караколдон көп салдат,
Каптады деп угушкан.
Колунда жарак жогунан
Кор болду кыргыз уруштан.
Бака Желдең ашты дейт,
Барскоон менен Жуукуну.
Баатыр Берикбай атышып,
Көрбөптүр он күн уйкуну.
Саруу, Дөөлөс, Коңурат
Баарысы кыргыз тукуму.
Көл башында Белекти
Көтөрүп байрак желекти.
Бай Соорон Түптү талкалап,
Баатырлар күчүн ченешти.
Кармашып нечен жатты дейт,
Кан табат деп кеңешти.
Күңгөйкү саяк элинен,
Кадимки Бокош эр өттү,
Атышып айла кылалбай
Ашты деп уктук челекти.
Текести карай бет алып
Теңизбай Шапак эл кетти.
Жогорку арык тукумдан
Качпайлы деп чукулдан,
Кытайдын эли жаман деп
Кыдыр аке айтты дейт.
Кыдыртып сүйлөп укумдан
Жумгалда саяк, кулжыгач
Мурусбек болуп элге баш,
Булар да качпай калды дейт,
Нарындын түмөн күчтүгү
Чоро менен саяктан,
Көк-Артты ашкан салдаттын,

Жолун тосуп аяктан
Султангазы — Калпа ажы
Үй көчүрүп ат байлап,
Жолун тосуп салдаттын
Союшуна мал айдап,
Нарынга баштап келиптир.
Баарысын кырып салыптыр,
Карагайга жашынып
Деркенбай жалгыз калыптыр,
Күлүгү кызыл ат менен
Качып жүрүп Деркенбай
Калганын даана тааныптыр.
Нарынга салдат толду деп
«Тосуптур бардык жолду деп
Көчтүн артын кайтарып,
Көбөйтөлүк колду деп,
Капчыгай өрдөп салдаттар,
Кара-Арчага конду деп» —
Кабар угуп турганбыз.
«Качып жүрүп кырылбай
Кармашып өлсөк болду» — деп.
Аман кантип көчөбүз,
Карасайды Жөгөндү.
Кууп тийип Кулмат душманды
Көрсөттүк деди өнөрдү.
Кыргыздын колу арбын деп
Көп салдат кайра жөнөлдү.
Эсенгул, Шатан болуштан,
Эл качты өскөн конуштан.
Моңолдор менен чериктин
Жартысы качпай калыптыр
Козголо албай олуштан.
Бала кыйра качыптыр,
Дөбөлү менен Нарындан,
Тарагайды бет алып,
Далай эл көчүп камынган.
Качкынды кууган салдаттар
Капчыгайда кабылган.
Көч артынан тааптыр
Кыдыктын уулу Малайды
Салдатты баштап эл кууган,
Кылган иши жарайбы.
Кыядан жалгыз атышып,
Малай да сойгон далайды.
Ок дарысы түгөнүп,
Отурган Малай үшкүрүп,
Алдыңкы эл узап кетсин деп,
Айла менен иш кылып.
Сары кыянын ташына
Салдаттар чыгып барыптыр.
Токтотуп жаткан Малайды

Топ салдат кармап алыптыр.
Өйдө-төмөн чапкылап,
Өндүрдүн баарын чалыптыр.
Бала дебей жаш дебей
Малайды баштап кыйласын.
Кара саздан көчкөнбүз,
Кара каман Балкаршты
Катары менен кечкенбиз.
Атка токтор жан калбай,
Атышалы дегенбиз.
Аял менен бала-чаканы,
Аман сактап калсак деп
Аманат жандан безгенбиз.
Жаман эчки ашканбыз,
Жасооту болуп шашканбыз.
Кароол төбө туруктан
Кароолго барып жатканбыз.
Караңгыда жол чардап,
Каршы-терши чапканбыз.
Каңырт салып туш-туштан,
Калп эле мылтык атканбыз.
Тарагайдын талаасы,
Таандай кара көч болгон.
Жаактын суусун кечкиче
Жабылып иңир кеч болгон.
Жол чалып жүрсө Кулматка
Эки салдат кез болгон.
Жолборс жүрөк эр Кулмат,
Жоого жакын бет болгон.
Белестен Кулмат атканда
Бир салдат октон берт болгон.
Качып кетти бир салдат,
Калганына шек болгон,
Катылбай кайра кетүүгө
Кемендирден кеп болгон.
Корккон салдат кыргыздан
Көчүктө Жоро эл калды,
Көкүрөктө чер калды.
Көпөлөк кууп көйнөкчөн
Көрчү элек балдар жыргалды.
Көңтөрө кууп кыркырдан
Көр болгон паша чыр салды.
Аргымак калды жүралбай,
Атандар калды туралбай.
Ат-Башыда чериктен,
Абдылда Чортек тил албай,
Улукка жакын болдук деп,
Удургуй түшүп калды дейт,
Не кыларын билелбай.
Карасай менен Ыштыкка
Калың эл барды шыкалып.

Кароолчу коюп туш-тушка
Өргүдү бир күн тынч алып.
Ошондо ырдайт жаш балдар
Мал четинде муңканып.
«Айланайын Ала-Тоо
Айрылдык сенден ажырап,
Ат-кунан чаап жатчу элек,
Аш менен тойдо шатырап.
Айланып кайра үй тигип,
Сени көрөбүзбү батыраак.
Булагың тунук сымаптай,
Муңкантат жанды чыдатпай.
Бооруңа тарткын Ала-Тоо,
Боздотуп бизди ыйлатпай.
Жалтырап көлүң чайпалган,
Жел тийсе толкуп чайкалган.
Күңгөй, тескей тоолоруң
Гүл бурап чөбүң жайкалган,
Күн барбы сени көрүүгө,
Күкүгү таңшып үн салган.
Тоолоруң токой карагай
Балыгың туйлап баладай
Көчкөнбүз сенден Ала-Тоо
Көз жаш агып талаалай.
Кадырың өтөр Ала-Тоо,
Кантелик сени санабай.
Жердетпей сени кууду го,
Желмогуз залым арам ай.
Тумандуу аска бийигиң,
Топтошуп ойноп кийигиң.
Кайрылып сени көрбөсөк
Канткенде чыгат күйүтүң.
Алтының сайдын ташындай,
Алмаң бир аттын башындай,
Атырдай жытың бурулдап,
Абаң бир салкын жымылдап.
Ала-Тоо сенден кеткенде,
Айлабыз барбы жашыбай.
Күмүшүң сайдын ташындай,
Көз жаштар агып тамчыдай.
Гүл бурап чөбүң жайкалып,
Көрөсөн төрүң чалкайып.
Көз жеткис калдың аркада
Көралбай көңүл жашыды.
Кочкор-Ата, Чүй калды,
Кош терезе үй калды.
Баашага чеки болом деп
Мамбетаалы, Дүр калды.
Короодон чыкпай кой калды,
Коктулар толгон үй калды.
Канаттын эли бел байлап,

Кармашууга буйдалды.
Качкандай дайны билинбейт,
Же, аны капыстан салдат кырганбы?
Никелейди тиледи,
Тагынан түшпөй турса деп,
Кудай бардыр Калпага
Кууп келди кет жактан
Качкынды мейли кырса деп,
Эгедер киши жок болду,
Төрт түлүктүү малдарга.
Ээрсиз атты мингиздик,
Нечен бир кемпир-чалдарга.
Ала-тоо сени таянып,
Атышып бир аз жаттык биз.
Аёосуз кыргын салган соң,
Айлабыз кетип шаштык биз.
Жарак курал жогунан
Жан калкалап качтык биз.
Эсенгул, Казы болуштар
Какиловге жагынган.
Союш берип, үй тигип,
Касымбек калган Нарындан.
Кара жанга күч келип,
Качпадыкпы жалындан.
Ат-Башы менен Нарында,
Жети болуш эл калды.
Ысык-Көл менен Кочкордо
Ээси жок ээн жер калды.
Түрмөдөгү боюнча,
Баягы, Түркмөн баатыр эр калды.
Төрөнүн уулу Түркмөн
Кедейден чыккан эр эле,
Истарчы менен болушка
Бердирбейм чыгым дээр эле.
Ушундай күнү элине,
Байдасы тийчү бел эле.
Жумгалда Курман, Мурзабек
Өз башынын камын жеп,
Качканда катуу шаштык биз,
Бийиктен түздөй бастык биз.
Ала-Тоо сенин белинде,
Аркардай чубап аштык биз.
Туюкту бузуп ашсак деп,
Турпанды кассак деп
Туралбай кетип барабыз,
Туруктуу конуш тапсак деп.
Касаба жаткан ак мөңгү,
Караңгыда ачылды.
Кармашсак деп залимге,
Каныбыз суудай чачылды.
Козголдук жерден ажырап,

Малдуулар кетти шатырап,
Унаасы жок алсыздар,
Убара болдук алсырап.
Жаралуу нечен кишилер,
Жан үздү болду алсырап,
Ашуусу бийик тоо аштык,
Агыны катуу суу кечтик.
Аламан көчүп түн катып,
Айлыбыздан адаштык.
Кабылса салдат кырат деп,
Кай бир адам шашкандан,
Карабай кеткен балдарга.
Үйдөгү зыйнат оокат-жай,
Мүлүгү калды жолдордо.
Уук комдоп жүк арткан,
Төөлөр калды жолдордо.
Уул-кызын жетелеп,
Жөөлөр калды жолдордо.
Эңкейип басып жөтөлүп,
Чалдар калды жолдордо.
Эне-атасын табалбай,
Балдар калды жолдордо.
Алганынан ажырап,
Аял калды жолдордо.
Алсыз нечен оорулуу
Чабал калды жолдордо.
Алы келген керегин,
Ташып кетип баратат.
Арманын айтып бүркөлүп,
Жашып кетип баратат.
Аркайган бийик тоолордон,
Ашып кетип баратат».
Деп ырдашып жаш балдар,
Элден, жерден элестейт.
Көчкөндөн башка жумуш жок,
Же, эл чогулуп кеңешпейт.
Аралаш барат калың көч,
Ал биздин эл эмес дейт.
Алдыбызда аркайган,
Ашуусу бедел белес дейт,
Аркайган тоолор көрүнүп,
Өзүбүздүн Ала-Тоо элестейт.
Тынайдын көчү тынбады,
Тыныгып өрүүн кылбады.
Ашуудан жолду алсак деп,
Ар кимдин көчү чамдады.
Жайнаган малдар, жалпы көч,
Жай алып бир күн турбады.
Жыйырма бир күн жол басып,
Унаанын баары жайлады.
Баш оогон жакка ар урук,

Баш аламан сайлады.
Адамдын баары муңканып,
Арманын айтып сайрады.
Жорго күлүк нечен ат,
Жоор болуп темтеңдеп,
Жолдо көзү жайнады.
Үкү тумар тагылган,
Күлүк калды жолдордо.
Калкан менен Аркадан
Калың үркүн эл келет.
Карды тойсо күлүктөр,
Каруу кирип демденет.
Каптап өтүп бараткан,
Караанды улап сенделет,
Кайран асыл беш седеп.
Кай бир киши жем берет.
Кээ бир киши көз келип,
Бала таап алышкан.
Үркүндө кудай берди деп,
Үмүт менен багышкан.
Тааныса алып коет деп,
Далдалап жүзүн жабышкан.
Биринен калса бири алып,
Жыйнай кетип баратат.
Тируу жанды ташташка
Кыйбай кетип баратат.
Кара жашты кары жаш
Тыйбай кетип баратат.
Кандай жазык талаага,
Сыйбай кетип баратат.
Артындагы алдыга
Шашып кетип баратат.
Ата конуш жеринен,
Качып кетип баратат.
Алда канча оокатын,
Чачып кетип баратат.
Кай кеткени билинбей,
Калкынан ар ким адашып,
Кара жанын калкалап,
Басып жүргөн андан көп.
Кардына тамак табалбай,
Ачып жүргөн андан көп.
Апийимин Кытайга,
Сатып жүргөн андан көп.
Абыдан баалуу экен деп,
Катып жүргөн андан көп.
Акчанын баркы жок экен,
Албады пулга санабай
Никелейдин акчасы,
Аякка калды жарабай.
Бекиртик кайчы беделди

Ашып түштү качкан эл.
Чек аранын кароолун,
Басып түштү качкан эл.
Кара жанын калкалап,
Шашып түштү качкан эл.
Кызыл жүзү бузулуп,
Азып түштү качкан эл.
Жылкы коён чубатып,
Айдап түштү качкан эл.
Ат өгүзү ташыркап,
Чайлап түштү качкан эл.
Ашуусуз белге жол салып,
Сайлап түштү качкан эл. .
Ала-Тоо кайран жерим деп,
Сайрап түштү качкан эл.
Кымбаттуу белдин таштарын,
Терип түштү качкан эл.
Кытай шаары ушу деп,
Көрүп түштү качкан эл.
Кыйноо менен бул ишке
Көнүп келди качкан эл.
Кыйлаларды кыргынга,
Берип келди качкан эл.
Канча күндөр жол басып
Катуу багыт бел ашып.
Тосмочуктан өткөрбөй
Токтоп жаткан андан көп.
Тобунан калып элеңдеп
Боздоп жаткан андан көп.
Кароолчу кытай топтолуп,
Калың көчтү токтотуп,
«Кайра кет!» — деп жериңе
Камданат мылтык октошуп.
Турпандыктар топтошуп,
Тумактары окшошуп:
«Турбастан кайра кеткин» — дейт,
Жаман айтып боктошуп.
«Байларың бери кел дешет,
Бар болсо алтын бер дешет.
Барыңды жолдон өткөзөм,
Мага берсең фең дешет».
«Фең» деген кандай сөзү деп,
Түшүнбөдүк сөзүнө,
Апийимди айтыптыр,
Араң билдик түшүнө.
Билерик, сөйкө шурунун
Бирин койбой бергин дейт.
Апийим сенде бар болсо
Аймагың менен келгин дейт.
Апийим бердик аябай,
Алтын күмүш шуруну,

Барынча бердик карабай.
Тосмодон өттү калың эл,
Токтоткондон баралап.
Атын угуп көрбөгөн,
Алты шаарды пааналап.
Ак-Суу, Турпан, Кашкарды,
Биздин эл кирди аралап.
Жалгыз жарым калгандар,
Жаматтуу элге каралап.
Колунда жок начарлар,
Малдууларды сагалап.
Бай-манап жүрөт кедейди
Мына урушкун деп табалап.
Ар ким жүрөт өзүнүн
Ал кубатын чамалап,
Күчөргө кетти далай эл,
Күндөп-түндөп сабалап,
Ата конуш жери жок
Ар кимдин башы маң болуп.
Ак-Суу, Турпан, Какшаалдын,
Арасы туман чаң болуп
Туруктуу конуш жери жок,
Турпанга бардык сенделип.
Туура чөп калбай жеринде,
Туш-тушунан эл келип.
Качкын деп сөгөт турпандык,
Каптады дейт сел келип.
Кордук көрүп барган эл,
Конуш таппай зарылган.
Коңшу болуп турсак деп,
Турпандыкка жалынган.
Эски заман кезинде,
Эмгекчи эл чырга кабылган.
Элинен азган байкушка
Эркиндик кайдан табылган.
Чалкалаган чоң сакал,
Бийин көрдүк Турпандын.
Терезе жок караңгы,
Үйүн көрдүк Турпандын.
Эшек, качыр, тоту дейт,
Малын көрдүк турпандын.
Ийри-муйру көчөлүү,
Шаарын көрдүк Турпандын.
Ортосу тешик кызыл жез,
Булун көрдүк Турпандын.
Сары конок жүгөрү,
Унун көрдүк Турпандын.
Бирок, алтын, күмүш мол экен
Ал жерде амбал зор экен.
Ар кайсы бийи ар жерде,
Айылына чоң экен.

Тоолору кыргыз эл экен,
Токойлуу жери көп экен.
Ой-тоо дебей какырап,
Ошондой таштуу жер экен.
Булгаарысы көп экен,
Бул элде жоолор кеп экен.
Аял-эркек баарысы,
Бутунда чокой мөкү экен.
Бектер киет чокойду,
Бет алдырбайт токойду.
Жалаң жерге олтур деп,
Жасоолу келет чокойлуу.
Жол менен көчүп өттүң деп
Чаңкой алат жармашып.
Кол менен берсең жаратпай,
Корооңо кирет тандашып.
Корука малың кирди деп,
Кошо келет жармашып.
Какшаалдын кытай кыргызы
Кошулуп алган жалдашып.
Кызың кардар болушат,
Кыйноого минтип салышат.
Кыялына жакпасаң,
Кытайга алып барышат.
Атың кардар болушат.
Азапты мындан салышат,
Айтканына көнбөсөң,
Амбалга алып барышат,
Жалгандан жалаа жабышат,
Жакшысына барышат,
Далилдеп аман кутулсаң,
Таш булум деп алышат.
Ууру деп сени жатышат.
Улугуна барышат,
Ун берем деп достошуп,
Уюңду союп алышат,
Убададан танышат,
Уялбай жалаа жабышат.
Ачуусу келсе көчкүн деп
Убарага салышат.
Бектери сүйлөйт. «Көчкүн дейт,
Беделди ашып кеткин» — дейт.
Эки колуң куушуруп,
Турасың «куп» деп селкилдеп.
Азап менен мейнетти
Балалады биздин эл.
Ар кайсы жерге бириндеп,
Талаалады биздин эл.
Ала-Тоодой конушту,
Таба алабы биздин эл.
Алты шаардын бектерин,

Баралады биздин эл.
Котен менен Жеркенди,
Качып жүрдү биздин эл.
Унаа минбей таякчан,
Басып жүрдү биздин эл.
Уругумду тапсам деп,
Шашып жүрдү биздин эл.
Угулар бекен жеримден,
Уксам деп кабар элимден,
Укумдан сурап кулагын,
Ачып жүрдү биздин эл.
Ун-талканга тоюнбай
Ачып жүрдү биздин эл.
Убараны бир канча,
Тартып жүрдү биздин эл.
Унаа жок жүгүн мойнуна
Артып жүрдү биздин эл.
Улуу кызын кай бири
Сатып жүрдү биздин эл.
Улуу жолду чандатып
Убараны көп тартып
Уругун издеп туш-тушка
Чубап жүрдү жөө басып.
Кулжа, Текес жагында
Калмактан көрдүк кордукту,
Кайда болсо качкынга
Канкорлор кылган зордукту.
Калмактар келет калдырап,
Карбаластап балдырап,
Кайсы экенин билелбай
Карайсың көзүң жалдырап.
Өлүктү жерге көмдүрбөй,
Өзүнчө сөгүп көп тилдейт.
Өкүмүн кылбас чара жок,
Өзүңдүн боюң дирилдейт.
Өлүгүн жерге көмбөгөн,
Адаты экен калмактын
Акалакчы заңгиси
Манасы экен калмактын.
Кулжа менен Алтын каш
Калаасы экен калмактын.
Суур менен ач күзөн,
Тамагы экен калмактын.
Сураганын бербесең,
Таягын жейсиң калмактын.
Үрүмчү менен Күчөргө
Үркүгөн эл барды бул жерге.
Ушу күндө качкын бар
Котен менен Жеркенде.
Кыдырып далай жүрдүк биз,
Кыйноону кыйла көрдүк биз.

Кыргындан калган качкындар
Кытайда жүрүп келдик биз.
Которуп жерди көрдүк биз,
Кордукка чыдап көндүк биз.
Коңшу болгон адамга,
Кошамат менен турдук биз.
Кыз-келиндери чыңыртып,
Какшаалга таштап келдик биз.
Кымбаттуу асыл балдарды,
Кырк сээр булга бердик биз.
Эсебин эптеп билдик биз,
Эшегин аттай миндик биз.
Элден кабар уксак деп
Эңсеп кулак түрдүк биз.
Туруктуу конуш жери жок,
Турпанда жүрдүк таңылып,
Өскөн-өнгөн Ала-Тоо,
Өз үнүңдү сагынып
Какшаалда калды далай кыз,
Кап эгинге сатылып.
Караанын көрсөк балдардын
Кайгырып ыйлап жашыдык.
Жакшылык кабар угулса,
Кетебиз деп айрылып.
Жан тынар заман бар болсо,
Ала-Тоого кетсек деп
Адам калбай кайрылып.
Акылдан кетип алсырап,
Адашып элден каңгырап,
Ала-Тоо кантип жатат деп,
Ар кимден сурап шалдырап.
Кентарабай келди деп,
Кеп салып кабар берди деп,
Жаңы өкүмөт чыгыптыр,
Жакшы сурайт элди деп
Керенский дегендин,
Кемисери шайланды.
Көлдөгү элдин баарысы
Көөнү тынып жайланды.
«Баргыла кайра көлгө деп,
Байкуштар ачка өлбө деп,
Барып келдик тынч экен,
Бул дагы жакшы төлгө» — деп
Катташкандар кеп салат,
Кабарды элден кеп салат.
Керенский дегенде
Келүүгө мойну жар бербей,
Кээ бир киши тамшанат.
«Ал Керенский кайдагы,
Кедейге кылса пайданы,
Кемисер болгон кишини,

Кимдерден тандап шайлады.
Байлардын кандай мүнөзү,
Бербеген анын уези,
Бая урушта кыргын кылгандын,
Барбы жокпу күнөөсү.
Жалган айтпай чындан айт
Жашырып калбай сырдан айт.
Ушу күндө эл бийлеп,
Улук болгон тындан айт».
«Макул сөзүң жакшы дейт,
Шарият сурак ачты дейт.
Нарында Казы калпанын
Азыр элге башчы дейт.
Тайыр кары молдо дейт,
Шариат китеп колдо дейт.
Чек арада тургандар,
Кабарын угуп алардын,
Ченемсиз күч бар көлдө дейт»
Бул кабар кылчаңдап
Жалпы көчпөй ыкчамдап.
Байкап турду далай эл,
Бай-манап билсе барбай деп,
Батына албай сыр сактап.
Аңгыча болбой угулду,
Калп дебе деп мунумду.
Балшабек деген атактар,
Бардык элге угулду.
Кабарлашып дүрүлдөп,
Кай-кайсы жерден чогулуп,
Камынып бачым бурулуп,
Айтып келген кишиден,
Ар кимиси сыр сурайт.
«Теги кандай болот түбү деп»,
Кең Ысык-Көл, Нарынга
Кетебиз деп умтулуп,
Ал жерге карызы бар киши,
Амалын таппай тутулуп,
«Аркандан качып барам» — деп
Акылы түрдүү бузулуп.
Ажырап кантип калам деп,
Айласы кетип кысылып.
«Ала кетсең боло» — деп,
Ар ким барат жутунуп.
«Баргыла калбай туугандар,
Балшабек өкмөт курулду.
Эл ичинен жоебуз,
Эски манап зулумду.
Жарды-жалчы жыйналып,
Жардамды алды сыйланып.
Баш кошкон кедей бирикти,
Баштакыдан чыйралып.

Башчы болор кишини,
Бардык эл көрдү ыйгарып.
Бай-манап жүрөт баталбай,
Баркы кетип кыйналып.
Болуштар жүрөт боло албай,
Болушар киши таба албай.
Балшабек деген ураандан
Баштакыдай чабалбай.
Кедейдин баары топтолду,
Кеңешип жазат токтомду,
Кекетип сүйлөп манаптан,
Кеп айтан адам жок болду,
Бадыша тактан кулаптыр,
Байлары кошо сулаптыр.
Балшабек деген көп элди
Башкарып закон чыгарып,
Кедейдин башын кураптыр».
Деп кабарды укканда,
Качкындын баары күлүңдөп,
Калбастан жалпы кетүүгө
Качкындын баары камданып,
Кабарлашып жамданып,
Качыр менен эшekten
Кабалтеңин тандадык.
Көп салышып бакылдап,
Кетелик деп макулдап.
Балшабек болуп биз дагы,
Баралык деп жакындап.
Чыйрактар сөздү салышып,
Чын кабарга канышып.
Ат жетер жерге чапкылап,
Айылын жыйнап алышып,
Сүйүнчүлөп тердешип,
Сүйгөнүң бери кел дешип.
Кедейге теңдик тийиптир
Кетелик деп теңдешип.
Зарыбызды уккан го,
Залимдин торун тыткан го,
Балшабек деген көп элден
Баатырлар өсүп чыккан го.
Кедейдин шору кеткен го,
Кезектүү заман жеткен го.
Кеңешип улук шайласа
Кеменгер кеңеш чечкен го
Деп баарысы чубуруп
Анык кабар угушуп
Ажыраш аяк кылышып,
Андакы турган байынан
Аман-эсен кутулуп,
Айланайын балшебек,
Сенден жардам келиптир

Ат-Башы менен Нарындан,
Атайлап жыйнап бериптир.
Унаалуу элдин баарысы
Убап-чубап жөнөдү.
Уламалап сөз угуп,
Уюшуп жатат бөлүгү.
Шайдоот салтан кишилер
Шамдагайлап бастырды.
Шаарда калган кишилер,
Салам кат жазып тапшырды.
Таштабай бизди алсын деп
Баякы тууганына айттырды.
Ошол кездин ичинде
Он сегизинчи жыл эле.
Какшаал, Турпан ичинде
Качкан элге баш болуп
Касымбек, Кемел тың эле.
Жазгы көктөм маал эле,
Жалганы жок даана эле.
Жардам келди деп уктук
Көчөр болсоң ат, эшек,
Берет дешти саа деле.
Эшек берсе, ат берсе
Эл катары бат берсе
Алалык деп жүгүрдүк,
Атайын жардам мал келсе.
Эки жүз эшек, үч жүз ат
Элден жардам келиптир.
Беш жүз бут буудай, жүз жамбы
Берген жардам келиптир.
Алсыз начар качкынга
Берген жардам келиптир.
Кара сакал Бокону,
Ополномоч кылыптыр,
Качкынды бери келсин деп
Кагазды мыктап чийиптир.
Кабарын жазып Ильичтин
Калк тапшырып ийиптир.
Кагаздын сөзү сүйүнүчтүү,
Калың элди үйүлттү.
Кайсы бир шылуун кишинин
Кабагын түйүп күйүнттү.
Балшебек элин кураган,
Баатыр Ленин кемеңгер
Башынан берки жолдошу,
Эр Сталин көзүм шер.
Владимир Ленин,
Орнотту максал тилегин.
Он жашынан камынып,
От жалын жүреги,
Бадышаны кулатып,

Байларга салган билегин.
Сталин бирге жолдошу,
Ырыстуу Маскөө ордосу.
Эзилген элдин багына
Эгиздеп чыккан жолборсу.
Кеңештер өкмөт курду дейт,
Кемунус орноп турду дейт.
Кедей жалчы баш кошуп,
Кеңешке колун сунду дейт.
Бадышачыл залымдер
Басалбай көзүн жумду дейт.
Кагазды окуп талашып,
Кайта-кайта карашып,
Калкынан келген жардамды,
Качкындар алып талашып.
Аткан таңдын жарыгын,
Анык билди элибиз.
Аны угуп шерлердин,
Алга кирди элибиз.
Таң агарып күн чыгып,
Таалайга бүткөн нур чыгып,
Эзүүдө жүргөн элине,
Эркиндик деген үн чыгып,
Лениндин кабарын,
Укканда элим сагынды,
Күндөп-түндөп чубуруп,
Күрдөөлү менен камынды.
Кайсы экенден билелбай,
Карап жүрсөк тумчугуп,
Кабарын угуп Ильичтин,
Калбастан жалпы умтулуп,
Анда жүргөн болуштар,
Байкап чынын бил дешет,
Балшебек даңкын укканда
Батына албай сүрдөшөт.
Кебин укпай манаптын,
Кедейлер кайра тилдешет.
Кекселенип сүйлөбөй,
Кетелик жерге жүр дешет.
Кедейден өкмөт болду деп,
Угулду жердин жүзүнө.
Жөө жалаң мен дебестен,
Жөнөлдү көлгө түшүүгө.
Куруят болуп калганга,
Кубанчы батпай ичине.
Жаш балдар тургай кемпир-чал,
Жаңыдан кирди күчүнө.
Оорулар айыгып соо болуп,
Ашуусу Ала-Тоо болуп.
Кубангандан бардык эл,
Курсактын дарты оңолуп.

Жакшылыктуу кабарга,
Жанын үрөп камынды.
Туманда жүргөн качкынга,
Туюктан ашуу табылды.
Кашкар менен Келгинден
Качканда кетип тентиген,
Кабылган ашуу белди ашып,
Андагы элдин баарысы,
Ала-Тоо көздөй серпилген.
Турпандан чыктык чубуруп,
Туйгундан кабар угулуп,
Тууганыбыз советти,
Бир көрсөк деп жулунуп.
Кашкардан чыктык чубуруп,
Калктан тынчтык угулуп,
Каарман совет элине
Жетелик деп сугулуп.
Кулжадан көчтү жабылып,
Курдандары айыгып.
Курулган жаңы заманды
Бир көрсөк деп сагынып.
Жеркенден чыктык желигип,
Жеткирбейт жөөлөр ээлигип.
Жетимиш жашта кемпир-чал,
Жетелешип демигип.
Ак-Суудан чыктык кылкылдап,
Адамдын башы былкылдап.
Ат үстүндө кемпир-чал,
Тим эле аван салат шылкылдап.
Иленин кайда көрсөк дейт,
Имерилип жүрсөк дейт.
Ийгиликтүү заманын
Бир көрсөк да өлсөк дейт.
Сталин кайда көрсөк дейт,
Ылдамдап катуу жүрсөк дейт,
Ырыстуу жыргал заманды
Бир көрсөк да өлсөк дейт.
Кашкардан качыр алышкан,
Каткырып көөлөр жарышкан.
Кайрылып көчкөндө ошентип,
Карылар абан салышкан.
Кагылайын балшебек,
Камкорубуз Иленин
Деги кайда экен даанышман.
Күчерден эшек алышкан,
Анын күлүгүн минип жарышкан.
Күйүтү чыгып бат эле,
Күлүңдөшүп калышкан.
Алдымдагы эшегим,
Артык го деп чалыштан,
Атын угуп семирдик,

Ленин менен Сталин,
Эки көзүм даанышман.
Деп айтышып күлүшүп,
Дегдеген жүрөк сүйүнүп,
Топтошуп басып жаш балдар,
Тоорактан алыс түйүлүп.
Качырга мыктап жем берип,
Карылар келет демденип.
Катарлап басып кыз-келин,
Каткырышат белсенип.
Эшекке мыктап жем берип,
Эзүүдө жүргөн сенделип.
Эр Ленин, Сталин,
Эркиниңе демденип.
Эки киши көтөрүп,
Аттар ашты беделди.
Элдин жүгүн көтөрүп,
Жаштар ашты беделди.
Ун-талканды көтөрүп,
Төөлөр ашты беделди.
Уулу-кызын көтөрүп,
Жөөлөр ашты беделди.
Унаасы жок кишилер,
Уюшуп жүгүн көтөрүп.
Улгайып калган карылар,
Удаа келет жөтөлүп.
Куржунуп асып мойнуна,
Таягын алып колуна.
Жаш балдарын колтуктап,
Талканын таңып жонуна,
Атасы менен энесин,
Ала жүрүп соңуна
Азаматтар келатат
Аралашып тобуна.
Ала-Тоо көздөй кечкен эл,
Аркасын карап токтобой,
Жүгү жок баскан кишилер,
Басканы шайбыр жоргодой.
Түнөгөн жери жылдыздап,
Түгөл талаа от болуп,
Ой-тоо дебей жол боюу,
Утур-утур топтолуп.
Эс алып эрте чубашып,
Элден кабар сурашып,
Курулду совет дегенде,
Кубанып жөөлөр чурашып.
Кара топо шор менен,
Карга учпас узак жол менен,
Чөп чыкпаган жон менен,
Чөөлүккөн алыс жол менен.
Кулан жүрбөс кум менен,

Жейрен жүрбөс сай менен
Бекиртик кайчы Беделден,
Ашкандар кетти токтобой.
Какыраган сай менен
Унаалар келет оттобой.
Боз кереге, Алтын камыш,
Жолун басып талыкпай,
Үрүмчү, Күчөр, Жеркенден,
Көчкөн эл келет жалыкпай.
Кырк ашуунун белинен,
Кытайдын чыгып чегинен,
Кылчайып артын карашат,
Кытайда калган элинин
Оюна түшүп балдары,
Ошондоп үндү салышат.
«Сатылып кеттиң балам» — деп,
Зарланып ыйлап алышат.
«Айланайын балам дейт,
Айлаңды кантип табам дейт.
Аман жүрсөң кулунум,
Артыңдан издеп барам дейт.
Кара жандын айынан,
Калгансың балам анда дейт.
Калк тынчып совет орноптур,
Калбассың түбү чаңда деп,
Кедейдин багы ачылып,
Келатабыз жерге дейт.
Каммуниз өкмөт болуптур,
Келерсиң сен да элге дейт.
Кул болдуң балам сатылып,
Куурааттың дартка батырып.
Куруят чыгып жатат дейт,
Кул-күндүн башы ачылып,
Кан соргуч залим бетбактан
Качканбыз кыргыз ыркырап,
Кайрылып кайра көчкөндө,
Калдыңар ыйлап чыркырап.
Ажырап узай берерде,
Ала кет деп буркурап.
Алган байың көрсөтпөй,
Ала качты тумчулап.
Ары кет качкын турба деп,
Алышкан иттей ыркырап.
Араң да калдык өлө албай,
Алтымыш тамыр зыркырап.
Жөнөдүк ыйлап чуркурап,
Чыдай албай буркурап.
Сөгүп кууду байларың,
Сөөгүмдөн жалын шыркырап,
Кагылайын кулунум,
Балшабек атын угарсың,

Баралаңа жеткенде,
Байыңдан бошоп чыгарсың.
Байлардан өчүң аларсың,
Баатырлык жолун табарсың.
Кул-күң болуп эзилбей,
Кубанычка канарсың.
Өмүрлүү болгун балдарым,
Өзөктөн кетпейт арманым.
Өлбөй жүрсөң кулунум,
Өз жолуңдан танбагын.
Экөөбүздөй карыпка
Өкүмат берет жардамын». —
Деп ыйлашып кылчайып,
Кайгысын айтып муңканып,
Үшкүрүп коюп жөнөшөт,
«Деги калсак болду — деп тынч алып».
Унаасы барлар алдыда,
Ушууну бузат тандалып,
Жөө-жалаңдар өксүбөй,
Артынан чубап сандалып,
Насыялуу болгондор,
Кытайда калды кармалып.
Салам дуба кат жазган,
Мындагы тууганына зарланып.
Сатылып кеткен кыз-келин,
Алыста калган саргарып.
«Өлсөкчү дешкен бу көрө»
Өрттөнүп жаман арданып.
Кулжанын эли куу экен,
Курусун жаман шум экен.
Курсактан чыккан баласы,
Кулдукта калган муң экен.
Акыяз менен Көк-Сууда,
Калгандар болду сатылып,
Кыйласынын атасы,
Кыргында өлгөн атылып.
Текес менен Жылдызга
Тентип бардык Кундузга.
Албан менен кыдайдын,
Азабы өттү кыргызга.
Үч Жыргалаң күнөстөн,
Үркөн эл кайра келишкен.
Көрүнөө зордук кылганда
Көп киши кызын беришкен.
Калжаттан келди кайрылып,
Калмакты мактап жай кылып.
Кан аралаш жаш аккан,
Кыз балдардан айрылып.
Тартып алды кыздарды,
Таранчы казак-калмактар,
Баарын талап баш алган,

Башкача өткөн азаптар.
«Илгери кыргыз чапканда,
Калмактан алган кедик гой,
Кезеги келип калган соң,
Малыңды талап жедик гой.
Кыздарын алган калмактын
Кыргыздар биздин жездебиз,
Жээндер келип калган соң,
Жебегенде нетебиз.
Кызыбыз үчүн кыз алдык,
Кыргызга качан биз бардык.
Кезеги келди силерден
Кегибиз бүтүп өч алдык.
Атыбыз үчүн ат алдык,
Айлыңа качан биз бардык.
Азган-тозгон кыргыздан
Акыбызды бүт алдык».
Деп айтышып калмактар,
Шылдың кылып күлүшкөн.
Шыйканарга ат койбой,
Шыпкай алып жүрүшкөн.
Же айтышарга алың жок,
Алыстап кетер карууң жок.
Айтканына көнөсүң,
Арманың иште, жалын чок.
Ошондой алыстан көчкөн кыргыз эл,
Арманын айтып узарткан,
Ат ойнокто жүргөндөр,
Ашып көлдү Музарттан.
Иле менен Нарынкол,
Жерибиздин чеги деп,
Ильичтин атын уккан соң,
Иргелбей көчүп берилип.
Ала айгыр Сайкал ашкан эл,
Сары жазыны баскан эл,
Өз жерине келишип,
Өргү болуп жаткан эл.
Арып ачып жол басып,
Азапты кыйла тарткан эл.
Арманын айтып муңканат,
Аякка бала саткан эл.
Жай сурашып таанышып,
Жабырын айтып наалышып,
Унаасы жок келгендер,
Узак жол басып чаалышып.
Ачкаларга тоюнтуп,
Дан беришкен дагы бар.
Алсыздарга мингизип,
Мал беришкен дагы бар.
Жылаңачка селбишип,
Тон беришкен дагы бар.

Ыйлап ийип көрүшүп,
Кол беришкен дагы бар.
Адашып кеткен тууганын,
Таап алган дагы бар.
Ата-энесиз баланы
Багып алган дагы бар.
Кытайда калган кыздардан,
Качып келген дагы бар.
Кыргыздын калган балдарын
Таанып келген дагы бар.
Кайда барып келдиң?» — деп
Табышкандар дагы бар.
«Калтырбай ала кеткин» — деп
Каруусу жок оорулар,
Жабышкандар дагы бар.
Капкайдан келип кошулган,
Калк жыйналган чагы бар.
Кайрылып жерин көргөн эл,
Камкорчу Ильич багы бар.
Туш-туштан ашуу ашканбыз,
Турбастан жолду басканбыз.
Туулуп-өскөн жерлерге
Жетелик деп шашканбыз.
Күрпү тоо менен Көкарттан,
Күн батыш жагы Торгарттан,
Упа талкан айыктык,
Утуру катмар белди ашкан.
Нары чети көчүптүр,
Үрүмчү менен Манастан,
Үркөндө кеткен чачылып,
Үйүрүнөн адашкан.
Тянь-Шань тоосун аралап,
Тыныкпай көчүп сабалап,
Балшебек элин көрүүгө
Бардык эл кылып далалат.
Аягы Арпа, кең Аксай,
Ортосу Буркан тарагай,
Жогор жагы Каркыра,
Сары жазы Кейкапка,
Качкан эл конду аралай.
Жайлоосун көрүп үшкүрүп,
Жабыла жүгүн түшүрүп.
Өз жерин көздөй бет алып,
Өрүн тартып күтүнүп.
Алыстан келген чоюлуп,
Унаасы үркүп тоюнуп.
Жерине жетип тынууга,
Желигип дегдеп бой уруп.
Жайлоонун чөбү жайкалып,
Жапырылып шибери.
Күр болгон экен канчалык,

Агын суу кирип ташыган,
Ак мөңгү эрип башынан.
Жердеген жерин көргөндө,
Далай адам жашыган.
Ошондо качкын жыргашып,
Оолугуп жаштар ырдашып,
Үркүндө өлгөн туугандын,
Мүрзөсүн көрүп ыйлашып.
Ала-Тоо жерин сагынган,
Алыска кетип зарылган.
Атабыз Ильич чакырып,
Арманы ичтен арылган.
Ошондо ырдап сайраган
Элдин сөзү ушундай:
«Ала-Тоо сенден кеттик дейт,
Некелей залим тушунда
Ала-Тоо сенин адырың,
Адамга өттү кадырың.
Акыры конуш болдуң сен,
Ардактуу кеңеш табыны.
Кашкайган тунук булагың,
Кара шибер тулаңың.
Качканбыз сенден адашып,
Какшаалдын көрүп кууралын.
Аркайган аска бийигиң,
Адыры толгон кийигиң.
Бугу, марал топтошкон,
Буткулда бадал чилигиң.
Түлкүсү түздө жойлогон,
Төрүндө аюу ойногон,
Адилетсиз Никелей,
Араңда бизди койбогон.
Көгүчкөн учуп жете алгыз,
Көк сууга кирип кеттик биз.
Көсөмдүн аты угулуп,
Көйкаптан көчүп келдик биз.
Кыргыек учуп жата алгыз,
Кытайга көчүп келдик биз.
Куруят заман болду деп,
Кайрылып аман жеттик биз.
Аркадан солдат кууганда,
Качканбыз сенден Ала-Тоо.
Аеосуз канкор кырганда,
Шашканбыз сенден Ала-Тоо.
Кылычтан өлгөн кишини,
Койгонбуз сага Ала-Тоо.
Кызыктуу мейкин түзүңө,
Конгонбуз сенин Ала-Тоо.
Тентип жүрүп сагынып,
Ыйлаганбыз Ала-Тоо.
Өзөнүң сайын өлүктү,

Жыйнаганбыз Ала-Тоо.
Кечээ өзүңдөн үркүп кеткенде,
Көчүбүз өткөн жайнаган.
Жылкы коюн тоорултуп,
Жылдырып кыргыз айдаган.
Кызыл канга боелуп,
Кыйкырып кыргыз көчү өткөн.
Кыдырып тентип жүргөндө
Кыйналып сенден көзү өткөн.
Ирмелип жашы тыйылбай,
Илгери сенден көчү өткөн.
Ленин менен Сталин,
Ала-Тоо сени көрсөткөн.
Калктын жаны тынды дейт,
Кан тырмак иттер жоголуп,
Кыштарбыз сенин жайлооңу,
Кыйылган турмуш оңолуп.
Сагынып араң жеткенде,
Кан тырмак иттер жоголуп.
Жайлооңо жайкап конолук,
Санаабыз тынып келатат,
Зарлаткан душман жоголуп.
Баш коштуруп кедейди,
Балшебек өкмөт чыкты дейт,
Баатыр Ленин баш болуп,
Бадышаны жыкты дейт.
Эзилген биздей алсыздар,
Эрк жолуна көчтү дейт,
Эзүүчү залим куулардын,
Эңсесин Ильич кести дейт.
Кул көктүн башын ашты дейт,
Куруят нурун чачты дейт.
Куу тырмак канкор дөбөттөр,
Кубаланып качты дейт.
Жакшылык кабар угулуп,
Жайлооңо келдик чубуруп.
Жайкалып өскөн чөбүңдү,
Чыгардык ичтен муңбуз.
Эски заман кезинде,
Курусун көргөн күнүбүз.
Эзилип ыйлап жүргөндө
Угулган экен үнүбүз.
Мына, жайлооңо жеттик жай алып,
Жаркындуу нурга таянып.
Көк шиберге оонадык,
Кабырга карыш май алып».
Деп ырдашып балдары,
Делөөрүп угуп чалдары.
Өз жерин көрүп өпкүлөп,
Ыйлабай киши калбады.
«Көмүлсөк сенин дөбөңө,

Көңүлдүн калбас арманы.
Баарыбызга нур чачкан,
Балшабектин жардамы» —
Уруулуу кыргыз калың эл,
Ушундай ырдан ырдады.
Унаасын өргүп тоюнтуп,
Узакка тынчып турбады.
Этегин кайра түрүнүп,
Эңсешип жөөлөр жүгүрүп.
Эшегин айдап «хы», «хылап»,
Эбегейсиз сүйүнүп.
Ак куржунун салынып,
Ашууга көчү жабылып,
Ашып кетсек бүгүн деп
А кудайлап жалынып.
Конок нанын кемирип,
Кош убактап элирип.
«Конгон жерде унаабыз,
Калыптыр деп семирип».
Арттакысын чакырып,
А кудайлап бакырып,
Ашуунун чыгып белине
Айланайын Ысык-Көл,
Азыраак ыйлап жашыдык.
Ашуунун чыксак белине,
Ысык-Көл жатат мелтилдеп,
Ыйлабай кантип чыдасын,
Ырыстуу конуш сенсиң деп.
Анда да ырдайт туралбай,
Айыккан жүрөк чыдабай.
Араңда жүргөн эмеспи,
Арзыган муңу чыгалбай.
А десе чыгат оозунан,
Ар кимдин сөзү жамалып,
Алыскы жерде жүргөндө,
Арманы ичте камалып.
Аттай туйлап жүрөгү,
Айттырат тура жамакты.
Аял-эркек дебестен,
А десе баштайт сабакты.
Ысык-Көлдү көргөндө
Ашуудан карап жарданып,
Кыранда туруп тамылжып,
Кыз-келин ырдап жалбарып.
«Күңгөй-тескей төрүң» — деп,
«Күлүмсүрөп күлүңдөп,
Күкүгүң таңшып чакырган,
Гүлдөгөн сонун жериң» — деп.
«Жээгинде жекен шабырың,
Жылтыркан, шыбак, мамырың.
Бай кыласың адамды,

Бат көтөрүп жабырын.
Көлүңдө кундуз, балыгың,
Көмүктө алтын салыгың.
Өрүшү болуп жатасың,
Өлкөсү Совет малынып.
Ат-Башы, Нарын сенин деп,
Алтын, күмүш кениң деп,
Жыл айланбай бай болгон,
Жердеген сенин элиң деп,
Ээ кылган сага ыракмат,
Эр Иленин демиң деп.
Эзелден берки арманың,
Эсимден чыкты эми деп.
Кара Кочкор, Жумгал деп,
Казанат конуш Чүй бар деп,
Калың солто, көп саяк,
Качпай калган көп тууган,
Кетментөбө, Таластан,
Кушчу, саруу аякта,
Кулжыгач, Тезек, түнкатар
Аман бекен Кабакта.
Анжиянда кыргыздар,
Жедигер, кыпчак, муңдуздар,
Кара багыш, тейиттен,
Кантти экен өткөн жумуштар.
Баш кошуп аман көрүшсөк,
Ак калпактуу кыргызга.
Баатыр Ленин башкарып,
Бак берди жыргал турмушка.
Сарбагыш, бугу, бүт качты,
Кечээ балакеттүү урушта.
Орус, кыргыз айрым жок,
Оңолду дейт угушта.
Ала-Тоо сенин өзөнүң,
Адамга жайлоо турушка.
Ленин менен Ыстаке
Алып келди ырыска».
Деп ырдашып качкан эл,
Жер-жерине келишти.
Бозоруңку көрүнгөн,
Бузулган тамды көрүштү.
Качкан элдин баарына,
Камдаптыр Совет жемишти.
Бунктка жыйнап толгон мал,
Бүлөгө карай беришти.
Падышаны кулатып,
Балшабек алган жеңишти.
Ала-Тоого дыйкандар,
Ар түрлүү эгин эгишти.
Таалайыбыз ачылып,
Талааны совет кеңитти.

Жер-жерине жай алып,
Желбиреп кызыл туу алып,
Жеңиштин гүлүн теришти.

ҮЧ ДООР

*(Орус падышачылыгына карай электеги
кыргыз турмушунун ыры)*

Абалкы кыргыз адаты,
Айтып жүргөн санаты.
Калмак менен бирге өскөн,
Кара кыргыз жамааты.
Казак менен кагышып,
Калмак менен салышып,
Жылда, күндө тынчыбай,
Жылкы тийип алышып,
Найзага колу карышып,
Чабуул коюп жарышып.
Көпчүлүгү күч менен,
Азчылыгы чабышып,
Талап-булап алышып.
Илим-билим жогунан,
Ит, бөрүдөй кабышып.
Көпчүлүгү зор болуп,
Азчылыгы кор болуп,
Кедейинин маңдайы,
Кере карыш шор болуп.
Жазында эгин айдабай,
Жайында тынчып жайлабай,
Маданият жогунда,
Баштагы элдин айбаны ай.
Чабуул чапкан коогасын,
Жайлап, кыштап тоо башын,
Анда кыргыз билбеген,
Алгы-берги соодасын.
Баатыр дешип кыйынды,
Баасын билбей тыйынды.
Пайдасы үчүн оторчу,
Калаа салып жыйылды.
Калаа калкы катыкты,
Кыргыз тузун татытты.
Сарт үйрөттү кыргызга,
Соода менен сатыкты.
Падышадай болгон деп,
Балбай менен Ормон деп,
Хан болуптур кыргызга,
Картыктай кан соргон деп,
Сарбагыш менен бугусу,
Саяк, солто уруусу.
Моңолдор, черик азчылык,

Букара экен мунусу.
Сарбагыш, бугу жааты,
Залымдардын сааты.
Кадимки ушул жааттык,
Калыптыр андан кааты.
Орустан мурун кандайдан,
Ормон менен Балбайдан.
Урукчулук күрөшү,
Калган экен андайдан.
Көбү азын жем кылып,
Манап менен баатырдын,
Кылган ишин эм кылып,
Манап менен баатыры,
Калкына туздай татыды.
Букаранын баарына,
Теңдик бербей акыры.
Эр өлтүрүп, кан төгүп,
Каршылык кылган шарт өлүп.
Байтал үчүн башын жеп,
Баатырлардын арты өлүп.
Манап, баатыр залымдер
Киши берген калыңга,
Байтал үчүн баатырлар,
Күйүп өлгөн жалынга.
Бугу менен сарбагыш,
Мурунтан берки ар-намыс,
Урукчулук күрөшү,
Ошолордон калган иш.
Мурунтан бери пул доолап,
Эр өлтүрүп кун доолап.
Өткөн экен ошолор,
Найза кармап жоо жоолап.
Жоокерчилик убагы,
Кырк жылга чейин жубагы.
Эмки болгон жааттык,
Илгеркинин ылаңы.
Байыркы ушундай калк экен,
Чыбык кыйган ант экен.
Дин үйрөткөн кыргызга,
Өзүбек менен сарт экен.
Ошолордун кылыгы,
Убадасы чыбыгы.
Чөптүн бүрүн мал жеген,
Аккан шар суу тунугу.
Бүркүтүнүн балдагы,
Бөрү кууп алганы.
Сары сайма шым кийген,
Тоо текенин жаргагы,
Кылып өткөн кааданы.
Саймалаган саадагы,
Маданият жогунда,

Баштагы элдин нааданы.
Келиндери жүгүнүп,
Башын ийип бүгүлүп,
Жүгүнбөгөн келинден,
Келген жери түңүлүп.
Май чүпүрөк шам жагып,
Мазар көрсө таң калып.
Бакшы менен молдого,
Байкуш кыргыз алданып.
Кылганынан залымын,
Кыздан жеген калыңын.
Айтып турган ушундай,
Абалкынын тарыхын.
Жыл маалыны толду деп,
Норустама¹ болду деп,
Мылтык атып асманга,
Кылган ишин оңбу деп,
Калк чогулуп канчасы,
Аластаган арчасы.
Адат болуп таштабай,
Келе жатат мынчасы.
Ар бир түрдүү бурулуш,
Өзгөрүш менен кубулуш,
Калктын көзү ачылса,
Кала берет бул жумуш.

II-доор

Орус падышалыгына карагандан кыргыз турмушунун ыры

Чыныбай менен Шабдан деп,
Чыныгы жакшы абдан деп,
Урукчулук күрөшү,
Ошолордон калган кеп.
Падышачыл орусу,
Багындырган болуучу.
Ажыдаар сыяктуу,
Ай ааламды соруучу.
Бай, старчын, болушу,
Бечарага чоң ушу.
Кара таман кедейдин,
Кактап канын соруучу.
Черезнай², тобучу,
Чыр-чатагы болуучу.
Добогерге жоопкер,
Тогуз берип кобучу.
Падышачыл орустан,
Бай, манап, болуштан,
Арызга келген кишиден,
Алып алган тогуздан.
Падышанын касабы,

Баары журтка азабы.
Калп жеринен теңдик деп,
Элге ичирген касамы.
Калк чогултуп дубан деп,
Карабаган убал деп,
Касам ич деп колуна,
Карматуучу куран деп,
Манап, бай, бий сот деген,
Кедейге теңдик жок деген.
Иш башында олтурган,
Ыймам менен поп деген.
Бий олтуруп болсо топ,
Бай, манапка балаа жок,
Букараны ыйлаткан,
Балийса³ менен кызыл чок.
Ачылган журттун арасы,
Бийлердин жеген парасы.
Ак, караны ылгабай,
Жапкан кара жалааны.
Барымталап мал алып,
Касам ичип жан алып,
Калктын баары бузулган,
Журт боло албай агарып.
Көк таштай көңүл тийгени,
Ыстарчын, болуш, бийлери.
Ат тарттырып, чапанды,
Айыпка алып кийгени.
Ат менен чапан айыпка,
Теңдик бербей зайыпка.
Өлсө дагы көз салбай,
Чолок, мунжу, майыпка.
Нар өлтүргөн пулдууга,
Эр өлтүргөн кундууга,
Арзын айтып ыйласа,
Көз салбаган муңдууга.
Бай, ыстарчын залымы,
Журттан алган алымы.
Бай, манапка кул болгон,
Бакыр кедей карыбы.
Байларга бүтүм тогуз ой,
Күндө майрам, күндө той.
Бай, манаптын кылганы,
Барымталап карма, сой.
Калың малы жүздөн кой,
Катын албай кедей бой.
Кыз качканда кырк жылкы,
Кнегеде бүтүм ой.
Эки-экиден топ алып,
Манаптар катын көп алып.
Кедейдин жалгыз катынын,
Башын ачкан жеп алып,

Кедейдин малын чачтырып,
Катындын башын ачтырып,
Бирлиги жок кедейди,
Бир-бирине кас кылып.
Эки тарап башташып,
Бирин бири ташташып.
Жоо болушуп өзүнчө,
Жок жеринен касташып.
Таш салышып кармашып,
Куран кармап жандашып,
Бай, манаптар бир бирин,
Бара берип алдашып.
Ыстарчын, элүү баш деп,
Салыштырган ташы деп,
Сайып алган жааты,
Ошол элдин башы деп,
Жаатташып бежишип,
Букараны эзишип,
Томаяктын мойнуна,
Тогуздан мал кесишип.
Элүү башы элүүсү,
Эки тарап черүүсү.
Бөрү тийген короодой,
Букараны бөлүшү.
Бечараны зарлантип,
Бий, болушка алдантип.
Чыгым салып кедейге,
Бай, манапка жалдантип.
Жардынын жалгыз атын жеп,
Таманынын акын жеп,
Кара таман кедейдин,
Казанынын батын жеп,
Бий, ыстарчын элин жеп,
Кыбыраган жерин жеп,
Малай менен жардынын,
Маңдайынын терин жеп,
Оюнский кемеңдер,
Очокобай⁴ дегендер,
Анда жакшы болуучу,
Адам акын жегендер.
Шабдан менен Чыныбай,
Кыргызды эзип кылыгы ай.
Жазда беш кой, күз он сом,
Элден алган чыгымы ай.
Алык-алман эл берип,
Бей-бечара сенделип.
Чыныбай менен Шабданга,
Падышалык чен берип,
Чыныбай, Шабдан чен алып,
Багындырып эл алып.
Хан болдук деп кыргыздын,

Канын соруп жеп алып.
Байы менен манабы,
Кедейге тийген залалы.
Тогуз мал деп жабуучу,
Томаякка жалааны.
Жалпы кыргыз жапайы,
Жабырлык көргөн далайы.
Жаш агызып ыйлачу,
Жарды-жалчы малайы.
Капкан салган аңчысы,
Эгин эккен малчысы.
Жабырлыкты көрчү эле,
Жарды менен жалчысы.
Элүү башы, ыстарчы,
Эл багынып кысталчу.
Чыгым тартып букара,
Чындап сөөгү сыздачу.
Бечаранын билбеси,
Безилдеген тилмечи.
Кедейди манап, кулактар,
Моюнуна мин дечү.
Манап, байдын илдетти,
Акы жеген милдетти.
Нике менен так деп,
Байгамбардын сүннөтү.
Ыймам менен молдосу,
Ошолордун жолдошу.
Малы жокко катын жок,
Кедейлерди кордочу.
Букарага болбочу,
Кудуктай куйса толбочу.
Өлүктөн токуп ат алган,
Ыймандардын олжосу.
Илгеркинин тарабы,
Байы менен манабы.
Падышанын колунда,
Ошолордун танабы.
Жандыраалы⁵, үйөзү⁶,
Жалпы журттун мүнөзү.
Төрөлөр менен генерал,
Ошолордун бүлөсү.
Романдын тукуму,
Төрө деген ушуну.
Орусуя журтуна,
Болуп өткөн учуру.
Падышанын тукуму,
Байкап турсаң ушуну.
Пайдаланып кедейден,
Чагып жеген чучугу.
Төрө деген ак сөөгү,
Кыргыздан алган ат төөнү.

Кедейлерин багынткан,
Кийип⁷ менен Маскөөнү.
Падыша чоң тоо болгон,
Башына сыймык коборгон,
Калыстыгы кеткенде,
Акырында жоголгон.
Падыша тоосу нураган,
Баары журтту сураган.
Акырында падыша,
Аңтарылып сулаган.
Адамзаттын акысы,
Алкымына тыгылган.
Акырында падыша,
Баш көтөрбөй жыгылган.
Ошолордон кутулган,
Орус менен мусулман.
Бай, манап, төрө сөөгү,
Башы кетип бузулган.
Ак падыша башкарган,
Акылынан шашкандан.
Манап, төрө жоголду,
Башынан сыймык качкандан.
Падышасы жыгылып,
Башынан кетти сыймыгы.
Тап күрөшү күч алды,
Кедейлердин кыймылы.

III-Доор (Өзгөрүш доору)

Беделдин белин сыдырып,
Турпан менен кыдырып.
Ачарчылык болгондо,
Өлүп калды кырылып.
Он алтынчы жыл болуп,
Кыргызга кыйын сыр болуп.
Падышасы жыгылып,
Басылбаган чыр болуп.
Чарбаларын бүлдүрүп,
Шылдың кылып күлдүрүп.
Качкан элдин артынан,
Аскер кууп сүрдүрүп,
Төөгө жүктөп чөп алып,
Ылоо, союш көп алып,
Качкан элдин мал-мүлкүн,
Талап-булап жеп алып.
Ат жабуу деп кап алып,
Ылоо, союш мал алып,
Каяша айткан далайы,

Набактыга камалып,
Калктын баары таланып.
Атан төөнү дагы алып,
Падышанын төбөсү,
Барган сайын карарып.
Арпа чөбүн жүктөтүп,
Ала кийиз бүктөтүп.
Актардын залим аскери,
Мылтык атып дүп детип.
Аскер тосуп болжотуп,
Атан төөлөр комдотуп.
Аскеринин жолуна,
Үй тиктирип оңдотуп,
Чарбадарды шордотуп,
Малын талап кордотуп.
Замбирек менен пилимот,
Казарманга орнотуп.
Калган элди таап алып,
Малы, мүлкүн чаап алып,
Кыргызды камап кырганда,
Кызыл суудай кан агып.
Жалган ишти чын кылып,
Кыргыздарды кырдырып,
Кыямат күн болгуча,
Унутпачы сыр кылып.
Он жетинчи жылында,
Ошондо болду Өзгөрүш,
Өлгөнүнөн калганы,
Жакшылыкты көз көрүш.
Ошолордун коогасын,
Ок атышып жоолашын,
Тумандатып көргөзбөй,
Уруяттын шооласын.
Каракчылар камынып,
Кедейдин тонун жамынып.
Баягыдай манапка,
Байкуш кедей жамынып.
Керенскийге барылып,
Кедейдин баары зарылып,
Кошо кирген төрөлөр,
Кой терисин жамынып.
Керенский чыккан чамынып,
Уруят деп чаңырып.
Уккан элдин баарынын,
Кулак, мээси жаңырып.
Караңгы түшүп аңырып,
Жарык чыкпай жабылып.
Качан теңдик болот деп,
Калктын баары сабылып,
Адамдын каны агылып.
Замандары тарылып,

Айры менен сайганда,
Кыргыздын карды жарылып.
Ашып-ташып көбүрүп,
Толгондо толкуп төгүлүп,
Калктын баары кан жутуп,
Кабыргасы сөгүлүп,
Адамдын каны акканда,
Басмачы басып жатканда.
Араң болду жакшылык,
Агарып таң атканда.
Ууру менен каракчы,
Кумар менен аракчы,
Кедейлердин өзүнө,
Тарта коюп сарапчы.
Кедейди кезге илбестер,
Чинovníк менен тилмечтер,
Туш-тушунда сурады,
Туура жолго кирбестен.
Аралашкан адамдар,
Азуусу бар камандар.
Өтүп кетти түрдөнүп,
Нечен түрдүү замандар.
Мууну жок адамдар,
Муну билген адамдар,
Турмушунан көрүндү,
Жакшы менен жамандар.
Ар бир түрлүү абалдар,
Айтып жүргөн кабарлар.
Болуп өттү боройлоп,
Бороон менен шамалдар.
Ээн талаа элчилик,
Эң эле жаман кемчилик.
Жаңы чарба, саясат,
Ошондо болду теңчилик.
Саясат сактык чарбасы,
Ачылсын көздүн пардасы.
Жыйырманчы жылында,
Адамдын кеткен аргасы.
Большевиктик байлыгы,
Баары журтка жайлыгы.
Дүнүйөнүн жүзүнө,
Кеткен экен айдыңы.
Баштакы ишиң чоркок деп,
Партия болгон орток деп,
Адамзаттын баласы,
Бир туугандай болмок деп,
Алдына чыгып озчу деп,
Батрак менен кошчу деп,
Манап менен байлардын,
Өткөзбөй алдын тосчу деп.
Аптабы айдай толсок деп,

Адамдын баары орток деп.
Кишинин акын жегенден,
Коммунисттер коркот деп.
Ачканда жолдун туюмун,
Партия, кошчу уюмун.
Бечет⁸ басып койгон кол,
Бечарага ачкан жол.
Баары журттун башчысы,
Партия менен комсомол.
Башыбызга келген доор,
Батракты кылган зор.
Жоон карын байлардын,
Жолун тосуп жайган тор.
Кедейлерден кетти шор,
Иш билалбай болгон кор.
Туура жолдон адашса,
Түшүп кетчү казган көр.
Сарамжалы, дүйнөсү,
Балто, шинел, күрмөсү.
Түбү терең зындандай,
Түшүп калса түрмөсү.
Жеринен айтып берейин,
Жети-Суунун кедейин.
Алчы, таасы желип,
Чике түшкөн эгейин.
Алчыдан түшкөн чүкөсүн,
Абайласаң билесиң,
Акыл менен ойлонуп,
Туура жолго киресиң.
Кедейге өкмөт карашкан,
Батракка бак ачкан.
Башчы болуп далайы,
Туура жолдон адашкан.
Айдаган эгин аштыгы,
Адашып кетти баштыгы.
Убалына калды да,
Урукчулук кастыгы.
Урукчунун жааты,
Башына тийди сааты.
Статья, закондон,
Иш билбеген кааты.
Партия жолун биз билбей,
Баштыгыбыз иш билбей,
Жыртыгыбыз жамалса,
Болобуз бир күн бүтүндөй.
Төрт школду бүтүрбөй,
Закон билип күтүрбөй.
Армандуу болду кээ бирөө,
Оозунун буусу түтүндөй.
Жармадай ичкен арагы,
Жалпы журтка тарабы.

Чеберлебей иш кылып,
Чиновник, тилмеч, манабы.
Кызмат кылган адамы,
Кыргызды кылган тарабы.
Эки тарап баштыгы,
Башына тийди залалы.
Сарбагыш, бугу, солтодон,
Тарап чыккан ортодон.
Күнөө түшүп мойнуна,
Жаатчылдар онтогон.
Солто менен тынайы,
Суу тунбаган ылайы.
Танабынан тартылды,
Тарапчылдын далайы.
Тарап бүтсө жан тынды,
Партия жолу артылды.
Букараны эзгендер,
Бучкагынан тартылды.
Жыргады чарба, дыйкандар,
Закон менен мийзам бар.
Алчы, таасы желип,
Чиге түштү кытандар.
Партияга кирилди,
Туура жолу билинди.
Туура жолдон чыккандар,
Тузакка мойну илинди.
Баатыр болуп чыккандар,
Майын элдин сыккандар,
Жөн түшө албай бир бирин,
Буттан алып жыккандар,
Бирин бири сүрөшүп,
Кедейдин булун үлөшүп,
Тап сезимин тааныбай,
Тарап болуп күрөшүп,
Адамдын акын алышып,
Уруп токмок салышып,
Тарап болуп бир бирин,
Буттан алып чалышып,
Жоболондуу жоолашып,
Жоо болушуп доолашып,
Кийин калган кедейге,
Орун бербей оолашып,
Коммунист берет күч колго,
Кедейлер түшсө түз жолго,
Партия жол көрсөтөт,
Башыбызда чоңдорго.
Партия жолун тууралап,
Бузуктун баарын кубалап,
Жоолашкандын баарысын,
Жоопко тартып сурамак.
Капканга түшөт качанаак.

Партия жолун тазалап,
Кара жүрөк залимден,
Калк иренжип капалап.
Бузукка салды тыюуну,
Токтотту элден жыюуну.
Калың берип, мал алып,
Зордоп нике кыюуну.
Шыпылдаган шылууну,
Жоготту чыгым кылууну.
Тарап баштап жүргөндөр,
Тамыры чирип куруду.
Алдап мандат алгандар,
Айылга бүлүк салгандар,
Бопбоз болуп тим жүрөт,
Бошонуп иштен калгандар.
Баатырлар иштен бошонуп,
Бекерге калып бозоруп.
Тараптын баарын таратып,
Башыбызды кошолук.
Тараптын баары ташталса,
Бирлик жолу башталса.
Теңчилик доору
Болоруна аз калса,
Баары журттун бүлөсү,
Кеңештер бирлик күбөсү,
Байкап турса пайдалуу,
Большевиктин мүнөзү.
Мойнуна аркан сүйрөтүп,
Азоонун баарын үйрөтүп.
Үгүт менен насийкат,
Эл ичине сүйлөтүп.
Бузуктун баарын жоголтуп,
Букараны оңолтуп,
Элге өзүнчө эрк берип,
Республика кобортуп.
Жатып ичээр чоң карын,
Куулуп чыкты ол залим.
Кеңешип билди жакшы экен,
Кедейлерге жол барын.
Каракол менен Бишкекти,
Калыс жолун иштетти.
Калк ичинде бузукту,
Кайда экен деп издетти.
Токмок менен Бишкекти,
Толук кызмат иштетти.
Тим жүрбөгөн бузуктун,
Тизесин байлап издетти.
Республика болот деп,
Бузуктун баарын жогот деп,
Закон менен өкүмөт,
Саптап койгон болот деп,

Партия элдер урушчу,
Эки жаат курушчу.
Эрк алган жан тынды,
Ишчи, дыйкан, жумушчу.
Жааттын баарын жапшырып,
Кабыргасын капшырып,
Бузуктардын баарысын,
Прокурорго тапшырып,
Келинди кедей оңуна,
Коммунист салган жолуна.
Кераяктар илинди,
ГПУнун⁹ торуна.
ГПУ кедей чебибиз,
Байлаган бекем белибиз.
Партия менен батырак,
Баш кошуучу элибиз.
Жазылса жарпы жадырап,
Партия, кошчу, батырак,
Манап, байлар жүдөсө,
Кедейге кантип катылат.
Кан соруп кулак батырат,
Токтосо күнөө атылат.
Баш кошпогон жаатчыл,
Бай, манапка сатылат.
Манап, байдын зулumu,
Баштаган жаат уругу.
Тарапчынын далайы,
Тамыры чирип куруду.
Кедейге кылган жабыры,
Манаптын кетти кадыры.
Үзүлүп калса эл жыргайт,
Өзүмчүлдүн тамыры.
Өспөй кийин жылгандар,
Өзүмчүлүк кылгандар,
Тиштей албай тим болду,
Тиши кыйрап сынгандар.
Бай теректей баркырап,
Жарыгы чыкты жаркырап,
Жаман жолдон коркушуп,
Жаатчылдар калтырап.
Жакшы жолго сүрөтүп,
Жааттын баарын түгөтүп.
Адашкандын баарын,
Айдап ийди жүдөтүп.
Кагазга кат чийгендер,
Кедейдин тонун кийгендер.
Жүдөтүп жарды, жалчынын,
Жүрөгүнө тийгендер.
Өзүнчө доорон сүргөндөр,
Өкүмөтмүн деп жүргөндөр,
Манап, байдын жаатынан,

Партияга киргендер.
Мурун жетип камынып,
Кой терисин жамынып,
Куулуп чыкты акыры,
Бетине көө жабылып.
Баштагы доорун сагынып,
Туура жолдон жаңылып,
Баатырлардын далайы,
Партиядан алынып,
Тузакка буту чалынып,
Туура жолдон жаңылып,
Күнөө түшүп мойнуна,
Кабактыга жабылып.
Кыңырын тезге бастырып,
Айкын жолун аштырып,
Кедейлердин бүтүмүн,
Кеңсаларга жаздырып.
Кыйшыктын баарын түзөтүп,
Туура жолду күчөтүп.
Бузук жолдун баарысын,
Түзөтүүгө күзөтүп.
Тазалады кебектен,
Өткөздү далай электен.
Туу көтөргөн алдында,
Кызыл байрак желектен.
Республика кылганда,
Бузуктун баары тынганда,
Жадырап жарпы жазылып,
Жандын баары жыргалда.
Биригип башын кошкондой,
Алдына чыгып өскөндөй,
Жумурткалап калат го,
Кой үстүнө боз торгой.
Жыргады жандын баарысы,
Жашы менен карысы.
Өз өзүнчө эрк берген,
Өкүмөттүн калысы.
Ургаачы, эркек, аялы,
Кызыл желек таягы.
Тегизчилик доору,
Болот экен аягы.
Тегизчилик эртеби,
Жоголсо элдин тентеги.
Ушул кезде жыргады,
Ургаачы менен эркеги.
Кыргыздын баарын текшерип,
Кызматчыны эскерип,
Жарды, жалчы кедейге,
Жакшылык тийчү кез келип.
Жоготту оор жүктөрдү,
Жоолашканды бүткөрдү,

Партия менен батырак,
Баарысына күч берди.
Бейбаштын бели бүктөлдү,
Мал, пул жыйып күткөндү,
Далайын салды түз жолго,
Даңкы чыккан үптөрдү.
Зыян кылып жүрбө деп,
Кармаласың түрмө деп,
Кан соргучтун баарысы,
Кантала менен бүргө деп,
Касташкан жоого күлкү деп,
Карышкыр менен түлкү деп,
Сарамжалы сары эсеп,
Казына кедей мүлкү деп,
Калк дүкөнү дегендер,
Кардына жыйып жегендер,
Курсагынан жарылды,
Курч тырмактуу берендер.
Жылма сорчу жыландар,
Курч тырмактуу кыраандар,
Арылып эми басылса,
Айыкпаган ылаңдар,
Урукчул, ылаң арылып,
Жегендин карды жарылып,
Кедейлерге туура жол,
Коммунисттен табылып.
Коммуниске киришип,
Кеңеш жолду туура билишип.
Илим менен билимге,
Элдин баары киришип.
Калктын көзү ачылып,
Кан соргучка асылып,
Тарапчынын баарысы,
Тарпы чыгып басылып.
Газетке кээси жазылып,
Кесирин элден качырып,
Акыйкаттап көрсөттү,
Айбын жаппай жашырып.
Ала-Тоо менен Алайдан,
Жарды, жалчы малайдан,
Кыргыз калкы теңдикке,
Эми жетти далайдан.
Падышанын заманы,
Манаптардын арааны.
Кедейлерге салуучу,
Жүрөгүнө жараны.
Жардылар көргөн жапаны,
Жабырлык менен капаны.
Бакырларга көп өткөн,
Манаптардын катаалы.
Жапаларды көргөнбүз,

Жабырлыкка көнгөнбүз.
Азап тартып ал кезде,
Ачкалыктап өлгөнбүз.
Большевиктин чыкканы,
Манаптарды жыкканы.
Эрк өзүндө болду деп,
Эми кыргыз укканы.
Жазылды жарпы жадырап,
Кордуктан кедей ажырап.
Кедейлерге туура жол,
Коммунисттен табылат.
Баштагы заман катаал жут,
Большевик бизге күйгөн кут.
Бала, кызды окуткан,
Рабфак¹⁰ менен институт.
Жанын таштап ыраактан,
Москва, Ленинграддан,
Балдар окуп көз ачат,
Жанып турган чырактан.
Жакын менен алысы,
Жалпы журттун баарысы.
Кеңештердин өкмөтү,
Кедейлерге калысы.
Катын менен бой окшош,
Карышкыр менен кой окшош,
Тегизчилик негизи,
Бийик менен ой окшош.
Жарды менен бай окшош,
Жарма менен чай окшош.
Акыр заман тегиздик,
Асый менен тай окшош.
Такыр тыйды тентекти,
Таяктачуу келтекти,
Уруятка чакырды,
Ургаачы менен эркекти.
Кара нээт киши жок,
Карышкырдын иши жок,
Кой үстүнө боз торгой,
Уяласа иши жок.
Телегейи тептегиз,
Ач арыгы сепсемиз.
Чарбасы өскөн кедейдин,
Тууп жатат малы эгиз.
Эрки менен көчтүрүп,
Чарбаларын өстүрүп,
Орун алып келатат,
Тегизчилик сөз жүрүп.
Жылдан жылга оңолуп,
Жыгылганды коборуп,
Тегизчилик негизи,
Акырында бололук.

Тегизчилик кылгызды,
Тепки жеген кыргызды.
Манап менен байлардын,
Башынан багы жылбышты.
Текөөрүн кайрып сынгысты,
Окууга кедей тырмышты.
Адам бол деп үндөдү,
Артта калган кыргызды.
Багын байлап баатырды,
Азат кылып катынды.
Жарыктыкка чыгарды,
Жарды менен жакырды.
Коммунист туура деп билем,
Кедейдин иши жеткилең.
Батракты куткарды,
Байдан жечү тепкиден.
Жоготту кармап сойчуну,
Канын соруп тойчуну.
Жырга деп үндөйт коммунист,
Жылкычы менен койчуну.
Бутуна кийген чарыкты,
Букара менен карыпты.
Акырында селбиди,
Ачка менен арыкты.
Тоюндурду ачтарды,
Тарбиялап жаштарды.
Тегизчилик доору,
Болооруна аз калды.
Кичирейтти чоңдорду,
Кедейге кожо болгонду,
Чоңдорго кылды тең ана,
Чокойчон куур тондорду.
Кедейдин тилеп аманын,
Тегиздеп жакшы, жаманын,
Жыргагын деп чакырды,
Жыңайлак кара таманын.
Сүйүнгөндөн кудайлап,
Кара таман жыңайлак.
Бай, манаптын башынан,
Багы кетти кыңайлап.
Жаңыдан кыргыз бөлүнүп,
Жарыгы айдың көрүнүп.
Үстүбүздөн жөө туман,
Ачылып кетти сөгүлүп,
Асманда аэропландан,
Автономия куралган,
Эрк алганда биздин эл,
Эми чыкты тумандан.
Жарк этип күн ачылып,
Жарыгы жерге чачылып,
Маскөөдөн кыргыз бөлүнүп,

Кеңсаларга жазылып,
Кедейдин баары сүйүнүп,
Кеңсаларга үйүлүп.
Азат болду кыргыз деп,
Алтын менен чийилип.
Жакшылыгын жайганы,
Кызыл желек байрагы.
Эрк алганда биздин эл,
Эми көрдү пайданы.
Окуп жаткан балдары,
Ак сакалдуу чалдары,
Эркиндигин колуна,
Эми кыргыз алганы.
Жаңы жапкан өргөөсүн,
Жамандыкты көрбөсүн.
Республика коңшулаш,
Иреттеди өңгөсүн.
Казакстан, Өзүбек
Калкка нуска сөзү деп,
Баарын жакшы караган,
Большевиктин көзү деп,
Өргө айдачу күлүктөн,
Өзүбек, тажик, түркмөн.
Аз милдетти куткарды,
Ар бир түрдүү бүлүктөн.
Арабасын жылдырып,
Республика кылдырып.
Аз улуттун баарысын,
Эрк өзүндө тындырып.
Алыска колун сундуруп,
Аз милдетти тундуруп,
Автономия, обулус,
Республика курдуруп.
Жоготуп элдин кастыгын,
Жолго салып баштыгын.
Кыргызга сонун эрк берди,
Көңүлгө алып аздыгын.
СССР тобу деп,
Ленин чапкан жолу деп,
Арылуучу ушул кез,
Аз улуттун шору деп,
Кыргыз элдин кору деп,
Бүтөлсүн жыртык тону деп,
Кедейлери тең ата,
Кичине менен чоңу деп,
Абалкы заман дебе деп,
Адам акын жебе деп,
Аз улутка көз салып,
Көп улутка теңе деп,
Адам акын алба деп,
Айылга чыгым салба деп,

Аз улутту сүрөдү,
Артта эми калба деп,
Өкүмөтүңдү карма деп,
Өстүрө гөр чарба деп,
Тегерекке көз салгын,
Төрт түлүктүү малга деп,
Көрүп өнөр току деп,
Курска барып оку деп.
Кераякты жоготот,
Кедейлердин соту деп,
Орто Азия бүйрөсү,
Өстүргөн чарба дүйнөсү,
Жалпы журтка билинди,
Жаман жолго жүрбөсү.
Жогорулады жол түздөн,
Республика Түркстан.
Баштагы кыргыз чеги ушу,
Фаргана менен Жети-Суу,
Баарыбызга бак берди,
Большевиктин бети ушу.
Коммунист кедей жетеги,
Алга басып кетели.
Айыл конуп мал баккан,
Ала-Тоонун этеги.
Каракол, Ысык-Көл деген,
Калыс элди бел деген,
Партиянын жолуна,
Баары журтту көн деген.
Атбашы, Нарын, Каракол,
Автономия ачык жол.
Жакшы жолго баштоочу,
Жаңы өспүрүм комсомол.
Ууру менен кескилер,
Урукчул жаман эскилер,
Соо жүрбөгөн бузукту,
Сотко берип кестирер.
Жаман жүргөн манапты,
Жапырып мизин жадатты.
Жалпы журттан калтырды,
Жарабаган адатты.
Баштагы заман шум эле,
Манапка кедей кул эле.
Караңгы элди жайлаган,
Калың мал менен кун эле.
Баштагы кыргыз жаралган,
Барымтага мал алган.
Бирдигинин жогунан,
Букара болуп таралган.
Аксай, Соң-Көл, Арпадан,
Андан кыргыз таралган.
Башын кошту большевик,

Анжиян менен аркадан.
Большевик жыйды чогултуп,
Манаптын түбүн омуртуп.
СССРга зым кагып,
Телеграммын согултуп,
Эрктүү кыргыз бөлдүрүп,
Бейбаштын баары жүн жүрүп,
Партиянын жолуна,
Баары журттту көндүрүп.
Өзгөрүш заман жылышты,
Республика кылышты.
Жааттын баарын түгөтүп,
Эми кыргыз тынышты.
Манаптын белин сындырды,
Эрктүү болуш кылдырды.
Урукчулдун баарысын,
Ушул кезде тындырды.
Өкүмөттү берип колуна,
Кыргызды салды жолуна.
Большевиктин мүнөзүн,
Бурады жолдун оңуна.

КАЧАК ТУРМУШУ

Атбашы менен Нарындан,
Качабыз деп камынган.
Атка минген жакшылар,
Набактыга жабылган.
Какшаалда деп черикти,
Качабыз деп желикти.
Моңолдор менен черикти,
Бурабыз деп желикти.
Он арча тынымсейити,
Ошол эли кейитти.
Боогачы болуш, Садыры,
Набактыга жабылды.
Казак, кыргыз бу кезде
Кандай ишке кабылды.
Абдрай менен Чалбайды,
Набакты кылды андайды.
Канетерин билалбай,
Караңгы кыргыз далдайды.
Эсенкул менен Шакенди,
Качырып кетти баки элди.
Даргага асты деп уктук,
Касымаалы акемди.
Ажы менен Субанды,
Аларга кылды убалды.
Ыдыгына чыдабай,
Аскер жыйып куралды.

Качып кетти деп уктук,
Каракол, Пишпек дубанды.
Ыдыгына орустун,
Канеткенде чыдайлык,
Казат кылып өлсөк деп,
Каракол, чүйлүк оолукту,
Качып кетти деп уктук,
Кабактагы чолукту.
Казак, кыргыз кайран эл,
Кандай ишке жолукту.
Кайран бугу бузулду,
Каракол менен көлүнөн.
Качып барып жай таппай,
Какшаал менен чөлүнөн.
Жумгал менен Кочкордон,
Журттун баары козголгон,
Коркконунан далай эл,
Кызыл өңү боз болгон.
Качып барып Турпанга,
Бир жарым ай токтолгон.
Беш жүз жылкы миң койлуу,
Бир карасы жок болгон.
Илгеркисин ойлонуп,
Ичи күйүп от болгон.
Кочкор-Ата, Жумгалдан,
Козголгон киши кур калган.
Олутунан ажырап,
Далай адам муңданган.
Баарысы тагдыр иш экен,
Байдасыз дүйнө шум жалган.
Кош терезе орноткон,
Кобулдатып сомдоткон,
Жасалгалуу үй калды,
Жаннаттай болгон Чүй калды.
Чырлуу доону түгөткөн,
Чыр сынаган бий калды.
Кубакы деген бел калды,
Куураган байкуш эл калды.
Эси кетип эңгиреп,
Эки Кемин жер калды.
Байчечекей гүл калды,
Мал оттоочу бүр калды.
Баш кишиден кайрылып,
Мамбетаалы, Дүр калды.
Элинин жыргал көнүгү,
Эзилип бышкан өрүгү,
Эң эле сонун Чүй ата,
Сөзүмдүн жок төгүнү.
Ак буудайдын жармасы,
Адырында алмасы,
Ажырадык ошентип,

Бузулгандын калбасы.
Алманын шагы ийилген,
Адамы жибек кийинген,
Атаке эли сарбагыш,
Ажырады Чүйүнөн.
Тартма кийип бутуна,
Таяк алып колуна,
Чарчап жүрөт чаалыгып,
Чаначын тартып жонуна,
Алда-таала кудайым,
Сала көргүн оңуна.
Кытайдын тили кыжылдап,
Кыргыздын дарты быжылдап,
Бадышага карматпай,
Кутулдук деп кымылдап.
Бадышанын зордугу,
Барган сайын ашынып,
Келимсектер ошондо,
Кедейлерге асылып,
Сандыктын оозу ачылып,
Салыктын баары чачылып,
Сарбагыш менен Бугуну,
Сандалдырды качырып,
Беделдин белин ашырып,
Берекени качырып,
Аялынан ажырап,
Азаматтар бой калып,
Кокту жерге маарашып,
Короосу менен кой калып.
Зардабы жаман экен деп,
Санаасы менен ойлонуп,
Эси кетип эңгиреп,
Эки Кемин; Чүй калды,
Жабыкбашы саймалуу,
Жасалгалуу үй калды.
Кочкор-Ата, Жумгалда,
Короосу менен мал калып,
Кош терезе салдырган,
Кобулдаган там калып,
Бугу, саяк, тынай журт,
Качып кетти сандалып,
Өлүктөрү көмүлбөй,
Жатканына таң калып,
Бадышадан кутулуп,
Кетебиз деп зарланып,
Ажал жеткен кээ бирөө,
Колго түштү кармалып,
Өкүмүнө чыдабай,
Өлтүрбө деп жалбарып,
Байкуш кыргыз канетсин,
Коркконунан саргарып.

Бугу менен Сарбагыш,
Бузулбастан тең кетти.
Айлынын баары бузулуп,
Ар бир түркүн эл кетти.
Калың бугу, сарбагыш,
Кайрылбастан ал кетти.
Мал-булуна карабай,
Нечен түркүн жан кетти.
Ысык-Көл менен Чүйүнөн,
Турпанга чейин журт кетти.
Мал-булунан айрылып,
Карабашын кутказды.
Эки киши Турпандан,
Эшек минип учкашты.
Салыктагы мүлк калды,
Жыйылуу бойдон жүк калды.
Малды-булду куугандар,
Басып алып шүк калды.
Эл качканда эңгиреп,
Эгин калды басылуу.
Кайнап турган жеринде,
Казаны калды асылуу.
Таңылчактын баарысы,
Талаада калды таңылуу,
Башындагы улугу,
Бадышанын зулumu,
Кытайга качты тынч албай,
Кыргыз элдин уругу.
Жеринде калды Беделдин,
Бээ-байталдын кулуну.
Эли кетип эңгиреп,
Ит журтунда улуду.
Бадышага ок атып,
Байкуш кыргыз куруду.
Бакырларды жүдөттү,
Манаптардын кылыгы,
Аз келгенсип анысы,
Асый алып шылыды.
Канат менен Тезекбай,
Калп жеринен кан болуп,
Актар кысып келгенде,
Акыл таппай дал болуп,
Качып барып Турпанга,
Кайран кыргыз кор болуп,
Өлгөнүнөн калганы,
Өз жерине зар болуп,
Өлүк көмөргө жер таппай,
Кытай жери тар болуп.
Туралбадык желденип,
Турпанга бардык сенделип.
Качабыз деп желденип,

Кашкарга бардык сенделип.
Ажырадык боз үйдөн,
Алачыкты теңденип.
Тиккенибиз алачык,
Тентигенге жарашып,
Ар бир түрдүү адамдар,
Акылынан адашып,
Кайсы бирин айтайын,
Качып кетип баратып,
Болуш, бийлер ошондо,
Букараны жадатып,
Өкүм менен кедейди,
Өз колуна каратып,
Барып Турпан жерине,
Манаптан чыктык баш бербей,
Бала атага кайрылып,
Кашык салып аш бербей.
Айлана көчүп жай таппай,
Аксы менен Турпандан,
Жети-Сууну сагынып,
Жердеген адам муңканган.
Шар аккан суу, көк шибер,
Кыргыз уулу кунт алган,
Көк ала майдан шиберде,
Күмүш кемер курчанган,
Турпандын тешик акчасын,
Жипке тизип журт алган.
Тешик акча колуна,
Кармап жүргөн мындан көп,
Бир тыйынга жете албай,
Зарлап жүргөн андан көп.
Беремин деп калп айтып,
Алдап жүргөн андан көп.
Ууру кылып манапты,
Жалдап жүргөн андан көп.
Калыс эмес бадышаны,
Каргап жүргөн андан көп.
Дүмүр казып отуна,
Жак деп жүргөн андан көп.
Түлкү кууп бүркүткө,
Как деп жүргөн андан көп.
Куржун салып мойнуна,
Ак деп жүргөн мындан көп.
Кызды чейрек арпага,
Сат деп жүргөн мындан көп.
Жети сууну сагынып,
Дат деп жүргөн мындан көп.
Малын берип жат элге,
Бак деп жүргөн мындан көп.
Ууч эгин куржунга,
Жыйнап жүргөн мындан көп.

Улутунуп үшкүрүп,
Ыйлап жүргөн мындан көп.
Кара жанын тындырбай,
Кыйнап жүргөн мындан көп.
Барган элин жан үчүн,
Сыйлап жүргөн мындан көп.

КАЧКАЧ

Байкөлтөк биздин жерибиз,
Байып кетти элибиз.
Байыганга жараша,
Никелей капыр бузулду,
Түтүнгө солдат алам деп,
Никелей капыр шаштырды.
Качып көчтүк шашканда,
Карман-Теке айран суу,
Катары менен биз көчтүк.
Баралбадык элиме,
Бата албадык жерине.
Жыргап жаткан жеримен,
Жылас орус козгоду.
Ала канчык келгенде,
Асан, Токмок, Жыгач-Арт
Арзыматтын жери экен.
Кара малга жай экен,
Арзыматка караштуу,
Чоң багыштын ичинде
Төлөмүш ажы бай экен.
Ак матасын артынып,
Сатып кетет чоң багыш.
Арткан этин койнуна,
Катып кетет чоң багыш.
Кокту сайын үйү бар,
Үйү сайын бийи бар,
Чоң багыш кетет чочоюп,
Жоор атын минип очоюп,
Жоор атына учкашып,
Жаман атын кекейтип,
Көк кепичин тепейтип.
Биз орустан качканбыз,
Торугарттын белин ашканбыз.
Тоюм деген жер экен,
Чоң багыш деген эл экен.
Өйдө-төмөн жөө басып,
Арыбаган эме экен.
Көмүр сатып аш ичип,
Жарыбаган эл экен.
Алаканык келгенде,
Ак козуну жеп кетти.

Арзымат деген кызыл көз,
Эл кылып алам деп кетти.
Акырында Арзымат,
Үйдүн баарын тордоду,
Малдын баарын уурдады,
Уурусун бизге жиберди,
Бу жыл бизди имерди,
Имергенин койбоду,
Берип жатсак болбоду,
Атаны кайран май көнчөк,
Сенден кедей жатабыз,
Кадыр көңүл калбаган,
Элден келе жатабыз.
Кош Кара-Таш конушуң,
Коркконунан үркүттү,
Оруналы болушум.
Кош Кара-Таш бөрүлү
Кошуң менен аман бол.
Коштошууга кишим жок,
Качкан эл менен ишим жок.
Улугубуз орустан,
Ушул иш болду болуштан.
Жылтырканы жырылган,
Жылкынын жери Токочор.
Жылкыбыз кетти оттобой,
Жалаң эл кетти токтобой.
Койдун колтугунан тиреген,
Бетегеси белден бураган,
Койдун жери Кара-Таш,
Коюбуз кетти оттобой,
Кокуй эл кетти токтобой.
Төлгө чийде бейит бар,
Төбөсүндө шейит бар,
Колдочу болсоң колдогун
Казак-орус оңбогун.
Кыдырата карашса,
Тегерете санашса,
Кутулар заман калбаптыр,
Он сегиз миң ааламга,
Кудайым өзү тараза.
Арпа деген жер калды,
Аз гана тууган эл калды.
Бөрүлү деген жер калды,
Бөлүнүп тууган эл калды.
Кекилик деген жер калды,
Кетип калды дегенсип,
Кексе тууган эл калды.

КАТЫГУН

Өрттөң, Музарт кыштадык,
Үйүбүз жок катыгүн.
Бышылдатып катыгүн,
Сайма алачык аштадык.
Текес деген жер экен,
Кекиртектен кар экен.
Конуш күрөп кыйналдык,
Көлдү санап ыйладык.
Өрттөң, Музарт боюна,
Жыйналды баары катыгүн.
Ууру болгон эмедей,
Кыйналды баары катыгүн.
Өрмөк жибин, шырдагын,
Жыйнап сатты катыгүн.
Бутун суукка үшүтүп,
Ыйлактады катыгүн.
Калмак көрсө жашынып,
Бөжөңдөдү кайран эл.
Теги калмак оңбой кал,
Кужулдады катыгүн.
Табак менен эт жасап,
Сунушпады катыгүн.
От алышпай үйүнөн,
Урушканы катыгүн.
Чогулуп катын-кыздары,
Отун алды катыгүн.
Абышкалар жөткүрүп,
Кокуйлады катыгүн.
Жарма кылып көк чаңгыл,
Мытан ичти катыгүн.
Ууру кылып калмакка,
Жандан кечти катыгүн.
Бирин бири карактап,
Жолду тосту катыгүн.
Талкан сурап калмактан,
Колду тосту катыгүн.
Тынч алышып олтурбай,
Кыйналышты катыгүн.
Тарпка үйүлгөн жорудай,
Жыйналышты катыгүн.
Чоңдор билбес амалды,
Балдар билди катыгүн.
Атасына билгизбей,
Кандай билди катыгүн.
Базарга салып кыздарын,
Баа бычышты катыгүн.
Талкан кылып ундарын,
Жарма ичишти катыгүн.
Калмак көрсө коркушуп,
Жалтаңдады катыгүн.
Чокой кийип бутуна,

Калтаңдады катыгүн.
Туз татып коюп суусуна,
Тамак ичти катыгүн.
Койдой болуп чуулдап,
Саналышты катыгүн.
Суу ичкендей кумсарып,
Каны кетти катыгүн.
Өз колуна турбастан,
Малы кетти катыгүн.
Жылтыраган буюмун,
Жыйып сатты катыгүн.
Оңолбоду жолубуз,
Бакты качты катыгүн.
Бир бирине жашырып,
Тамак ичти катыгүн.
Ченеп ичип мыскылдап,
Санап ичти катыгүн.
Жаркыраган кыздарын,
Сартка сатты катыгүн.
Узабадык илгери,
Артка тарттык катыгүн.
Күндө көчүп ар жерге,
Конуш кылды катыгүн.
Өлгөн малдын терисин,
Тулуп кылды катыгүн.
Калмактардын байынан,
Жумуш кылды катыгүн.
Аркан жипти чогултуп,
Нанга сатты катыгүн.
Чоюлган нечен кыздарды,
Малга сатты катыгүн.
Ээр токум көтөрүп,
Алгын деди катыгүн.
Өз катынын сүйбөстөн,
Баргын деди катыгүн.
Калмак анда балдырап,
Зор болгону катыгүн.
Кара кыргыз баласы,
Кор болгону катыгүн.
Катындары урушуп,
Куур кийди катыгүн.
Бирин бири карактап,
Ууру тийди катыгүн.
Эки экиден салышып,
Жоо көбөйдү катыгүн.
Жалган айтып баарысын,
Доо көбөйдү катыгүн.
Олуя кылып калмакты,
Көтөрүштү катыгүн.
Абышкалар белим деп,
Жөтөлүштү катыгүн.

Кокуй калмак келди деп,
Энтеңдеди катыгүн.
Жаш балдарын сатышып,
Пул алышты катыгүн.
Кара тумоо көбөйүп,
Суналышты катыгүн.
Көздөн жашын көл кылып,
Төгүшүштү катыгүн.
Керез айтып өлгөнүн,
Көмүшбөдү катыгүн.
Упасы жок бу жалган,
Элди алдады катыгүн.

I. КАЧКЫН

Салдат сурап Никелей,
Кыргызды камап болбоду,
Каран кылды Никелей,
Тилеги кабыл болбоду.
Караңгылык кайран эл,
Тескери карап толгонду.
Кара кыргыз баласы,
Ысык-Көлдөн козголду.
Каршы чыгып оруска,
Баатыркан чыкты Белектен,
Элден мурун козголуп,
Саяктар келди төмөнтөн.
Күнү-түнү көчкөн эл,
Күрмөнтүдөн өтүшүп,
Өргүбөстөн ал жерге,
Түн катып ары көчүшүп.
Шатынын оозу талаадан,
Быдыраган ок чыкты,
Жаман какол оңбой кал,
Түп паселке калаадан,
Бет алышып урушпай,
Чуулдап ары качканы,
Барсылдатып артынан,
Мынтык менен атканы.
Кудай өзү сакта деп,
Калайык жаман калтырап,
Кырып кирди катүгүн,
Кылыч чаап аткылап.
Аткылаган орустар,
Олжо бөлүп аларда,
Качып берген кайран эл,
Тукумсуз өзү каларда,
Жанын алып качмакка,
Күлүк атты урганы,
Себеп болуп бир бала,

Орусту кайра тоскону,
Чымын жанын аябай,
Кыргыздарга чеп болду.
Жыйырма жашта боз бала,
Эл оозуна кеп болду.
Жер жайнаган кыргызды,
Табылгыты ашырды,
Кайрат кылып душманга,
Орусту кайра качырды.
Калканч кылып бир ташты,
Мынтык менен атканы,
Күчөнгөн какол-казактар,
Кайра айланып качканы.
Толуп келген кайран эл,
Суу сепкендей өчкөн ай.
Уруш салып жыргабай,
Чурулдап ары көчкөн ай.
Чатак салып оруска,
Кытайга карап качышты.
Түптөгү толгон оруска
Эки саат атышты.
Көчүп көлдөн катыгүн,
Кытайга карап жөнөдүк.
Чатакты салдык аябай,
Башка түшсө көрөлүк.
Элдин алды чуулдап,
Табылгыты конуптур.
Качып берди катыгүн,
Чоң алаамат болуптур.
Алаамат түштү бул элге,
Күнү-түнү жол жүрдүк.
Амал барбы канеттик,
Өрчүбөдүк бир жерге.
Үч уктаса түштө жок,
Көрдүк минтип сонунду.
Өлүмдөн калган кыргыздар
Сары-жазга чогулду.
Кызыл май болуп жүрө албай,
Жолдо калды далай мал.
Казак менен атышып,
Окко кетти далай жан.
Артта калды биздин эл,
Канын төгүп калк үчүн,
Намызыны тырышып,
Шейит өлдү далай эр.
Үркөрчүгө конгон ай,
Кудай салса көрдүң деп,
Маскара минтип болгон ай.
Үч-Капкактын оюна,
Өргүйлүк эми кичине,
Кыжылдашып тил билбейт,

Калмактын келдик ченине,
Өткөрбөдү калмактар,
Чек араны бекитип,
Жаман сөздү көп айтып,
Сөөккө жаман жеткирип,
Акырында калмактар,
Кыргыздардын баарысын,
Койдой кылып чуулатты,
Арт жактан келип көп орус,
Кызыл учкан ок атты.
Замбирек үнүн уккан чоң,
Калмагыңды билбеди,
Көрүнөө такыр кырылды,
Кытайдын жерин тепсешип,
Аралашып киргени.
Кайта оруска бет албай,
Ары карап кете албай,
Айла кетти катыгүн,
Чек арадан өтө албай.
Кужулдашып баарысы,
Орто жерге камалды.
Кажылдаган калмактар,
Четинен тийип мал алды.
Музарт деген чоң суусу,
Кирип жаткан кези экен.
Төөнүн жүгүн чечпестен,
Кечүү карап кечпестен,
Жардын баарын уратып,
Өкүргөн өгүз андан көп,
Жаш балдарын бакыртып,
Сууга салган андан көп.
Калмак чыгып ар жактан,
Камалдык орто жерине,
Көздү жуумп атышып,
Калмактын бардык элине.
Кеп айткыс нечен азамат,
Жаман сөзгө боكتотту.
Мынтык менен аткылап,
Калмак эми токтотту.
Орустан көрдүк кордукту,
Талап алып мал-мүлкүн,
Амал барбы катыгүн,
Калмактан көрдүк зордукту.
Ырайым кылбай калмактар,
Сойду нечен бээлерди.
Ар бир асыл мүлк менен
Жетелеп кетти төөлөрдү.
Убайын көрүп бу малды,
Сойбодук субай тайларды.
Жер жайнаган көп малды,

Калмактар бөлүп айдады.
Ойлоду калайык,
Актерекке бармакка,
Асыл көлдөн айрылып,
Мусапыр болду калмакка.
Кытай калмак жерине,
Качкан эл басып жайнады.
Кыштын күнү чубатып,
Музартка кайта айдады.
Уяты жок калмактар,
Жылкыдан ийип алганы.
Бир жагынан балдырап,
Чериктердин кырганы.
Ачарчылык башталды,
Кургак талкан сугундук.
Тынч албадык ал жерге,
Музартка кайта чубадык.

II. КАЧКЫН

Байгазы, Үкү, Кекебай,
Балдары басып жөө келди,
Байдасыз дүйнө экен ай!
Кыдыр аке, Баатыркан
Кыргыздан даана акылман.
Ысагаалы Сагымдан,
Далай кеңеш табылган.
Токторбай молдо Көбөгөн,
Кызыктуу Кочкор жеринен,
Какшаалга качып жөнөгөн.
Бекчоронун тукуму,
Берендин өз болчу эле.
Ниязбек менен Борукчу,
Бөлүп алган конушун,
Тааныбаган жат жерде,
Табалбай жүрөт конушун.
Кудайберген Нурмамбет,
Кубаты кетип турган чак,
Уйлар калып төө ашып,
Азамат эрдин баарысы,
Бутуна тартка тартынып,
Арман кылды жөө басып.
Кепич кийсе Какшаалда,
Кеби кетип кыйрады.
Келин-кыздын баарысы,
Көп зарланып ыйлады.
Какшаал ата жарыктык,
Кара малы жеринде,
Аз болуучу жер экен,
Эр башына бир чокой,
Парз болуучу жер экен.

Колуңда малың жок болсо,
Катын-балаң сатып жеп,
Карз болуучу жер экен.
Ургаачы-эркек таанышып,
Ат болуучу жер экен.
Какшаал ата жарыктык,
Койдун жери турбайбы.
Катыны жок кара жан,
Бойдун жери турбайбы.
Он түтүнгө бир киши,
Баш болуучу жер экен.
Беш-алты уюн аксатып,
Айдап жүргөн мындан көп,
Бекер качтым кокуй деп,
Зарлап жүргөн мындан көп.
Какшаал ата жарыктык,
Тар болуучу жер экен.
Атбашы, Нарын, Ысык-Көл,
Аягы Чүй Кочкорду,
Жердеген киши тимеле,
Бай болуучу жер экен.
Ачкасынан Какшаалда,
Жай болуучу жер экен.
Адамдын баарын байкасаң,
Агын сууга зар болду.
Алып келип ичкени,
Кой коргоолу аралаш,
Топурак менен кар болду.
Көп мингенден бел кетип,
Күлүк жорго карышты.
Бутуна чокой тартынып,
Кайда барып өлөм деп,
Азаматтар жарышты.
Келиндер келет буралып,
Бутунда тартма булайып,
Кыз балдар келет муңайып,
Бутунда тартма шалпылдап,
Теңтуштарын көргөндө,
Тегеренет уялып.
Эшекке кантип минем деп,
Эсепти кантип билем деп,
Чокойго кантип көнөм деп,
Чокуга чыksam өлөм деп,
Ар жоругу Какшаалдын
Көкөйдөн тирүү кетпесе,
Эртең тартынган тартмасы,
Кечке дейре жетпесе.
Кемпирлер келет жөтөлүп,
Бирден жууркан көтөрүп,
Абышка келет какчаңдап,
Кайрат кылып баскансып,

Алты жашар балдардын,
Аркасында бир баштык,
Көтөрө албай бакчаңдап.
Бугу менен Сарбагыш,
Эшекке жүгүң артылды.
Абышка менен кемпир чал
Артынан басып тартынды.
Какшаал, Турпан барганы,
Кайран журт жаман дал болду,
Кайра тартып жөнөсө,
Эшек деген мал болду.

КАЙРАН ЭЛ

Аксы менен Турпанды,
Аралады кайран эл.
Аш табалбай ашпозду,
Сагалады кайран эл.
Качып барып Турпанды,
Каралады кайран эл.
Жамбы берип жат элди,
Паралады кайран эл.
Борук койго баа кылып,
Бозо сатты кайран эл.
Кийип турган кийимин,
Кошо сатты кайран эл.
Боз үйүнө чырмаган,
Чийин сатты кайран эл.
Туш кийиздин саймалуу,
Тышын сатты кайран эл.
Эшекке арткан эгинге,
Кызын сатты кайран эл.
Белдемчинин кундузун,
Сөгүп сатты кайран эл.
Аркадагы чолпусун,
Бөлүп сатты кайран эл.
Арзан баага ал күнү
Көнүп сатты кайран эл.
Камчы кылып кой тери,
Өрүп сатты кайран эл.
Айдап барган алдында,
Малын сатты кайран эл.
Жууркан-төшөк калтырбай,
Барын сатты кайран эл,
Ичеги менен бышырып,
Карын сатты кайран эл.
Кой сойгондо бир бөлүп,
Санын сатты кайран эл.
Ыкласы Турпандан,
Кайтып жүрөт кайран эл.
Жети сууга дуба деп,

Айтып жүрөт кайран эл.
Кош-колоңун эшекке,
Артып жүрөт кайран эл.
Кор болгондун азабын,
Тартып жүрөт кайран эл.
Жилиги жок жөө жүрүп,
Арык болду кайран эл.
Бутундагы кийгени,
Чарык болду кайран эл.
Кызыл өңү боз болуп,
Арык болду кайран эл.
Качкан менен кутулуп,
Бекинбеди кайран эл.
Жалгыз кабат өлгөнүн,
Кепиндеди кайран эл.
Турпан барып тамакка,
Жетинбеди кайран эл.
Арык малдын жашыган,
Этин жеди кайран эл.
Жети сууга канетип,
Жетем деди кайран эл.
Жай табалбай Турпандан,
Кетем деди кайран эл.
Жүгүн артып эшекке,
Бекемдеди кайран эл.
Жети суудан туз буйрар
Бекен деди кайран эл.
Маңдайдагы шорубуз,
Экен деди кайран эл.

КЫТАЙ ЖЕРИНЕН КЕЛГЕН КАЧАКТАРДЫН СОҢКУ АБАЛЫ

Оодарылды жеринен,
Оңу менен солубуз.
Аксы жана Турпанда
Арылбады шорубуз.
Алаканы жыртылды,
Дүмүр казып колубуз.
Жети-Сууга биз жетип,
Ачылар бекен шорубуз.
Беделдин бели какырап,
Бер жагында Чети суу.
Айтканда көңүл чыдабай,
Атбашы, Нарын эки суу.
Аман болсок бараарбыз,
Чүй, Ысык-Көл, Жети суу.
Беделдин белин ашканда,
Бейпайга түштүк ызы чуу.
Барып көрөр бекенбиз,
Кочкор, Жумгал, Кызыл туу.

Күңгөй, тескей Ысык-Көл,
Өрдөк, чүрөк, каз, ак куу.
Кайгыргандан ичкен аш,
Ичибизге жакпайт уу.
Ойлогондо түтүндөй,
Оозубуздан чыккан буу.
Кутулам деп качканда,
Курган экен биздин эл.
Кочкор ата, Кызартты,
Кубакы менен Шамшы бел
Жыргачу элек ошондо,
Жылкыдан минип каракер.
Кайтып көрөр күн барбы,
Каракол, Пишкек кайран жер,
Киндик кесип кир жууган,
Жерге жетер бекенбиз,
Жаңы чыккан большевик,
Жарды-жалчы ошондо,
Теңге жетер бекенбиз.
Жайык талаа сары Чүй,
Кеңге жетер бекенбиз.
Кыргызды тагдыр кыңайткан,
Кытай жакка качканда,
Толкуганда төгүлдү,
Дүнүйөсү ташканда.
Жамкуруят болсо экен,
Өз жерине басканда.
Жетелешип жерине,
Жетебиз деп шашканда,
Келимсектер жер алып,
Жолго түшүп жатканда,
Далай шордуу кырылды,
Тамга жөлөп атканда,
Баш кесилди байкуштун,
Балта менен чапканда,
Келимсектер кер кылбай,
Келип түштү капканга.
Малай болуп кедейлер,
Келимсекти бай кылат.
Өз жеринен ажырап,
Калганына кайгырат.
Качып келген кыргызды,
Чөп сыяктуу айрылап,
Алып келип өлтүрдү,
Айры менен сайгылап.
Какшаал менен Турпандан,
Кайра келдик тырмалап,
Шору арылып кыргыздар,
Кайсы күнү жыргатак.
Көзүнөн кан жаш чыгып,
Күнүн-түнү ыйламак.

Кырып жатат оторчу,
Кылыч менен кыймалап.
Качып барып Турпандан,
Кайта келдик жылыштап,
Жалпы Кыргыз уруят,
Жарыгына чыгышмак.
Жерлерине элибиз,
Жетип алып тынышмак.
Оторчулар ошонтүп,
Ойрон кылды кылычтап.
Таалайы жок биз шордуу,
Таланга түштү малыбыз.
Келимсекке келбеди,
Кеп айтууга алыбыз.
Арманы көп биз шордуу,
Азап тартты жаныбыз.
Качак болуп атанып,
Кайта келдик баарыбыз.
Калыс экен большевик,
Кайсы күнү башкармак.
Батракка көз салып,
Багат деген кастарлап,
Келери менен кууратты,
Келимсектер басмырлап,
Калым өкүмөт кезиксе,
Качкын элдер арзданмак.
Качып барып кытайдан,
Кайта келдик камалып,
Кайгыга түштү биздин эл,
Камчы менен сабалып,
Качабыз деп мал-булдан,
Ажырадык таланып.
Келимсектер кейитти,
Эми кайда баралык.
Үйүбүздүн кейпи ушул,
Өрт алган там карарып.
Жылкы тийип уй кармап,
Оторчулар мал алып,
Кара кыргыз кысылды,
Кандай айла табалык.
Оторчудан кутулуп,
Кайсы жакка баралык.
Жакшылыктан үмүт бар,
Келимсектен башкадан.
Атбашыдан азыраак,
Эл калыптыр качпаган.
Тамак таппай качактар,
Өлүп жатат ачкадан.
Качканында кайран эл,
Дүнүйөсүн таштаган.

Бул замана бузулду,
Булут чыкпай чубалып»
Бурганактап күн жаабай,
Боп-боз болуп тунарып-
Жамгыр жаабай авадан»
Жердин жүзү кубарып-
Ченеген экен тагдырды»
Чегирткени чыгарып.
Бул чегиртке курусун»
Боз адырдан тарта экен,
Бу заманды тарытты,
Буудай менен арпа жеп,
Атбашы менен Нарыңды
Аңтарылтып анча жеп-
Топурагын айлантип,
Жердин жүзүн жанча жеп,
Бетеге менен шыбактан,
Бирин койбой канча жеп,
Азабы көп чегиртке,
Айтып турса канча жел-
Аштык, чөбүн корутуп,
Атбашынын жерин жеп,
Тегиз элин жутатты,
Тескей тоонун теңин жеп,
Дүнүйөнү тарытып,
Түз жеринин көбүн жеп,
Адырмактуу тоо менен,
Ашуу-аскар белин жеп,
Күйүт салды чегиртке,
Күңгөй тоонун көбүн жеп.
Капа кылды чегиртке,
Кара жердин өңүн жеп-
Безилдетти чегиртке,
Беде чөптүн көгүн жеп-
Энтелетти чегиртке,
Эл жайлоочу төрүн жеп-
Азап салды дыйканга,
Аштык менен чөбүн жеп-
Айдап койгон аштыктан,
Дан калтырбай талап жеп,
Мал оттоого жан койбой,
Жая менен саман жеп,
Топурагын айлантип,
Тоонун боорун жаман жеп.
Аштык чөптөн бир теше,
Көрө албадык аман деп,
Он алтынчы жылында,
Былыркыдан быйылда,
Кыргыз сарттын бейили,
Каатчылык кыйында.
Ачарчылык эң жаман,

Эл чогулган жыйында.
Жалгыз киши чай ичип,
Эки сом элүү тыйынга.
Элүү тыйын чеп болду,
Миң эле сомдук көп болду.
Эгин таппай кедейлер,
Малын такыр жеп койду.
Ачарчылык тарыхын,
Айта жүрчү кеп болду.
Качак эли бу кезде,
Ачка өлөрү эп болду.
Качак болсо айтууга,
Качкан жылы чек болду.
Оторчунун кылганы,
Кедейлерге кек болду.
Кадагы үч сом кол жетпей,
Набат менен кант болду.
Пулду кымбат кармаган,
Ногой менен сарт болду.
Кымбатчылык кыргыздын,
Жүрөгүнө дарт болду.
Кадагы чыкты үч сомго,
Кантты кантип чагасың,
Бир козуга бир мата,
Араң сатып аласың.
Ачарчылык болгондо,
Ажырап малдан каласың.
Аман болсоң бир кезде,
Жакшылыкты табасың.
Бээжин барып кыргыздын,
Берекесин качырды.
Качып келип кыргыздын,
Дүнүйөсү чачылды.
Жалпы журтка байдалуу,
Жамкуруят ачылды.
Казак, кыргыз кедейлер,
Капилет калба ушундан.
Таранчы, татар, калмактар,
Талабың болсо ушундан,
Бай менен манап төрөдөн,
Башыңды ачып кутулсаң,
Адамдын акын жемекке,
Баштагыдай жутунсаң,
Түп тамырың соолот,
Түрмөгө түшүп кутулсаң.
Ырысыңды кесесиң,
Ынтымак кетип бузулсаң.
Көрөсүң анда кордукту,
Көпкүлөң тартып кутурсаң.
Жалпы тийди мына эми,
Жамкуруят жарыгы.

Акырында туюнду,
Ачка менен арыгы,
Баш кошушуп биригип,
Бакыр кедей карыбы,
Кедейлерге жетишер,
Кеңеш өкүмөт жарыгы.
Качак эли Турпандан,
Кайра келди жыйылып.
Бакыр, кедей-карыбы,
Большевикке сыйынып.
Кедейди койду жайына,
Келимсектер тыйылып.
Бейпайга салган оторчу,
Бели сынды кыйылып.
Чегирткеси жоголуп,
Жердин жүзү оңолуп.
Жыргалы сонун советтин,
Жыгылганды көтөрүп,
Көчмөн кыргыз боз үйлүү,
Эл катары бололук.
Кол кармашып эмгекчи,
Эми жакшы конолук.
Каатчылык жоголду,
Эми заман оңолду.
Ойго-тоого чөп чыкты,
Орок өтпөй көп чыкты.
Большевиктин өкүмү,
Баарыбызга төп чыкты.
Кедейдин жүгүн көтөргөн,
Компартия лөк чыкты.
Куу менен шум зулумга,
Куйкалачуу өрт чыкты.
Баш көтөрбөй тим болду,
Манап менен төрөсү.
Чокойдон кедей ажырап,
Бутунда резинке галошу.
Түлкү, суусар тебетей,
Дукабадан төбөсү.
Батракты көтөргөн,
Большевиктин жөлөшү.

I. КОЗГОЛОН

Жыргап жаткан жеримден,
Жылас кылдың Микелей,
Ойдо жок солдат алам деп,
Элди буздуң Микелей.
Оруска алып берем деп,
Жерди буздуң Микелей.
Мурунку өткөн заманды,

Байкап көрсөм чамамды.
Солдат алам деген сөз,
16-жылында,
Июнь айда таралды.
Чоң жандыралы¹ кеп айтты,
Чочкобай² үйөс тең айтты.
Падышанын жарлыгы,
Солдат алам деп айтты.
Эл башчысы кел деди,
Тезинен жооп бер деди.
Он жети менен кырк жашты,
Солдат алам мен деди,
Токмокко журт жыйылды,
Күлкүлөрү тыйылды.
Айласын таппай бул сөзгө,
Журттун баары кысылды.
Ар түрлүү акыл башташып,
Көңүлдөрү бузулду.
Күүлүү кыргыз ошондо,
Жашы менен карысы,
Өң билгичтин баарысы
Жакшылыкча кеңешип,
Бир түрлүү пикир алышты,
Кытайдан кабар ал деди,
Барып жерин чал деди,
Көрүп жүргөн ал элде,
Самудин деген бар деди.
Сарбагыш, тынай кетели,
Тынчыраак жерге жетели.
Чыркыратып балдарды,
Солдатка берип нетели.
Микелейдин чоңдугу,
Биринчи кылган кордугу,
Жерибизден айырды,
Абалкы кылган зордугу,
Спискеге сал деди,
Үч бөлүгү малыңдын,
Бир бөлүгүн ал деди.
Ушу сөзгө журт камданып,
Үркүүгө баштап шайланып,
Ээр токум жабдыгын,
Ар ким өзү камданып,
Кулагыбыз серейип,
Эки жакка элейип,
Сегизинчи августта
Жатыр элек делейип.
Күн чыгыш каштек элинен,
Элиги ажы бир казак,
Кабар берди четинен.
Казак уруш салды деп,
Алматы жалгыз калды деп,

Челек баштык, төрт калаа,
Тегиз талап алды деп.
Дүрбөп кыргыз аттанып,
Жетиген кыпчак камданып,
Казак-орус жайлаткан,
Бөксөдө жаткан малды алып,
Баштык болду Боронбай,
Бердике менен Оторбай,
Кыпчактан чыккан башчысы,
Бир тууган уулу Чагатай,
Күн чыгарда баштадык,
Бешимге чейин качпадык,
Чаптырып адам жибердик,
Мөкүш менен Султанга,
Катылып алып оруска,
Караан издеп куу жанга,
Үркүп калдык дүрбүйүп.
Түн кирген соң куптанга,
Үркүп барып не кылдык,
Бел-Сазды беттеп бурулдук.
Түн боюнча Султандын,
Үйүнө барып жыйылдык.
Таң ата салдык урушту,
Уруш кылып турушту.
Бал челекчи орустан,
Анча-мынча кырышты.
Чоң-Кеминге куралдык,
Ай туяк союп туу алдык,
Кан көтөрүп Мөкүштү,
Аскер жыйып куралдык.
Бар элге Мөкүш баш болду,
Ашкере өңкөй жаш болду.
Бүткүл эл солдат бербейм деп,
Некелейге кас болду.
Түңүлүп кеттик мал-жандан,
Шол иштердин жөнүнөн,
Мурунтан кыргыз камданган.
Алыкени жибердик,
Алматы уезд казакка.
Эркек адам калган жок,
Чыкпай калган жасоого.
Эки киши жибердик,
Күңгөй-тескей саякка.
Күнү-түнү жол жүрүп,
Барган жерди арага.
Барча кыргыз козголду,
Тогузунчу август чамада.
Бир болуштун ичинен,
Он беш мылтык табылды.
Карагайдан жардырып,
Найза кылып чабылды.

Мылтык кармап Ыбырайым,
Абийирибиз жабылды.
Азык кылып айранды,
Канжыгага байланды.
Тоюна бир уй союшуп,
Оокат минтип жайланды.
Көтмалдынын жеринен,
Көк мойноктун белинен,
Төлөнүн уулу Ыбырайым,
Төрт араба мылтыгын,
Көргөн ошол четинен,
Эки-экиден арбага,
Олтурган экен солдаты.
Сокубаш мерген жанында,
Ыбырайым жандады.
Балыкчынын Акчийде,
Атмакка мылтык камдады.
Көтмалдыдан аталбай,
Атууга жалгыз баталбай,
Мылтыкты көрүп кайран эл,
Токтоп чыдап жаталбай,
Астыртан чаап барышып,
Чий жамынып алышып,
Келе жаткан солдаттын,
Алдынан бугуп калышып.
Арылдатып аттарын,
Солдат келет түйүлтүп,
Атын атып өлтүрдү,
Токтолду арба урунуп.
Бир солдатты атканы,
Жыгылып солдат жатканы,
Түшө калып башкасы,
Балыкчыга качканы.
Бир жүз сексен барданке³,
Ыбырайым басканы.
Барданке колго тийгенде,
Анан кыргыз шашпады.
Алматы, Токмок солдаты,
Келип калды ада мол.
Көк-Жон деген жеринде,
Кашка жолдун белинде,
Атышып калдык беттешип,
Саат тогуз ченинде
Бокорович баласы,
Кемисар солдат саласы,
Токсон солдат ээрчитип,
Келген жерин карачы.
Отуз солдат бөлүнүп,
Жол-Булакка чыгышты,
Эки жол менен киргени,
Кыргыздар абдан билишти.

Мөкүш, Төлө, Чагатай,
Байымбет, Белек, Боронбай,
Кашка-Жолду беттеди.
Отуз мерген ээрчишти,
Алдын тосуп эптеди.
Аткан мерген октору
Бири сая кетпеди.
Бокорович баласы,
Ок тийип аттан жыгылды.
Башкасы атын ташташып,
Жол-Булакка тыгылды.
Султанга ок жаңылды,
Комиссары жанынан,
Катуу буйрук табылды.
Жети саат кыргын деп,
Жандрал кылган амырды.
Амыры эки болбогон,
Ал жолдо орус оңбогон.
Жол-Булакка орусту,
Калың кыргыз торгогон,
Айдап тамга камалтып,
Аны да кыргыз койбогон.
Үч сааттай атышып,
Бир далай кыргын табышып,
Помощниктер баш болуп,
Кайра кетти качышып.
Буйрукту кыргыз укканы,
Эсибиздин чыкканы.
Кытайды көздөй бет алып,
Үркүп көчүп чыкканы.
Жөнөдү үркүн шарактап,
Көздөрүбүз алактап.
Көлүгү жок начарлар,
Ээ кылбай байды карактап.
Кызымчылык тапканы,
Үч жерде солдат капкагы.
Каршы туруп атышып,
Кайран Мөкүш сактады.
Ыбырайым, Мөкүш болбосо,
Кыйратат эле ал кезде,
Катын менен баланы.
Ыйлатат эле ал кезде
Мылтык менен жыга атып.
Кыргыздан мал калган жок,
Көрдүк далай кызыл чок.
Орустун малын союп жеп,
Карыныбыз болду ток.
Тигилүү бойдон үй калды,
Таңылуу бойдон бул калды.
Алда башка салган соң
Анык бейиш Чүй калды.

Баратканда барча⁴ эл,
Бай жардысы тең болду.
Күдөр үзүп малынан,
Байдын пейли кең болду.
Байлар жакшы март болду,
Көрбөгөн мурун ал чөлдү,
Мал турсун жандан түңүлүп,
Көңүлүнө дарт толду.
Жыйырманчы августта
Ошондо ашуу белде элек.
Беделди ашып түшкөнү,
Кара ташты сүзгөнү,
Жерин көрүп кайран эл
Жандан күдөр үзгөнү.
Карасаң жери кара таш
Көргөн соң көңүл болду мас
Аягында көрөрсүң,
Баарын көргөн ушу баш.
Кулансарык дегени,
Куйкаланган жер экен.
Шол жердеги чериктер
Биринчи куу эл экен.
Жалгыз этек саманга,
Бир кой алам деген бар,
Акыры алат бир койду,
Бербести бизге ким койду.
Алсыраган кыргызды
Алып чегип куп койду.
Делбе деген чөп чыкты,
Душман бизге көп чыкты.
Жылкы малдан айырып,
Уланып делбе чөп чыкты.
Сарттан көрдүк кордукту,
Жериме малың түштү деп
Чыркыраткан зордукту.
Чоң байлар кетти бөлүнүп,
Кашкоңур деген жеринен
Орто бай, наар калышты,
Турпан, Аксуу элине.
Айдап жүргөн малыбыз,
Жетпей кыштын теңине
Мал жетпеди үч айга,
Тентип кирдик ар жакка,
Бир-бирине карашар,
Мурункудай күн кайда.
Оторбайдын малдары
Начар болду ат дагы.
Андан төмөн начарлар,
Кантип калат жандары.
Оокат издеп бетинен,
Тентип кетти кайран эл,

Өлө берип четинен
Кемип кетти кайран эл.
Бир сары тери жамынып,
Кейип кетти кайран эл.
Тамак үчүн малайга,
Жүрүп кетти кайран эл.
Арзан сатып бүтүрдү,
Айдап жүргөн малдарын,
Чыркыратып ыйлатып,
Акыры сатты балдарын.
Башына мүшкүл түшкөн соң,
Асырады жандарын.
Оторбайдын балдары
Кеткенден соң алдары,
Бозо сатты байкуштар,
Кесме кылып казанга,
Кошо сатты байкуштар.
Кайран эл жерин сагынды,
Кудайга ыйлап жалынды.
Уруят деген жакшы сөз,
Шол кезекте жайылды.
Уккан соң эл кубанды ай,
Баш аягы уланбай
Бет-бетинен жөнөдү,
Дегдеп чыдап туралбай.
Казан кармап мырзалар,
Эки колун көө басты,
Минерине күлүк жок,
Этегин түрүп жөө басты.
Уруят деп кубанып,
Азыктан талкан, ун алып,
Жолдо ооруп көбүбүз,
Сандалып калдык чубалып.
Ооруганын жетелеп,
Ашууну көздөй төтөлөп,
А кудай жерди көрсөт деп
Жүрө бердик энтелеп.
Ашуунун көрдүк чоңдугун,
Аркайган тоосу молдугун,
Айта берсең түгөнбөйт,
Жолдо көргөн кордугун.
Шакылдатып таш басып,
Көк-Жырым, Бедел зорго ашып,
Жолдо өлгөн өлүктү,
Коё албадык көр казып.
Кара ташты оерго,
Жабдык жок бизде коерго,
Жетиштүү тамак бизде жок,
Ашыкпай ичип тоерго.
Жүрөрүнө шайман жок
Тирүүлөй калды өлүгү,

Жок болгон соң канетет,
Минерине көлүгү.
Орус чыкты алдынан,
Эл түңүлдү жанынан.
Басмачы орус айырды,
Бирин-серин малынан.
Өл эркинче болушту,
Бир шыпыра кыргызды,
Басмачы орус союшту.
Андан аман калганы,
Чубап Чүйгө барганы.
Ачарчылык кез болду,
Бир кудайдын салганы.
Бет-бетинен каңгырап,
Тентип кетти кайран эл.
Ачкалыктан кырылып,
Кемип кетти кайран эл.
Издеп жүрүп орустар,
Абийириңди кетирет,
Аны орус тааныса,
Ачуусу келсе өлтүрөт.
Малымды алып кетти деп,
Тепкилеп жатып бүтүрөт.
Эки оору бир келсе,
Ажалыңдын жеткени.
Эки доочу бир келсе,
Абийириңдин кеткени.
Ачкалык, орус биригип
Эки жактан эптеди.
Кыргыз, дунган, казакка
Тарап кетти таманы.
Он сегизинчи жылында,
Совет власть оңолуп,
Зордукчу орус жоголуп,
Насип болуп биздерге,
Кодура чыкты оролуп.
Өкмөттөн суранып,
Калганыбыз куралып,
Кичи-Кемин оозунан,
Жыйылыштык куралып.
Жыйылышып барганы,
Өлүмдөн аман калганы.
Бир жүз элүү үй болдук,
Сезимде жок калганы.
Большевикке сыйындык,
Башында жаман кырылдык.
Адилет заман болгон соң,
Акыр түбү жыйылдык.

II. КОЗГОЛОҢ

***Козголоң алдындагы кыргыз элинин ал-абалы.
Көпчүлүктүн аламандан кысталганы***

Он алтынчы жылында
Никелейдин кылымда.
Кара чарба дыйкандар
Күйүп кетти чыгымга.
Күчөп кетти алманы,
Күйүп кетти жандары.
Жарды кедей дыйкандын,
Ичи толду арманы.
Өтүп кетти зардаби,
Күйгүзүштү чарбаны.
Күчөгөнү манаптын
Николайдын залдары.
Жаз болгондо той кылды,
Түтүнгө он кой кылды.
Чыгым бербейм дегенге
Бир тогуз мал ой кылды.
Кечендерди бой кылды,
Кара дүлөй чой кылды.
Кыргыздагы бай-манап,
Залимдигин чоң кылды.
Ырайым кылбай сөзүнө
От чагылтты көзүнө.
Элүү башы, он башы,
Куйрук кылды өзүнө.
Азчылыкта бай-манап,
Көпчүлүктү талады.
Жарды чарба дыйканды,
Айбан малдай санады.
Залымчылык адатты,
Кылдап турду манапты.
Участковый, уезд бий,
Өз көзүнө каратты.
Бий чогулуп топ кылды,
Залимдигин от кылды.
Каршы болгон адамды,
Айдап ийип жок кылды.
Жаман тийди залалы,
Айдап келип камады.
Чыгымга малы жетпесе,
Байлап алып сабады.
Бойдок болуп кул болду,
Катындары тул болду.
Чыгымын таап бере албай,
Кызыл өңү сур болду.
Малай болуп тарады,
Байдын көзүн карады.
Чыгым акча табалбай,

Малайлыкка жарады.
Кызыл чогу кылчылдап,
Тилдеп турду былчылдап.
Көтөрмөгө бул берип,
Сарт күчөдү чыртылдап.
Соодагер сорду кандарын,
Кыйнады элдин жандарын.
Кыйнап ийди элдерин,
Чыгарды го демдерин.
Каракол, Чүй калкынан,
Келимсек алды жерлерин.
Жер айдатпай кор кылды,
Төрт тарабын тор кылды.
Николайчыл уруктар,
Залимдигин чоң кылды.
Элдин баары кысылды,
Заманасы бузулду.
Никелей менен бай-манап,
Коштоп алды кысырды.
Бай-манапты жайлады,
Баки журтка сайрады.
Империячыл Никелей
Кара дыйкан чарбаны,
Рабочуга айдады.
Кара журттун бакиси,
Жалдырап көзү жайнады.
Он алтынчы жылында,
Онунчу июль айында,
Болуш менен песирлер¹
Чыгып барды айылга.
«Рабочу бер» — деди
Каттап кирди элдерди.
Он жетиден отуз бир
Жашына кылды мелчемди.
Аламын деп чек кылды,
Кыжылдагыз кеп кылды.
Ак паашачыл байчылык,
Масылат менен эп кылды.
Букарадан шек кылды,
Жандарымды² сеп кылды.
Губернатор уезди,
Бүтүм кылып бек кылды.
Испискеден санады,
Далай адам жарады.
Капиталист, помещик,
Падышанын залалы.
Бай-манап айтат баралы,
Ойлоп акыл карады.
Падыша өкүм кылган соң,
Барбай киши калабы?
Санап элди айдашат,

Кыйыктап кайта жайлашат.
Жан-жаныбар калың журт,
Жалдырап көзү жайнашат.
Отузунчу июлга,
Буйрук чыкты жыйынга.
Алынат август айларда,
Аңгыча турсун жайына.
«Август айда алам деп,
Арабага салам деп
Барбайм деген адамдар,
Тируу жүрмөк арам» — деп
Чочкобай³ жардык угузду,
«Чогултуп келсин тамам» — деп.
Капилет жаткан кыргыздын,
Түшүрдү жерге жылдызын.
Орустун өз элинин,
Барына болду бул кысым.
Балээ келди ушул жыл,
Баш катты минтип түптүү эл,
Тегиз алмак болгон соң,
Жүрөгү күйдү кыпкызыл.
Турмуш жаман кысылды,
Бейилдери бузулду.
Ушак кылып жамандап,
Паашага кылды кусурда.
Ысык-Көлдүн аркысы,
Кеңеш кылды жалпысы.
Байсоорун, Түп, Жыргалаң,
Караколдон наркысы.
Калак, дунган элинен
Семиз бел Артык жеринен,
Болжоп байкап караса,
Урушмак болду кебинен.
Чүй бетинде тынайдан,
Козголмок болду далай жан.
Эки Кемин, Жол-Булак,
Кеңеш кылды сөз курап.
Кара-Булак, Каштектен
Масылат чыкты сөз улап.
Он бир жылга, Кызыл-Суу,
Урушмак болду Чүй эми.
Элде бузук барбы деп,
Аңдып жүрөт нечен куу.
Бурана, Шамшы жердеги,
Кегетинин элдери.
Эски Токмок, Биркулак,
Урушууга дегдеди.
Кара-Кочкор, Жумгалды
Көрө албадык турганды.
Ичи күйүп калың эл,
Кайратына курчалды.

Кара-Кужур, Сары-Булак,
Кабарлашты сөз курап.
Атбашы менен Нарындан,
Заманасы тарыган.
Талпынбай адам калган жок,
Жалпы кыргыз барынан.
Камданбай адам калган жок,
Никелей менен урушуп,
Өлгөндө арман калган жок.
Баары кыргыз кел деди,
Урушууга дегдеди.
Жаштарын такыр алмакка,
Никелейдин мелчеми.
Чалдын баары чамынды,
Узун шырмый копшотуп,
Журт жаңылап конушту,
Каны кызып болушту.
Жан бүткөндүн баарысы,
Сонун делбе болушту.
Бай манаптан кеп чыкты,
«Урушбайлы» — деп чыкты.
«Калтырам» — деп солдаттан,
Канат-бутап жеп чыкты.
Никелейчил чоң дешет,
Урушбаган оң дешет.
Аскери курттай жайнаган,
Паашанын күчү чоң дешет.
Олжо алып жыргап күлүшкөн,
Ушуну айтып жүрүшкөн.
Элге чыгып ой деди,
Бул сөзүңдү кой деди.
Жандын баары бузулду,
Бөлүп калбай кой деди.
Чайкалды дыйкан жардылар,
Жамы иштин баркы бар.
Коркутушуп манапты
Кошуп алды жалчылар.
Башчы кылды манапты,
Багынтып алып жалпылар.
Кара дыйкан калың эл,
Маслатыбыз бир болду.
Айласы жок куп деди,
Манаптан башка миң болду.
Манап жүрдү ийикпей,
Башканын баары кийиктей.
Кан шайлашты манаптан,
Жалчылар жөндү билишпей.
Кан болушту манаптар,
Аскер болду малы аздар.

Буйрук маалы болгондо,
Август айы толгондо
Тандап минип аттарды,
Жалпы чыкты чоң жолго.
Тике турду Кеминден,
Мал талады тегинден.
Узун шырмый кесишип,
Уч кылышты темирден.
Тарсылдатып калышты,
Карагайга барышты.
Бакандарын учташып,
Найза кылып алышты.
Чочмор менен салышты,
Чоң жыйылып алышты.
Шабдан уулу Мөкүштү
Кан шайлашып алышты.
Пасылкеге⁴ барышты,
Баарын чаап салышты.
Көкүрөк жагын сап кылып,
Чым-Коргонго барышты.
Беш-алты күн турушту,
Жан аябай урушту.
Жетиген менен абыла
Баштады мурун жумушту.
Оторгул деп коюшту,
Башын кесип союшту.
Талап алып малдарын,
Олжо кылып бөлүштү.
Кармап алып байлады,
Кулактын көзү жайнады.
Участковый чакырып,
Самүдүн, Дүрдү кармады.
Самүдүн качып кайтканы,
Кыргыздын тузун актады.
Кайра келип элине,
Көпчүлүктү жактады.
Келатканда Тайгактан,
Он араба жайнаткан.
Көрүп келип бир адам,
Беш атар менен ок аткан.
Аман келди жерине,
Айтып келди Кеминге.
Ок мылтыгын алсак деп,
Акылдашты элине.
Ыбырайым Төлө уулу,
Угуп алды ал муну.
Эки киши ээрчитип,
Арабаны ал тосту.
Араба качып кетти эле,
Көтмалдыда жетти эле.
Тосуп алып солдатты,

Мергендигин чечти эле.
Жети жемшит⁵ айдаган,
Ок дарысы жайнаган.
Он эки салдат кароол
Кылычтарын кайраган.
Тосуп алып атышты,
Солдат окоп казышты.
Ыбырайым адис эр,
Мергендигин татытты.
Барып көрдү ал муну,
Ок-дары экен куржуну.
Жыйылып келип калышты,
Семиз-Белде арык, көп бугу.
Ыбырайым жарады,
Бугулар келип карады.
Бугу менен тең бөлүп,
Ок-дарыны санады.
Олжолорун санашты,
Бөлүп алып тарашты.
Ыбырайым көкжалды,
Көргөн бугу жаратты.
Күмбөздө качпай Дүр калды,
Көрөмүн деп жыргалды.
Жакшы көрдү тептегиз,
Кыргыздын баарын кырганды.
Алматыдан кол келди,
Казак, орус мол келди.
Кеминдеги кыштакта,
Кулакка көмөк бергени.
Бузук бар деп угуптур,
Кеминди көздөй чыгыптыр.
Кубалап сүрүп калганын,
Чоң Кеминге тыгыптыр.
Казак орус каптады,
Каркырадай аттары.
Чыгып барып тоолорго,
Кыргыздын баарын атканы.
Боз аттуу төрө баш болуп,
Кайратына мас болуп,
Аттуу солдат бир жүздүү,
Ээрчитип ашып баш болуп.
Көк жонго жөнөдү,
Баштамак болуп өнөрдү.
Кырмак болуп кыргызды,
Артынан түшүп өмөлдү.
Адамдын баары качышты,
Качып үркүп жатышты.
Ыбырайым баатыр эр,
Төшөп туруп атышты.
Бир аттуу төрө чамынды,
Кырга чыгып барылды.

Атаке менен сарбагыш,
Агызам деп каныңды.
Чыгып келген боз аттуу,
Түшө калып бир атты.
Тикесинен тик түшүп,
Төрөсү өлүп жатышты.
Аркасында солдаттар,
Жан-жабыла бул качты.
Кырдан тоскон кыргыздар,
Жан-жабыла ок атты.
Тоноп көрүп төрөдөн,
Чөнтөгүнөн кат тапты.
Чакырып келип Белекти
Перевотун угузду.
Катында аны баргын деп,
Аскерди баштап алгын деп,
Бузук кылган элдерге,
Башына каран салгын деп,
Айтканымдан жылба деп,
Бөлөк элди сында деп,
Атаке, сарбагышка
Ырайым-шапкат кылба деп.
Жалынып келсе болбо деп,
Жалгыз эме койбо деп,
Такыр кырып аларды,
Башкаларды ойло деп.
Мына ушундай кат чыкты,
Уккан элге дарт чыкты.
Мөөр басып кол койгон,
Палпом⁶ деген ат чыкты.
Боз аттуу төрө шайтанды,
Ыбырайым март жыкты.
Отуздайы кутулуп,
Жетимиши жан чыкты.
Ыбырайым баатыр эр,
Мергендик менен туу жыкты.
Мергендиги ушундай,
Кутказбай атат чымчыкты.
Кашка жол менен жүз жыкты,
Ошолор жаман түз чыкты.
Казак-орус шаймандуу,
Жарактар бар көп мыктуу.
Кеңешип алып кырк баатыр,
Найзасын алып баратыр.
Бир чакырым үстүнөн,
Бараткан жери Каракыр.
Найзасын колго алышты,
Качырышып калышты.
Солдатты көздөй бет алып,
Жан-жабыла чабышты.
Солдаттын баары сес болуп,

Аттан түшө калышты.
Жата калып баарысы,
Мынтыгын колго алышты.
Эми чукул калганда,
Жамгырдай атып салышты.
Үч кишиси окко учуп,
Кайта кайтып барышты.
Эки миң аскер колго алган,
Шамшыны ашып жол салган.
Бир-Кулак көздөй каптады,
Башчы болуп Канат кан,
Кулакты жүндөй каптады.
Кошулду канга Бөлөкбай,
Уруш кылды жатып жай.
Пасылкенин далайын,
Токмокко сүрүп камады.
Найзасын алып калкылдап,
Жаккан оту жалтылдап.
Беш-алты күн жүрүштү,
Алабыз деп чыртылдап.
Паашачыл бекер жатпады,
Казак, орус каптады.
Чүйдөн айла жок болуп,
Канат кан кайта качканы.
Элдери жыйнап кеңешип,
Өзүнүн алын чактады.
Байдаалысын арттырып,
Чүйдөн пайда таппады.
Чүйдүн ичи дуу болду,
Ар кайсы жерден чуу болду.
Бурана менен Шамшыдан,
Жылып аскер көп толду.
Узун-Агач, Каштектен,
Уруш кылып баш кеткен.
Андан келген казактар,
Кочкорго качып бул кеткен.

* * *

Көл башында көп бугу,
Толуп жаткан көп уруу.
Караколду камады,
Кыргыздардын нургуну.
Арбыны көлдөн башталды,
Оторчулдун кыргыны.
Күңгөй, тескей саягы,
Күүлөнүп чыкты урушка.
Никелей, манап биригип,
Күйүт болуп оруска.
Катуу согуш кылышты,
Жети-Өгүз менен Ырдыкта,
Туу көтөрүп турушту.

Күңгөй, тескей, Ак-Сууга,
Күндөп-түндөп урушту,
Талаага асып таш тулга.
Никелейдин куйругу,
Песирлерин союшту.
Ырда деп сөгүп туруучу,
Нечен кулак залимдин
Эки көзүн оюшту.
Оторлоп келип жер алган,
Ырда деп сөгүп кек алган,
Дыйкандарды акыры
Токмоктоп туруп жеп алган,
Кулактарды кууратты,
Кылычтар аны сулатты.
Никелейден чен алган,
Балинин баарын кууратты.
Бакырышкан чуу чыкты,
Байрак байлап туу чыкты.
Паселкеде кулактар
Коркконунан жан чыкты.
Талаа-түзүн чабышты,
Талкалатып алышты.
Никелейчил иттердин
Башына каран салышты.
Баатыркан деген кан болду,
Талаанын баары чаң болду.
Тарсылдатып атышып,
Урушкан жери кан болду.
Пасылкада тургандын,
Айланып башы маң болду.
Баатырканды ээрчиген,
Эки миң дыйкан жоголду.
Түп, Жыргалаң кыштакты,
Түк коюшпай кыйратты.
Паселкелик кулактын,
Балаларын ыйлатты.
Ардактуу кан Баатыркан,
Баш болуп келди көп элге,
Батпай кетти кол жерге.
Улук шаар алышып,
Келе алган жок мелжемге.
Ар кайсы жерде майда бек,
Баштап чыкты аскер көп.
Байрак булгап Баатыркан,
Ар тарапта уруш көп.
Күңгөй-тескей жерлерден,
Найзасын алган эрлерден,
Чогулду түмөн көп киши,
Жыйылышып келгенден.
Өгүз көөдөн өкүм сөз,
Эрсингендер ошондо.

Жалаң кылыч, куу союл,
Доосүнгөндөр ошондо.
Чоюнбаш менен союлга
Маш болгондор ошондо.
Турмушунан кысталып,
Таш болгондор ошондо.
Николай залим болду деп,
Кас болгондор ошондо.
Чыдабай ичи күйгөндөн,
Мас болгондор ошондо.
Кан аралаш көзүндө
Жаш болгондор ошондо.
Нечен түрлүү зардал бар,
Баатырсынган балбан бар.
Күүлөнгөнү күлүктөй,
Алтымышта чалдар бар.
Мойну жоон балбан бар,
Молдолордон чандам бар.

* * *

Саяк эли дүрбөдү.
Жар айтышып күүлөдү.
Ак Чийдеги поселке,
Алабыз деп сүйлөдү.
Паселколук Соколов
Башкарып элди кыйнады.
Участковый Менщиков,
Чогултуп эл жыйнады.
Чочкобайы чакырды,
Саякка конок болгону.
Улук барды конокко,
Ишенгени Орогу.
Жанындагы кызыл чок,
Алыбай деген чологу.
Үйгө кийрип тай союп,
Дасторконго аш коюп,
Жалпы саяк баш коюп.
Суу куйганда октолду,
Балбан Сабыр шоктонду.
Мойнунан кармап ыргытты,
Менщиков деген чочкону.
Чурулдап эл кармады,
Эки колун байлады.
Жанындагы Аалыбай
Жалдырап көзү жайнады.
Чочкобайды өлтүрүп,
Ошо жерде жайлады.
Камдануучу көп болду,
Паселкеге барганы,
Ак чийден уруш салганы.
Өткөн экен зардабы,

Меншиковду өлтүрүп,
Калган жок элдин арманы.
Жатакта калган жардылар,
Кыжылдады каркыбар.
Беш жүзчөсү жыйылып,
Соогатчы менен жалчылар.
Паселкени талады,
Камынышып жалпысы.
Соколовду кармады,
Эки көзүн байлады.
Коркконунан залимдин,
Эки көзү жайнады.
Соколов залим куурады,
Кыргыз собол сурады.
Уруп айдап жүргөндө
Эси чыкпай турабы.
Закон айтып: «Ай деди,
Жаталбайсың жай деди.
Аман болсо ак пааша,
Капиталдар бай деди.
Мени өлтүрсөң бир киши,
Жалгыз менин каныма
Өлтүрөт сендей миң киши».
Бирин-бири күүлөштү,
Мойнунан байлап сүйрөштү.
Соколовду өлтүрүп,
Малын бөлүп болушту.
Жайлоочу менен Катышты,
Чогулуп келип жатышты.
Он эки солдат Акчийден
Тосуп туруп алышты.
Тегеректеп солдатты,
Медреседен барышты.
Кармап алып душманды,
Чоюнбаш менен жанчышты.
Көкүмбай менен Мурзабек,
Курман менен Түркмөн.
Пишпектеги уездге
Чырдан мурун барган деп,
Урушуп эл болгондо,
Журт жаңылап конгондо,
Келди чыгып Пишпектен,
Солдат уулоочу болжолдо.
Айран болуп турушту,
Капа болуп урушту:
«Ким баштады деп айтат,
Ушул жаман жумушту.
Пааша деген дөөлөт деп,
Каршы болгон дөөлөткө,
Ажал жетпей өлөт деп,
Рабочу бербеген,

Зордук менен көнөт» — деп,
Каар кылды калкына
Баштаган уруш жалпыга.
Ачуусу чындап келишти,
Кара чарба жалчыга.
Чарбанын баары чамынды,
Жалпы саяк камынды.
Дүрбөп каптап келгенде,
Дөөнүн жини кагылды.
Ортодогу калыстар,
Элчи болуп зарылды.
Өлөрүн манап билген соң,
Көпчүлүккө зарылды.
Калыс жүрүп ортодон
Көкүмбайды кан кылды.
Кошоматчы болушуп,
Урушту көздөй камынды.
Канатканга кошулуп,
Кочкорго түшүп барылды.

Кара Кочкор ичинен,
Каршы-терши чаң чыкты,
Тезекбай деген кан чыкты.
Каракоодон, талаадан,
Толуп жаткан мал чыкты.
Кыйкырышкан чуу чыкты,
Кызыл байрак туу чыкты.
Каракоодон атышып,
Хахылов деген куу чыкты.
Айта турган келди кеп,
Азык менен Надырбек,
Ажы менен Субандан
Жыйналышып болду кеп:
«Тынымсейит калың эл
Булар келди кайда» — деп.
Каракоону камады,
Дүкөндөрүн талады.
Участковый Хахылов,
Мунун тийди залалы.
Алтымыштай солдатты,
Жатып алып атышты,
Эки күнү жатышты.
Тегереги шаардын,
Жалпылдаган кызыл туу,
Жер жаңырган ызы чуу.
Хахыловдой митаам куу
Бир жагынан согушту.
Семизбел, арык, көп бугу
Күнү-түнү атышып,

Алалбады түк муну.
Хахыловду көрсөк деп,
Башын жарып бөлсөк деп,
Зардабы өткөн жардылар,
Чуулдашып айтып көп.
Найзасын алып качырат,
Солдаттын огу атылат.
Качырган көп элдерден
Бир кыйласы өлүп жатылат.
Атышып эки конгон соң,
Айласы кетип болгон соң,
Тегеректе калаалык,
От жагышты кыйын чоң.
Калаанын башын от алды,
Тамдын көбүн өрт алды.
Ортосунда Хахылов
Баш айланып тим калды.
Жалын чыкты асманга
Солдат келди шашканга.
Аракет кылды Хахылов
Токмокту көздөй качканга.
Токтобой качты бул иттер,
Тосуп туруп атканга.
Калаанын төмөн четинен,
Качып чубап чыгышты.
Хахыловдун качканын,
Калың кыргыз угушту.
Мынтык атып жон-жондон,
Болжоп тосуп турушту.
Николайчыл адаттан
Жакын болгон манаптан.
Хахыловго кошулуп
Баштап качып бараткан
Хахыловдун жолдошу,
Кылжыр датка жолборсу.
Качып чыкты бул баштап,
Кууду калың эл каптап.
Хахылов, Кылжыр кутулду,
Солдаты менен бир состав.
Кайра тартты калың эл,
Каптагандай катуу сел.
Жүз кишиде бир мылтык,
Урушууга ошо бел.
Чыгарды тандап тыңдарын,
Кыйратты жолдун зымдарын.
Бирден айтып берейин
Баштан-аяк кылганын.
Карагоо менен чыгышты,
Боз-Бекетке кетишти.
Сарбулакты талкалап,
Кара үңкүргө келишти.

Кара дыйкан жардылар,
Талап кылды каркыбар.
Ак-Мойнокту талкалап,
Нарынды көздөй баратыр.

* * *

Куртка, Терек жердеген,
Эч урушка келбеген,
Жыйылып жатты жеринде,
Чоро, саяк эл деген.
Ырыскулбек шатандан,
Илгертен бери атанган.
Куйруктарын жыйнады,
Өзүнө жакын катардан.
Моңолдор менен чериктен,
Манап менен шериктен,
Эл-элдерин жыйнашып
Таш болсо да эриткен.
Бул төрт болуш жыйналды,
Акыл таппай кыйналды.
Кара дыйкан жардысы,
Жаш чыгып көздөн ыйлады.
Болбой чатак чыгышты,
Манаптын туусун жыгышты.
Кара жолдун боюна,
Калың аскер чыгышты.
Тегерекке чабуул коюшту,
Кулакты кармап союшту.
Арабада кулактын
Башын кесип болушту.
Тарагайда солдатты,
Талкалашып алышты.
Көкүрөктө моңолдор,
Тыбырлашып калышты.
Журт жаңылап конушту,
Көрүштү калың орусту.
Орусту көрүп байкуш эл,
Акылдан кетип болушту.

* * *

Алматы менен Ташкенден,
Алда канча кат келген.
Келди солдат жык толуп,
Жыйналышып жер-жерден.
Пишпекке солдат мол келди,
Алда канча кол келди.
Жандыралы, полковник,
Кыйла кыйын чоң келди.
Офицер менен командир,

Далай кыйын зор келди.
Чоң болуптур Дүр манап,
Отряд алып миң санап.
Уезд менен Чочкобай,
Кол баштады бек каалап.
Көрүп калды кыйын кеп,
Пилумут менен замбирек,
Пишпектен чыгып Токмокко
Бир күндө келди отряд.
Кара кыргыз калың эл,
Көрүп калды кыйын кеп.
Арабасын сүйрөтүп,
Байдасыз дүйнө экен ай.
Илик тамыр табышып,
Издеп барып таанышып,
Көп бер ай деп бечара,
Куржунга арпа салышып.
Алтын тапкан эмедей,
Сүйүнгөнү мындан көп.
Анда оокатым калды деп,
Күйүнгөнү мындан көп.
Үмүт үзүп жанынан,
Түнүлгөнү мындан көп.
Белин бекем кайратка,
Байлап жүргөн мындан көп.
Беш-алты уюн аксатып,
Айдап жүргөн андан көп.
Малын берип жат жерге,
Жайлап жүргөн андан көп.
Ысык-Көл деп үшкүрүп,
Зарлап жүргөн андан көп.
Жаныбарым Ысык-Көл,
Жайылган шибер нечен төр.
Жаздын күнү мал тууса,
Жалгыз козу өлбөй төл.
Айтып турам аныгын,
Ишенбесең барып көр.
Ысык-Көл кайдан унтулат,
Эстегенде ултунат.
Айдама беде ал көлдө,
Ак жашыл тартып кулпунат.
Энеден тууп эркин өскөн,
Ээн талаа жерде өскөн.
Адам болор бекен деп,
Ат мингизип көрк көргөн,
Жөө басты кары, балдары,
Кор болду журттун чанданы.
Буркуратып ыйлаткан,
Бузулгандын зардабы.
Керилип баскан буралып,
Келиндер жүрөт муңайып.

Тоосуна кантип чыгам деп,
Чокоюн кийип кубарып.
Кылчайып басып муңайып,
Кыздары жүрөт кубарып,
Кашына кантип чыгам деп,
Капа болуп муңайып.
Тоосуна көнсөк жүрөбүз,
Чокоюн кантип киебиз.
Оокатын кылып алабыз,
Отунун кантип жагабыз.
Оруп алган чөбү жок,
Атты кантип багабыз.
Эсебин эптеп билебиз,
Эшегин кантип минебиз,
Адамдын жетпейт акылы,
Ат жүрө албас такыры.
Үч күнчүлүк жол экен,
Мынакей деген жакыны.
Боз топурак чаңдаган,
Болот экен адыры,
Таяк алып жөө баскан,
Толуп жүрөт катыны.
Аштык айдап албаса,
Ач болуучу жер экен.
Ар түтүнгө бир киши,
Баш болуучу жер экен.
Кыяматтай кызыл чок,
Жан болуучу жер экен.
Узун аяк бодо мал,
Аз болуучу жер экен.
Эр башына бир чокой,
Парз болуучу жер экен.
Эчки менен кой бакса,
Бай болуучу жер экен.
Эч нерсеси жок болсо,
Кар болуучу жер экен.
Адамдын пейли бузулуп,
Тар болуучу жер экен.
Бермек болуп жаңыдан,
Береринде айныган,
Ошонусу бул элдин,
Осол экен абыдан.
Качып келдик жан үчүн,
Карабадык мал үчүн.
Кар болгон жок чериктер,
Өз тууганы бар үчүн.
Көңүлүмдөн чыгарбайм,
Чеш төбө ата жаныбар,
Атбашы менен Нарынды,
Жердеген киши сагынар.
Жаныбарым Атбашы,

Жанында жакын шаары бар,
Сатып алса базардан,
Самагандын баары бар.
Жазында эгин салган жер,
Жанынан аштык алган жер.
Жаныбарым Атбашы,
Базары жакын турган жер.
Мал сатарга базары,
Барса жакын жанында.
Өлбөсөк барар бекенбиз,
Атбашы менен Нарынга.
Качып чыктык орустан,
Кочкор Ата, Жумгал, Чүй,
Козголуп калдык оңуттан.
Атбашы, Нарын, Ысык-Көл,
Айырдың эми конуштан.
Кочкор ата, Жумгал, Чүй,
Кош терезе ысык үй,
Урушуп орус өчүктү,
Жыргап жаткан жеринен,
Тынч албай тына көчүштү.

ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

1. **«Казак кайың саап, кыргыздын Ысарга киргени».** Кол жазмалар фондусу. Инв. 202 (414). Жазган Ы. Абдырахманов. Атбашы, 1948-ж. авг.
2. **КАМЧЫБЕК.** Кол жазмалар фондусу. Инв. 30 (223). Айтуучу Карымшак Көлөпөч, Тогуз-Торо. Жыйнаган А. Чоробаев, 1940-жыл.
3. **КАМЧЫБЕК (Курманжан датка).** Кол жазмалар фондусу. Инв. 551 (5189) 3-дептер. Айтуучу Сапарбай Сатылганов саяк уруусунун кутунайынан. Молдодон окуган. Жалал-Абад областы, Ачы районунун «Кызыл Октябрь» колхозунан. Жазып алган: Элебаева — Бакинова Г. 1946-ж. 24-август.

1. ЛЭП — НЭП (новая экономическая политика).
2. Маккам — бекем.
3. Жаллат — желдет.
4. Сүйегине — сөөгүнө.
5. Сүдүйө — судья.
6. Новмарт — наамарт, наалат деген маанини берген.
7. Гүлманти — чени бар баш кийим.
8. Пайвант — жалгаштыруу.
9. Панди — туткун.
10. Гезерме — казарма.
11. Лемарс кылыч — албарс кылыч.
12. Пайлап — аңдып.
13. Жигер — боору, бир боору.
14. Зовла — соолу.

- 15.Зовун — 1. Зордук, зомбулук. 2. Орток, шерик.
16. Кайлыгы — колуктусу.

4. ШАБДАН БААТЫРДЫН КАЗАЛЫ. Китепте: Осмоналы Сыдыков.
Тарых кыргыз Шадмания. — Фрунзе, «Кыргызстан», 1990.

1. Бисмилла — алланын аты менен, кудайдын аты менен.
2. Таңда махшар болгондо — акыркы сурак күнү.
3. Кадыр моулан кудайым — боорукер, ырайымдуу кудайым.
4. Мурсал — шашып деген мааниде.
5. Сахи — берешен, март.
6. Бакыл — сараң, катуу баш.
7. Бизтон — пистон, ок.
8. Усул жадид — жаңы тартип окуусу.
9. Магрифат — билим, окуу.
10. Керемопон — грамфон.
11. Гүлхан — гүл, байчечекей тигилген жер.
12. Жадигер — эстелик, белек деген мааниде.

5. ДЫЙКАНБАЙ. Кол жазмалар фондусу. Инв. 171 (553).
Молдо Нияздын үчүнчү кол китеби.

1. Дарди — дарты.
2. Аваз — даңк деген мааниде.
3. Паитах — хандын тагы деген маанини берет.
4. Азар — азап, кыйынчылык.

6. ҮРКҮН. Кол жазмалар фондусу. Инв. 100 (303). Актан Тыныбековдон 1927-
жылы жазылган.

1. Чочкобай — участковой.
2. Басалке — поселка.
3. Билимет — пулемет.
4. Мөмөштүк — помощник.
5. Берт — мерт.
6. Балшабек — болыпевик.
7. Ополномоч — уполномоченный.
8. Кемунус — коммунист.
9. Куруят — уруят, эркиндик.

7. ҮЧ ДООР. Кол жазмалар фондусу. Инв. 23. А. Жутаке уулунан жазып алган К.
Мифтаков. Нарын округу, Шаркыратма айылы. 1926-жыл.

1. Норустама — нооруз, жаңы жыл.
2. Черезнай — чрезвычайный.
3. Балийса — полиция.
4. Очокобай — участковой.
5. Жандыралы — жандармерия.
6. Үйөз — уезд.
7. Кийип — Киев.
8. Бечет — печать.
9. ГПУ — Государственное политическое управление.
10. Рабфак — рабочий факультет.

8. КАЧАК ТУРМУШУ. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). А. Жутаке уулу 1926-жылы жазып Билим Комиссиясына тапшырган.

9. КАЧКАЧ. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). 1922-жылы нарындык Муса Бает уулунан К. Мифтаков жазып алган. Ошол кезде Муса Казы Чоко уулунун он төрт жашар жигити болгон.

10.КАТЫГҮН. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). Молдогазы Токобай уулу 1924-жылы өз колу менен жазып Билим комиссиясына тапшырган. Молдогазы Токобай уулу Каракол кантонуна караштуу Чоктал болушунан.

11.І. КАЧКЫН. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). Молдогазы Токобай уулу 1924-жылы өз колу менен жазып Билим комиссиясына тапшырган. Каракол кантонуна караштуу Чоктал болушунан.

12.ІІ. КАЧКЫН. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). Токтосун ырчы Боогачы уулуноку. Нарындык Бектур Шералы уулунан 1924-жылы Каюм Мифтаков жазып алган.

13.КАЙРАН ЭЛ. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). А. Жутаке уулу Билим комиссиясына тапшырган. 1926-жыл.

14.Кытай жеринен качактардын кайра келгенден соңку абалы. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202) А. Жутаке уулу.

15.1. КОЗГОЛОҢ. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). Муса Чагатай уулу. 1927-жылы өз колу менен жазып Билим комиссиясына тапшырган. Чүйлүк, атаке — сарбагыш.

1. Жандыралы — генерал-губернатор.
2. Чочкобай — участковой.
3. Барданке — мылтык.
4. Барча — баары.

16.ІІ. КОЗГОЛОҢ. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). Иманалы Жангазы уулунан жазылган.

1. Песир — писарь, катчы.
2. Жандарым — жандарм.
3. Чочкобай — участковой.
4. Пасылке — поселка, айыл.
5. Жемшит — ямщик, араба айдоочу адам.
6. Полпом — орус төрөсүнүн фамилиясы бузулуп айтылган.

17.Казак, кыргыз боз үйлүү. Кол жазмалар фондусу. Инв. 9 (202). Токтосун ырчы Боогачы уулуноку. 1926-жылы К. Мифтаков жазып алган.

КОШОКТОР

СӨЗ БАШЫ

Кошок кыргыз эл оозеки чыгармачылыгындагы эң байыркы жана кеңири тараган жанр. Элдин жашоосунда эң орчундуу орунду ээлеген кошок жанрын «Манас» эпосунан да улуу деп айтып жүрүшөт. Байыркы доордогу таш эстеликтердеги жазуулар да кошоктордун алгачкы башатындай элес калтырат. Ага «Орхон-Енисей тексттериндеги» «Күл-Тегинге» арналган эстеликтердин мазмундары айкын мисал болуп турат.

Кошоктордун мазмунуна көз чаптырсак, бирде тирүүчүлүктөгү кайгы-касирет учураса, бирде табигаттын адам баласына келүүчү баш тартып кача албай турган мыйзамы — ажалдын туткунунан качып кутулууга болбостугу баяндалат. Кошок айткан адамдын кайтыш болгон кишиге жакын-алыстыгына байланыштуу жакыны тарабынан өтө күйгөн кошоктор айтылса, алысыраак жек-жааттар аркылуу айтылган кошоктор көбүнчө «аркаңда өмүрүңдү улай турган, ордунду баса турган балдарың бар, тууган-туушканың бар, ыйманың саламат болсун ж. б.» — дегендей маанилерде болот.

Кошок жанрынын негизги бир өзгөчөлүгү — жалаң гана чындыктын түпкү тамырын кармагандыгы. Бийлик башында тургандардын кызыкчылыгынан улам замандан заман оошуп, дүйнө толкуп, нечендеген тарыхтын чындыгы бирде ордуна келсе, бирде жаза тайып, бөксөрүп турса да кошоктун тарыхый чындыгына өз таасирин тийгизбегендигин, эл оозуна алынып, учурунда аты калайык-калкка таанымал болгон инсандарга арналган кошоктордун мазмунунан байыртан бери басылып келген татаал тагдырларды, эл башына түшкөн мүшкүл алааматтардын тарыхын иликтесе болорун көрөбүз. Мисалы: атактуу Шабданга арналган кошоктордун кайсынысынын мазмунун карабайлы, биринчи кезекте Шабдандын карапайым калкка, бей-бечараларга берешендиги, жоомарттыгы айтылуу менен бирге анын «орус падышачылыгына кошулбайбыз» — деп эркиндигин талаша чыккан кыргыздын нечен кыйындарын талкалоого орус бийлөөчүлөрү менен бирдикте катышкандыгы б. а. орус аскерлерине жол көрсөтүп жүргөндүгү, ошонун аркасында чин алып, сыйдын үстүндө жүргөндүгү баса белгиленет. Ал эми Ысагалыга арналган кошокто «капырга салдат бербейм деп» каршыккан себептүү орустар колдуу болуп курман болгону апачык берилет. Кошоктун башка жанрдан өзгөчөлөнгөн жерин — кол тийгис ыйыктыгын, жүрөк сыздап, жан кейигенде муң-зардын ачуу чындыгына нечен-нечен бийлөөчүлөрдүн баш ийе чыдап отуруп беришкендигин ушул жыйнакка кирген Алгазынын кызынын, Ысагалынын кызынын, аялынын кошокторунан көрөбүз.

Үйдүн куту, баланын энеси болуп өмүрдү улантып келсе да аялдардын тагдыры өтө кейиштүү болгон байыркы заманда ичиндеги бугун чыгарып, көңүлүнүн тереңинде көмүлүп жаткан көркөм дүйнөсүн ачыкка чыгарууда аялдарга мүмкүнчүлүк ушул кошок айтууда берилген. Мисалы, «Күлойрон», «Барактын кызынын кошогу», «Акзыйнаттын кошогу» деген кошоктор — аттары жалпы элге дайын болбосо да өз айлына, өз жамаатына кадыр-барктуу адамдарга арналгандыгы аларга деген кошоктордун шурудай тизилген көркөм сөз дүйнөсүнүн байлыгына, өтө көркөмдүгүнө карата, аңыз болгондугуна байланыштуу алынды.

Элге кеңири белгилүү, тарыхта аты калган адамдарга арналган кошоктордун көпчүлүгүн, аты чыккан, эл оозуна алынып калган акындарга, ырчыларга коштурушкан. Ырчылар өлгөн кишинин байлык, бийлигин же баатырдыгын

даңазалоодо акындык бардык күчүн сарпташып, кошок чыгарышкан. Кат-сабаты ачылып калгандары кошокту жазма түрүндө, ошол көзү өткөн адамдын ата-тегин, дегеле бу дүйнөдөгү жашоосун бүт бойдон терип-тепчип айтып, анын өмүрүндөгү урунттуу жерлерге басым коюп, көркөм салыштыруулардан, элестүү саптардан топтолгон өзүнчө бир көркөм өмүр-баяндык чыгарма тартуулашкан. Мисалы: О. Сыдыковдун «Шабдан казалын», Ы. Шайбековдун «Шабданын», Молдо Кылычтын «Бал- багын», А. Үсөнбаевдин «Алгазынын кызынын кошо- гун» алып көрсөк болот.

Манастаануу жана көркөм маданият борборунун алдындагы Кол жазмалар фондусундагы материалдар- дын ичинде кошок жанры өлчөөсүз көп. Ошолордун ичинен тандап алып элге тартуулоого айрым аракет- тер жасалыптыр. Мисалы: 1927-жылы белгилүү фоль- клорист Каюм Мифтаков жана анын шакирттери тарабынан топтолгон кошокторду айтсак болот. Андан кийинки аракет 1940-жылы М. Татыбеков, 1954-жылы Ы. Абдракманов тарабынан жасалыптыр, бирок ишке ашпаптыр, б. а. жарык көрбөптүр.

Биз ошол кемтиктерди толтуруу үчүн кыргыз та- рыхынан, этнографиясынан оозеки чыгармачылыгын- дагы чагылтылган турмуштук жагдайлардан кабар берүү үчүн, саамалык иретинде, кыргыз элинин та- рыхына аздыр-көптүр эмгеги сиңип, эл жүгүн арка- лаган инсандарга арналган кошоктордун бир бөлүгүн сунуш эттик.

С. А. ЕГЕМБЕРДИЕВА,
улуу илимий кызматкер

БАБУР ПАДЫШАГА
(келини Акбегимдин кошогу)

Байыртан бери геп конгон,
Башкарып элди бел болгон.
Түркүгүн кыйып душмандын,
Түрк элине чеп коргон.
Кайнатам Бабур жетеси,
Көптү арылткан шек-шордон.

Сыртыңыздан сыйладым,
Сыйынып кызмат кылбадым.
Жүгүнүп төргө өткөзүп,
Жүгүрүп оокат сунбадым,
Узаткыча үйүмөн,
Урматтап типтик турбадым.

Үйүнүн үстү кош тектир,
Үзүлөрдө «кош» дептир.
«Тергебей тогуз атамы,
Ысымын айтып кош» — дептир.
Аткарбасам керээзин,
Арбагы уруп кететтир.

Айлынын үстү боз тектир,
Арыганда «кош» дептир.
«Ата-тегим тергебей
Аза күтүп кош» — дептир.
Осуятын кылбасам,
Обосу уруп кететтир.
Керээзиң кере сыйлайын,
Келбетиң кошуп ыйлайын.

Баш атадан зор өткөн,
Барлыгын айтып ыйлайын.
Жан атам Бабур арбагы,
Жар болуп жүрсүн илайим.

Ар дайым жаттап сөзүңү,
Ааламдай баалап өзүңү.
Көрбөй калдым кантейин,
Көрөгөч атам көзүнү.
«Сенсиресем сөз таппай»
Кечирип кой өзүмү.

Арсарды доско телидиң,
Аскардай баалап келидим.
Ак түп оглуң өзүңүн,
Алтын бешик эримин.

Артынан арзып ыйлаган,
Акбегим деген келиниң.

Сахибаларга сыйынган,
Саруудан чыккан кыйын жан.
Пайгамбарга сыйынган,
Барластан чыккан кыйын жан.
Кызырды издеп сыйынган,
Кырк огуздан чыккан кыйын жан.

Беш убак намаз окуган,
Бейдаараттан чочуган.
Бүтүгүн¹ тооп кылышып,
Билегендер² окуган.
Башарасин³ көрктөгөн,
Баркырап жылдыз чокудан.

Орозо тутуп отурган,
Олуязаада озук жан.
Ооганга болгон падыша,
Озо чыгып доочудан.
Орошон акыл кеңешин,
Олуя тоскон оозунан.

Акылы ташкан тоосунан,
Арувдан өлөң токуган.
Арашан акыл кеңешин,
Апсундар тоскон оозунан.
Айлалап калкын кутказган,
Аңдып келген жоосунан.

Кожо, кызыр кол берген,
Күнкожо өзү жол берген.
Калкынын болуп медери,
Кайыптар менен иргелген.
Кайнатам Бабур пари эле,
Калаасына бир келген.

Ажайып Кызыр кол берген,
Айкожо өзү жол берген.
Адамдын болуп медери,
Алхамдуга иргелген.
Ак бабам Бабур жан эле,
Ай ааламга бир келген.

Түп атасы Кыркгуздан,
Теңирим тувун туткузган.
Берки баба Сарыдан,
Барластан бирге түптүү хан.

Багы-шагы пас болуп,
Басташкандар уткузган.

Мекени арча, карагай,
Чынгызхандын теңтушу,
Чыгаан атам Тарагай.
Самаркентти алганга,
Сабили ишке жарады ай.

Кыйырын айтсам гептер көп,
«Кат ташыйт» — дешет кептер төп.
Сахибалар колдоп койдуле,
Самаркентке бектербек⁴.
Санаасин жазып калтырган,
Саңзар, Замин эстер деп.

Таңданып аалам тааныган,
Тараган даңкы тамырдан.
Оургуздар сыйлаган,
Орошон атам Тамерлан,
Самаркентке саркештеп,
Сар тоодой гүмбөз там курган.

Урушканын кулаткан,
Укмуш касты сулаткан.
Ааламдын ыйык амири,
Ай, жылдыз билан сырдашкан.
Амир, Темир улуу атам,
Андан Махмут бир атам.

Жахангир болуп Махмуткан,
Жанчышканды багынткан.
Кашкар, Дели, Кабулга,
Каттап калкын сагынткан.
Асманды окуп Улукбек,
Аалимдерди жаңылткан.
Мактаган дешип Уран шах,
Махмуткандан Миран шах.
Мындан тарап Миркыяз,
Оглу Алишер кара жаак.
Хамсадай билик бүтүптүр,
Жазгычтардан аша чаап.

Мираншахтын зор оглу,
Абусаид бабагам.
Парикана түгүл Кырымга,
Парлаган учуп даңазам.
Андан ары Урумга,
Ашып түшкөн аңазам.

Хандар менен кармашкан,
Кажары катык чоң атам.
Аксыкент коргоп Өмөр шейх,
Кеңирсиген болуп шах.
Барлас, баргы бириккен,
Кыпчак, найман күтүп нарк.

Бабамын ишин улаган,
Баратып аскер кураган.
«Кат байлайм» — деп кептерге,
Кагжырак кептерканадан,
Өкүм атам Өмөр шейх,
Өмүрү түгөп кулаган.

Он эки жашта кайнатам,
Оендун ишин улаган.
Жаш болсо да Бабурбек,
Жанынан аскер кураган.
Менсинген тууган кас болуп,
Мамлекети кулаган.

Бийликке жиндеп элирген,
Бирин-бири кемирген.
Басташкан амирзадалар,
Пастарин чайнап жеп ирген.
Анда Бабур кайнатам,
Аргасыз кеткен жеринен.

Оогандык минтип сураган,
«Ойлонбой келсин улуу адам»
Онон нары Үндүгө⁵,
Ооматтап ишин улаган.
Кабул менен Аграга,
Калкагар тамдар кураган.

Түркмөн, монгол даркери,
Кыпчак, найман саркери.
Кайнатамы каалаган,
Үндү кызы Айпери,
Нике кайып эшендер,
Ниет кылып аперди.

Ооган, багыш ондогон,
Орун кылып ордодон.
Саруу, чийкил баш кошуп,
Салттуу достук орногон.
Билиги «Бабур намеси»
Бирликтин жолун сомдогон.

Атынан айтсам эл билет,
Атагын баары белгилеп.

Ажыдан келип кишилер,
Аза күткөн өңгүрөп.
Айкөптөн келген пашалар,
Акылдашты делбилер.

Мерчемдеп айтсам белгилеп,
Мединада эл билет.
Мажарыстан, Урумдан,
Маалимдер келди өңгүрөп.
Чынмачын, Жапаныстандан,

Чыгаандар келди делбиреп.
Аграга күмбөз салдырган,
Аксыдан жүзүм алдырган.
Багышты калкка үйрөтүп,
Багбандык ишке кандырган.
Үндүстанды гүлдөтүп,
Үзүрлүү болду санжыргаң.

Кабулга күмбөз салдырган,
Кесенден анар алдырган.
Күтүшүн калкка үйрөтүп,
Касиет ишке кандырган.
Оогандын жерин гүлдөтүп,
Орошон болду санжыргаң.

Кайырлуу эле эшигиң,
Карыпка жеткен кешигиң.
Кайыкса кийим сурашкан,
Калкалап жыртык-тешигин.
Калкка камкор элеңиз,
Кайнатам Бабур жетигим.

Бу дүйнө кылган жакшылык,
О дүйнөдө жар болсун.
Берген кайыр-садага,
Башыңызга зер болсун.
Алтын көвсар обустун

Айланасы пар болсун.
Бу дүйнө тиккен багыңыз,
О дүйнөдө көлөкө.
Болуп турсун шагыңыз,
Буйрубай асти бөлөккө.
Жетип алтын тагыңыз,
Нөкөрлөр турсун жөлөккө.

Чыңданып тилди сайратам,
Чыгаан жан эле кайнатам.
Ойлонуп тилди сайратам,
Олуя эле кайнатам.

Бейбагың тилди сайратат,
Бейиши болуң кайнатам.

АТАКЕ

Меркенин башы мээлүүн,
Даранын жолу сээрүүн,
Эми бу казак келүүн,
Атакемин өлүүн.
Садыр кирди камышка,
Атакем чыкты намыска.
Кызыл чепкен бүркөнүп,
Кыздар менен бу Садыр.
Кара чепкен жамынып,
Катын менен бу Садыр.
Абылай хандын найзасы,
Коло болуп кайышты.
Атакемдин найзасы,
Карагай болуп майышты.
Куур токум Абылай,
Курдашың беле атакем,
Тери тондуу Абылай,
Теңтушуң беле атакем.
Башыңды салды алекке,
Каныңды куйду челекке,
Өтуңдү алды керекке.
Ичип канга тойбоду,
Абылай деген кашайгыр,
Эчаккы кегин койбоду.

БҮРГӨ

Карагайдын как бутак,
Кайрып салган атакем.
Сарбагыштан солтону,
Айрып алган атакем.
Долононун топ бутак,
Толгоп алган атакем,
Сарбагыштан солтону,
Коргоп алган атакем.

ОРМОН

Соолук коюн сойгондо,
Субай коюн бөлгөндө,
Ормонду Бакен¹ сайганда,
Анда Төрөкелди² баатырың,
Төмөнкү Пишпек коргондо.
Саадактарын артынып,
Сарапчысын³ тартынып,
Саган кайдан аттанды,
Кан атамды жазданды.

Ок дарысын коюндап,
Көк чубарын моюндап,
Султанбегин жазданды.
Кабарлап Кашкар камалган,
Кан атакем арбагы,
Калмак журту таң калган.
Кызматын кыпчак окшоткон,
Кан атам өлдү дегенде,
Кылычын казак бошоткон.
Көрбөй душман багынган,
Кан атам көрүп кокондук,
Тартуу берип жагынган.
Ажалың жетти кыргыздан,
Бир Кылжырдын баласы⁴,
Миң десе да тең тууган.

ШАМЕН

Үчүкө менен Түлкүдөн,
Үлгүлүү туулган Түлкүдөн.
Үшү кеткен душманың,
Үйүңдөгү мүлкүңдөн.
Маматкулу, Дөөлөттөн,
Басташканын жөөлөткөн.
Башын сала келгенге,
Баашалык мүлкүн ээлеткен.
Болот менен Темирден,
Жардам тилеп теңирден,
Үшү кеткен кедейлер,
Сорпоңузга семирген.

ТӨРӨГЕЛДИ

Бысмылда сөздөн баштайын,
Төрөмө баштабай кантип таштайын.
Төрөгелди ойронум,
Төгөрөктү соргонум.
Төрөм аялга такыр тойгон жок,
Төрөмдү азирейил койгон жок.
Сарбагыштан мени алдың,
Солтодон тандап муну алдың.
Солкулдап ыйлап кошпосо,
Союлдай кылып неге алдың?
Мамайдан тандап дагы алдың,
Баркымды билет деп алдың.
Барк билбеген шордууну,
Мал коротуп неге алдың?
Абдан сулуу деп алдың,
Алты ооз кошок билбесе,
Аргымак атты тартуулап,
Айбандай кылып неге алдың?
Саяктан тандап бирди алдың,
Сайраган булбул деп алдың.
Беш ооз кошок таппаса,

Бет тытарды неге алдың?
Бугудан тандап бирди алдың,
Бир ооз кошок билбесе,
Бул коротуп неге алдың?
Чириктен тандап дагы алдың,
Чевер ишмер деп алдың.
Чеверлиги билинбейт,
Бир тушкийиз илинбейт.
Өлүмүш болуп жатпагын,
Тамашага батпагын,
Тамагыңды коротпой,
Алды-алдынан тараткын,
Кыз алганың өтөткө,
Өлүгүңдү күтөт ко.
Өлгөнгө болбойт көп кейиш,
Ал жайдан берсин кең бейиш.

ЖАНТАЙ

Жети суудан жем жеген,
Жетелүү Жантай эр деген.
Кошо Канай тең жеген,
Теңдеген баатыр Жантай кан деген.
Түпөктүү найза копшогон,
Түбүнөн бери окшогон.
Карагай найза копшогон,
Калкынан бери окшогон.
Алты уруктун даанасы,
Кан Жантай айтылуу
Карабек баатыр баласы!
Кан Жантайды биз айтсак,
Не жеринде чаласы.
Алакан жайса батасы,
Кан Карабек атасы,
Төмөнкүсү Коконго
Өкүм айтып жатчу экен¹.
Кан Жантайдын барында
Оруска элчи кирчү экен,
Ой акылды билчи экен.
Кан Жантайдын барында,
Калмакка элчи кирчи экен,
Былдыраган калмактын
Тилин жуда² билчү экен.
Кан Жантайдын астында,
Минген аты боз экен,
Калмактын каны Коңтаажы,
Баатыр Коңтаажы менен,
Карабек экөө дос экен.
Каранын каны кан Жантай,
Бейишке ошо кирбейби.
Эмкилери билбесе,
Илгерки өлгөн билбейби.

Бектер беги тушунда,
Белсенип чыккан кан Жантай!
Кушубеги тушунда,
Кутура чыккан кан Жантай!
Аны да булар көрөлү,
Кан Жантай өзү зарелүү.
Кан Жантайды биз айтсак,
Абийирдүү ак жүздүү,
Кыяматта жолу ачык.
Ыйманы кеткен өзүнө,
Ырысы калган айлына.
Минген аты кер болгон,
Көтөргөнү туу болгон,
Тукуму четтен уу болгон.
Ак кыядан түн каткан,
Ак жолборсу үн каткан.
Ак кыянын астынан,
Ак жолборсун тосолук,
Ак жолборстой чамданып,
Ак шумкардай шаңданып,
Кан Жантай өлдү көчөлүк.
Кан болуп Жантай жүргөндө,
Тууганын тоодой көтөргөн,
Душманын кара койдой бөктөргөн!
Кечпей суу толкуткан,
Чаппай жоону коркуткан.
Кан Жантайдын эрдиги,
Сарбагыш, солто илгери,
Кан Жантайды сурасаң,
Селбеден сырга кыдырган,
Челекте кымыз кылдырган.
Сыңсыма көйнөк ак тамак,
Жолдо нике кыйдырган.
Кызыл куйрук нар бекен,
Кыргызда сиздей бар бекен?
Кара куйрук нар бекен,
Казакта сиздей бар бекен?
Кара макмал тердиги,
Казактан чыккан эрдиги.
Кызыл макмал тердиги,
Кыргыздан чыккан эрдиги.
Жантай кан жүргөндө,
Жа дегенде жатпаган,
Мылтыкты киши атпаган.
Жоо дегенде соңунан,
Ат үстүндө кийинген.
Сары жез менен кадаткан,
Уугунун учун учтаткан,
Ак үйүнү кордоткон,
Терени түргө түзөткөн,
Тушуна туйгун түлөткөн.

Бекке барса белгилүү,
Белен килем салынуу,
Бек айлына таанылуу.
Белгилүү Жантай айтылуу,
Бек астына олтурган,
Белбоон зарга толтурган.
Кан астына олтурган,
Калпагын зарга толтурган.
Казгалдак мойнун кайырган,
Омбудагы орустан,
Белекке канжар келгенде,
Ооматты кудай бергенде,
Отуздагы курагың,
Оогандын элин сурадың.
Сураганга жараша,
Көп жашабай тынарым,
Өттүң Тайлак кырааным.
Ууру тийсе урчу элең,
Уруудан чыккан курч элең.
Май кайнатып оозуна,
Коргошун чайкап куйчу элең.
Чоң атакем өлгөн соң,
Чоронун баары кор болор,
Чоң чокой Чомон баш болуп,
Чоюлуп Басыз чоң болор.
Кол тийбеген журтуңа,
Кокондук келип зор болор.
Кат салса канга Кашкардан,
Кара нарга бул келген,
Кадырлаш болгон тууганга,
Казактан алып кул берген,
Кан атам соога миничүү,
Кара буурул ат калды,
Атыңды кармап минүүгө,
Артыңда Осмон жаш калды.
Каргылуу найзаң бош калды,
Кармарга балаң жаш калды.
Калкыңа тийген керегиң,
Кайран Тайлак береним,
Кыркылды чынар терегиң,
Кыраан Тайлак береним!
Тогуз уулун томсортуп,
Жетим коюп сени алган,
Кудай таала чеберим.
Алты жашар Баракан,
Аман болсун белегиң.

КУРМАНЖАН ДАТКАНЫН АЛЫМБЕК ДАТКАНЫ ЖОКТОГОНУ

Аргымак жалын беш бөлүп, бегим,
Өргөнү келдим мен мында, бегим.
Алмадай сенин башыңды, бегим,
Көргөнү келдим, мен мында, бегим.
Тобурчак жалын беш бөлүп, бегим,
Өргөнү келдим мен мында, бегим.
Томуктай сенин башыңды, бегим,
Көргөнү келдим мен мында, бегим.
Эзиле тиктеп эсим оойт, бегим,
Эки бир тоонун аралын, бегим.
Эсилим сенден айрылып, бегим,
Элиңе кантип барамын, бегим.
Кара бир тоонун боорунан, бегим,
Карчыгаң болуп учсамчы, бегим.
Калпалардан бир жол сурап, бегим,
Кара бир жанды кыйсамбы, бегим,
Улуу бир тоонун боорунан, бегим,
Уларың болуп учсамбы, бегим,
Уламадан бир жол сурап, бегим,
Уучтай жанды кыйсамбы, бегим.
Каадалап айтсам эп келет, бегим,
Кара бир макмал эңкейди, бегим,
Кара бир кыргыз, казактан, бегим,
Катыны туубайт сендейди, бегим.
Кынаптап айтсам эп келет, бегим,
Кызыл бир макмал эңкейди, бегим,
Кыргыздар менен кыпчактан, бегим,
Кыздары туубайт сендейди, бегим.
Шуулдап издеп туурун, бегим,
Шумкарың учат конбостон, бегим,
Шуу үшкүрүп кары-жаш, бегим,
Бөлүндү сендей жолборстон, бегим.
Кара бир жамгыр аптапта, бегим,
Калпагың калды оңбостон, бегим,
Кадыр бир туткан кыргызың, бегим.
Кырмызы манат чепкенди, бегим,
Кыябын барктап ким кийет, бегим?
Кыр-кырда жүргөн кыргызга, бегим,
Кыямат күндө ким күйөт, бегим...

ДАТКАЙЫМ

(олуя Нурмолдонун жоктогону)

Кулады тоодон ак кайың,
Кусадар калды сан айыл.
Кайрат болуп жүрбөстөн,
Кайгыртып кеттиң Даткайым.
Шуудурабай ак кайың,

Шу бойдон калды ак чайың.
Шүйшүттүң далай калкыңы,
Шумкар болуп Даткайым.
Орус, чүрчүт, башка айыл,
Оозанган сөзүн ар дайым.
Ооруксантаң бүт элди,
Олуябыз Даткайым.
Оронгон асыл пашпайың,
Окшобойт сизге башка айым.
Оен болгон акылы,
Ордонун гүлү Даткайым.
Бап келбейт сизге Даттайым,
Башкача майес каттайым.
Баарисинин сарасы,
Хансарайдын Даткайым.
Анжыянда каттайым,
Ак сарайда Таттайым.
Асты бири чендебес,
Алымбектин Даткайым.
Орошон дешен Шаттайым,
Обуз бойлор маттайым.
Ошолордон артыкча
Он ордонун Даткайым.
Кокондогу катта айым,
Көксарайдын Аттайым.
Кейп-кооматы өзгөчө,
Курманжан деген Даткайым.
Сактаган чекти ар дайым,
Саадат огул дардайыл,
Бек төрөгөн балдарын,
Бек анасы Даткайым.
Багып тууган баары айыл,
Бактылуудай сурайыл.
Хан төрөгөн балдарын,
Хан энеси Даткайым,
Көңкү дүйнөң шай болсун,
Кекиргениң май болсун.
Күмүш ковсар оозу,
Гүлдатка сизге жай болсун.
А дүйнөңүз шай болсун,
Ашаганыңыз май болсун.
Алтын кевсар оозу,
Айдатка сизге жай болсун.

КУРМАНЖАН ДАТКА ШУМКАР
БОЛГОНДОГУ КОШОКТОР
(чебересинин кошогу)

Чыгыштын болгон ардагы,
Чыккандай чолпон таңдагы.

Тегин сурап энемин,
Таңданган аалам кандары.
Батыштын болгон ардагы,
Балбылдап чолпон таңдагы.
Байманалуу анагам,
Баалаган бар жак кандары.
Теңирим сүйгөн балдары,
Түптүү элдин ардагы.
Түп атасын сураган,
Таңданып түндүк кандары.
Түштүктүн сүйүп кандары,
Түбөлүк билип памлади.
Таламдарын талашкан,
Тан берип бар жак кандары.
Анагам айла тапкычым,
Абийрин элдин жапкычым.
Анча калкты кырдырбай,
Аңданып берген оруска,
Анжияндын ачкычын.
Ойлогон элдин бактысын,
Ооматтын түзгөн сакчысын.
Орошон элин кырдырбай,
Чачына дайым байлаган,
Оштун берген ачкычын.

КУРМАНЖАН ДАТКАНЫН КЕЛИНИНИН КОШОГУ

Барар эдең көч баштап,
Башкаруудан сөз баштап.
Бек, бийлердин ичинде,
Байманалуу топ баштап.
Кашкар менен Үрүмчү,
Куралдарын сөзгө аштап.
Кокон, Анжы, Үргөнчтүн,
Датка энем,
Кылычынан эп баштап.
Өтөр элең геп баштап,
Өкүматтан эп баштап.
Коркокторго пеш болуп,
Кол кураштан топ баштап.
Калк башчысын ээрчитип,
Кайтпас кылып телчитип,
Датка энем,
Келер эдең көч баштап.
Көчүп барган жеринде,
Көк полот сандык кондурган,
Көк полот сандык үстүнө,
Көк дарай көрпө каптаган.
Дарай көрпө ичинде

Кеменгер балдар болсун деп,
Датка энем,
Көк шумкар кылып таптаган.
Артынып барган жеринде,
Акполот сандык кондурган.
Акполот сандык үстүнө,
Ак дарай көрпө каптаган.
Акылман балдар болсун деп,
Датка энем,
Ак шумкар кылып таптаган.
Көздөгөн душман билинсе,
Көк полот сандык ичинде,
Көкбараң мылтык алдырган.
Көкжал жигит шерлерге,
Көкө сырын кандырган.
Көмүскө келген тыңчыны,
Датка энем,
Көөгөнгө байлап талдырган.
Акмалаар душман билинсе,
Ак полот сандык ичинде,
Акбараң мылтык алдырган,
Акылман жигит шерлерге,
Анын сырын кандырган.
Акырын келген тыңчыны,
Датка энем,
Арканга байлап талдырган.
Белестен атын токуткан,
Беш убак намаз окуткан.
Береке тилеп элине,
Бекерчиден чочуткан.
Беймаал барып калат деп,
Сактаган мерез доочудан.
Кыраңдан атын токуткан,
Кырааттап намаз окуткан.
Кырсыкты кууп элинен,
Кырс душманды чочуткан.
Кыйрыңы камап алат деп,
Датка энем,
Кыйратуу жолун окуткан.

І.БАЙТИК

Тору чаар бээден,
Тоорулга минер ат туубас,
Толгон солто ичинде,
Толугум сиздей эр туубас.
Ордуңдагы Байсалың,
Ырасымды айтамын.
Ыракматулла улугуң,
Учуна кетти найзаңдын.
Анык баатыр шер элең,

Кайратың мол эр элең.
Айтамга солто элиңе,
Түгөнбөгөн кен элең.

II. БАЙТИК

Темирлүү коргон калаанын,
Кулпусун бузуп алганы,
Бу кудаанын шер балбаны.
Бүбү, Батма жуптусу,
Төрт жарынын бирөөбү,
Пайгамбардын күйөөвү,
Аалы өткөн дүйнө ушул.
Жан бүткөндөн тири калбай,
Баары өткөн дүйнө ушул.
Бу дүйнөнүн сардалы,
Мухамбет өткөн дүйнө ушул.
Мухамбетке караган,
Көп үммөт өткөн дүйнө ушул.
Азирети Шиш өткөн,
Кудаа досту Муса өткөн.
Башта койкоң башта өткөн,
Орто койкоң орто өткөн.
Ормон сындуу кан өткөн,
Түлөберди кары өткөн.
Пир туткалуу нар өткөн,
Эшкожо, Канай эрте өткөн.
Айтамганын Байтиги,
Ак калпактуу кыргыздын,
Алтындай болгон түркүгү,
Ошол ажы атам өткөн дүйнө ушул.
Акылман эрдин даанасы,
Апардын жалгыз баласы,
Сулайман өткөн дүйнө ушул.
Баша бетегелүү Кой-Таштын,
Аягы Кызыл-Кыя, Сын-Таштын,
Кара жер жарык жылдыздын,
Казак менен кыргыздын,
Кара туусу жыгылды,
Кайран ажым өткөндө,
Кадимки Самарканга угулду.
Ошондо Кашкардын журту кайгырды,
Букардын журту муңайды.
Басып алган Багылды,
Жаш күнүндө карачы,
Сарттан Рахматилла чабылды.
Салкынына чыдабай,
Сарыкожо таланды.
Байгамбар өткөн багында,
Падыша өткөн тагында,
Ботодой мойнун ийилтип,

Болуштар салам кылчу эле,
Бу ажы атам тирүү чагында.
Байтиктин уулу Байсалбек,
Орун алган орустан,
Ак кандан урук чен кийип,
Жалыйна жеген болуштан.
Битирбордо¹ падышадай,
Бирдигиң калды ажы атам.
Орунбордо² бекзаттай,
Олутуң калды ажы атам.
Он жылдан тартып бактырган,
Багың калды ажы атам.
Айнектүү үйдө жактырган,
Шамың калды ажы атам.
Ай төгөрөк саз калды,
Асыранды каз калды.
Тигилип турган бак калды,
Ийилип турган шак калды.
Алтын ооз дарбаза,
Корооң калды ажы атам.
Алтын така, жез мыктуу,
Жоргоң калды токулбай,
Намазың калды окулбай.
Байрагың калды сайылуу,
Алты эшиктүү ак үйдө;
Кайран эр, асылың калды жайылуу.
Жай кийгениң кулпу эле,
Кыш кийгениң түлкү эле.
Отурган жериң карасак,
Ар качантан бир качан,
Шатыра-шатман күлкү эле.
Ал күлкүңүз тыйылды,
Кызматка чыкчу көп жигит,
Чын ырысы кыйылды.
Жазы ай тамга солтого
Ажы акем, ай деген тоодон чоң эле.
Акылыңды карасак,
Дарыя, чалкар көл эле.
Калкыңа кара шер болгон,
Кашаты бийик бел болгон.
Капилет ажал келди эле,
Кан атам, калкыңды таштап жөнөдүң.
Таң каламын өлгөнгө,
Он алтыга бөлгөнгө,
Тынай, солто биригип,
Сизди дуба кылып көмгөнгө.
Жайы кенен болсун деп,
Жүз кишиге каздырып,
Астына ташып келтирип,
Эки жүз чапан төрт түйө,
Көр казганга бердирип.

Жайыңды шунтип жайлаган,
Доораныңа келтирип,
Төрт аргымак байлаган.
Мырза тору күлүгүң,
Башына алтындан жүгөн каттырып,
Үстүнө кишмиш жаптырып,
Анжиянда конокко,
Баланияз байлаган.
Ошондой ботом атамын,
Тагдыры бүтүп өлүүн,
Он эки дубан элине,
Аш берем деп карачы,
Байсал кабар берүүн.
Далай күлүк келүүн,
Суутуга түшкөндөр,
Тамандары такылдап,
Далай күлүк желүүн.
Нар баштаган үч тогуз,
Сайыштырды эки эрди,
Көрбөгөн элге бекерди.
Алты эр чыгып сайышты,
Найзалары кагышты.
Кечке жете алалбай,
Эки колу карышты.
Кечке маал болгондо,
Ай жүзүнөн өткөндө,
Көк желкеге жеткенде,
Бугудан чыккан Букары,
Солтодон чыккан Дүйшөбай,
Карачы, алып кетти намысты.
Ногойлордон жез келди,
Шейшембинин күнүндө,
Ат чабууга кез келди.
Атыңарды сал деди,
Ат бекитип арадан,
Аябай чапкын эрен деп,
Өлсө кунун берем деп,
Үлкөндүгүн билгизди,
Борончу менен Төлөктү,
Өз атына мингизди.
Үч дубан элдин атынан,
Үч уруу көйнөк кийгизди.
Аттын астын карасаң,
Ой, тиги Ат-Башыдан өткөндө,
Жаңы өткөөлгө жеткенде,
Бура тартып катыгун,
Он эки дубан сай күлүк,
Бир-бирине урунуп,
Далай күлүк сулады,
Кудай бизге бергин деп,
Айтамганын чыгарган,

Ат айдоочу ыйлады.
Жер ортодон өткөндө,
Ой сүрөөгө жакын жеткенде,
Астыртан Ак олуя жар болуп,
Үстүртөн арбак көтөрүп,
Даңканы менен таш уруп,
Ураанын «Эр Канайлап» чакырып,
Карачы Керкашка чыгып келүүн.
Жазы айтамга ар элге,
Бир Керкашка ат сыйлады.
Байгеден атым калды деп,
Баарысын кудай алды деп,
Түнкаатардын Дыйканы,
Ичинен сызып ыйлады.
Байгенин жөнүн карасаң,
Биринчи аттын байгеси,
Байлаганы жүз жылкы,
Матаганы жүз түйө,
Башына токтотуп койгон миң койду.
Ушунчалык байгеден,
Кушчуну кудай кууратты.
Саякты кудай сандалтты,
Казакты кудай какшытты.
Байгенин баарын карачы,
Жалгыз солто өзү алып,
Ыраазы болуп журт кайтты.

III. БАЙТИК

Бисмилла сөздүн баяны,
Казак менен кыргыздын,
Түшүнө кирген аяны.
Өтүп кеткен кан атам,
Азыркы журттун жаяны.
Бисмилласыз иш болбойт,
Тил сүйлөбөй иш болбойт,
Алладан буйрук келген соң,
Алып калар күч болбойт.
Инжил түштү Ийсага,
Табираат түштү Мусага,
Козгобой кантип коесуң,
Сынган соң алтын босого.
Асмандан тийген айдайым,
Ак адырлуу сайдайым.
Айтышаарга киргенде,
Ак булбулдай сайраган,
Көктөн тийген айдайым,
Көк адырлуу сайдайым.
Көчүндө тууган элинде,
Көк булбулдай сайраган.

Күнтуу менен Канайга
Көгөргөн агын суу элең.
Адам уулу жеткисиз,
Аскар тоонун бели элең.
Кас санаган душманга,
Каптап кетчү сел элең.
Күңгөйдө гүлдөр баткан жок,
Арстандан кудай айткан жок.
Бул арстандын зарлыгы,
Дүнүйөнүн жарлыгы.
Өтүп кетти бул арстан,
Элүү эки жашында,
Бир кудайдын жарлыгы,
Жарлыгы жалган болбогон,
Жан бар бекен өлбөгөн.
Көлөкөлүү терегим,
Көңүлдүү журтка керегим.
Терегим сынды белинен,
Керегим кетти элинен.
Жапырактуу терегим,
Жалпы журтка керегим.
Терегим сынды белинен
Керегим кетти элинен.
Белестеги беш арча,
Бектин аты жайласын.
Белсенип айлын баштаган,
Береним туйгун кайдасың?
Адырдагы алты арча,
Аргымак атың жайласын.
Алкынып айлын баштаган,
Асылым туйгун кайдасың?
Аркар улап адырда,
Жүрчү элең белсенип.
Ар жерде жыйын, топ болсо,
Туручу элең теңселип.
Мерген улап белесте,
Жүрүчү элең белсенип,
Белгилүү жыйын ичинде,
Туручу элең теңселип.
Күрмөгө ченди тактырган,
Күрдөлүү элдин ичинен,
Сени губернатор жактырган.
Төбөгө ченди тактырган,
Төрт ата тууган ичинен,
Сени улук төрө жактырган.
Көк бараң аткан бармагың,
Көгөй таштай салмагың,
Сенин көрүнүп калды салмагың.
Ак бараң аткан бармагың,
Асыл таштай салмагың,
Айтылып калды арбагың.

Алты атаң сенин арыстан,
Ашкере чыккан далайдан.
Жети атаң сенин арыстан,
Жетекчи болгон далайдан.
Түптүү сенин түп атаң,
Тукумуң жолборс сураам,
Бектер кетти бел ашып,
Белинде белбоо жарашып,
Бек уулундай кайран эр,
Элинен кетти адашып.
Кандар кетти кыр ашып,
Кадам белбоо жарашып.
Кан уулундай кайран эр,
Калкынан кетти адашып.
Самоору алтын жез эле,
Сайдан өрдөк учурган,
Сарала туйгун куш эле.
Көмүркөй алтын, жез эле,
Көлдөн өрдөк учурган,
Көкала туйгун куш эле.
Бул жалганчы дүйнөдө
Күлүктөн минген алаяк,
Күлбейиш барсаң ылайык.
Күмүштөн казык, жез мамы,
Байланбайбы бууданың,
Гүлбейиш издеп кеткенде,
Сагынбайбы тууганың?
Бул жалганчы дүйнөдө,
Аргымак миндиң алаяк.
Ал бейиш барсаң ылайык.
Алтындан казык, жез мамы,
Байланбайбы бууданың.
Ал бейиш издеп кеткенде,
Сагынбайбы балдарың?
Безбелдек деген берен куш,
Белге бир уя бүтөбү,
Бек уулундай кайран эр,
Белгисиз мындай өтөбү?
Карчыга деген кара куш,
Капталга уя бүтөбү?
Кан уулундай кайран эр,
Караансыз мындай өтөбү?
Аргымак аттын бутуна,
Алтындан така урганың.
Айтылуу элдин ичинде,
Айбатың тийип турганың.
Күлүк аттын бутуна,
Күмүштөн така урганың.
Күрдөөлүү тууган элиңе,
Күлпөтүң тийип турганың.
Аргымак аттын бутуна,

Алтындан така кактырган.
Азаптуу оору жолугуп,
Кайран эр насиретке¹ бактырган.
Күлүк аттын бутуна,
Күмүштөн така кактырган,
Күйүттүү оору жолугуп,
Насиретке бактырган.
Белгилүү болсун бала деп,
Алла таала кудурет,
Маңдайына мең берген.
Жейрен бир ичик сүлөөсүн,
Кудайым өзү сактасын,
Артында калган бүлөсүн.
Керине эле төшөгүң,
Кеңсалар эле эшигиң.
Керине төшөк жыйылды,
Кеңсалар эшик тыйылды.
Бачайы эле төшөгүң,
Базар эле эшигиң.
Бачайы төшөк жыйылды,
Базар эшик тыйылды.
Чоң Бөлтөктүн түбүнө,
Чоң дептериң жазылды,
Казанак үйүң казылды.
Арманда өткөн маркумдун,
Арбагы минтип басылды.

I. ШАБДАН

Эч ким качып кутулбайт,
Эр Сулайман баргандан.
Эшитип журтум кулак сал,
Элети журттун баашасы,
Эр Шабдан көчтү жалгандан!
Барбай адам калабы,
Байгамбарлар баргандан.
Байкап журтум кулак сал,
Баары журттун атасы,
Баатыр көчтү жалгандан.
Түн киргендин жарыгы,
Шам жыгылды кыргыздан.
Түгөл кыргыз атасы,
Кан жыгылды кыргыздан!
Караңгынын жарыгы,
Шам жыгылды кыргыздан!
Күнөкөргө күн батты,
Күрдөөлдүү кылжыр көп журтун,
Күйгүзүп Шабдан эр жатты.
Богорстон, Койлон, Кылжырды,
Боздотуп Шабдан эр жатты.

Боз үйлүү журтка ай батты!
Салындың богон¹ чениңди,
Зарлантип каран таштадың,
Сарбагыш, бугу элиңди!
Азирет кудай жар болуп,
Атретке² баш болуп
Айдап жүрүп караттың
Анжиян менен Алайды,
Атайы каран таштадың,
Адигине, тагайды!
Ардактаган тулпарды,
Адырга чапса тер чыкпас,
Адигине, тагайдан,
Ак калпактуу кыргыздан,
Артылып сендей эр чыкпас!
Кынабы келген тулпарды,
Кыйнап минсе тер чыкпас,
Кылжырдын уулу мактанып,
Кыргызда сенден эр чыкпас!
Эчтеме билбес ырчылар,
Эл мактачу каадасы,
Эшитип уксаң көп журтум,
Эр Шабдан элдин саабасы³.
Оңдуусунбай кишиге,
Оорутпай көөнүн адамдын,
Олуя эле эр Шабдан,
Ойлосом ушу замандын,
Топ бузган күлүк мингизген,
Кокондон келген калпага.
Эсенгул тынай мас болду,
Эр Шабдан сенин аркаңа!
Баатыр Шабдан аркасы,
Балдары өскөн сөөлөткө,
Байгамбардай сабыры,
Мас болбоду дөөлөткө.
Карабек уулу кан болуп,
Чоро менен черикти,
Темирболот, черикчи,
Ошолордун баарысы,
Сизге берген эрикти!
Кайкалады сөөлөткө,
Касиеттүү бу баатыр,
Качан көптү дөөлөткө!
Кары келсе бата алган,
Казы, карта, жал берип,
Календер⁴ келсе чогулуп,
Кабагын ачкан мал берип.
Аксакал келсе бата алган,
Астына төгүп жал берип.
Адашкан келсе чогулуп,
Ажатын ачкан мал берип.

Акылың артык даана элең
Адашкан эрге маана элең!
Кеңешиң артык даана элең,
Кетиген эрге маана элең!
Жедигер менен мундуздан,
Жетимиш уруу кыргыздан,
Кутчу менен саруудан,
Курама журттун баарынан,
Саяк менен бугудан,
Зар ыйлады үч дубан.
Санаасынан чыгарбас,
Сан сарбагыш өз тууган.
Эсенгул менен Тынайдан,
Солтонун мыкты чоңдору,
Эшкожо менен Канайдан
Мөмөлүү жыгач бүгүлдү,
Мөмөлөрү төгүлдү,
Он төрт болуш сарбагыш,
Эми сизден түңүлдү!
Маргаланды майтарган,
Барган жоосун кайтарган,
Баатыр ажы бадыша,
Артык тууган Жантайдан!
Карабагыш, чоңбагыш,
Ак калпактуу кыргыздын,
Ортосунда сиз калыс!
Дөөлөс менен тейиттен,
Аттанып кетип дүйнөдөн
Калкыңды минтип кейиткен.
Сары толто бычактан,
Сандап жаткан кыпчактан,
Тору Айгыр күңгөй саягы,
Күйгөндө сизди табабы?
Баатыр ажы бадыша,
Өтүп кеттиң дүйнөдөн,
Казак, кыргыз тыягы,
Анжиян, Кокон, Наманган,
Быягы орчун чоң Ташкен,
Каратып берип аларды,
Падышадан алдың чен.
Обурагың озгон кылымдан,
Кабарың уккан Индистан,
Өтүп кеттиң бир туйгун,
Эми тууларбы сиздей кыргыздан!

II. ШАБДАН

Катка салган жамагым,
Каргылданба тамагым.
Кай моллалар окусаң.

Калыт койбой карагын.
Кагаз калам ысымын,
Калтырбагын сабагын.
Капа болсо баатырга,
Ачып бергин кабагын.
Мен айтайын билгеним,
Билбегеним бил дебе,
Билбеди деп тилдебе.
Жактырбасаң сөзүмдү,
Жазган молла ким дебе.
Ким десең да мейличи,
Жаман айтып үн дебе.
Баатыр Шабдан казалы,
Баштап сөзүн жазалы.
Байкап туруп сүйлөсөм,
Чыгар сөзү мазалы.
Офат¹ болуп падыша,
Эли болду назалы.
Эптеп кыса² чыгарып,
Эл кумарын жазалы.
Жетимиш үчтө көрдүлөр,
Азалы тагдыр кыфаны.
Эли кайдан табады,
Баатыр сындуу тазаны.
Эрте өттү баатыр деп,
Эли күттү азаны.
Эстегенде ажыны,
Элдин көөнүн басалы.
Баатыр Шабдан сабазды⁴,
Байкап катка жазалы.
Көбүрөөк кейип баатырга,
Кетирбейлик мазаны.
Он бешинде аттанган,
Ок атканда жазганган.
Оң жолго кылган иштери,
Оң жолуна башталган.
Кыргактуу найза колунда,
Кырк жигити оңунда.
Кыйыр болгон душманы,
Кылчайбаган соңунда.
Уккан адам таң калган,
Баатыр атам чоңуна.
Казак, кыргыз, оң мен сол,
Кирип турган колуна.
Кайрат кылган душманды,
Кыргын кылган жолуна.
Баатыр атам мархумай³,
Кылчайбаган жолуна.
Казак, кыргыз, сарбагыш,
Баарысына сиз калыс.
Энди катын тубарбы,

Баатыр сынды бир дааныш.
Кытай менен кыргыздан,
Кырымга кетти сиздин даңк.
Кытай, орус тушунда,
Чыгалбас сиздей чебер жан.
Орустан орноп ар жагы,
Кабарын уккан алыстан.
Өтүп кетти бир туйгун,
Чыгар бекен кыргыздан.
Кыргыз менен казактан,
Кутулткан далай азаптан.
Болор бекен сиз өңдүү,
Казак, кыргыз тараптан.
Угалбадым сиздей чоң,
Азыркы гажым мерабдан⁴.
Ахмадыкан ортобдо,
Кетмен-Төбө саяктан.
Кыргыз, казак, оң, солдон,
Ар ким чыккан ар жактан.
Аңдыган менен ажы ата,
Жеткен сизге каяктан.
Эр өлтүргөн сотунан,
Куткаргансыз набактан.
Жазган муну бир акын,
Чарчабайды жамактан.
Бугубайдын Чыныбай,
Чоң болуптур көл жактан.
Өз алынча зор чыгып,
Өткөн экен көп жактан.
Сиздей жоомарт болгон жок,
Бечараны көп баккан.
Алты дубан топ болсо,
Кыйыгы менен сөз тапкан.
Айткан жерде кутулган,
Алты жылдык ырыстан.
Асти сиздей чыгарбы,
Ушбу казак, кыргыздан.
Жоокерчилик убакты,
Шондо конгон чоң бакты.
Наманган менен Андижан,
Талкалаган Чарбакты.
Жанындагы жолдошу,
Айтып-айтып зар какты.
Алып берип аларды,
Падышага көп жакты.
Карагай найза колго алган,
Калмакты көздөй жол чалган.
Кан саякты кан атам,
Калмактан барып олжо алган.
Канча сан кол качырса,
Кайрат менен кол салган.

Кырчылдаша келгенин,
Кыйшайбастан мол салган.
Кыргактуу найза колго алган,
Кытайды көздөй жол чалган.
Кызматы менен ажы атам,
Кытайдан барып олжо алган.
Анжиян менен Наманган,
Багындырып алган чын.
Анын төмөн жагында,
Үлкөн шахар чоң Ташкен.
Казак, кыргыз оңу, сол,
Баары болгон сизге жем.
Бирге жүргөн адамга
Бөлүп бердиң жемиңден.
Баяке ажы, Манапбай,
Үлкөн болгон демиңден.
Карагай чөбү калың деп,
Жер алгансыз Кеминден.
Шол убакта манаптар,
Жетебиз деп теминген.
Жетмек тургай ошолор
Күрөндүдө тебилген.
Эрегишкен душманы,
Кара мыктай себилген.
Жардам берсең карыпка,
Кыйын эле демилгең.
Олуя-Ата, Таласты,
Ойрондогон алашты.
Айткан сөзүн атамдын,
Кандай адам талашты.
Казак, кыргыз ар кимдин
Кайсы бири жанашты.
Жетебиз деп канчасы,
Жете албастан адашты.
Таластагы саруулар
Кызын берип жарашты.
Он төрт болуш сарбагыш
Бир атадан тарашты.
Илгерки эл бир башка
Асанкул менен кармашты.
Тамга салып алам деп,
Кер кулунду талашты.
Шер чыккан Асанкул,
Бизге кайдан жанашты.
Тең боломун дегенди
Жоодой кылып талашты.
Кушчу менен саруудан,
Курама журттун баарынан.
Баатыр атам падыша,
Башта кыдыр даарыган.
Башта казак, кыргыздар,

Коркуп жүргөн каарынан.
Көп мусулман кутулган,
Набактынын зарынан.
Ашып барган Көк-Артты,
Алсыраткан көп сартты.
Казак, кыргыз Оң мен сол,
Таппайт атам жоомартты.
Аулие-Ата, Чымгентти,
Ойрон кылып кекетти.
Жоомарттык мен атакем,
Кожого берген зекетти.
Бактысы чоң ажы атам,
Жигити элди кекетти.
Шаригаттын жолу мен
Айла таппай камалар.
Арбагы үчүн атамдын,
Акыры улук чыгарар.
Мүрзө мечит салдырып,
Алыстан молдо алдырып,
Окутуп жатат балдарды
Шариатка кандырып.
Кейип калдык баатырга,
Күйүп өчтү жандырып.
Душмандашкан арамды,
Атакем акылынан тандырып.
Калак-Ашуу, Төр-Сууга,
Мечит салып бер дедиң.
Баатыр үлкөн ажы ата,
Казынадан жем жедиң.
Тууду кудай намыска,
Карашып жүргөн маз азга.
Кейибестен ким калган,
Баатыр атам сабазга.
Кожолорго кол берген,
Кожо афанди тон берген.
Бечара менен гарыпга,
Кол кайырды чоң берген.
Кол тапшырган кожого,
Кокон кызыр моллага.
Келген сайын кожосу,
Көп жылкы алган олжого.
Анык сүйлө сөзүңдү,
Жазган акын болжобо.
Маашыр күнү аршулар,
Таяр болор колдоого.
Раманыв⁶ падыша,
Барып келген баатыр шаа.
Мамытаалы жолдошу,
Бирге барган жанаша.
Канча шаар калааны,
Кылып келген тамаша.

Фенмин кылган улуктар,
Барганына жараша.
Бактысы чоң ажы атам,
Кыргыздан чоң болдуңуз.
Битирбордо⁷ бай такты,
Падыша барып кондуңуз.
Балдарынын бирөөсү,
Басар бекен ордуңуз.
Дин мусулман ичинен,
Болушунча болдуңуз.
Ажыга барган фарман деп,
Бендесине карыз деп.
Колу жеткен адамга
Мекеге бир барыш деп.
Көл үстүндө от кеме,
Жүрө албайт көлдөн ат мен төө,
Меке барып жеткенде,
Зыяратда баскан жөө.
Баккан факыр⁸ гарыпты,
Көргөн Меке шарифди.
Анын ары жагында,
Мединага барыпты.
Ислам элдин мүдөөсү,
Баатыр өттү кыйын иш.
Чоң Кеминдин талаасы,
Беш күн кылдың жыйылыш.
Даураеына⁹ ажынын,
Бир миң теңге жыйдыңыз.
Талас кетип жолоочу,
Көрбөй калдым жыйныңыз.
Жана дагы миң теңге,
Үч ат чеккен пойуска,
Нечен түмөн кайырчы,
Таап келди береке.
Кызматын кылбай коебу,
Баатыр атам сереге.
Жылкыга мамы табылбай,
Байлап алды терекке.
Колунда жок бечара,
Жаратып алды керекке.
Эт, кымызын түгөтпөй,
Куюп алды челекке.
Күбүрнадыр¹⁰ Алматы,
Күркүрөйдү савлетти¹¹.
Барданке менен мейитин¹²,
Багып турду салдаты.
Ыйлап келди фирстоп¹³,
Салдат келди нече топ.
Орус ыйлап кыргызга,
Баатырдан башка элде жок.
Кыргыз, орус аралаш,

Ыйлабаган бенде жок.
Өлгөндөгү кызматы,
Бу кыргызда ченде жок.
Ыйлап келди улуктар,
Карагайчы мужуктар.
Баары келди баатырга,
Узун-узун муруттар.
Өбөктөп ыйлап жатышты,
Асманга мылтык атышты.
Кайырчылар жылкысын,
Арзан баага сатышты.
Тоодон арча кыйдырып,
Усталарын жыйдырып,
Салып жатат күмбөзүн,
Шаригатка сыйдырып.
Ичин, тышын сырдады,
Салган уста жыргады.
Акча, малды көп алып,
Дүнүйөнү ыргады.
Чоро менен черикти,
Темирболот, черикчи,
Ошолордун баарысы,
Сизге берген эрикти.
Касымбек мен калфасы,
Чоро саяк калкасы.
Ошолордун баарына
Баатырдын тийген аркасы.
Касымаалы, Чокосу,
Эсенкулдан Токтосу.
Өтүп кетти эр Шабдан,
Дүйнөнүн жок офасы.
Шаркыратма, Он-Арча,
Ошолорго сиз марча.
Казак, кыргыз, оң, солго
Тоо көтөргөн сиз нарча.
Ажы менен Субанды,
Алматы, Бишкек дубанды.
Бирдей көргөн ажы атам,
Казак, кыргыз тууганды.
Садыр ажы, Көбөгөн,
Бири-бирин жөлөгөн.
Калган эмес көңүлү,
Баатыр Шабдан төрөдөн.
Канат ажы, Токтосун,
Кадырын билип жоктосун.
Алып келди бир кудай,
Казак, кыргыз ноктосун.
Кырк жигиттин Бектени,
Калганы сизге жетпеди.
Офаткече баатыр ай,
Башыңдан чоңдук кетпеди.

Курманкожо, Кулжыгач,
Көкүмбай, Курман сөзгө маш.
Баатыр ажы мархумай,
Мөмөлөгөн сыр жыгач.
Мөмөлүү жыгач бөгөлдү,
Мөмөлөрү күбүлдү.
Казак, кыргыз, оң мен сол,
Кантип сизден түңүлдү.
Казак, кыргыз топ болсо,
Ким чечеди түйүндү.
Баатыр Шабдан өттү деп,
Кандай душман сүйүндү.
Байзак ажы, карыя,
Көзүнөн жашы дарыя.
Шаригатдан тышкары,
Көп мактаса жарыя.
Түркмөн менен Мырзабек,
Кейиди баатыр турса деп,
Калыс эди баарыга,
Ойаз¹⁴ сыйаз курса деп.
Тов аркасы Андыжан,
Аты машгур Курманжан.
Ошолордун баарынан,
Артык баатыр кыргыз хан.
Жумгал, Кабак саяктан,
Жеткен жок эч ким аяктан.
Кудай артык кылган соң,
Жеткизет баатыр каяктан.
Анжыянда мундуз бар,
Нече уруу кыргыз бар.
Ошолордун баарына,
Тоо көтөргөн бийик бар.
Өтүп кеттиң ажы ата,
Канчабызды кылып зар.
Казак, кыргыз ичинен,
Сиздей баатыр кимде бар?
Казы менен Эсенкул,
Эптеп айткан сөзүм бул.
Энди катын туармы,
Баатыр сынды бир уулду.
Мамырбай менен Теңизди,
Жылкыдан берген семизди.
Баатыр Шабдан мархумай,
Баарына элди жегизди.
Тезекбай менен Кооманды,
Аркаң мен сүргөн дооранды.
Касташам деген душмандын
Кайсы бири соо калды.
Кенембай эли Семиз-Бел,
Баары жогу уруу эл.
Ошолордун баарына,

Баатыр ажы бийик бел.
Тескейде бар Баатыркан,
Терип айттым канча жан.
Казак, кыргыз, оң, солдон,
Чыккан жок сиздей эч бир жан.
Майда билек, чоң билек,
Баатыр ажы бир терек.
Аман жүрсө мархумай,
Баарыбызга тең керек.
Көл башында Баатыркан,
Көрбөй айттым канча жан.
Көкүрөктө бугудан,
Чыккан жок сиздей эч бир жан.
Торкен менен Кең-Суудан,
Кыдыр баатыр тең тууган.
Болгон менен тең тууган,
Жеткирбеген сен буудан.
Күрмөнтү эки топ эли,
Шулардын баарын сурады.
Офатын угуп канчасы,
Жаны ачып кейиди.
Алты дубан топ болсо,
Тапчы эди жайыны.
Алып келип берчи эди,
Жылкы менен коюну.
Саяктардын Садыры,
Бир болуш билген кадыры.
Байда көргөн баатырдан,
Ошолордун чабыры.
Кара буурул Ак-Суудан,
Кадыры артык жакшыдан.
Казак, кыргыз, оң, солго,
Баатыр Шабдан жалгыз кан.
Торуайгыр эли Бектени,
Түптү сизге жетпеди.
Жетимиш үчкө жеткенче,
Башыңдан чоңдук кетпеди.
Эр Далбайдын Султаны,
Бир болуштун сырттаны.
Бир миң бүтүп атагы,
Бир жылда эки кыркканы.
Султан менен Далаке,
Телтайдай мыкты чыкканы.
Көргөн жерде баатырдын,
Баары сизге ыктады.
Бактыра өлгөн ажы атам,
Сөзүн эч ким жыкпады.
Арбагы чоң баатыр ай,
Сиздей эч ким чыкпады.
Каршылашкан душманды,
Тизеге салып ныктады.

Жетимиш үчкө келгенче,
Сөзүн эч ким жыкпады.
Мамыталы, Дүрүңүз,
Баарын баатыр сүрөгөн.
Аш берем деп атама,
Акча малын үрөгөн.
Төрт болушта Бөлөкбай,
Бөлүп берген кунан-тай.
Заманында баатырдын,
Ар бир иши болгон шай.
Чал ажы мен Өтөгөн
Өкүмүңдү көтөргөн.
Казак, кыргыз баарысы
Бийлигин сизге өткөргөн.
Сулайман, Айдабосунду,
Акылы бар жосунду.
Бирдей көргөн баатыр ай,
Душман менен досунду.
Асыл менен сарбагыш,
Баарысына сиз калыс.
Жетпей калдык баатырга,
Көз көргөскө кетти алыс.
Үрүстөмбек мен Ырысбек,
Байлыгы ашкан Өзүбек.
Кабыл кылган ошолор,
Баатыр Шабдан сөзү деп.
Изат кылган баарысы,
Талашкан жок сизден кеп.
Ачуулансаң аларга,
Сөз айталбай турган тек.
Сарымсак мен Сагынай,
Зарлап баары сагынды.
Канча жандын баарысы
Кадырыңа багынды.
Алла тагла кудурет,
Артык кылган багыңды.
Эч бир душман бет болуп
Сындырган жок шагыңды.
Кара-Балта, Ак-Суудан,
Кадыры чоң сиз буудан.
Солто, бугу, сарбагыш,
Бири-бирине тең тууган.
Болгон менен тең тууган
Аларды сизден кем тууган.
Казак, кыргыз, оң, солдун
Баары сизге жем тууган.
Солтолордун Чолпонкул,
Чолпондой болуп чыккан ол.
Журттук кылып баарысы,
Берип жүргөн акча — бул.
Аты арыган Айылчы,

Ар жыйынга дайынчы.
Калтырмайды казалдан,
Акын молла шагырга.
Баатыр Шабдан мархум ай,
Баарыбызга кайырчы.
Жазып жүрөт баатырды,
Эл ичинде баары ырчы.
Бакыр менен жетимдин,
Барып алдың туткадан.
Өлгөнүңчө, баатыр ай,
Бир суук сөз укпаган.
Бай Сыдыгын Бошкойдун,
Баары сизге боздойду.
Байкап айтса акындар,
Баары жогун козгойду.
Казак, кыргыз баарысы,
Тизгин сизге бош койду.
Өтүп кетип ажы атам,
Баары кейип мостойду.
Ашмара¹⁵ мен Меркини,
Баары берген эркини.
Чамам келсе козгоюн,
Заманыңдан беркини.
Кумарык менен Чалдывар,
Куп айтсам сөз кандырар.
Кадырын билген атамдын,
Күйүп ичин жандырар.
Кең Таласка барайын,
Кетирбестен санайын.
Ошолордун баарынан,
Артык баатыр таалайың.
Саруулардын Жанкороз,
Таластан чыккан бир короз.
Кадырыңа баатыр ай,
Сөөк-тамыр болгон дос.
Төрт болушда Алакчы,
Сөзүн айтсам баары чын.
Баатыр атам мархум ай,
Колдоп жүргөн баарысын.
Бир дегенин беш берен,
Боло алган жок сизге тең.
Кызын берип кайтадан,
Болуп жүргөн сизге тең.
Күйөө кылып алдык деп,
Сүйүнүшүп кылган дем.
Элге тийген маанайың,
Артык ата таалайың.
Иледеги көп казак,
Билгенимче санайын.
Алматыда казактан,
Кутказган далай газаптан.

Баатыр атам чыкканда,
Кутулган кыргыз мазактан.
Касен менен Осмонду,
Алар сизди тосупту.
Байкап айтса акындар,
Баары жогун козгоду.
Кожомберди, Ногойбай,
Колдоп жүргөн шулардай.
Казак, кыргыз каны эди,
Алып кетти бир кудай.
Чөмүч эли алгадай,
Көңүлү сизден калбады ай.
Өтүп кетти эр Шабдан,
Дүнүйенин жалганы ай.
Алматы, Пишkek топ болсо,
Айрып койчу сиз калыс.
Тескейде бар Кашкары,
Жедирбеген баш колу.
Казак, кыргыз, оң-солго,
Калаалуу коргон таш колу.
Тилек менен Жарылкап,
Дүмүңдү угуп зарылдап.
Акындары баатырга,
Өлөң айтат жарылдап.
Качыке менен Мырзабек,
Караган сизге баатыр деп,
Үй көтөргөн жолуна,
Баатыр келе жатыр деп.
Маке менен Саты мырза,
Айткан сөзгө бек турса.
Баары сизге байыр алды,
Баатыр атам көп турса.
Алтымышбай, Илияс,
Илиясы өткөн быйыл жаз,
Казак, кыргыз баарына,
Баатыр Шабдан эрке наз.
Ноорузбай мен Кенен кан,
Казактан чыккан үлкөн жан.
Анткен менен алардан,
Алыс кетти сиздин даңк.
Көкчө тоодо аргындар,
Келип сизге зар кылар.
Өткөн казак, кыргыздар,
Күйүп ичи жандырат.
Жети дубан чакырды,
Желкентти заман акыры.
Тил алдырган ажы ата ай,
Дини башка кафырды.
Алты дубан чакырды,
Арбагы жерди жапырды.
Чакырып алды ашына,

Алматы, Талгар, Чилекти,
Нече үйөс жыйылып,
Жыкты түмөн бийликти.
Ашка келди көп болуп,
Кызмат кылды төрт болуш.
Келген киши көптүгүн,
Облустан болжоңуз.
Аты чыккан адамдар,
Он миң теңге олжоңуз.
Нур Мухамед пайгамбар,
Маашыр күнү колдоңуз.
Алты күндө тарады,
Аргымак ат жарады.
Алматыда төрөлөр,
Суратын тартып тарады.
Жети күндө тарады,
Жеткилең күлүк жарады.
Мындан артык аш болуп,
Көкөтөйгө барабы.
Конок алды нечен күн,
Конуп жатты күнү түн.
Көшөгөдө жаш балдар,
Кошуп жатат салып үн.
Кор болбойду колу уста,
Кол өнөрлүү чоң уста.
Жетимиш үч тагдыры,
Йазылган лахву махфузда.
Казак, кыргыз каны эди,
Калсын дедим бир нуска.
Кейип сөздү сүйлөдүм,
Үлгү болсун кыргызга.
Комуз билген адамдар,
Салып алсын комузга.
Үнүн кошсо жарашар,
Жана салсын добушка.
Жашы тургай угады,
Кемпир менен абышка.
Дуба кылсын ошолор,
Баатыр ажы даанышка.

АБДЫЛЛАБЕКТИН ЗАЙЫБЫНЫН КОШОГУ

Мен айткан кептен шашпайын,
Абдыллабектен баштайын.
Кара көлгө барганда,
Суранчы датка Алыбек,
Бостонкул Бото бек,
Дубана датка Тойчу бек,
Ичкиликке баш болуп,
Кайтып калган эмеспи.
Кеткендердин баарысы,

Тилла калкан баш болуп,
Кайтып калган эмеспи.
Оувганга¹ барганда,
Касал² болдум башым деп,
Оң жак чеке кашым деп,
Амир Шабдан Алибек,
Элчи келген эмеспи,
Атаң туйгун, жан бегим,
Тинчи келген эмеспи.
Баш кошподуң чүрчүткө,
Семиз атка кош артып,
Барып калдың Бүркүткө.
Бадахшанга барганда,
Кай жердеки адам деп,
Кандай пенде тууган деп,
Кара сакал тажиктин,
Сөзү тийген эмеспи.
Атаң туйгун, жанбегим.
Көзү тийген эмеспи.
Минген атың чарчады,
Миң каралду кошунуң,
Асты-астынан таркады.
Атаң туйгун, жанбегим,
Кайрылып казал кылбадың,
Атаң туйгун, жанбегим,
Жанбегимдин барында,
Ичкен ашым карында.
Алтайлык бойго болгондо,
Ак төшүмө ай тууган,
Аттанып базар барганда,
Самаварчы чай сунган,
Балдарымын ичинде,
Бетке тутса тунугум,
Периштеси улугум.
Кылдан болду кыягың,
Кыздан болду туягың.
Жорго минсең жолдо жүр,
Атаң туйгун, жанбегим,
Кыз ботоңду колдой жүр.

БАЛБАЙДЫН УУЛУ БАЙГАШКАГА КОШКОН КОШОГУ

Кечээки өткөн Байгашкам ботом,
Кара бир бакмал бөрк эле, ботом.
Карарып күйгөн өрт эле, ботом.
Кызыл бир бакмал бөрк эле, ботом,
Кызарып күйгөн өрт эле, ботом.
Байгашка кетти дунканга кол курап, ботом,
Атасы кетип баратат, ботом,
Аа дүйнөдөн жол сурап, ботом.
Кунандан чыккан кер кашка, ботом,

Мени кууратып кетти, Байгашка, ботом.
Жылкыдан чыккан кер кашка, ботом,
Кейитип кетти Байгашка, ботом.
Алманын кагы бир башка, ботом,
Адамдын гүлү Байгашкам, ботом.
Жийденин кагы бир башка ай, ботом,
Жигиттин гүлү Байгашкам, ботом.
Кара бир куйрук нар элем, ботом,
Камалуу бугу элиме, ботом,
Калаалуу коргон жар элем, ботом.
Кызыл бир куйрук нар элем, ботом,
Кынас бугу элиме, ботом,
Кынала коргон жар элем, ботом.
Ак теңгеден бул элем, ботом,
Айтпай бир бугу менде эле, ботом.
Көк теңгеде бул элем, ботом,
Көмкөрө бугу менде эле, ботом.
Ак теңгеден бул калды,
Айтпай бир бугу эл калды.

ЧОКО

Төрө ата!
Жакшы болдуң жалганга,
Жардамың тийген чандаңга,
Жанаша чыктың Шабданга.
Бадыша болдуң жалганга.
Байдаң тийген чанданга,
Баш кошуп жүрдүң Шабданга,
Акылдын кени адаттан,
Абылды Кабыл өлтүрүп,
Өлүм кылган санаттан.
Аптиектен¹ маани өткөн,
Олуя менен сааба өткөн,
Байгамбарлар баары өткөн.
Төрө атам,
Падышалар баары өткөн.
Сиздей нече чоң өткөн.
Ааламдын баарын окуган,
Апилетун молдо өткөн.
Сиздей нече мурза өткөн,
Азирет Ыйса да өткөн.
Улукман аким кары өткөн,
Он эки кылым баары өткөн.
Бадыша болуп так минген,
Байгамбар болуп калк билген,
Дөөттүн уулу Сулайман,
Тагдыры жетип кудайдан,
О дүйнөгө салгандыр,
Ойлоп турсам дүнүйө,
Опасы жок жалгандыр.

Атаке деп ыйламак,
Ошолордон калгандыр.
Айдап жүрүп журт жеген,
Баки боюн курт жегей,
Аты Айып байгамбар,
А да өткөн дүйнөдөн.
Төрө атам,
Калас болгон дүйнөдөн.
Улукман атам башта өткөн,
Арак ичип мас да өткөн,
Ыбырайым, Ысмайыл,
Ошол экөө жаш өткөн.
Барасаттуу акылман,
Мартабаң ашкан калкыңдан,
Сырттаны элең адамдын,
Чыныгы сөөгүң алтындан.
Чыныбай, Шабдан көргөндө,
Төрө атам,
Сыпаалыгың жактырган.
Акырет кеткен төрө атам,
Арбагың айтып чакырсам,
Акыры күнөө болбоспу,
Айтпай кантип коеюн,
Асылым атам жолборсту.
Акыры түбү мынабу,
Эсенгулдан тараган,
Ниязбектин манабы,
Тынымсейит моңолдор,
Чоро менен саягы,
Ажы менен Субаны,
Эки черик бу дагы.
Улуу атамдын тушунда,
Өөрчүп турган заманы.
Азыркы журттан башкача,
Ар шайманы жарагы.
Асылышкан душманы,
Алы жетпей жадады.
Жамы Эсенгул журтуна,
Тийген эмес залалы.
Даражаң артык көп журттан,
Жете албай жүргөн көп душман.
Таалайыңа жараша,
Тукумуң кызыл өрт чыккан.
Ташкенттен келген улуктан,
Жалгыз кирип кеп уккан.
Улуктар сөзүн сизге айтып,
Андан кийин эл уккан.
Тентек менен ууруну,
Журт ичинен бүткүздү.
Тору аргымак кайкы жал,
Мингениңе жарашкан,

Жалпы Эсенгул көп журтуң,
Бийлигиңе жарашкан.
Кылган иши сенче жок,
Көлдөгү бугу, саяктан.
Күнөкөрдү суранып,
Көп чыгарган набактан.
Карчыгадан куш кармап,
Салганыңа жарашкан.
Казактан барып кыз тандап,
Алганыңа жарашкан.
Быржыбалда¹ сыязда²,
Бийледин барып бу жактан.
Анжыянда топ болсо,
Акылын сизден сураган.
Бадыша менен байдалаш,
Калыс элең бадышам.
Калыстык сизден кеткен жок,
Бергениңде колко жок.
Сизге март мактанып жеткен жок.
Бадышам төрөм кемеңгер,
Кемеңгерден айрылып,
Каран калды сиздин эл.
Бадышам, аргымактын чаарындай,
Азган менен тозгонго,
Алматынын шаарындай.
Айласы кеткен тууганга,
Бадышам, Наменгендин шаарындай.
Бадышам көзү өткөн соң,
Наманган шаары жыйылар,
Сандаган калкың тыйылар.
Бадышам, байда кылган бакырга¹,
Айдыңың тийген жакырга.
Садага берген мискинге²,
Бадышамдын барында,
Адам тийбейт тизгинге.
Кашкарга бардың кан үчүн,
Калыйпа Султан³ пир үчүн.
Капырга салдат бербейм деп,
Калаасын чаптың дин үчүн.
Бээжинге бардың бек үчүн,
Калыйпа урум пир үчүн.
Оруска салдат бербейм деп,
Жарагың чаптың дин үчүн.
Айзасын алып эр да өткөн, I
Дин талашып капырдан,
Азирет, Аалы шер өткөн.
Пайгамбарга барабар,
Бадышам шейит дүйнөдөн.
Кылычын алып эр өткөн,
Дин талашып капырдан,
Мукамбет, Аалы шер да өткөн.

Байгамбарга чамалаш,
Шейит өттүң дүйнөдөн.
Байыркы Манас сен болдуң,
Басылбас жомок мен болдум.
Эрикпес жомок болгонум,
Артыңда өлбөй калганым,
Курусунчу жалганың.
Бозумуң таштан түлкү алган,
Боз үйүң борум жасалган.
Көл бугунун баарысы,
Бадышам сизден үлгү алган.
Боз үйүң көрүп бошоюн,
Акырет кеткен төрөмдүн,
Борумун айтып кошоюн.
Сарайың көрүп кошоюн,
Салтанаттуу төрөмдүн,
Санатын айтып кошоюн.
Жолго сарай салдырган,
Сарайы кооз болсун деп,
Тунуке айнек алдырган.
Бадышамдын ар борумун көргөндө,
Бөлкөвнүк⁴ төрө жактырган.
Бадышам, тууганга туйгун салдырган,
Туйгунунун тууруна,
Күмүштөн жагоо чаптырган.
Көл боорунда бугудан,
Бадышамды калаада үйөз⁵ жактырган.
Он арча элин сураган,
Учаскөбай төрө айткан,
Бадышамды бобуске⁶ менен чакырткан.
Бобускеси борумдуу,
Бадышамдын улукка жаккан жоругу,
Нарындагы төрөгө,
Айкалышып сөз айткан.
Жандыралы⁷ үйөзгө,
Бадышам, тартынбастан кеп айткан.
Төлөнбай эле тилмеси,
Кеңештеш эле үйөзүң,
Сизди кеңеш сөзгө алганда,
Артыңдагы көп элиң,
Билүүчү эле тийбесин.
Сиз улукка киргенде,
Көчөгө бугу толчу эле,
Баатыр айтсын сөзүн деп,
Сагалап карап турчу эле,
Баатыр айтсын кебин деп,
Кудайым шер жараткан өзүн деп,
Айнектей тунук сөзүң деп.
Капырдан тыкыр иш келсе,
Бугулардын жакшысы,
Бетине кармап барчу эле,

Сенин улукка жаккан сөзүң деп.
Улукка айткан сөзүңдү,
Ойлонсо бугу табалбайт,
Ойронум баатыр өзүңдү.
Үйөз менен айтышып,
Дин мусулман баласын,
Салдатка кантип берем деп,
Бербей чыктың тайышып.
Сиз өңдөнгөн шерлерди,
Кайгырса таппайт дубаның.
Бадышам бурак бир атын токуткан,
Өлсөм бир шейит болом деп,
Салабатты окуткан.
Чүйдүн башы Чоң Кемин,
Өмүрүм өтүп кеткиче,
Түгөнбөс менин бул кебим.
Шашпай жүрүп ит орус,
Жакшыдан алды көп кегин.
Жакшыдан кегин албаса,
Канат ажы, Дүр гана,
Черикчиден кармады,
Канаттардай асылды.
Анын да катын-балдары,
Бизге окшоп ыйлап куурады.
Сарбагыштан өлтүрдү,
Касымаалы, Калпаны,
Бу капыр какшатпады канчаны.
Борукчудан кармады,
Тезекбай менен Кооманды.
Бу капырдын сотунан,
Кайсы бир кыргыз соо калды.
Капырга казат аттанмак,
Пайгамбардан калган иш,
Жеке эле чунак биз эмес,
Бу капырдын тушунда,
Дубандын баары көргөн иш.
Опасыз дүйнө жалган деп,
Бадышам, чалыярдан калган деп,
Карабадың жалганга,
Кеп айтпадың калганга.
Асылдан керез сөз укпай,
Калкыңыз калды арманда.

III. ЫСАГАЛЫ

Насибин журтка жугузуп,
Ардактуу атам айтайын.
Азыраак элге угузуп,
Бир жашында атакем,
Билбедиң ата-энеңди.
Беш жашыңда бек элең,
Ата-энеңдин көркү элең.

Үч айылдын ичинде,
Асыранды эрке элең.
Алты жашка алыштың,
Сабак менен жарыштың.
Балдар менен өзүңдөй
Тай кунандай чабыштың.
Жети жашка жетпедиң,
Жеңи жыртык балага,
Киймиңди берип септедиң.
Конок келсе айылга,
Кызмат менен кетпедиң.
Сегизиңде окудуң,
Серпилип акыл токудуң.
Тогуз жашка келгенде,
Ойлонгонсуң чамаңды,
Билдиң жарык паанаңды,
Токтолтконсуң санааңды.
Оруктуктуу жакшыга,
Ойлонуп бердиң саламды.
Он жашыңда ойнодуң,
Он бир жашка келгенде,
Ок жыландай сойлодуң.
Он экиге келгенде,
Адам билген акылдын,
Бирин билбей койбодуң.
Он үчүңдө жат алдың,
Он төрт жашка чыгарда,
Ойлонуп туруп кат алдың.
Он беш жашка чыгарда,
Алматай ажы баласы,
Ысагаалы атандың.
Он алтыда жатыктың,
Он жетиге чыгарда,
Ордого кирип катыктың.
Он сегизге чыгарда,
Алматай ажы баласы,
Кичине баатыр атыктың.
Он тогузга түптөндүң,
Жыйырмага чыгарда,
Алда нече түрлөндүң.
Жыйырма бир жашыңда,
Бак дөөлөт конду башыңа.
Жыйырма экиге чыгарда,
Атаке, жыйын түштү кашыңа.
Жыйырма үчкө келгенде,
Өз боюңду күүлөдүң,
Кыдык турсун төмөнкү,
Саякты кошуп бийледиң.
Жыйырма төрткө келгенде,
Аттан чаптың күлүктү,
Кашымга салдың бүлүктү.

Туугандан бузуп алып,
Атаке, сала чыктың түйшүктү.
Жыйырма бешке толгондо,
Кеп талашкан киши жок,
Атаке, өз эркиңче болгонсуң.
Жыйырма алты жашыңда,
Тулпардан тандап ат миндиң,
Туйгундан тандап куш салдың,
Дубандан бузуп кыз алдың.
Туйгунду туурдан баккан жок,
Тулпар атты чапкан жок,
Акырында атаке,
Ушул бузуп алган жаккан жок.
Жыйырма жети жашыңда,
Олтурчу элең түрлөнүп,
Атка минип кырданып,
Жыйырма сегиз жашыңда,
Атаке, ой ойлонуп сурланып,
Жыйырма тогуз жашыңда,
Жарап кеттиң керекке,
Отуз жашка чыгарда,
Элге кирди береке.
Отузуңдан ашарда,
Акыл коштуң Тилекке.
Отуз эки жашыңда,
Ак калпактуу кыргыздан,
Акылың кыйын ашынды.
Адамды адам көрө албай,
Артыңдан бугу асылды.
Асылгандын баарысы,
Астыңдан чыкпай басылды.
Отуз үчкө келгенде,
Ойлонуп бактың кыдыкты.
Турабың көрбөй кыдыкты,
Атаке, душманга салдың бузукту.
Отуз төрткө чыкканда
Асылым атам ардагым,
Алыска кеткен арбагың,
Жарды менен жакырга,
Мусапыр менен бакырга,
Тийе жүргөн жардамың.
Алты дубан топ болсо,
Атаке, коргошундай салмагың.
Отуз бешке чыкканда,
Душман менен күүлөштүң,
Туйгундугуң артылып,
Чоңдор менен күүлөштүң.
Чоң айтканын койдуруп,
Өңкөй жашты чогултуп,
Үйөз¹ менен кармаштың.
Кайратыңа чыдабай,

Чоң билек менен кармаштың.
Отуз жети жашыңда,
Кырк жигит жыйдың кыңгырлап,
Кылыч белде зыңгырлап,
Кылымга жетип арбагың,
Кыдык, Желдең тындырып,
Бет алдыңда душманды,
Атакем, билегин кетти сындырып.
Отуз сегиз жашыңда,
Ок жыландай октолдуң,
Отуз тогуз жашыңда,
Орун басып толгондуң.
Ойронду бузган атаке,
Артыңда калган Чойтукеге,
Олутуң жаман жоктоттуң.
Кудай берген дөөлөтүң,
Кулжага кеткен сөөлөтүң.
Кыркка жаңы чыгарда,
Атаке, жеткен экен нөөбөтүң.
Теңириң берген дөөлөтүң,
Текеске кеткен сөөлөтүң,
Быйыл кыркка келгенде,
Атаке, бүткөн экен нөөбөтүң.
Буйрук мен бардың башында,
Биржыбалдай² калааңа.
Башынан ак кудайым,
Жазган экен балаага.
Атаке, үйдө курубай,
Акыры шейит болдуң талаага.
Бура тартып сүйлөшүп,
Биржыбалга барганда,
Бурулушта сөз болсо,
Бурчатпастан тапканда,
Бек алдынан келдим деп,
Муңайбай үйдө жатканда,
Топ салдат келип басканда,
Акылынан шашканда,
Бу кудайдын буйругу,
Атакем кетет эле качканда.
Тургузбай орус айдады,
Туйгур бир мыкты болсо да,
Атамдын эки көзү жайнады.
Бардаңке менен кылычка,
Атакем кантип тапсын айланы.
Ээрчип тиктеп артыңдан,
Катын менен баланын,
Аа, кокуй шору минтип кайнады.
Белгилүү аттын кашкасы,
Бек болот сырттын тасмасы.
Беренинен айрылып,
Чыкпайтко жандын башкасы.

Айдап барып камады,
Келсопкенин³ шаарына.
Акчаң болсо бергин деп,
Басып келди баарына.
Акылың болсо абайла,
Атаке сенин арманың,
Түгө[^]пөс бизди далайга.
Арасынан күн өттү,
Алдадан буйрук болгон соң,
Айдап мындан жөнөдү.
Келсопкеден чыкканда,
Жаман сөздү укканда,
Атамдын өңү бузулду,
Жаны жаман кысылды.
Төрткүл жакты карады,
Атакем канча ойлоду санааны.
Санаган менен канетет,
Келбей турган чаманы.
Каалгалуу чоң үйгө,
Кайрылып түшөр күн болбой,
Ага-ннисин көп ойлоп,
Кара жанын кыйнады.
Кайран Кыдык калдың деп,
Калы килем⁴ мис табак,
Көчсө көчүң шыңгырлуу.
Каран калган зор үйгө,
Кастап он күн жатпадым.
Абдылда менен Калыга,
Андагы тууган баарына,
Бир ооз кеңеш айтпадым.
Кербендей болгон чоң үйгө,
Келишип он күн жатпадым.
Кенен, Кыдык тууганга,
Кеңири бир ай батпадым.
Керим менен Мамбетке,
Эч болбосо дүнүйө,
Бир ооз кеңеш айтпадым.
Алыскы билген дайнымды,
Арманым көптүр айлымды,
Алыс жерден көрбөдүм,
Уялашым Кайбылда.
Көрбөй калдым арман көп,
Ыйманаалы, Урмамбет,
Жаздыкта жатсам арман жок,
Тил билбеген оруска,
Жасоо кылар дарман жок.
Жаркырап турган сүйөргө,
Эч болбосо шум жалган,
Үркүнбай балам калган жок,
Үйүмдө өлсөм арман жок.
Тил билбеген оруска,

Же мүдөө кылар дарман жок.
Үркөндө тууган сүйөргө,
Үркүнбайым калган жок.
Тургузбай орус айдады,
Жаман сөзүн аябай,
Армиялар шайлады.
Кекиликтен узатып,
Кечикпестен атамды,
Армиялар түзөттү,
Учуп кетчү немедей,
Чак эле түштө күзөттү.
Кекиликтен өткөндө,
Беш мөйнокко жеткенде,
Арстанбек шейит ыйлады,
Атымды мине келбей деп,
Ат жалынан өлбөй деп,
Кара жанын кыйнады.
Орус кылды өкүмдү,
Буларды бекер жыйдым деп,
Ичинде атам өкүндү.
Атам да сенден айрылдым,
Ушбу жерден кайрылдым.
Жабуу да жаман өкүрдү,
Жабуу менен Казакбай,
Баатырдын тирүү кезинде,
Белек менен Саякты,
Араладың казакты ай.
Топко келсе кеп тийбей,
Тойго келсе а* тийбей,
Жигиттер эми көрдүң азапты.
Бүркүт конор балдакка,
Ителги конор далбага,
Кастык кылган душмандар,
Учуларсың арбакка.
Кууп жетти буларды,
Куу жолтой Тамга калаага.
Ак балтасын колго алып,
Кылычтарын салынып,
Тамгалыктын орусу,
Көбөйө түштү жаңырып.
Чет жагынан Балтабай,
Өлтүрсөң бат өлтүр деп,
Тура калды чаңырып.
Баатыр турду камынып.
Өңгөсүнүн баарысы,
Үстү-үстүнө жыгылды,
Ажалы чукул келген соң,
Бардаңке менен кылычтын
Кантип тапсын айласын,
Оозунан чыгып кетти го,
Канттан ширин сөздөрү.

Карсылдап мылтык чыкканда,
Канетти экен өздөрү.
Кызыл канга буюду,
Өлгөнүнүн баарысын,
Тамга сүйөй жөлөдү.
Шейит болсо арбагың,
Атаке тийе жүрөр жардамың.
Эл уксун деп азыраак,
Билгенимче айтканым.
Өткөн ишке өкүнбө,
Бел байлагын калганың.
Бактылуу туулган адамзат,
Эки жайда болор шат.
Багы качса адамзат,
Бир тууганы болор жат.
Дүнүйө жалган аманат,
Арты болор саламат.
Арбактуу тууган адамдын,
Артында айтып кеп калат.
Ойлоп туруп сөз айтмак,
Акындарга бир адат.
Өтүп кеткен элдерди,
Айткан менен ким табат?
Кадыр алда бар болгону ай,
Минтип башка салганы ай.
Кайгыга салган адамдын,
Башынан кетпейт арманы ай.
Кудай кылса бенделик,
Көтөрөт адам сенделип.
Колуңдан туйгун учкан соң,
Кадырың сурайт ким келип?
Пайгамбарлар баары өттү,
Батма, Зуура жар өттү.
Омор, Осмон дагы өттү,
Акеше, Сааба шер өттү.
Азыркысын байкасам,
Баатыр атам эми өттү.
Ыйса менен Арстанбек,
Ырыстуу бай Чыныбек,
Ошол өткөн шейиттер,
Баары бирдей асыл так.
Баарын болжоп карасак,
Баатыр атам кара көк.
Илебай атам кары эле,
Балтабайдын арбагы,
Бир бугуча бар эле.
Жүк көтөрсө ообаган,
Баатыр атам нар⁵ эле.
Илебай атам бек эле,
Балтабай кара көк эле.
Жүк көтөрсө ообаган,

Баатыр атам лөк⁶ эле.
Кабыл менен Сооронбай,
Үкөз молдо атанып,
Калкыңдан сүрдүң дооранды,
Ушу барган шейиттер,
Бир да бирөөң кайтпадың,
Калганың минтип сооронду,
Сооронбай менен Кабылды,
Бул өңдөнгөн асылдар,
Бизге кайдан табылды.
Бир да бирөөң соо кайтпай,
Калганың жаман соолуду,
Калгандарың какшады,
Кайгы-муңун ачпады.
Ошол экен алданын,
Тагдырда шейит жазганы.
Белек, саяк ичинде,
Сүйлөөчү элең какшанып,
Эми аз жыл жүргөндө,
Бугу менен сарбагыш,
Калат элең башкарып.
Сөзүң катка жазылды,
Арбактуу тууган атамды,
Айтпасам ичим ачынды.
Азганакай кыдыкка,
Агыны катуу дайрадан,
Агызбай чыкчу кеме элең,
Асылган менен атама,
Кайсы кыдык тең эле?
Силер түгүл төмөнкү,
Алагөз менен кабаны,
Кошо бийлеп турчу эле.
Кеңдигине караса,
Тескейдин Ысык-Көлүндөй.
Каарланган кишиге,
Какшаалдын кыян селиндей.
Кайыр кылган кишиге,
Суусамырдын желиндей.
Ысыктыгын карасаң,
Кербаланын чөлүндөй.
Баатыр атам барында,
Ушу турган бугулар,
Бадышадай көрчү эле,
Эмине айтса атамдын,
Өкүмүнө көнчү эле.
Кайран атам барында,
Калайык бугу көп журту,
Канга ылайык көрчү эле.
Абдылда менен Маанаңыз,
Абыдан жатып кабышты.
Атама жакын улуктар,

Кабыргасы кайышты.
Канетсин Курман балдары,
Абыдан жатып кайышты.
Үй үстүнө жоо келсе,
Качпай туруп сайышты.
Кушуң алды өрдөктү,
Жасаган алды көрмөктү.
Туйгунуң алды өрдөктү,
Тушунда ишти көрмөктү.
Тургузбай кудай жасады,
Туулгандан соң өлмөктү.
Кара чаар жолборсум,
Кайберен эле жолдошуң.
Бир көрө албай айрылдык,
Кастык кылган оңбосун.
Кызыл чаар жолборсум,
Кырк чилтен сенин жолдошуң.
Бир көрө албай айрылдык,
Капыр орус оңбосун.
Төрткүлдө жолдо бейитиң,
Түк болбосун кейишиң.
Жакшы жайга жөнөлдүң,
Атаке, куттуу болсун шейитиң.
Курман чалган аркы атаң,
Солтоной, Канай берки атаң,
Алматай ажы өз атаң.
Ак калпактуу кыргыздан,
Чыгар бекен сиздей жан.
Алматай ажы, Сагымбай,
Атаң менен бабаңдан,
Айырган кудай багыңды.
Алтын чындыр саатты,
Омууроого тагыңды,
Алты дубан топ болсо,
Атаке, ким сындырган шагыңды.
Айткан сөзүн жараттың,
Алакөз менен Кабанын,
Атаке ак ордодон тараттың.
Артыңда калган бүлөңдү,
Айлыңдын көзүн караттың.
Алтын жака, мис табак,
Адам өтпөс көчөңдөн.
Арманың Кыдык унутпас,
Акыл айткан сөзүңдөн.
Бөлөкчө айтып кантейин,
Бөрк ал десе баш кескен,
Сенин жигиттериң айтайын.
Шыгай менен Медетти,
Артыңан киши өлөбү,
Булар да айласыздан күн этти.
Шыгай, Медет эгизди,

Баатырдын тирүү кезинде,
Телегейи тегизде,
Уйдун этин жебеген,
Кудай кылса чара жок,
Улактын этин жегизди.
Азыраак Шыгай эр эле,
Минген аты кер эле.
Ырас ачуу келгенде,
Кара кулак шер эле.
Өзүнчө Шыгай эр эле,
Азыраак ичи тар эле.
Шол тарлыгы болбосо,
Күлчородой бар эле.
Баштагыдай чаппады,
Баарынан дагы жабуусу,
Атакем көзү өткөн соң,
Тулдун түбүн сактады.
Атакем айткандын сөзүн билгизди,
Ат-чапанга карабай,
Атакем далайга пайда тийгизди.
Аз ишине жарар деп,
Муратаалы акунга,
Аргымакты мингизди.
Аргымак миндиң өбөккө,
Өкүмдүгүң кармаса,
Атаке, атыңды бердик бөлөккө.
Азыраак айтып токтодум,
Ордуңду жаман жоктодум.
Тие жүрсүн арбагың,
Артыңда жалгыз тукумуң.

I. ЧЫНЫБАЙ

Кан атам, адырда жатат көп кийик,
Ак бараң жетпей бөлүнбөйт.
Алты сан журтуң баш кошсо,
Аңтара добул байланып,
Айнектей көзү жалтылдап,
Асылым атам көрүнбөйт.
Күдүрдө жатат көп кийик,
Көк бараң жетпей бөлүнбөйт.
Күлдү журтуң баш кошсо,
Күмүштөй көзүң жалтылдап,
Көмкөрө добул байланып,
Күлүстөн атам көрүнбөйт.
Адырдан аркар чурады,
Аңдыган мерген тоспойбу,
Койчу, кокуй эжеке,
Ак сарай үйдөн чуу чыгат,
Асыл атам өлгөн бейм,
Күдүрдөн аркар чурады,
Көздөгөн мерген тоспойбу,

Койчу, кокуй эжеке,
Көк сарай үйдөн чуу чыгат,
Көк сарай үйдөн чуу чыкса,
Күлүстөн атам өлгөн бейм.
Ай чалбас кызыл белестен,
Ак жолборс качты тосолук,
Койчу-койчу эжеке,
Ак жолборстой чамынып,
Акшумкардай кагынып,
Кан атам а дүйнө кетти кошолук.
Ай чалбас кызыл белестен,
Көк жолборс качты тосолук.
Койчу-койчу эжеке,
Көк жолборстой чамынып,
Көк шумкардай кагынып,
Кан атам кыямат кетти кошолук.
Алтын така боз атка
Жабдыктап туруп тартайын,
Койчу-койчу эжеке,
А дүйнө кеткен атамды,
Айланып кошуп айтайын.
Ак күрөөкө сооттой,
Оодарылып шаркылдап,
Ордолуу журттан ажырап,
Кан атам а дүйнө кетти жаркылдап.
Аңыз кылып алмакка,
Аваз кылып көрмөккө,
Кан атам Алайдан коен издеткен,
Койчу-койчу эжеке,
Акимдиги тутканда,
Акжар кенде сыязда¹,
Жантайдын уулу Шабданды,
Кан атам ак буурадай тиздеткен.
Келеринде эр Шабдан,
Кер жорго минип калкылдап,
Кемер кур белде жаркылдап.
Кетеринде эр Шабдан,
Кер байтал минип салпылдап,
Кепичи бутта шалпылдап,
Шабдандын айнектей көзү жалтылдап.
Кыргыздан чыккан бууданым,
Кан атам бууданга чалыш тууганым,
Койчу-койчу эжеке,
Ким көтөрбөйт өлүмдү,
Жараткан алда кылганын,
Карасы кетпей каламдын,
Кайран атам өлбөй кал,
Калдары элең адамдын.
Сыясы кетпей каламдын,
Койчу-койчу эжеке,
Сыпайы адам өлбөй кал,

Сырттаны элең адамдын.
Асмандан алып жем жеген,
Ала моюн туйгунум.
Койчу-койчу эжеке,
Капаста туруп сайраган,
Кара жаак булбулум.
Добогер² келсе доо бербей,
Эки шайлоо бир келсе,
Жатар элең кан атам.
Койчу-койчу эжеке,
Эрикпестен көп малды,
Чачар эле кан атам.
Эл жыйылып баруучу,
Базар элең кан атам.
Үй тиреген сыр найза,
Добул тээп сындырды.
Тийген добул кудайдан,
Койчу-койчу эжеке,
Тиктеп ажал келгенде,
Ким калыптыр мындайдан.
Жантайдын Шабдан дегени,
Сарбагыштын төрөсү,
Байтик, Байсал дегени,
Алманын бышкан мөмөсү.
Койчу-койчу эжеке,
Тынаалынын Чолпонкул,
Айбалканын чегеси.
Он эки болуш бугудан,
Ойлончу бир кан атам теги өзү.
Эр Эсенкул эр өткөн,
Эр Жанкарач дагы өткөн.
Артынан калбай Эшкожо,
Канай деген дагы өткөн.
Чоң Ормон канга ким жеткен,
Үч миң сексен жашаган,
Улукман аким кары өткөн.
Темир калаа коргондун,
Кулпун жулуп алганы.
Кудаанын шери балбаны,
Төрт чалыяр бирөөбү,
Пайгамбардын күйөөбү,
Аалыны алган дүйнө ушул.
Кан атам күлүгүнө жем берген,
Койчу-койчу эжеке,
Күңгөйгө тийген ким экен?
Кан атама күбүрнатор чен берген.
Кан атам аргымакка жем берген,
Койчу-койчу эжеке,
Аргымакка жем бербей,
Агытып койгон ким экен,
Кан атама ак падыша чен берген.

II. ЧЫНЫБАЙ

Бал челекте курт калды,
Баки жогу журт калды.
Айдама кырчын тал калды,
Айран менен бал калды.
Терегиң менен тал калды,
Челегиң менен бал калды.
Куланың менен сан калды,
Туйгунуң менен каз калды.
Каз багуучу Бокош менен таз калды.
Ирбиттен алдың коенду,
Издесе бугу табалбайт,
Эми сиздей оенду.
Кашкардан алып бактырдың,
Кара кашка коенду,
Кайдан табат көп бугу,
Бадышам сиздей оенду.
Ак бадыша жиберген,
Алтындуу боо чен калды.
Ала электен не калды?
Апторой¹ саяк эл калды,
Бадышам, артыңда бейбак мен калды.
Күбүрнатур жиберген,
Күмүштүү боо чен калды.
Күрдөөлүү бугу эл калды,
Күйүтүң тартып мен калды.
Аккуунун башы тараша,
Асылым Чыныбай өлдү бадыша.
Эми Чыныбай өлсө кантейин,
Артынан Жоламан болор бадыша.
Кара черүү кас болгон,
Бадышам көзү өткөн соң,
Паанайы журттан бас болгон.
Балакетти баштаган,
Жогорку кызыл кыя сагасы,
Бадышам көзү өткөн соң,
Кандыбы экен үч урук иттин табасы.
Ашыктан атың калаалап,
Бадышам Ысык-Көлдү кылаалап,
Өрдөктү коюп казды аттың,
Өчүкүшкөн душманың,
Кайратың менен бастаттың.
Сарбагыштан калталап,
Жечү элең жемиңди.
Көп бугуну калкалап,
Жатуучу элең арстаным,
Ак үйүңдө чалкалап.
Айланайын аргымак,
Ак кагаз тумар тактырган.
Ак абайы² жаптырган.
Куйрукка үкү тактырган,

Кулпулуу үйгө бактырган.
Арпа жемиң илейин,
Асылдыгың билейин.
Төрүмдүн артын жөлөгөн,
Кең насия кылган миң теңге,
Чыгып келип төлөгөн.
Арпа аттын жеми экен,
Аргымак чыгып келгени,
Асылымдын деми экен.

III. ЧЫНЫБАЙДЫН КИЧИ АЯЛЫ АЙЧОЛПОНДУН КОШОГУ

Байыркы заман айынан,
Бадыша журттун айынан,
Бала төрө Чыныбай,
Суурулуп чыккан табынан.
Он экиде туурулуп,
Омбуга бардың оролуп,
Ак канга барып чоң болуп,
Ага ишиң оң болуп.
Туурга кондуң чоң болуп,
Тууганыңа оң болуп.
Атилет такта тонуңа,
Адам жетпей жолуңа.
Кинегең алып колуңа,
Киши жетпей жолуңа.
Шумкарды бактың уялап,
Душмандан тыкыс сөз келсе,
Сүрүүчү элең кыялап.
Тулпарды бактың түлөтүп,
Душмандын кунун үрөтүп.
Кызыл ооз Балтабай,
Кунан кылып сүйрөтүп,
Укпаганын уктуруп,
Уландарга жыктырып,
Баткакка басып балкыттың,
Балтабай минтип жалкыттың.
Ороз молдо, Талыптар,
Оңбой калган Маликтер,
Кайым сөзүң жат алып,
Карап туруп ат алып,
Астыңдан өтпөй кулдуктап,
Аркаңдан калбай куйруктап,
Бадышам эмне десең буйруктап.
Өзүңдүн көзүң өткөн соң,
Кулунчак жүргөн нас болуп,
Сарыбай жүргөн мас болуп.
Кызыл ооз Балтабай,
Колтукташып кас болуп.
Астыдан арбак бар болсо,
Үстүдөн кудай жар болсо,

Балдарыңдан жол кетпес,
Бу жоругун койбосо,
Акыретке барганда,
Бадышам, жакасынан кол кетпес.
Улууну бактың агалап,
Сизди уруулу журтуң сагалап.
Кичүүнү бактың инилеп,
Кишинин баары күнүлөп.
Бакачынын баарысы,
Малын ташып үйөлөп,
Сарбагыш, саяк жакшысы,
Туруучу эле күйөөлөп.
Бадышам, келишимдүү өзүңдү,
Келиштирип ким айтат,
Кебиң менен сөзүңдү.
Жараат алды өзүңдү,
Жараштырып ким айтат,
Жакшыга барган сөзүңдү.
Кара көчтөн бөркүңдү,
Кандай айтсам эп келет,
Кара бойдо көркүңдү.
Туугандын турат жүрөгү,
Душманга өткөн билеги.
Канды душман табасы,
Кайран журттун абасы.
Жигитти бактың кастарлап,
Сарбагыш, саяк манабы,
Туруучу эле жезделеп.
Алтын соккон аягың,
Айтпасын кантип саягың.
Күмүштөн соккон аягың,
Күйбөсүн кантип саягың.
Аргымак берип мени алдың,
Нарындагы саяктан,
Азабым тартсын деп алдың,
Армандуу кылып неге алдың?
Күлүктү берип мени алдың,
Күңгөйдөгү саяктан,
Күйүтүм тартсын деп алдың,
Күйгүзө туруп неге алдың?
Эжекемден бир туяк,
Мен карабет Айчолпон,
Асылкандай кыз чунак.
Орустан келген он ийне,
Саптасам кыяк болобу?
Өзүңдөн калган жалгыз кыз,
Сактасам туяк болобу?
Адырга чыгат тармал чөп,
Асылдан мерсент көрбөгөн,
Айчолпон менде арман көп.
Белеске чыгат тармал чөп,

Беренден мерсент көрбөгөн,
Мен бейбакта арман көп.
Камчыңа калай жүргүздүң,
Карагың мерсент жогунан,
Айчолпонду күйгүздүң.
Бадышам, акырет кеттиң келгиң жок,
Дүнүйө ай, ак сарай калды белгиң жок.
Бадышам, күлүстөн кеттиң келгиң жок,
Дүнүйө ай, көп малың калды белгиң жок.
Кылдан болду кыягым,
Кыздан болду туягым.
Бадышам, артыңды кудай оңдосун,
Өлбөй адам калат,
Ыйманың болсун жолдошуң.
Келиндердин белине,
Керене жоолук бурчатпай,
Эркектердин белине,
Кемер кур, чылбыр курчатпай,
Өзү отурган боз үйдүн,
Курчоо боосун чечтирип,
Чече албаган түйүндү,
Бычак менен кестирип,
Май курут менен кошкон май,
Чоң чарага эздирип,
Таңында тарткан толгоонун,
Эртеси кайра кеч кирип,
Улам кымызды коет жаңыртып,
Кетпесин деп эскирип,
Кээде коет үшкүрүп,
Кара булут чагылган,
Кайра-кайра тарсылдайт,
Көзгө илешпей күркүрөп,
Чагылган оту жаркылдайт.
Нөшөрлөп күн ачылбайт,
Үйлөрдө түндүк тартылбайт.
Жигиттер балта көтөрсө,
Арча дөңгөч карсылдайт.
Эми маалына жетти толгоосу,
Жалгыз жеңе жолдошу,
Ошондо кайрадан күн күркүрөп,
Бүтүн дене зиркиреп,
Добул менен бороондон,
Бүтүн боз үй силкинет.
Таң агарып атарда,
Тараза жылдыз батарда,
Баатыр Чоккой ошондо,
Жерге түштү бакырып,
Дал ошондо апакем,
Асманда айды карады,
Өз көзүнө көрүндү,
Алмамбеттин карааны.

Чокой жерге түшкөндө,
Асманда булут тарады,
Билектерин карасаң,
Ак жолборстой барааны.
Ошондо туш-тушка кетип сүйүнчү,
Душман болду күйүнчү.
Айылга кетип сүйүнчү,
Ач көздөр болду күйүнчү.
Ал кезде күйүшөр тууган аз болуп,
Аталаш тууган кас болуп,
Анысы аз келгенсип,
Элчи агабыз мас болуп,
Чабаганын берсин деп,
Алдыма түшүп келсин деп,
Чабаганды бербесе,
Чабышты менден көрсүн деп,
Он эки жетим иниси,
Он эки жерде өлсүн деп,
Күнү-түнү күрсүлдөп,
Эт жүрөгү түрсүлдөп,
Мендей Элчи баатырдын,
Жөнү-жайын билсин деп,
Элчи тууган бакырды.
Ормош менен Түлөмат,
Ортого алып чакырды.
Болбосо бизден кетсин деп,
Туугандын аты өчсүн деп,
Кайда кетсе баары бир,
Бир түн өтпөй көчсүн деп,
Айылдын четин жапырды,
Чоң атам менен чоң апам,
Ошондо тапты акылды.
Чабышпай да тартышпай,
Жаман ооз сөз айтышпай,
Орунсуз жерден мушташып,
Ооз-мурундан кан чыкпай,
Сый гана көчүп кетели,
Кетпегенде нетели.
Аксыдагы таяке,
Ат суутуп жетели.
Деп ошентип чоң ата,
Элден алып бир бата,
Кордугуна чыдабай,
Жалаң найза Элчинин,
Зордугуна чыдабай,
Жыйырма эки баланын
Арбыганча кадамы,
Жерин таап багалы.
Бардыгы аман жетилсе,
Бир кандырар табаны.
Таякенин айлына,

Жээрдени чабалы.
Анча-мынча мал жыйып,
Баарын тегиз үйлөнтүп,
Ак бороондой күүлөнтүп,
Келин-кыздын баарысын,
Келгин куштай түрлөнтүп,
Кайра көчүп келербиз,
Жакшы сөзгө конорбуз,
Аталаш тууган акмактын,
Жазасын колго берербиз.
Жетим жүргөн жетилет,
Бүтүн жүргөн кетилет,
Бузуктан чыккан өртүңдү,
Кудай өзү өчүрөт.
Балдардын башын калкалап,
Атакемди аркалап,
Аксыга барып конгонбуз,
Андан да аман келгенбиз,
Жалаң найза Элчинин,
Жазасын колго бергенбиз.
Дал ошол Аксы жакта жүргөндө,
Туугандан жадап күйгөндө,
Жылкыдан кезек кайтарып,
Укурук учун майтарып,
Атакемдин ошондо,
Баатырлыгын айталык.
Кезеги бүтүп жылкыдан,
Кирпиги катып уйкудан,
Айдап келип жылкыны,
Желеге кулун байлатып,
Элдин көөнүн жайлатып,
Эс алайын эми деп,
Эс алчу убак келди деп,
Көлөкөлүү кара таш,
Асты жагы ара таш,
Ара таш өтүп барды эми,
Кара ташта көлөкө,
Айкара төшөк салды эми,
Эки колду башка алып,
Чалкалай жатып калды эми.
Коңурукту кош тартып,
Оозду ачып салды эми.
Дал ошондо бир жылан,
Кара чаар уу жылан,
Төшүнөн сойлоп келгени,
Дал ошондо Чокоюң,
Үйдөй таштай ополуң,
Жыландын жөнүн сезгени,
Дал азууга жетсин деп,
Кашка тиштен өтсүн деп,
Таңдайга жакын келгенде,

Кайраттуу азуу карс этти,
Жыландын башы барс этти.
Алты саат мас болуп,
Айыгып кеткен атакем,
Муздак сууга көп жатып,
Кайыгып кеткен атакем.
Мындай иштин болоору,
Кирген эмес түшүнө,
Уулуу жылан жуттум деп,
Жан атам, айткан эмес кишиге.
Бөкөн менен Кулмамат,
Атакемдин иниси.
Атакем мурун минбесе,
Атка минчү кимиси?
Тукал менен Бүргөнү,
Тубаса боор дос кылган,
Бул үчөө бир барса,
Түмөн колду жок кылган.
Элди жыйнап Таласка,
Жеринин көөнүн ток кылган.
Кечээ Кененсары, Ноорузбай,
Келбети зор доңуздай,
Кыргызды бүтүн кыларда,
Кыямат жолго бурарда,
Кан Ормон келип чакырган,
Ошондо казактын колун жапырган.
Мейнетиң бар Чоккой деп,
Ала барган көлүнө,
Отургузган төрүнө.
Балбай жээн ал жерден,
Алып кеткен элине,
Эки сыйлап тагасын,
Баатыр чыккан бабасын,
Кайра келген жан атам,
Сагынганда Таласын.
Жан атамдын шердиги,
Экинчи кылган эрдиги.
Бүргө, Чоккой, Тукалдар,
Акыл кылып алыптыр,
Солтону бөлүп койгун деп,
Айкырыкты салыптыр.
Сарбагыштын айылын,
Бир четинен чабыптыр.
Дал ошентип баатырлар,
Сарбагыштан солтону,
Ажыратып алыптыр.
Аман-эсен тынышып,
Кайра жолго салыптыр.
Үчүнчү кылган эрдиги,
Ишене берсин эндиги.
Мыкынын кара сормо суу,

Ормо камыш тормо суу,
Жүктүү кетти нарым деп,
Катын-бала ызы-чуу.
Он атка байлап тарта албай,
Же жүгүн бөлүп арталбай,
Бушмана болуп турганда,
Он арканды бергин деп,
Чокой колун сунганда,
Ээрлердин кашынан,
Он арканды чыгартып,
Баарын бирге түйдүрдү,
Каамыт кылып мойнуна,
Калың кийиз кийдирди.
Моюнга салып сүйрөдү,
Моокуму канып күлдү эми.
Балбандыгын Чокойдун,
Көчкөнбай казак билди эми.
Үстүнө чапан кийгизди,
Астына тулпар мингизди.
Мына ошентип жан атам,
Баатырлыгын билгизди.
Эми, төртүнчү кылган эрдиги,
Төрө атамдын шердиги,
Ушундай адам болгон деп,
Айтып жүрсүн эмдиги.
Чүй бою суулуу камышта,
Баатырдын даңкы алыста.
Ошондо баатыр атанат,
Жарап берсе намыска.
Бойлото келип конушту,
Жолоочулар бул жерде,
Жакшы эле курсант болушту.
Кубалап кармап алышкан,
Бир бөкөндү союшту.
Эл-журтунун иши үчүн,
Кам көрүшүп күз үчүн,
Жайыт издеп элине,
Кыштай турган жерине,
Чокой, Бөкөн, Бүргөлөр,
Ашуунун чыгып белине.
Эки жакты карашып,
Мына эми келишти,
Жата турган жерине.
Быйыл кыш жакшы болот деп,
Кызыгышып чөбүнө,
Эми көрпөчөнү салынып,
Айкара чапан жамынып,
Алп уйкуну салды эми.
Кушпоолонбой Чокойдун,
Сур куласы калды эми.
Суусаганда Суркула,

Машойтту көздөй барды эми.
Суу ичип жатып Суркула,
Жырткычтын жытын алганы.
Жылт берип кайра тартарда,
Жолборс серпип калганы,
Атасынан үйрөнүп,
Бала жолборс чалганы.
Кош аяктап анысын,
Коргоолдой тээп салганы.
Күчүгүнөн ажырап,
Ачуусу келип чоң жолборс,
Атырылып алганы,
Суркула бели үзүлүп,
Суналып жатып калганы.
Алп уйку бүтүп таң атат,
Агарып асман шаң ачат.
Аттарды Бокон караса,
Суу боюнда айыл жок,
Суркуладан дайын жок.
Бүргө, Бокон токунду,
Салмак болду кокуйду.
Экөөсү эки бөлүнүп,
Издеп алып жөнөдү.
Эр Чокойдун эрдигин,
Эми мына көрөлү.
Алар издеп кеткен соң,
Көп убакыт өткөн соң,
Жөөлөй басып акырын,
Дал булакка жеткен соң,
Аттын көрдү издерин,
Тулпардын сынган тиштерин,
Аң-таң калып карады,
Алаамат ойду самады.
Мындай басып караса,
Жолборстун жатат өлүгү,
Мына эмесе тамаша,
Жолборс эмес күчүгү.
Чоң жолборс эмес кичиги,
Энди бирөө болгондо,
Баланын болмок ичиги.
Деп ойлонуп акырын,
Бөк токтотуп акылын,
Жан жагын байкап караса,
Эми болду тамаша.
Сүйрөндүсү куланын,
Эми гана көрүндү,
Эңгиреп көңүл бөлүндү.
Кайран кулам бул жерден,
Тапкан экен өлүмдү.
Ушул турган көрүнүш,
Түшүмбү же өңүмбү,

Деп акырын тыңшаса,
Кышылдаган үн чыгат,
Канчык жолборс, дөбөтү,
Суркуланы жеп жатат,
Кабат жолборс туш келди,
Кандай кылып үн катат.
Дабыш алып ал экөө,
Капысынан кол салат.
Дал ошондо Чокоюң,
Үйдөй таштай ополуң,
Экөөн эки кол менен,
Көтөрүп туруп калганы,
Жаны чыгып бүткөн соң,
Жолго ыргытып салганы.
Эми жан атам Чокой баатырдын,
Бешинчи кылган эрдиги,
Бел байлаган шердиги.
Бүргө, Чокой биригип,
Эл жыйнаган Таласка.
Колдой көр деп арбагы,
Таасим кылган Манаска.
Маани берип барчу эмес,
Анча-мынча талашка.
Акылы терең кемеңгер,
Айткан сөзү бир башка.
Улууну сыйлап үйрөнгөн,
Толгондон тартып он жашка.
Анча-мынча адамдан,
Ойлогон ою бир башка.
«Жалгыз бука уй болбойт,
Жалгыз уук үй болбойт,
Жалгыз баатыр эр болбойт,
Ууру баатыр шер болбойт,
Эл бакпаган баатырды,
Эр деп аны атаба.
Керт башы үчүн жоо чапса,
Шер деп аны атаба»
Деп айтуучу атабыз
Эл чогула келгенде,
Кеп айтуучу атабыз.
Ошондо чоң Эсенгул кек кылып,
Узун өзөк көп кылып,
Жыйырма баатыр чогултуп,
Убаданы бек кылып,
Тукал, Бүргө жок экен,
Силерге ачык жол экен,
Бокону ооруп үйдө экен,
Кулмамат болсо Чүйдө экен.
Жалгыз Чокой не кылмак,
Жалгызга кимдер ээ кылмак,
Чокой, Бүргө, Тукалдын,

Айлынан жылкы калбасын.
Бүт калтырбай айдап кел,
Чокоюн кошуп байлап кел,
Деп жиберет Таласка.
Жыйырмаң тең балбан деп,
Бек жиберет Таласка.
Азын-көбүн жол жүрүп,
Түн ичинде мол жүрүп,
Жыйырмасы Таластан
Жылкыны айдап жөнөдү.
Баатырлыгын Чокойдун,
Дагы бир жолу көрөлү.
Көк кыяны ашарда,
Агарып таң атарда,
Артынан Чокой жеткени,
Жыйырмасын ар жерге,
Соройто чаап өткөнү.
Жан соогалап ыйлашып,
Карандай жашын төккөнү,
Жыйырмасынын ичинен,
Экөөсү өлүп калганы.
Анда Чокой муну айтат.
Аман-эсен калганың,
Айлыңа жөө кайтып бар,
Экөөнү ташка корумдап,
Өлгөндүгүн айтып бар.
Бир баатырдан кордукту,
Көргөндүгүң айтып бар.
Алда кандай болот деп,
Айылдын баары топтошкон.
Кун бергин деп Эсенгул,
Канча жолу соттошкон.
Уурууга кун жок деп Чокой,
Жети атасын жоктоткон.
Экинчи жолу кан атам,
Сарбагыш жолун токтоткон.
Атакемдин дал эми,
Алтынчы кылган эрдиги,
Атпай журтка белгилүү,
Атактуу баатыр шердиги.
Алыска кетип калыпмын,
Аялдын болбой теңдиги.
Айкөлдөй эле бар экен,
Атакемдин кеңдиги.
Бир күнү Бүргө, Чокоюң,
Аска зоодой ополуң.
Боконду алып жанына,
Болор кездин маалына,
Жолборстор тууп бүттү деп,
Түлөп жүнү түштү деп,
Атка камчы салмакчы,

Суркуланын нак кунун,
Жолборстордон алмакчы.
Ошондо жоболоң туман козголуп,
Тополоңу тоз болуп,
Ай караңгы түн болуп,
Күндүзү туман күн болуп,
Камыштуу жерге жетти эми,
Ара жолдо бир конуп,
Ошондо жан атамдын эрдиги,
Алтынчы кылган шердиги.
Аттарды берип жиберип,
Чоккой турат түнөрүп.
Дал ошондо шашкалак,
Бокон чыгат шашмалап,
Буура жалдуу каманды,
Кууп алган сабалап,
Тиштери кылыч мизиндей,
Туягы буура изиндей,
Балалык кылып эр Бокон,
Кууп жүрөт түшүнбөй.
Жалгыз аяк жол менен,
Ат өтпөгөн төр менен,
Каман салып жөнөдү.
Жан атамдын эрдигин,
Эми дагы көрөлү.
Тумшугун шилтеп ийерде,
Карынга тиши кирерде,
Каран калган Чокоюң,
Үйдөй таштай ополуң,
Эки азуудан алганы,
Типтик өйдө көтөрүп,
Ташка чаап салганы.
Эки азуусу Чокойдун,
Өз колунда калганы.
Мындай, мындай иштерге,
Ар кимдин келбейт дарманы.
Айланайын калайык,
Сөзүмдүн барбы жалганы?
Айдан айдан ай өтөр,
Аралап жүрүп жыл өтөр,
Билинбей жүрүп күн өтөр,
Караңгы жарык түн өтөр.
Бүргө аке бийлик сизге өтөр.
Досуңдун туусун кайрыба,
Достукту бизден айрыба.
Эми Чыныке, Бүргө бир болор,
Чындап чыккан ким болор,
Чыныке, Бүргө бир болсо,
Чыр чыгарып тим болор.

I. БАЛБАК

Боз ала туйгун болпонум,
Боз карчыга чолпонум.
Ботодой кылып боздотуп,
Акырет кеттиң султаным.
Адамдан башка тунугум,
Ашкере тулпар дулдулум.
Алтымыштан ашканда,
Атаңа салдың азапты,
Асылым менин кулунум.
Кайгыңды тартып карганда,
Тулку боюм тунугум,
Тул казанат кулунум,
Турбай жатып курудум.
Чырпыгың алтын чынарым,
Чыныгы шуңкар тынарым.
Чын дүйнө кеттиң арманда,
Кулунум, Балбак чынарым!

II. БАЛА БАЛБАК

Бала болуш атанган,
Падышадан кат алган.
Закон окуп орустан,
Көкүрөккө жат алган.
Өлөт деген ойдо жок,
Тапанча, мылтык бойдо жок.
Орус мылтык барданке,
Бул дүнүйө курусун,
Жалган экен арденке.
Ушул Бишкек дубандан,
Жактырчы белең Балбакты.
Жаш күнүндө жайладың,
Акыры жетер убалы.
Тар көзөнөк кереге,
Керегеңдин баш сайын,
Сыр көпүйө кинеге.
Энди Балбак өлбөсө,
Кыйкырбайт беле Байтерек.
Байтеректин калың малы дүң болду,
Кайгы салып тим болду.
Балбактын курчтугу албарстай,
Кызыл чаар жолборстой.
Баатыр Шамен суланды,
Малың жеди туланды.
Илгертен бери алышман,
Мал жагынан даанышман.
Түрлүү-түрлүү албарлар,
Жүккө жыйган чыгдандар,
Балбактан калың пул калды,

Катындары тул калды.
Куттук Сейит балдары,
Баарын бир боор дейт экен,
Өлүмгө башы шейит кан,
Кудайдын урган эли экен.
Байтелинин балдары,
Борошонун салдары.
Ичинде жүрүп өлтүрткөн,
Малабектин салбары.
Кер жорго минип жол жүрдүң,
Керимсалдей эр Балбак,
Кериле жатып жай болду.
Сур жорго минип жол жүрдүң,
Сурайылдай эр Балбак
Сурнай тарттың жол жүрдүң,
Сурнай сынып ай болду,
Сурайылдай эр Балбак,
Кең Кочкорго жай болду.
Сурнай оозу бакылдайт,
Сымбатын көргөн какылдайт.
Керней оозу бапылдайт,
Келбетин көргөн какылдайт.
Кара жорго күлүгүң,
Жерге тиет куйругу,
Казактан келет деп жүрсөм,
Туугандан беле буйругу.
Кызыл жорго күлүгүң,
Жерге тиет куйругу.
Кытайдан келет деп жүрсөм,
Туугандан беле буйругу.
Безбелдек мойнун бүктөгөн,
Кайран Балбак тулпарым.
Тушума байлап туйлабай,
Чоң аталап ыйлабай,
Арбагым минтип сыйлабай,
Жанымды жаман кыстаттың,
Карыганда атаңды,
Жаш ботом деп сыздаттың.
Аялы:
Тулу экен карысы,
Тулпар экен баласы.
Асыл экен задысы,
Арстан экен атаке,
Өткөндөрдүн баарысы.
Алгандын түбүн казам деп,
Асылым аттанып чыккан үйүнөн.
Бул издетип жиберип,
Атакең айрылган чолпон уулунан.
Жаш төрөм жаш экенден тиледиң,
Жаныңа өлүм шейитти,
Өз өмүрүң тилебей,

Күн мурунтан жасадың,
Чоң атаңа бейитти.
Аныңды эгем кош көрбөй,
Атаңа салган бейитке,
Өзүңдү коюп киргизип,
Аркаңда бизди кейиттиң.
Салдырдың чоң атаңа сарайды,
Аныңды эгем кош көрбөй,
Атаңа салган сарайга,
Өзүңдү коюп киргизип,
Аркаңдагы калгандын,
Эки көзү алайды.
Кылганыңдын баарысы,
Тири адамдан бөлөкчө
Жаш төрөм, бу кылганың жарайбы?
Жасаттың алтын балдакты,
Жаш төрөм,
Жашыңда берген арбакты.
Өз өмүрүң тилебей,
Күн мурунтан жасаттың,
Чоң атаңа чарбакты,
Аныңды эгем кош көрбөй,
Атаңа салган чарбакка,
Өзүңдү коюп киргизип,
Катыгүн, артыңда бейбак зар какты.
Айтпай кантип коемун,
Арманда өткөн Балбакты.
Сен да кылдың барышты,
Салдың далай жерге арышты.
Сен аттанып чыкканда,
Чеченсиген душманың,
Сүйлөбөй жаагы карышты,
Акыл ойлоп багышты.
Намысташкан жерине,
Аябастан салышты.
Айдаттың сиркеүлгө¹,
Өтөмбай менен Табышты.
Айдоодон Табыш келгиче,
Катыгүн, асылым Балбак жабышты.
Айтпасак бизге жазана,
Жаш төрөм, аркы атаң элге казына.
Дебесек бизге жазана,
Жаш төрөм, жети атаң журтка казына.
Түп атаң элге кан болгон,
Дүйүнөң журтка даң болгон.
Алганың бейбак маң болгон.
Ойронунан айрылып,
Оймоктой бети кан болгон.
Эркек түгүл кызы жок,
Жаш төрөм, энеден чунак жан болгон.
Илгеркинин баары өткөн,

Омор, Осмон² жар өткөн.
Арбагы сизге жар болсун,
Акырет жайга барганда,
Сүннөтү сизде бар болсун.
Бээден тууган кер өткөн,
Найзасын кармап эр өткөн.
Азирет Аалы³ шер өткөн.
Арбагы сизге жар болсун,
Акырет жайга барганда,
Сүннөтү сизде бар болсун.
Аркаңда калган кара бет,
Айтып какшап кар болсун.
Атка салдың балдакты,
Жалдыраттың жайнаттың,
Жаш төрөм, жаш алганың ардакты.
Артыңда бейбак зар какты,
Айтпай кантип коемун,
Арманда өткөн Балбакты.
Ишиңди салдың жарлыкка,
Агайын анча кылат деп,
Ойлободуң тарлыкка.
Асылды жыйдың сандыкка,
Акыл айла табылбайт,
Алладан болгон жарлыкка.
Анча шейит болбосо,
Жаш төрөм, олтурдуң эле кандыкка.
Усталардан ат алган,
Молдолордон кат алган,
Карылардан бата алган,
Жыйырма бир жашында,
Болуш Балбак атанган.
Музду бастың чалкалап,
Атаңыздан, бабаңыз,
Букарды алган талкалап.
Келүүчү эле душманың,
Муңканып башын калкалап.
Алтын самоор, жез чайнек,
Чай оозуңдан кеткен жок.
Атаңыздан бабаңыз,
Ой оозунан кеткен жок,
Баркыңа кыргыз жеткен жок.
Күмүш самоор, жез чайнек,
Чай оозуңдан кеткен жок,
Күлдү атаңдан бабаңыз,
Ой оозунан кеткен жок,
Жаш төрөм, мунуңа кыргыз жеткен жок.
Он сегиз миң ааламдын,
Ортосунда башаасы,
Дөөт уулу Сулайман,
Мунун жеткен казасы.
Так Сулайман байгамбар,

Дөө пери сураган.
Кудаага таза ыйлаган.
Кырк жыл качып өлүмдөн,
Койбосун өлүм билген соң,
Өлүмгө шолор ынаган.
Өтүп кеттиң кайраным,
Эрегишкен сөз менен,
Жатып калдың кайраным,
Эки чарчы бөз менен.
Кер жоргоң жүрүп тай болду,
Кер маралдай Балбагым,
Кең Кочкорго жай болду.
Сур жоргоң жүрүп тай болду,
Сурайылдай Балбагым,
Кең Кочкорго жай болду.
Үйүң толгон мис табак,
Чачылды баары шагырап,
Аркаңда калган бейбактын,
Эки көзү жалдырап.
Атыңа алтындан така мык урдуң,
Асылым Балбак кайран эр,
Кеттиң акырет көздөй нык урдуң.
Атыңа күмүштөн така мык урдуң,
Күлүстөн Балбак кайран эр,
Кеттиң кыямат көздөй нык урдуң.
Кызыл тоонун олпасы,
Анда ойнойт кулжасы.
Кыз алганың карабет,
Калдым алда кимдин олжосу.
Кара тоонун улчасы,
Кашында ойнойт кулжасы.
Кыз алганың кара бет,
Калдым, алда кимдин олжосу.

ЖАНЕК

Иле менен Таластай,
Эрдигинди карасам,
Эртеги өткөн Манастай.
Башыңда кундуз тебетей,
Манастын уулу Семетей,
А дагы сизге жар болсун,
Аңтара тердик көпчүктөй,
Эрдигинди карасам,
Элеман байдын Төштүктөй.
Накер өтүк¹ өкчөдөй,
Бадышам Айдаркандын Көкчөдөй.
Эки дүйнө тең эмес,
Бадышам эр Манастан кем эмес.
Актай кызыл томуктун,
Абылай төрө сыяктуум.

Айткан менен келеби,
Алган кудай береби?
Бетим канга жуулду,
Белим кындай буулду.
Бадышам өлдү дегенде,
Казак менен кыргызга,
Кан өлдү деп угулду.
Базардан алган алтын так,
Өңгө жалган өлүм ак.
Асылым Жанек өтүптүр,
Артында калган акыл тап.
Калаадан акча без келет,
Көжөдөн мисал сөз келет.
Акырет кеткен бадышам,
Кай убакта кез келет?
Таң атардын керимсел²,
Тамшандырдың өлүм сен,
Күн чыгардын керимсел,
Күңгүрөттүң өлүм сен.
Дүнүйө, эсимден кетпейт күйүтүң.
Арчадан кылган бейитиң,
Падышам алдыратты күйүтүң.
Алтындан эшик дарбазаң,
Айды көздөй даткабат,
Айыл үстүнө жоо келсе,
Аттана коюп ким чабат?
Күмүш эшик дарбазаң,
Күндү көздөй даткабат,
Үй үстүнө жоо келсе,
Кете коюп ким чабат?
Төрт түлүгүң тең эле,
Бадышам, эмиң журттан кем эле?
Күңгөй менен тескейге,
Бадышам калаалуу коргон чеп эле.
Шумкар элең чебиң жок,
Бадышам тула бойдо кемиң жок.
Мен карабет Эркеган,
Далай элге кеп болор,
Өзүңүздөн жаш калган,
Бараканыңа эп болор.
Байбиче калды сарайда,
Балдарың өсөр далайга.
Уланбоз күлүк мингенден,
Урушка мурун киргенден,
Ага, ини тууганың
Уятын жаап башкарган.
Мен карабет Эркеган,
Бадышам урматын көрбөй жаш калган.
Жылжытып жорго мингенден,
Жыйынга мурун киргенден,
Ага, ини тууганың,

Сыпайысын башкарган,
Мен карабет Эркеган,
Жыргалын көрбөй жаш калган.
Суусар бөрк кийдин чекеңе,
Сумбатың барсын Мекеге,
Бешенең барсын бейишке,
Мен карабет Эркеган,
Бейбакты салдың кейишке!

БОШКОЙ

Таң, таң атты таң атты,
Таң чолпону тең атты.
Бейкабар адам көп жатты,
Бейкабар адам ойгонду,
Бечара апам ыйлатты.

Таң келеди атканы,
Ылажы¹ барбы жатканы.
Тоошу жакшы молдолор,
Турду азан айтканы.

Бизден мурун илгери,
Өткөндөрдү айтайын.
Мустайып менен пайгамбар,
Кеткендерди айтайын.
Байгамбардын баары өттү,
Бир алланын чериси,
Азирет Аалы дагы өттү.
Эчен түрлүү жан өттү,
Өтпөсө жана кайран эл,
Өкүмү болсо кудайдан,
Кимди коет кара жер,
Так Сулайман пайгамбар,
Так үстүнөн сулаган.
Он сегиз миң ааламды,
Бирин койбой сураган.
Ажалы жетип кудайдан,
Келгенинде сулаган.
Доодон уулу Сулайман,
Буйрук болсо кудайдан,
Ким калат дейсиң мындайдан.
Төрт жардың да бирөбү,
Байгамбардын күйөөсү,
Аалы өткөн дүйнөдөн!

Жан бүткөндөн тирүү калбай,
Баары өткөн дүйнөдөн.
Улукмандай кары өткөн,
Уламанын баары өткөн.

Өзү берип өзү алган,
Өлүмдү кудай жол салган.
Кеткен адам келеби,
Кейиген менен береби.

Өлгөн адам тирилип,
Бу жалганды көрөбү.
Салам дува сөзүм көп,
Сагынган менен өзүң жок.

Түштө:

Түшкү бир табыш болдубу,
Аргымак көзү толдубу.
Аргымак жалсыз, эр малсыз,
Кудайдын күнү болжолсуз.

Болжолсуз кеткен атакем,
Келет бир деген бир арсыз.
Ак эркеч эле койдо жок,
Ат чабыш тургай тойдо жок.
Айтамын деген ойдо жок.
Ойдо жокту ким билет,
Ойрон кылды кудурет.
Санаада жокту ким билет,
Зар какшатты кудурет.
Куркулдап учкан куу келет,
Кур өзөн менен суу келет.
Жаш мырзам көзү өткөн соң,
Куруган үйгө ким келет.
Каркылдап учуп каз келет.
Кара өзөн менен суу келет.
Жаш мырзам көзү өткөн соң,
Карангүн үйгө ким келет.
Жаш мырзам жайы белгилүү,
Жоргодон башка минбеген.
Мен бейбак торкодон башка кийбеген.
Жаш мырзамдын барында,
Арманым айтсам андан көп,
Мен бейбак
Толгонуп бала сүйбөгөн,
Жаш мырзам жайы белгилүү,
Күлүктөн башка минбеген.
Жаш мырзамдын барында,
Мен бейбак,
Күлгүндөн башка кийбеген.
Арманым айтсам андан көп,
Күлдүрүп бала сүйбөгөн.
Кыйбатым төрөм өткөн соң,
Кызыл чапан байкасам,
Кыя салып бөктөрөм,
Кыйбатым төрөм өткөн соң,

Кыйноого түшүп күн көрөм.
Кара чапан байкасам,
Кайра салып бөктөрөм,
Кайраным төрөм өткөн соң,
Кайгы менен өткөзөм,
Канткенде жүрүп күн көрөм.
Тандап ичтиң күрүчтү,
Жасаган салды бул ишти.
Жасаган кылса чарам жок,
Жакшыдан калган балам жок.
Кудай кылса чара жок,
Курдаштан калган бала жок.
Айланайын кудайым,
Кудайым берсе убайым
Кандай айла кылайын,
Башыңа кызыл гүлдөйүн,
Он эки ыйман кырк чилтен,
Бейишти көздөй жүр дейин.
Тайлактын тал-тал жүнү бар,
Булбулдун мукам үнү бар,
Кудайым ракмат бенденин
Алданын дидарын² көрөр жөнү бар.

Кечинде:

Кечки табыш болуптур,
Ичке капа толуптур.
Артыңда калган жаш чүрпөң,
Кабыктай болуп соолуптур.
Кашкардан барып алдырган,
Кара кашка коенду,
Кайгырган менен табылбайт,
Кан атамдай оенду.
Букардан барып алдырган,
Буурул кашка коенду
Муңканган менен табылбайт,
Кан атамдай оенду.
Ак кагаз алып кат жазган,
Кан атам көзү өткөн соң,
Ак жамбысын³ дат баскан.
Кан атам өлүп калганда,
Эки дубан баш кошуп,
Жыртыш бөлүп алганда,
Жыртышына бергени,
Миң сөлкөбай⁴ кырк жылкы,
Баатыр Бошкой чоң атам,
Түгөнбөгөн көп мүлкү.
Кан атам Олуя-Ата үйөзү,
Кан атамдын үйөзгө жаккан мүнөзү.
Өлөт деген ойдо жок,
Ойдо жокту ким билет,
Ойрон кылды кудурет.
Санаада жокту ким билет,

Зар какшатты кудурет.
Биз да көндүк өлгөнгө,
Зым темирдей бөлгөнгө.
Акылым айран болуп таң,
Көзү кыйып көмгөнгө.
Абадан турна айланса,
Жердеги күрткү сел болор,
Кан атам деп ыйласам,
Көзүмдүн жашы көл болор.
Айланайын жараткан,
Кементай кылган манаттан⁵.
Акылың озгон санаттан.

ШЕКЕРБЕК

Айтайын сөздүн кыскасы,
Мурункунун нускасы.
Кошок кылып турганда,
Көңүлдү шайтан бузбасын.
Ат жибердик алыска,
Куда жек-жаат таанышка,
Адам түгүл жин корккон,
Байсейит деген табышка.
Байсейит Бошкой эгиз эл,
Телегейи тегиз эл,
Байсейиттен тараган,
Санап турсак сегиз эл.
Ат атын айтып берейин,
Улугунан келейин,
Эң улуусу Медекең,
Экинчиси кан атам,
Калкына кошок таратам.
Абыкем Төлөк төртөөбү,
Өмүрбек Бообек экөөбү,
Бир анадан алтообу,
Токмакта бардыр сарбагыш,
Токтотпой ыйлап зардайбыз.
Бир энеден экөө,
Жанбагыш менен Байбагыш,
Базардан алган жемиш деп,
Айтып өтөм сегизден,
Калайык угуп турсун тегиз деп.
Ортончу балаң жалтанат,
Оюнда көптүр салтанат.
Карайып учкан каз эмес,
Артык дооран кылууга,
Акыркы заман саз эмес.
Небире балаң үйдө эмес,
Берен балаң күүдө эмес.
Күндө болсо берениң,
Он болуш элге жүдөө эмес.

Кан атамдын кенжеси,
Колундагы эркеси,
Агалары андай болгон соң,
Кысылып турат денеси.
Жабышты кесел¹ бутунан,
Жылаңачтай журтунан,
Айрылды солто кутунан.
Андан көчүп биз кондук,
Талды булак өзөнгө,
Көрсөттүң табып көсөмгө,
Тамырын учтап байкады,
Болбос деп башын чайкады.
Андан көчүп биз кондук,
Кайрылыш булак кериге,
Кан атамдын оорусу,
Кыйын эле болгон соң,
Кабар кылдык айлына,
Жаңылбай айтам мен эми,
Карайып калкы жыйылды,
Кабарын тегиз эшитип.
Солтоңкулдай агабыз,
Кошокту койдой багабыз.
Атакемди кандай айтсаң жагабыз.
Мис табактан эт жеген,
Пишпекти чаап кектеген.
Таш табактан эт жеген,
Ташкентти чаап кектеген.
Жакасыз чапан кийбеген,
Кан атам өлдү дегенде,
Адам бир калбайт күйбөгөн.
Букардан алып бактырган,
Буурул кашка коенду,
Муңданган менен таппайсыз,
Атакем сындуу оенду.
Ташкенттен алып бактырган,
Такыр кашка коенду,
Какшаган менен таппайсыз,
Атакем сындуу оенду.
Саналуу ботоң ыйласын,
Санаасыздар тыңдасын.
Муңдуу ботоң ыйласын,
Муңсуз адам тыңдасын.
Жайынча жүргөн момунду,
Биздей кудай кылбасын.
Атакем көчкөндө төө боздоттуң,
Саяктардан Дыйканбай,
Тоонун чөбүн оттоттуң.
Кериңдин оозун кердирдиң,
Саяктардан Дыйканбай,
Сакалын бирден тердирдиң.

Байлоодо атың бек тургай,
Байгамбар өткөн сиз тургай.
Байгамбардын Батма кыз,
А да ыйлаган биз тургай.
Эшендер өткөн сиз тургай,
Эшендердин эрке кыз,
А да ыйлаган биз тургай.
Бысмылда сөздөн алалы,
Өлүмдүн жоктур карары.
Алданын салган ишине,
Кандай айла кылалы.
Күңгөйдөгү кара таш,
Калка болот дечү эле,
Карып муңдуу жетимге,
Арка болом дечү эле.
Кан атам жашын айтайын,
Сексен жети жашында,
Ажал келди билинбей.
Чымындай жаны чыкырап,
Оозунан чыкты жүлүндөй.
Кыяматтын кыл көпүрө,
Өтүптүр кетип билинбей,
Чыккан бир жанды көргөндө,
Чуркурадык кулундай,
Кырмызы² жибек кылындай,
Таза турган кан атам.
Куштар аттын сынындай,
Кош бычактын кынындай,
Сөз баштайын ааламдан
Дөөт менен каландан,
Токтотор менде жок экен,
Туура келген ажалдан.
Сөз баштайын сурнеттен,
Сурнет барыс кудреттен.
Коркчу элем башынан,
Ошондой жаман илдеттен.
Сөздүн башы бабалар,
Оозума бирди табалар,
Сырткы келген агайын
Эсенсизде амансыз,
Өлүм келди кабарсыз.
Амал барбы кантелик,
Биз олтурбуз амалсыз.
Ала бир тоонун күнөөсү,
Кечеки жүргөн кан атам,
Өтүп бир кетти мүнөзү.
Сууда жүргөн балыкка,
Кадырың өттү калыкка.
Бул жалганчы дүйнөдөн,
Кимдерден өтпөс бу дооран.
Өтөрүңдө түрдөндүң,

Күндөн күнгө күлдөндүң.
Бай чечек сыпат түрдөндүң.
Абалы ыйман беш дейин,
Алдынан шекер чачылсын,
Бейиштин эшиги ачылсын.
Абалы мейман сегизди,
Суу аягы тегизди,
Кан атам кокуй дегизди.
Абалы ыйман үч экен,
Биз ылайык дедикби.
Байыркынын иши экен,
Коргошун сыпат балкыган,
Сүйөгүң кымбат алтындан,
Ыйлабай койсок күнөө деп,
Ушагы болор артынан.
Тал арчадан кайың көп,
Ыйлабай койсок күнөө деп,
Эл ичинде айың көп,
Агайын тууган калкыңдан,
Жел соккон көлдөй чалкыган,
Кайырсыз өткөн Карымбай,
Зекетсиз өткөн Үмөтбай,
Көзүмдүн жашы нур болгой,
Көк чатыр тиктиң тээктеп,
Көк шумкар салдың жээктеп,
Авала тоодун берки бар,
Ак сүлөөсүн бөркү бар,
Бөркүңдү шамал учурду,
Атыңды аллам өчүрдү.
Байгамбар бурак токусун,
Балдарың куран окусун.
Байгамбар берсин кур атын,
Калганга берсин кубатын.
Белдөөдөн тулпар чечилди,
Кайран да менин кан атам,
Кыбыла карап көшүлдү.
Ак жибектен тор түйдүм,
Ак белестен куш күйдүм.
Түшөр бекен торума,
Конор бекен колума.
Конбосо менин колума,
А да менин шорума.

МЕДЕРБЕК

Бысылда сөздүн төрөсү,
Топурак адамдын денеси.
Сөз сүйлөйүн жакшылар,
Мурункунун артынан,
Үндөбөй карап олтурсак,
Өсөгү¹ болор артынан.

Баянсыз өткөн шум дүнүйө,
Эшитпей өткөн жаман сөз,
Агайын тууган калкынан,
Жел соккон көлдөй чалкыган.
Байгамбар уулу Карынбай,
Кайырсыз өткөн Оморбай.
Көзүмдүн жашы нур болуп,
Азабынан айрыл ай.
Сандыгы турган сары алтын,
Сандыгы зарга² боелгон.
Санаты журтттан оңолгон.
Ичиги зарга боелгон,
Илгертен иши оңолгон.
Сандыктан дилде³ санаган,
Тушуна кымкап калаган.
Ак жибек төшөк салынган,
Асырап баккан балдарың,
Ак жүзүңдү көрүүгө,
Аянда болуп сагынган.
Балдарын берген мектепке,
Кулагын салган китепке.
Ак коргон салдың айнектеп,
Ачууң келген адамга,
Алдыртан карап койбосоң,
Ачуу бир айткан сизде жок.
Ак чатыр тиктиң тээктеп,
Ак шумкар салдың жээктеп,
Көк чатыр тиктиң тээктеп,
Көк шумкар салдың жээктеп,
Сур кашка кулун байлаган,
Атакем, Суусамыр чыга жайлаган.
Кер кашка кулун байлаган,
Кең Таласка жайлаган.
Жайлаганың жүргөнүң,
Жай сандыктын кериси,
Жамынганың кийгениң,
Тай сүлөөсүн териси.
Бысмылда сөздөн алалы,
Айтса да бүтпөс саламы.
Акырет кеткен атакем,
Аз гана жоктоп калалы.
Аскар бир тоонун боорунда,
Тал арчадан кайың көп,
Ыйлабасак күнөө деп,
Эл ичинде айың көп.
Ыйлаганды чыгарган,
Бүбү, Батма апабыз,
Өлгөнгө куран окуган,
Азирети Аалы атабыз.
Бейүүдө чымын өлөбү,

Өлгөн бир адам тирилип,
Бу жалганга келеби.

ОСМОН

Алтындан кылган тумагым,
Атакем кошкон ынагым.
Кат жибердим келсин деп,
Кат жиберсем айтыптыр,
Кайрылгыс жолго кеттим деп,
Азабым тартып турсун деп,
Күмүштөн кылган тумагым,
Кудайым кошкон ынагым.
Кат жиберсем айтыптыр,
Келгис жолго кеттим деп,
Кейип жүрүп өлсүн деп.
Кер жорго минип жол жүрүп,
Кер жорго буту сынды бейм,
Кер марал сындуу мырзамды
Алып жаны тынды бейм.
Сур жорго буту сынды бейм,
Сур марал сындуу мырзамды,
Сууруп жанын тынды бейм.
Жардын башын суу алып,
Жалгызымды сен алып,
Жасаган жаның тынды бейм.
Таңда мазар күнүндө,
Он сегиздин биринде,
Кудайым кошкон динимде.
Минген атың бурагын,
А дүйнө жайга барганда,
Көз ачык өткөн гүл мырзам,
Бул жерде барың сурадым.
Минген атың тор гана,
Жаныңа жыйдың боз бала,
Боз баланын ичинде,
Өмүрүң болду аз гана.
Ак кагазга кат жазам,
Калам учум жез болгон,
Ажырашар кез болгон.
Алты тутам бул чачым,
Аркама тартып өрчү элем,
Алганым бала мырзамды,
Адамдан артык көрчү элем.
Жети тутам бул чачым,
Желкеме ченеп өрчү элем,
Асылым мырза баланы,
Адамдан артык көрчү элем.
Ак кайың белең сыйда өскөн,
Ак терек белең майда өскөн.
Көк кайың белең сайда өскөн,

Көк терек белең майда өскөн.
Ак коргошун огуңдан,
Ар убак айтам жогуңдан.
Көк коргошун огуңдан,
Көп убак айтам жогуңдан.
Безбелдек деген берен куш,
Белге уя салган жок,
Көз ачык өткөн мырзамдан,
Белгилүү туяк калган жок.
Казгалдак деген кара куш,
Капталга уя салган жок,
Көз ачык кеткен мырзамдан,
Көрүнө туяк калган жок.
Күмүш жаак капканың,
Күйүп кетти тапканың.
Алтын жаак капканың,
Айта кетти тапканың.
Жашыл алма колго алып,
Бейиште бекен гүл мырзам.
Жаш алган жарым калды деп,
Кейиште бекен гүл мырзам.
Кызыл алма колго алып,
Бейиште бекен гүл мырзам,
Кыз алган жарым калды деп,
Кейиште бекен гүл мырзам.
Тобулгу саптуу камчы алган,
Ашып өтүп келет деп,
Айланайын жаш мырзам,
Ашыгып өзү жол чалган.
Кайыш камчы колго алган,
Капталдап ашып келет деп,
Кызыл гүлдөй жаш мырзам,
Капыстан барып жол чалган.
Айбандан бүкчүр күлүк жок,
Ар жерде сиздей өлүк жок.
Белде бүкчүр күлүк жок,
Бендеде сиздей өлүк жок.
Бечара болуп бейпайда,
Безилдесем келгиң жок.
Тескейдеги гүлбактын,
Шылгаганы курусун,
Гүл мырзам сенден ажырап,
Жыргаганым курусун.
Күңгөйдөгү гүлбактын,
Ыргалганы курусун.
Гүл мырзам сенден ажырап,
Жыргаганым курусун.
Жээрендер ашпас кыядан,
Жеткилең тууган уядан,
Аргымак ашпас кыядан,
Ашык тууган уядан.

Карадан кылган шаңдуу бөрк,
Күбөгүндөй гүл мырзам.
Жети ага-ини адамдын,
Төрөсүндөй гүл мырзам.
Кызылдан кылган кептүү бөрк,
Күбөсүндөй гүл мырзам.
Алты ага-ини адамдын,
Төрөсүндөй гүл мырзам.
Безбелдей мойнун кайырган,
Бектен жемин айырган.
Казгалдак мойнун кайырган,
Кандан жемин айырган.
Зындандын башы кар бекен,
Сызып учкан чар бекен,
Гүл мырзалар зарлаган,
Калкыңда мендей бар бекен.
Кайыңдын башы кар бекен,
Кайкайып учкан куш бекен.
Кара кийип туу тарткан,
Калкыңда мендей бар бекен.
Атакем койгон кара чач,
Алдыма тарта жайдырдым.
Сол колумда беш тырмак,
Бетиме тепчий сайдырдым.
Энекем койгон кара чач,
Ээгиме тарта жайдырдым,
Оң колумда беш тырмак,
Бетиме тепчий сайдырдым.
Тасманы салдым белиме,
Гүл мырзам сенден айрылып,
Машкүлдө болдум элиме.
Аңырдуу көлдө сен жүрсөң,
Аргымак минип жетермин,
Аңырдуу көлдө жок болсом,
Азабың тартып өлөрмүн.
Булуттуу көлдө сен жүрсөң,
Бууданды минип жетермин,
Булуттуу көлдө болбосоң,
Муңканып жүрүп өтөрмүн.
Кыямат барсаң кындан бар,
Кыл көпүрө зындан бар,
Кайрылып келсең бейиш бар.
Нурдун кызы Шербет бар,
Шербетинен сылап өт,
Алты жашар баладай,
Ар күнү ойноп дуулап өт.
Бейиштин беш эшиги дарбаза,
Бир эшиги каргаша,
Каргашадан качып өт.
Бейиштин беш эшиги ачылсын,
Ал шекер менен бул шекер,

Гүл мырзам оозуңду көздөй чачылсын.

ОСМОНДУН КЫЗЫНЫН КОШОГУ

Кадырлап бардың дайныңды,
Карартып кеттиң айлыңды.
Кадырлаган кайның жок,
Кайда кеткен дайның жок.
Урматтап бардың кайныңды,
Уктатып койдун айлыңды.
Урматтаган кайның жок,
Кайның турсун Осокем,
Кайда кеткен дайның жок.
Бала экенде жатыккан,
Бала доктур атыккан,
Жаш экенде жатыккан,
Жаш бала доктур атыккан.
Ак кыянын алдында,
Атың калды Осоке,
Ак кагазга бастырган,
Катың калды Осоке.
Көк кыянын алдында,
Атың калды Осоке.
Көк кагазга бастырган,
Катың калды Осоке.
Ак кагазга бастырган,
Нуруң калды Осоке.
Көк кайыңдан чаптырган,
Ээриң калды Осоке.
Ак дөбө чыгып айланган,
Ак жалдын үйрүн байлаган,
Ак жалдын үйрүн тараттың,
Айлыбыз бөлөк болгон соң,
Катчы молдо кайсы деп,
Кимдин көзүн караттың.
Алты атаң салган казына,
Айтпасак бизге жазана.
Жети атаң салган казына,
Дебесек бизге жазана.
Күмүш кулак кызыл ат,
Күндү көздөй созулат.
Күмүш тондой бүктөлгөн,
Осокем кайдан табылат.
Алтын кулак кызыл ат,
Айды көздөй созулат.
Алтын тондой бүктөлгөн,
Осокем кайдан табылат.
Ак бешмантың жакалап,
Ак боз атың такалап.
Алматыда топ болсо,
Баруучу элең чалкалап.

Көк бешмантың жакалап,
Көк боз атың такалап,
Көтмалдыда топ болсо,
Баруучу элең чалкалап.
Катты чийип кат жазган,
Тетири чийген кат экен,
Ажал жетип күн бүтсө,
Өлүм деген бат экен.
Көк айрым көлдүн тунугу,
Көп жигиттин сыныгы.
Ак айрым көлдүн тунугу,
Ар жигиттин сыныгы.
Кылычын кырга жөлөгөн,
Кылыгын кырк жигитке теңеген.
Саадагын сайга жөлөгөн,
Санаасын сан жигитке теңеген.
Безбелдек мойнун бүктөгөн,
Бек сүйлөсө шүк деген.
Казгалдак мойнун бүктөгөн,
Кан сүйлөсө шүк деген.
Текелүү тоонун алдында,
Телкүрөң жайдак турбайбы.
Термелерге бала жок,
Апабыз бойдок турбайбы.
Аңырдуу тоонун алдында,
Ак суруң жайдак турбайбы.
Айтар атка бала жок,
Осокем бойдок турбайбы.
Асмандагы булутту,
Шамал айдап курутту.
Бир баланын айынан,
Тукумсуз айдап курутту.

I. АЛГАЗЫ

Карагай найза кагышты,
Калың солдун ичинен,
Жетиген жооң сайышты.
Сайышкан жери кайсы экен,
Эки Талас чаты экен,
Чоң Чөңөрдүн сазы экен.
Кара аргымак куйругун,
Буруш¹ кылган Алгазы,
Калың элди как жарып,
Уруш кылган Алгазы.
Тору аргымак куйругун,
Буруш кылган Алгазы.
Толгон элди топ жарып,
Уруш кылган Алгазы.
Карайган суунун жээгин,
Камыш эле дедиңби.

Касташкан жоодон качышка,
Намыс эле дедиңби?
Өчөшкөн жоодон качышка,
Намыс эле дедиңби?
Аланы минсе майышкан,
Адырга чыга сайышкан.
Жээрдени минсе майышкан,
Желбегей чыга сайышкан.
Жоо дегенде сүйүнгөн,
Ат үстүнөн кийинген.
Безбелдек мойнун кайырган,
Бектен жемин айырган.
Казкалдак мойнун кайырган,
Кандан жемин айырган.
Чебич сакал Ыйманкул,
Чебеленип урушка
Чертилбейт эле Алгазы.
Ат куйругун бурушту,
Кара сакал Дүйшөмбү,
Качпай туруп урушту.
Калың кол качып бергенде,
Кара сакал Дүйшөмбү,
Акылынан шашыптыр,
Алгазыдай баатырга
Ат которуп мингизип,
Чукул коштоп качыптыр.
Ат которсо болгон жок,
Алгазыдай баатырды,
Ажал айдап болгон жок.
Кара ат минип жетиген,
Капталдай качып кутулду.
Суктанган жоодон качпаган,
Кан Алгазы тутулду.
Кыядагы нар беле,
Бу Кызылбаш капырдын,
Кылбаганы бар беле.
Жаңы салган мечиттин,
Кооздугун айтайын.
Жаңы болуш Токтогул,
Жооштугун айтайын.
Үч старчын жетиген,
Алалыгын айтайын.
Жаңы болуш Токтогул,
Балалыгын айтайын.
Арбак урган Кызылбаш,
Арам этке семирди,
Кең колду барып кемирди.
Торгойго чабуул коем деп,
Торгой жаман чабылды.
Жанымды алып калгын деп,
Кызылбаш Токтогулга жалынды.

II. АЛГАЗЫ

Ашыкпай бир аз сабыр кыл,
Арыз айтамын Караке,
Агасы сиздей эр эле,
Алгазы иниц канаке?
Арман да толуп ичиме,
Ар түрдүү сөзүм бар аке.
Элик сур турат байлоодо,
Эсилим атам Алгазы,
Баягы эл тартышкан шайлоодо,
Эсебин тапса душмандар,
Акемди эстеген экен жайлоого.
Эркелеп өскөн шордуу баш,
Мен бүгүн —
Эркесизде турам сайроодо.
Карабаш аке бүтүн ук,
Карындаштын арманы,
Кабылан сындуу иницди,
Караке, кайсы душман жайлады?
Караны кийип башына
Апакем, кайгылуу күндө сайрады.
Кечээ жааттан атам басмырттап,
Жайлоодон көчтүк жакага,
Жаралуу бетке так салып,
Жаптык ко кара апама.
Жалынга түштү жаш өмүр,
Жалгандан кеткен атама.
Жатындаш тууган бир элек,
Караке, жакында келдиң батага.
Көзүмдөн аккан кандуу жаш,
Көйкөлүп агат жакама,
Көкжалым атам үйдө жок,
Көңүлүм түштү капага.
Алышкан жоодон жеңилип,
Адашты элден тынарым.
Аталаш жакын инице,
Караке, азыр келген убагың.
Арап менен Чал экен,
Бир кишинин баласы,
Түбүңөр бирге жан аке
Тулпар минип, туу аштап,
Туйгун болдуң Кара аке,
Карабаш мыкты агасы,
А сенин кайран иниц канаке?
Баатыр атам көзү өтүп,
Башыма кара түн болду.
Кайран иницди өлтүрүп,
Караке, кармашкан душман ким болду?
Катарынан ажырап,

Кагылайын апакем,
Бул кезде кайгысы көп күң болду.
Сан үйлүү кушчу ичинде,
Бизди сабатар уруу дээр экен.
Жатындашы болбосо,
Деги жалгыздын иши кем экен.
Карабаш акем турганда,
Алгазы кандарды соем дээр экен,
Кайрылып Каке тийген жок,
Кайран эрге көлөкөң.
Жалгыздын иши шул болсо,
Деги жаралбай койсо жөн экен.
Аргымак күлүк баласы,
Акырдан чапчып жем жеген,
Аталаш иниц Алгазы,
Караке, адашты бүгүн жергеңен.
Кагылайын атакем,
Кабылан жолборс шер экен,
Кайрылып шондой урушта,
Караке, бир тийбеди көлөкөң.
Тукумдан жалгыз болгончо,
Теги туулбай койгон жөн экен.
Туйгунунан ажырап,
Тул сактады энекем.
Кара айгыр минген Молдобай,
Кайра качып кутулду.
Карагерге камчы уруп,
Кагылайын атакем,
Каптаган жоого тутулду.
Камалап душман жатканда,
Кайрылчу тууган бири элең,
Караке, көрсөтпөдүң сыртыңды.
Атамды сойгон адамдын,
Эчки атпасын мергени,
Түлкү албасын тайганы,
Каралуу калсын алганы,
Жетим калсын балдары,
Жесирлик тартсын алганы.
Иницди душман сойгондо,
Кайда кетип калдыңар,
Чал акемдин балдары?
Аталаш тууган сендейдин,
Тийбедиге жардамы,
Жесир катын жетим уул,
Караке, кимге жетсин дарманы.
Алгазы иниц өлгөндө,
А тиги, Айгыр-Жалда турган ким?
«Алгазы баатыр өлдү» — деп,
Айтып кабар кылган ким?
Унчукпай чечип аттанып,
Атын моюнга урган ким?

Кушчуну жалгыз билем деп,
Кубанып ичтен тынган ким?
Кан төгүлүп, эр өлдү,
Калкасы тийбей туугандын.
Боз жорго минсе майышкан,
Борумуң айтат жаш ботоң,
Атакем Бортартар өйдө сайышкан.
Бооруңду Каке ким сойду,
Болуштук шайлоо намыстан?
Кабарын укпай калгансып,
Караке, өкүрүп түштүң алыстан.
Кабарын сурап жатамын,
Караке, сени билер деп,
Арада ушак кеп уксам,
Айтканын элдин мен уксам,
Кабыландай иниңди,
Караке, кармап сойгон силер деп,
Алгазыны өлтүрсөм,
Кушчуну жалгыз билем деп.
Кагылайын акемди,
Кантип кыйдың өлүмгө?
Айгыр-Жалдын сыртынан,
Ар кылдыңбы келүүгө.
Алышып жаткан эки иниң,
Ажыратып бөлүүгө?
Атакем өлдү дегенде,
Куптанда келди чабаган.
Өлдү деп кабар укканда,
Жүрөгүм чыкты кабынан,
Колум сынды сабынан.
Жүрөгүм чыкса салынды,
Колум сынса таңылды.
Жесир катын, жаш бала,
Кимге айтамын зарымды.
Биле турган сен элең,
Кайгылуу күндө алымды.
Карасын баштан алдырып,
Алгын жесир жарыңды.
Беш тыйын калың чыгарбай,
Бекерден катын табылды.
Мени алып бергин Карабаш,
Балдарыңын бирине.
Баш кайнатам сен болуп,
Барып кызмат кылайын,
Бети жок чочко үйүңө.
Кабар бердик Карабаш,
Кайран акем өлгөндө.
Ар кылдыңбы Карабаш,
Колуң менен көмгөнгө.
Уялып жүргөн экенсиң,
Ошол кезде келгенге.

Жатындашың өлтүрүп,
Жалгыз калган экенсиң,
Жалпы Кушчу элдерге.
Өзүң союп өлтүрүп,
Кантип бетиң чыдады,
Өкүрүп ыйлап келгенге?

КЕЛДИБЕК

Кан атам,
Биринчиси жылдыздын,
Бирлиги эле кыргыздын.
Үркөрү эле жылдыздын,
Кан атам, артыгы эле кыргыздын.
Төртүнчүсү жылдыздын,
Турагы атам кыргыздын.
Бешинчиси жылдыздын,
Берени эле кыргыздын.
Алтын казык жылдыздын,
Аркары эле кыргыздын.
Жетигени жылдыздын,
Жеткилеңи кыргыздын.
Сегизинчи жылдыздын,
Теңизи эле кыргыздын.
Тогузунчу жылдыздын,
Толугу эле кыргыздын.
Онунчусу жылдыздын,
Ардагы нойон кыргыздын,
Ай менен күнчө жылдыздын,
Арбактуусу кыргыздын,
Чолпону эле жылдыздын,
Султаны эле кыргыздын.
Куткасы эле жылдыздын,
Кутманы эле кыргыздын.
Какшаса да табалбайт,
Ботодой боздоп бир кызың.

КАРАБАШ КУДАЙБЕРГЕН

Калемпир менен мурчтайым,
Усталар издеп табалбас,
Болоттон чыккан курчтайым.
Баатыр балбан билектүү,
Бала жолборс жүрөктүү.
Кеткендердин баарысы,
Кайрылып келди кутулуп,
Атакем калды тутулуп.
Каракол, Кеңкол эл басты,
Кабай кулду тер басты.
Жыйынга басып келе албай,
Акчасын санап бере албай,

Өлгөн менен тең болду,
Ага-иниси чогулуп,
Көмгөн менен тең болду.
Каерде Кабай киши элең,
Кан солто Байтик баатырдын,
Ит баккандын өзү элең.

КАРАБАШТЫ АЙДАТКАН КАДЫРКУЛ ДЕП ОЙЛОГОНДОГУ КОШОК

Кадыркул калем алып кат жазды,
Кадыркул, каршылык ишти көп жазды.
Атабыз кетти билинбей,
Кадыркул калды каңгырап,
Өкүмөткө илинбей.
Тескейге Төлкүрөң атын байлатпай,
Кадыркул теңтушун таап айдатпай.
Кырчоого кур ат байлатпай,
Кадыркул курдашын таап айдатпай,
Кумайдан акташ аларсың,
Атабыз тегин киши эмес,
Акыры бир күн көрөрсүң,
Кусуруна каларсың.
Ак сайдан акташ аларсың,
Атабыз тегин киши эмес,
Азабына каларсың.
Алым-сабак кошок.
Селки — Кара жылга жер болгон,
Атамдын көзү өткөн соң,
Кайсалап душман эл болгон.
Тегерек саз жер болгон,
Атамдын көзү өткөн соң,
Темселеп душман эл болгон.
Шурутай — Букардан алып төлдөттүң,
Бурул кашка коенду,
Муңканып калкың табабы?
Атакемдей оенду.
Селки — Алдына минген Сартору ат,
Ак арпа жеп дуулаган.
Артындагы ага-ини,
Аркасы менен дуулаган.
Шурутай — Алдындагы көк буудан,
Көп арпа жеп дуулаган.
Айтылуу кушчу сабатар,
Атамдын аркасы менен дуулаган.
Селки — Керилип туруп сүйлөгөн,
Атамдын көзү барында,
Кең-Колдун элин бийлеген.
Шурутай — Кайрылып туруп сүйлөгөн,
Атамдын көзү барында,
Каратал элин бийлеген.

Селки — Курулуу дүкөн чарбагың,
Кушчу турсун солтого,
Кеткен атам арбагың.
Шурутай — Сандыгыңда тукаба,
Санап ыйлаар биз турсун,
Санаткор бегим өттү деп,
Саргайып ыйлайт букара.
Селки — Үйүңдүн ичи тукаба,
Күйүп ыйлаар биз турсун,
Күлүстөн бегим өттү деп,
Күйүнүп ыйлайт букара.
Шурутай — Ингенге тарткан илеген,
Илени көздөй жөнөгөн.
Ал Илеге барганда,
Ийменбей туруп сүйлөгөн.
Ал үн деген ким деген —
Акылман атам мен деген.
Селки- — Тайлакка тарткан илеген,
Ташкенди карай жөнөгөн.
А Ташкенге барганда,
Тартынбай туруп сүйлөгөн.
Бул үн деген ким деген,
Булбул атам мен деген.
Шурутай — Жай кийгениң сулпу эле,
Кыш кийгениң түлкү эле.
Жүрүшүңдүн баарысы,
Шатыра шатман күлкү эле.
Селки — Ак шайы көйнөк буласы,
Чоң солтонун ичинде,
Нусуп деген кудасы,
Ал кудасына ыраазы.
Шурутай — Көк шайы көйнөк буласы,
Ак койлуунун ичинде,
Азат деген кудасы,
Ал кудасына ыраазы.
Селки — Көк жибек тондун буласы,
Кагаздынын ичинде,
Токтонай деген кудасы,
Ал кудасына ыраазы.
Шурутай — Атамдын көзү өткөн соң,
Карайгандын баары ыйлап,
Калың кушчу эл ыйлап,
Казак, кыргыз тең ыйлап.
Селки — Тил билбеген суу ыйлап,
Дини катуу эл ыйлап,
Сыдыра бүткөн тал ыйлап,
Сызып аккан суу ыйлап.

Пайгамбарлар баары өткөн,
Падышалар кан өткөн.
Падыша болгон кылымга,
Он сегиз миң ааламга,
Так Сулайман дагы өткөн.
Пайгамбардын көбүбү,
Чариярдын бирөбү,
Темирден болгон коргондон,
Кулпусун жулуп алганы,
Кудаанын шери балбаны,
Али өткөн дүйнөдөн.
Нече миңди жашаган,
Кары өткөн дүйнөдөн.
Кара кылды как жарып,
Адил болуп жол сүрүп,
Өмөр өткөн дүйнөдөн.
Чариярдын жолдошу,
Пайгамбардын молдосу,
Осмон өткөн дүйнөдөн.
Ошондой нечен акылдуу,
Өскөн өткөн дүйнөдөн.
Өкүнүч жок өлгөнгө,
Туйгунум ажым береним.
Жоодурап топто олтурса,
Тууганың эмес кан ажым,
Душманга тийчү керегиң.
Тууганың зарлап ыйласа,
Турпактан чыкпайт дарегиң.
Каргы сындуу терегим,
Кайгысыз ажы береним.
Каймана душман топ кылса,
Калкыңа тийчү керегиң.
Калкың зарлап ыйласа,
Кабырдан чыкпайт дарегиң.
Чаң басты Нарын жериңди,
Чабан кылдың элиңди.
Чатырап саяк топ кылса,
Ким сүйлөйт айткан кебиңди.
Өрт алды Нарын жериңди,
Өксүттүң саяк элиңди.
Өзүңдөй бектер топ кылып,
Ким сүйлөйт айткан кебиңди.
Өстүң эле абалап,
Элүү тартты демиңди.
Ак ылайлуу акырдан,
Ак тулпар качты жем издеп,
Алтын туур үстүнөн,
Ак шуңкар учту эңиштеп,
Айтпай саяк турганда,
Акырет кеттиң нени издеп?
Көк ылайлуу акырдан,

Көк тулпар качты жем издеп,
Күмүш туур үстүнөн,
Күрдөөлдүү саяк турганда,
Күлбейиш кеттиң нени издеп?
Айчылыктан көрүнгөн,
Мунар элең ажы абам.
Айдыңдуу саяк журтуңа,
Айтар элең ажы абам.
Күнчүлүктөн көрүнгөн,
Мунар элең ажы абам.
Күлү жами саякка,
Тынар элең ажы абам.
Асмандын көркү абада,
Айланып учкан куу элең.
Айдыңдуу саяк журтуңа,
Айкын ачык туу элең.
Көлдүн көркү абада,
Көкөлөп учкан куу элең.
Күлү жами саякка,
Күмүш айчык туу элең.
Ай жагынан жел келсе,
Чырагыңа жарашкан.
Айдыңда саяк көп журтуң,
Сурагыңа жарашкан.
Күн жагынан жел келсе,
Чырагыңа жарашкан.
Күрдөөлдүү саяк көп журтуң,
Сурагыңа жарашкан.
Күмүш купа ооздук,
Тулпарыңа жарашкан.
Күмүш жагоо жылаажын,
Шуңкарыңа жарашкан.
Сынсыз эле санатың,
Сырттаным ажым өлбөй кал,
Сындырдың саяк канатын.
Кадиксиз эле санатың,
Кабылан ажым өлбөй кал,
Кайрыдың саяк канатын.
Аргымак миндиң чалкалап,
Ааламды билдиң талкалап.
Алладан амир болгон соң,
Ажалга кеттиң быркырап.
Тобурчак миндиң чалкалап,
Топ бийледиң талкалап.
Тосуп ажал жеткен соң,
Токтоосуз кеттиң быркырап.
Алты атаң саяк асылдан,
Артык элең далайдан.
Алладан ажал келген соң,
Алты мүнөт токтобой,
Аттандың жалгыз панадан.

Алты атаң айтсам жок жетпейт,
Жанболоттон тараган.
Жебирейил келген соң,
Жети мүнөт токтобой,
Аттандың жалгыз панадан.
Жети атаң айтсам жан жетпейт,
Жанболоттон тараган.
Алтын баш кылыч белде жок,
Азирейил кол санса,
Айдактап калар бенде жок.
Ар түрлүү бектер топ кылса,
Арыстан ажым элде жок.
Жез байнек кылыч белде жок,
Жебирейил кол салса,
Жетектеп калар бенде жок.
Желкелүү бектер топ кылса,
Жетигим ажым элде жок.
Аксайдын башы Беларык,
Акындай тилиң буралып,
Акырет кеткен сен карып,
Азабың тарткан мен карып.
Көксайдын башы Беларык,
Күкүктөй тилиң буралып,
Күзгүдөй бетиң тунарып,
Күлбейиш кеткен сен карып,
Күйүтүң тарткан мен карып.
Атасыз калды балдарың,
Айнектей жүзүн тытынып,
Арманда калды алганың.
Айла жоктон көтөрдүк,
Алланын жазган барманын.
Бабасыз калды балдарың,
Башына кара салынып,
Бадышам дейт алганың.
Барман барбы көтөрдүк,
Бадыша кудай салганын.
Бартияң калды куралбай,
Багышың калды суралбай.
Бадышам көзүң өткөн соң,
Эсенкул көрсөк күйөрбүз,
Эркиндүү качан топ болсо,
Эрмегиң айтып жүрөрбүз.
Чорону чоро дээр элең,
Чородон чобур жээр элең.
Чородон жеген чобурду,
Чокойчон минсин дээр элең.
Чокойчонго калганда,
Соң-Көлдөн ичиң кең эле,
Субанды Субан дээр элең,
Субандан күлүк жээр элең.

Субандан жеген күлүктү,
Сүйгөнүң минсин дээр элең.
Сүйгөндөргө калганда,
Суусамырдан кең элең.
Кас санаган душманга,
Каптап кеткен сел элең.
Каралап келген карыпка,
Катын алып берчү элең.
Белсенишкен душманы,
Бетин көрсө сүрдөчү.
Бекерге басып жүргөндү,
Беймаза кылып тилдечү.
Бадышам ажым өзүнө,
Байкап айтсак эп келген.
Бактысын кудай арттырып,
Бадышалар чен берген.
Мектептеги балдарга,
Балапанча жем берген.
Бактысына жараша,
Бар акылын кең берген.
Орду жок жаман жүрбөгөн,
Ооруну көрсө дем берген,
Ошон үчүн кудайым,
Орундап даулет мол берген.
Бейдаарат ажым жүрбөгөн,
Бала болуп башынан,
Аның үчүн кудайым,
Абыроюн арттырган.
Аят окуп, дарс айткан,
Алимдик жайың бар эле,
Айтышса сөзүн бербеген,
Чечендик жайың бар эле.
Аптиек китеп окуган,
Алимдик жайың бар эле.
Жеңишсе сөзүн бербеген,
Жеткилең жайың бар эле.
Жети болуш дубанга,
Маалимдик жайың бар эле.
Жети ата саяк уулуна,
Жеткирбей учкан зар эле.
Жергелүү кедей журтуна.
Күйүп турган шам эле.
Күлбейишке сен кетип,
Күйүттө калчу эл беле.
Күлүстөнүм алды деп,
Күндө ыйлачу биз беле.
Арындык кедей журтуна,
Алтынчы панар шам эле.
Арстаным ажым деп,
Азапта калчу эл беле.
Аңылдап ыйлап күнүгө,

Азапта калчу биз беле.
Азыраак өмүр көралбай,
Акырет кеткен сен болдуң.
Ар кылганың көп сүйлөп,
Арбагың айткан мен болдум.
Шариятты бек кармап,
Мекеге кылдың ибадат,
Курандын сөзүн куп көрүп,
Кудайга кылдың ибадат.
Нарындын бою Акчийге,
Там салдырдың тунуке.
Болот таш менен түптөтүп,
Окшотом деп бейишке.
Карагай менен кыйдырып,
Кара сыр менен ойдуруп,
Калаадан көрүп порумун,
Бөлмөсүн сегиз чойдуруп.
Тамың калды талаада,
Жаш кезиңен сыйындың,
Жараткан кадыр аллага.
Муну үчүн кудайым,
Мурадына жеткирген.
Бактысы баштан кетпеген,
Каадасы ушул ажымдын.
Кан Шабдандан кем бекен.
Тогуз дубан топ кылса,
Торгойдой тили сайраган.
Көк жолборс ажы көрүнбөйт,
Көп жыйындан карасам.
Арбагым айтпай койду деп,
Арманың менде болбосо,
Ур кызынан онду алып,
Жаныңа мендей ырчы алып,
Бейишке жаткын тынч алып.

ЫСА БОЛУШКА

Арстаным Ыса күлбегим,
Арзып келген мен карып.
Алты жыл бирге жүрбөдүм,
Болушум Ыса күлбегим,
Борумунда жүрбөдүм,
Болуш бойдон эл бийлеп,
Орунуңда жүрбөдүң.
Болушум сенден айрылып,
Бозорорум билбедим.
Арстаным Ыса күлбегим,
% Арзып келген мен карып,
Азабың тартып өкүрүп,
Кайгыарым билбедим.
Алты атаң саяк кабадан,

Артык элең баладан,
Алты мөөр ызынек,
Алдың эле береним,
Кең Наманган калаадан.
Алдадан ажал жеткен соң,
Алты кадам басалбай,
Алты мүнөт ашалбай,
Аттандың жалгыз баанадан.
Жетик элең баладан,
Жез ызынек алтын мөөр,
Жетишип алдың калаадан.
Жеткен ажал бүткөн күн,
Жети кадам басалбай,
Жети мүнөт ашалбай,
Жетигим өттүң баанадан.
Алты атаң жан жетпейт,
Алты сан кошун каалаган,
Артык элең баладан,
Качканактын төрт уулу
Арзымат менен кан Асан,
Арстаным Ыса көрүнбөйт,
Араңардан карасам.
Арзып келген ырчы элем,
Артында кимге жарашам,
Арстаным сенден айрылдым,
Аламан болор тамашам.
Көкүмбай менен кан Асан,
Көкжалым Ыса көрүнбөйт,
Көп жыйындан карасам,
Жорукту менен кан Асан,
Жолборсум Ыса көрүнбөйт,
Жоголгон окшойт карасам.
Жогортон келген ырчы элем,
Жоргодой салып турчу элем.
Жолборсум сенден ажырап,
Жорголоп кимге жарашам.
Арзыматтан тараган,
Айыгышкан душманын,
Ак жолборстой мараган.
Садыр, Сейит, Бекболот,
Арстаным Ыса болушум,
Арбагың айтсам эп болот.
Арстанын кошпой калды деп,
Ар кимден ушак кеп болот.
Ушагыңа калганча,
Улугум сенден айрылып,
Убайым тартып кайгырып,
Бурулуп элге барганча,
Арман кылып боздоюн,
Ак үйдөн сөөгүң чыкканча,
Арбагыңды козгоюн.

Ырыскулбек, Шераалы,
Нарботонун баласы,
Ыса болуш дейт эле,
Төрт миң үйдүн баласы,
Кудай амыр кылбаса,
Адамдын ушул чамасы.
Өрт алды арым жериңди,
Өбөктөттүң элиңди.
Өйүз-бүйүз баш кошсо,
Ким сүйлөйт айтар кебиңди.
Үргүлжү саяк таппадык,
Өлүмдөн калар эбиңди.
Чаң басты арым жериңди,
Чакыр саяк баш кошсо,
Ким сүйлөйт айтар кебиңди.
Алты арыш саяк таппадык,
Ажалдан калар эбиңди.
Ажал чиркин келди эле,
Алтын башың жеңилди.
Жыйырмага чыктың жык толдуң,
Жыйырма бешке киргенде,
Жыландай болуп октолдуң.
Отузга жашың келгенде,
Болуштукка токтолдуң.
Отуз төрткө киргенде,
Ордуң менен жок болдуң.
Кайып болуп кубулдуң,
Кырк жаштын кырын баспадың,
Элүүдөн кадам ашпадың,
Элиңди каран таштадың.
Эч бир кайгы жогунда,
Эки көзүм жаштадың.
Алтымышка чыкпадың,
Акырет көздөй ыктадың.
Алдадан ажал жеткен соң,
Аяктай көргө уктадың.
Төгүлгөн жашы мончоктоп,
Төрөкелди төрө агаң,
Төрө Ысам өттү деп ыйлайт.
Төрө Телтай, Бөрү агаң,
Дайыңды таппай боздогон,
Дандеке, Көкүм бий тагаң.
Калың сейит кайының,
Кабыргасы кыйраган.
Айласы кетип өкүрдү,
Абдыгул, Бекмат, Молдо иниң,
Ысырайыл, Мырзабек,
Ырысы жерге төгүлүп,
Ысасынан бөлүнүп,
Ыйлаган эки шордуу иниң.
Ажал жетип күн бүтүп,

Акырет кеттиң жетигим.
Алатоосу жыгылып,
Алсырады эки иниң.
Атакем деп өкүрүп,
Айласын таппайт жетимиң.
Айланып кайра келгисиз,
Аяктай көргө бекидиң.
Өз колуң менен көмбөдүң,
Өлөр кезде апаңды.
Үргүлжү саяк эл тартты,
Үшкүрүп сенин жапаңды.
Алган жарың Алымкан,
Кагаздай бети жыртылып,
Кайта-кайта тытынып,
Кайран Ыса төрөм деп,
Кайгыңда жүрүп өлөм деп,
Кара кийип калдайып,
Калың саяк көп элиң,
Каруусу кетти шалдайып.
Калкына тиер керегиң,
Кайран Ыса береним.
Калың саяк өкүрсө,
Кан Ысам чыкпайт дарегиң.
Туура сындың терегим,
Тууганга тиер керегиң.
Туралбай Сейит өкүрөт,
Туйгунум чыкпай дарегиң.
Каршы сындың чынарым,
Капшыттан учтуң тынарым.
Биле албадык кудайдын,
Кайгылуу жетим кыларын.
Каралап келген мен кургур,
Кайран эр сенден айрылып,
Канатым сынып кайрылып,
Кызыл селде чалынып,
Көк таякка жөлөнүп,
Календер болуп турамын.
Туура сындың чынарым,
Туурдан учтуң тынарым.
Биле албадык кудайдын,
Түбөлүк жетим кыларын.
Кече тушунда келген мен карып,
Туйгунум сенден айрылып,
Асаңа селде чалынып,
Ак таякка жөлөнүп,
Дубана болуп турамын.
Алтын боолуу ак туйгун,
Айланып учуп желде жок,
Ак болот кылыч белде жок,
Агала өрдөк көлдө жок,
Азирейил кол салса,

Ажалдан калар бенде жок.
Алты миң үйдү сураган,
Ага, иниси дуулаган,
Арстаным Ыса элде жок.
Арман менен кайгырсак,
Айланып келер ченде жок.
Жети түлөк желде жок,
Желелүү өрдөк көлдө жок,
Жез байнек кылыч белде жок,
Жети сууну сураган,
Жетигим Ыса элде жок.
Бозумпай түлөк желде жок,
Бозала өрдөк көлдө жок,
Болоттон кылыч белде жок,
Боруму менен эл билген,
Болушум Ыса элде жок.
Боортоктоп өбөктөп,
Боздосок келер ченде жок.
Ак ылайлуу акырдан,
Аргымак качтың жем издеп,
Алтын туурдун үстүнөн,
Акшумкар учтуң эңиштеп,
Алты уруу элиң тул таштап,
Акырет кеттиң эл издеп.
Арстаным сенден айрылып,
Уялуу көргө жай кылып,
Ага, иниң таппайт сени издеп,
Арымдан Ыса мыкты деп,
Асылган жоосун жыкты деп,
Алыстан арзып келдим мен издеп,
Көк ылайлуу адырдан,
Күлүгүм качтың жем издеп,
Күмүш туурдун үстүнөн,
Көк шумкар учтуң эңиштеп,
Күлдү журтуң тул таштап,
Күлүстөн кеттиң эл издеп.
Күйүтүң тартып кайгырып,
Күлбегим сенден айрылып,
Күйөрүң таппайт сени издеп.
Күлбегим сени мыкты деп,
Күрөшкөн жоосун жыкты деп,
Күсөдүм эле мен сиз деп,
Күсөп келген күлбегим,
Күлпөтүндө жүрбөдүм.
Арзып келген күлбегим,
Алты жыл бирге жүрбөдүм.
Атаң бирге аталаш,
Арбагың бирге баталаш,
Ырыскулбектин балдары,
Атакан бийи карганы,
Арстаным деп өбөктөп,

Анын да кетти дарманы.
Асылым сага кайгырып,
Ак сакалдуу кары ыйлайт,
Керимбай болуш, Аалы ыйлайт.
Кереги тийчү эле деп,
Кембагал кедей дагы ыйлайт.
Бир боорум деп өкүрдү,
Бактыяр болуш Мурзакан,
Үнүн баспай боздоду.
Кан Дыйкандын Муктар кан,
Амалсыздан айрылдык,
Арстаным Ыса мурзадан,
Алдан ажал жеткен соң,
Аманат экен курган жан.
Айрыларым мен билсем,
Арзыбайт элем Жумгалдан.
Күрөшүп жыгып шайлоодо,
Күркүрөөнү басып эл алган,
Күрөшкөн жоодон кек алган,
Күлбегим сенден айрылып,
Күйүткө салды шум жалган.
Күйүттүү кайгың болбосо,
Күнөөлүү жайда ким калган.
Күлбегим Ыса мыкты деп,
Күрөшкөнүн жыкты деп,
Күсөдүм эле Жумгалдан,
Багышты басып эл алган,
Басташкан жоодон көк алган,
Бадышам сенден айырды,
Жапасыз дүйнө шум жалган.
Башыма кайгы түшпөсө,
Пайгамбар өткөн ким калган.
Падышам Ысам мыкты деп,
Партиясын жыкты деп,
Пааналап келдим Жумгалдан,
Сарттарды сурап эл алган,
Салышкан жоодон көк алган.
Сардалым сенден айрылып,
Санаадар кылды шум жалган.
Санаалуу кайгың болбосо,
Саабалар өткөн ким калган.
Сардалым Ыса мыкты деп,
Сайлоодо ыраак чыкты деп,
Санадым эле Жумгалдан,
Күркүрөө калды суралбай,
Күлдө журт ыйлайт туралбай,
Туйгунум туурдан учканга,
Душманың кантет кубанбай.
Багышың калды суралбай,
Партияң калды куралбай,
Бадышам сени өткөрүп,

Балдарың ыйлайт туралбай.
Сарттарың калды суралбай,
Сыязың калды куралбай,
Сырттаным сени өткөрүп,
Зыркырадык туралбай.
Бардык элдин ичинде,
Багыштардын балбаны,
Байлоого кеткен төрөнүн,
Аркасында калганы.
Жети атаны желпентсе,
Жети суунун салмагы.
Жети жылдан бер жакка,
Жетпей жүрөт дарманы.
Жетигим сенден айырган,
Бир кудайдын барманы.
Төрөнүн уулу Добулбек,
Жеткирсең кудай орун деп,
Болуштук мага борум деп,
Алты күнү жатпаган,
Жети күнү батпаган,
Дартыңды санап жүрөрбүз,
Келте кесик деген дарт,
Кез келиптир шум ажал,
Кеттиң Ыса биздин март,
Жогорку элдин жолборсу,
Жолборс Ысам жолдошу,
Карыя Медет чоң болуш,
Ак сакалын жайкалтып,
Айнектей жашын чайпалтып,
Бир боорум деп өкүрүп,
Бу да келди өкүнүп,
Кетмен-Төбө кең жерден,
Ким чыккан сенден өтүнүп,
Мындай жагын айтайын,
Коңур-Өгүз, Ничке-Сай,
Калың Бегат Кутунай,
Баары манап, баары бай,
Базыл уулу Көкүмбай,
Өөдөчекти түнкатар,
Өкүмүн уккан тим жатар.
Өзүбек Сыдык баласы,
Өз тууганым бий Сатар,
Сатар бийге токтобой,
Самап келген жөлөгүм,
Санаасын тартып өкүрдүм,
Сардалым Ыса төрөнүн.
Сардалым сенден айрылып,
Сатарга кантип кетем кайрылып,
Букаранын мыктуусу,
Бир тараптын ыктуусу,
Боркемиктин болгону,

Болоттон салган коргону,
Тай ордуна ар кимге,
Тартынбай берген жоргону.
Карыясы Сарыгул,
Сандыгы алтын, күмүш, бул.
Өөдөчекти молодойгон,
Өзөнү менен чоңойгон,
Карамурат Сасыгы,
Калкына жаккан басыгы.
Кармашып жүрөт Каратал,
Алты арыштуу саяктын,
Айлантпа алтын казыгы.
Караталга токтонбой,
Каалап келген жөлөгүм.
Кайгысын тартып өкүрдүм,
Кайран Ыса төрөмүн.
Кайран эр сенден айрылып,
Кара жерге жай кылып,
Калкыма кантип кетем кайрылып.
Басыл журттун балбаны,
Бай Тагайдын балдары.
Кадырбай менен Суранбай,
Качырып кирсе душманды,
Каракашка тынардай.
Каламда кудай жазыптыр,
Кан Ысам кеттиң туралбай.
Суранбайга туралбай,
Сынап жүрүп тапканым.
Сымбатыңа күйөмүн,
Сырттаным Ыса датканын.
Көкүмбайдан боз бала,
Канкелди, Байтик, Дөнөнбай,
Кадырман болбойт Борбудай,
Көкүмбайдын бу күндө
Төрт түлүгү шаймашай.
Бала баатыр Байгазы,
Марттыгы элдин байдасы.
Байгазыдан кесилип,
Бааналап тапкан жөлөгүм,
Кайгысын тартып өкүрдүм,
Бадыша Ыса төрөмүн.
Бадышам сенден айрылып,
Байкадым жерге жай кылып,
Мен байкуш кантип кетемин,
Маңдайкы элге кайрылып.
Тууганыма токтонбой,
Тууган болгон мен элем.
Тушумда келген бир бала,
Дуулап жүрсүн дээр элең.
Ата-энеме токтобой,
Атат туткан мен элем.

Ардактап көөнүм өскөртүп,
Ата болгон сен элең.
Арзып келген бир карып,
Алдымда жүрсүн дээр элең.
Эсен-аман барында,
Эл-журтума кетпедим,
Эне-атама жетпедим.
Батаңды алып жаркырап,
Калкыма кайта барбадым.
Бадышам сенин барыңдай,
Баркыма жетпес балдарың.
Күлбегим сенден ажырап,
Күйгүзөт ичти арманың.
Адырга түлкү жойлотпос,
Алтын жаак капканым.
Ак калпактуу кыргыздан
Ар жакшыга токтонбой,
Арзып келип тапканым.
Ата болуп асырап,
Алпештеп жакшы тапканым.
Күңгөйгө түлкү жолотпос,
Күмүш жаак капканым.
Күрөшкө келген душманын,
Көмөлөтө чапканым.
Күлдү кыргыз элимден,
Көп жакшыга токтонбой,
Күсөп келип тапканым.
Күйүтүн тартып өкүрдүм,
Күлүстөн Ыса даткамын.
Жабыгып качып мен келсем,
Жан бооруңдай көрчү элең,
Жамбыңды бузбай берчү элең.
Жалгыз аяк мен тургай,
Жалпы журтка кенч элең.
Азып тозуп мен келсем,
Ардагыңдай көрчү элең.
Адырес тонуң бир башка,
Атыңдан түшүп берчү элең.
Алыстан келген мен тургай,
Арымга чыккан кенч элең.
Орозонун күнүндө,
О дүйнө карай жол тарттың,
Он жетинчи түнүндө.
Жатмак болдуң гүлбегим,
Жабыктай көрдүн түбүндө.
Ыкыбалдуу жан элең,
Ыйманыңдан түңүлбө.
Бейиштин оозун ачканда,
Тозоктун оозун жапканда,
Беш убак намаз, орозо,
Мусулманга парс кылып,

Момундарга карыз кылып,
Ак шарыят чачканда,
Дин мусулман баласын,
Собоп менен бакканда,
Акырет сапар кеттиңиз,
Азапсыз жайга жеттиңиз.
Карагер жорго жабдыктап,
Токучу күнүң бүгүнбү?
Жаназасын жалпы журт,
Окуучу күнүң бүгүнбү?
Алтын башың табыттан,
Көрүнөр күнүң бүгүнбү?
Ага-иниңди сыздатып,
Бөлүнөр күнүң бүгүнбү?
Аяктай көрдүн түбүнө,
Көмүлөр күнүң бүгүнбү?
Алтын боолуу туйгунум,
Аяктай көрдүн алдына,
Жайланар күнүң бүгүнбү?
Арканы жок, жиби жок,
Байланар күнүң бүгүнбү?
Карчыга чалыш туйгунум,
Айланар күнүң бүгүнбү?
Каалгадай жердин алдына,
Жайланар күнүң бүгүнбү?
Казыгы жок, жиби жок,
Байланар күнүң бүгүнбү?
Кайран Ыса атыңыз
Кабыл болсо тилегин,
Каанага кирип жатыңыз.
Катарланган бейиштин,
Бирөөнө батыңыз.
Канчалык какшап ыйласак,
Калганга өтпөйт датыбыз.
Капилеттүү дүнүйө,
Жалганга өтпөйт датыбыз.
Береним Ыса атыңыз,
Берсе кудай тилегиң,
Бейишке кирип жатыңыз.
Бенде экенбиз жаралган,
Өтпөдү биздин датыбыз.
Берсе кудай жайыңды,
Бери кызынан бешти алып,
Бейишке кирип тынч алып,
Бетиңе мендей ырчы алып,
Бейишке жайнап кириңиз,
Бет алдыңдан жандасын,
Бериште менен уруңуз.
Бейиштеги ур менен,
Белсенише жүрүңүз.
Ур уулунан кем эмес,

Улугум Ыса түрүңүз.
Учуруп сизди дүйнөдөн,
Убайым тарткан күнүбүз.
Жараткан кудай жай берсе,
Жаннатка басып кириңиз.
Жалтылдасын жаныңда,
Жаннаттагы уруңуз.
Жаннаттагы ур менен,
Жакындаша жүрүңүз.
Жаннатта урдун уулунан,
Жаман эмес түрүңүз.
Жалгандан сизди өткөрүп,
Жабыркаган күнүбүз.
Кайып болдуң дүйнөдөн,
Кайран Ыса жолборсум.
Артыңда калды каңгырап,
Алмадай башың маң кылып,
Ысырайыл, Мырзабек,
Эки түгөй жолдошуң.
Арбагым айта жүрбөйт деп,
Арманың менде болбосун.
Арзып келген мен карып,
Арбагыңыз колдосун.

**ТОКТОГУЛ ЖЕҢИЖОК ДҮЙНӨДӨН
КАЙТКАНДА БАТАГА КЕЛИП,
ЖЕҢИЖОКТУ КОШУП ЫРДАГАНЫ**

Алыстан келдим сагынып,
Эки көздөн аккан жаш,
Акырек ылдый агылып.
Турсаң боло, жан досум,
Көңүлүңдү мен үчүн,
Бурсаң боло, жан досум.
Зарланып айткан сөзүмдү,
Уксаң боло, жан досум.
Бир көрүнүп койгонго,
Караңгы көрдүн ичинен,
Чыксаң боло, жан досум?
Мөгдөгөн мында элиңди,
Көрсөң боло, жан досум.
Байланып мында тургузбай,
Боздогон үнүм угузбай,
Келсең боло жан досум.
Кулагым тунуп чуулдайт,
Түгөнбөс ырдын кени элең,
Эми, пендеден сендей туулбайт.
Жоргонун элең чыгааны,
Шумкардын элең кырааны.
Жылкынын элең дулдулу,
Акындын элең булбулу.

Жан досунан айрылып,
Канаты сынып кайрылып,
Эми, торгоюң Токоң курдубу?

ЭШМАМБЕТ ЫРЧЫ КАЗА БОЛГОНДО КУРМАН ЫРЧЫНЫН КОШУП ТУРГАН ЖЕРИ

Алтындай кара сакалың,
Аттанып чыксаң керилген.
Атактуу акын Эшмамбет,
Айрылдым сендей теңимден.
Ажал чиркин токтотпой,
Айдап бир кетти элимден.
Күмүштөй кара сакалың,
Көркөмү сонун керилген,
Күкүгү элең кыргыздын,
Коштоштум сендей теңимден.
Кайрылбай кеттиң кайран эр,
Кетмен-Төбө жериңден.
Булдуратып неченди,
Бендеге салып кеселди,
Бооруна басты кайран жер,
Булбулум сендей неченди.
Бурулбай кеткен булбулдун,
Артынан куусам жетемби?
Айттырбай ар бир чеченди,
Адамга салып кеселди,
Алдына басты кара жер,
Акыным сендей неченди.
Аттанып кеткен булбулдун,
Артынан куусам жетемби?
Атактуу акын сен элең,
Ак жоргодой айдаткан,
Аты жүз адам болсо да,
Атагын айтып жайнаткан.
Ар сөзүң нуска кеп эле,
Арашандай кайнаткан.
Боордош элди ырдасаң,
Боз жорго элең айдаткан.
Беш жүз адам ичинде,
Булбулдай тилин сайраткан.
Ырыстуу кыргыз элимдин,
Ырчысы элең кайратман.
Токтогул менен бир жүрүп,
Элге ырдадың Эшмамбет.
Тоосунан байлык кен чыккан,
Кенди ырдадың Эшмамбет.
Күкүгү элең элимдин,
Күнү-түнү талбаган.
Беш күн ырдап отурса,
Бир жаңылып калбаган.

Айтуучу акын сен элең,
Алдына күлүк салбаган.
Кетмен-Төбө, кең Талас,
Жериң калды кайран эр.
Кичинеңден чоңойткон,
Элиң калды кайран эр.
Калык, Жолой, Жаңыбай,
Теңиң калды кайран эр.
Кайраным сенден ажырап,
Каран түн түшүп кайгырдым,
Катарлаш ырдап жүрчү элем,
Күкүгүм сенден айрылдым.
Кудурет таш боор бербейт го,
Калкыңа кайдан кайрылдың.
Күрпүлдөп аккан өзөнүм,
Күкүктөн ашкан көсөлүм.
Курдашым сенден ажырап,
Күйүп бир турат өзөгүм.
Күйүттү салып көп элге,
Кайрылбай кеттиң өбөгүм.
Агыны катуу өзөнүм,
Атагы чыккан көсөлүм.
Акыным сенден ажырап,
Азалуу турат өзөгүм.
Айылга салып кайгыны,
Ажырап кеттиң өбөгүм.
Асмандагы жамгырдай,
Ырдын кени сенде эле,
Ар убакта ырдашып,
Ээрчип жүрдүм мен деле.
Айттырбай келет турбайбы,
Ажалды салса пендеге,
Айла жоктон Эшмамбет,
Сизди таштадым жерге аманат.
Кайрылбай кетсең кантейин,
Калгандар болсун саламат.
Түшүмдөн такыр кетпейсиң,
Түбөлүк кимдер жаралат.
Ырларың уккан адамдар,
Ыраазы болуп кубанар,
Бир сөзүң жерге койбостон,
Билимдүү балдар чыгарар.

ТОКТОГУЛ

Кара жаак кайкы тил,
Кайран устат бууданым.
Карысаң да бел элең,
Катарымда турбадың.
Калкың ыр, күүсүз калды деп,
Каңырык түтөп ыйладым.

Каңгырап бопбош калгандай,
Кетмен-Төбө жергебиз.
Кары-жашың баары ыйлайт,
Калкыңды таштап өлбөңүз.
Касты ажал жетсе арга жок,
Биз деле бир күн өлөбүз.
Касиети артык жан элең,
Кандай биз жерге көмөбүз.
Артыңда калың эл ыйлайт,
Ала-Бел, Жаргарт бел ыйлайт,
Акынынан айрылып,
Арым, Суусамыр төр ыйлайт.
Аралап өзүң ырдаган,
Ала-Тооң сага көп ыйлайт.
Ала кетпей унут таштаган,
Артыңда Коргол көр ыйлайт.
Ажалың айтпас шок экен,
Армансыз дүйнө жок экен,
Алды-артына каратпас,
Ажалдын көөнү ток экен.
Асылды алып кеткидей,
Ажалда уят жок экен.
Күкүктөй тилиң бар эле,
Күрмөлбөй калды Токтогул.
Күмүшкө бергис сөздөрүң,
Иргелбей калды Токтогул.
Мурда эле майып жан элем,
Жөн көрбөй калдым Токтогул.
Кошулуп бирге баралбай,
Артыңда калдым мен сокур.
Өтө досуң эрте өттү,
Ак жылан чагып заарынан.
Эшмамбет кетти ээрчишип,
Сүйлөшкөндөй мурдатан.
Өзүң кеттиң кубалап,
Досторуңдун артынан.
Оң көзүм майып көралбай,
Чыгалбай калдым журтумдан.
Кени жок бопбоз жер калдың,
Керектүүнү деги алдың.
Каарлуу кудай бар болсоң,
Корголду неге албадың?
Көзү өттү эле Токомдун,
Кыйкырып ыйлайт балдары,
Корголдур мында калганы.
Кутмандар кетип мен калдым,
Ушулбу кудай жардамың.
Өзөгүм эле Өтө акын,
Эзелден болгон мен жакын.
Токтогул тоодой бел эле,
Тозоктуу өлүм муңайттың.

Алганың Сейдимкан чыркырап,
Гүлсара кызың зыркырап,
Аксыдан тапкан Бабажан,
Ата деп ыйлайт буркурап.
Ажалга айла жок экен,
Ага-ини жашын ким тыят?
Артыңда жалгыз калдым деп,
Акшыйган Коргол шылкыят.
Айтайын ичте муңумду,
Ачайын болгон сырымды.
Анчалык неге шаштыңар,
Жашабай толук кылымды?
Өзүмө окшош чалырдан,
Кимге ырдаймын ырымды,
Азапка салып кеттиңер,
Акшыйган Коргол кургурду.
Элинен кеткен булбулду,
Эскерип Коргол какшады,
Эчкирип ыйлап Сейдимкан,
Эки көзүн жаштады.
Гүлсара менен Бабажан,
Кургабайт окшойт жаштары.
Куураган турмуш ушу экен,
Кеткендер кайра кайтпады.
Кенен дүйнө бар болсо,
Келгин деп неге айтпады.
Келин-кесек, чал ыйлап,
Кемпир-кыздар баары ыйлап,
Кейиген үнүн баспады.
Кош болгун Токо келбесең,
Корголуң кошуп айтканы.

КАЗЫБЕК АТАСЫН КОШКОНУ

Бисмилла деп баштамак,
Бир кудаанын жарлыгы.
Билгизет адис куранда,
Бизге анын барлыгы.
Ажал жетсе өлүмгө,
Ар кимдин жок арлыгы.
Ар канча көпөс болсо да,
Аралжы болбойт байлыгы.
Атабыз адам байгамбар,
Аларды койбой алдыбы.
Тагдыр жеткен ажалдан,
Кутулуп шолор калдыбы.
Тагдыр жеткен Аалыга,
Акыр заман тардыгы.
Арстаным атам өткөн соң,
Артында арман арбыды.
Сандалып жүргөн муңдууга,

Салып кеттиң кайгыны.
Намысың кетти ар жерге,
Так сым болдуң кай жерге.
Колумдан дөөлөт кеткеним,
Колдогу атам бар жерде,
Өзүмдүн чыкпай колумдан,
Ошондо жүрсөң мейли эле,
Урматым атам бар дээрге.
Кармалып барып жезиттин,
Калаасында кечиктиң.
Кайрылып быйыл келет деп,
Кабарыңды эшиттим.
Каалаган ойго жеткизбей,
Кандай бир дартка кезиктим.
Алал жүрмөк адамга,
Артыгы деп кесиптин,
Айыл-аймак журтуңа,
Адеп берип ээрчиттиң.
Акырет үчүн салдырган,
Аркасы тиер мечиттин.
Тартипсиз кимдер жүрбөгөн,
Тартипке калкын үндөгөн.
Айыл аймак журтуна,
Адеп берип үндөгөн.
Кедери баскан бузуктун,
Кетирип баркын тилдеген.
Калк чогулуп келгенде,
Калыстыгын сүйлөгөн.
Бей-бечара алсызга,
Бекем сөзү тийбеген.
Касиеттүү жан элең,
Кара өзгөй дөөнү сүйбөгөн.
Башыма түшөр саякат,
Бай терек элең бүрдөгөн.
Кесилген соттон кутулуп,
Келген окшойт түрмөдөн. -
Толгонуп бизге жеталбай,
Тойдуңбу кокуй дүйнөдөн.
Кабарың угуп көп адам,
Кармансам деп самаган.
Кыянатсыз иш ойлоп,
Кылганың журтка жараган.
Эбин таап арадан,
Эл курадың далайдан.
Жабыке калды тууганың,
Жалгыз сизге караган.
Чапса тулпар жеткисиз,
Чабылып журтуң тараган.
Элсиз калган элиңдин,
Эсебин кайдан табалам.
Жалгыз калды дегенсип,

Жат болоор жаман санаган.
Өйдөтөн келер шер болсо,
Өтө албасам камалам.
Өкүнтүп кеткен душмандан,
Өчүңдү кантип ала алам.
Эситбегим өткөн соң,
Эңкейип кимди таянам.
Байтерек элең бүрдөгөн,
Башыма түшөр саябан.
Жалгыздыктын эркинде,
Жаратылыш ай аалам.
Жалгыздык башка келген соң,
Жай болорчу саябак,
Сыйнаты менен улуктун,
Түз тарттың ички калаадан.
Айдалып жүрөт көп адам,
Акыйкатсыз жалаадан.
Ал бузуктун белгиси,
Адамга зыян каалаган.
Артыңда кетти нечен жан,
Арылбай жүрүп жалаадан.
Өзүңүздөй болотко,
Келсе кезек бир адам.
Кейитип жалпы тууганды,
Кетипсиз дүйнө паанадан.
Айылга куруп жыйынды,
Айтканың журтка буюрду.
Ажаат түшүп кысталган,
Алсыздар көрүп сыйынды.
Капшыттан чынар кыйылды,
Чырпыктан кабык сыйрылды.
Сандалып жүргөн муңдууга,
Салып кеттиң кыйынды.
Алсыратты бул турмуш,
Артыңда жалгыз уулуңду.
Кабылан ата өттү деп,
Кабарың бүгүн угулду.
Болк этип жүрөк туюнду,
Бозоруп өңүм кубулду.
Болжолсуз жүргөн чагымда,
Бошоттуң кокуй муунумду.
Кылмыштууга кылганың,
Кыялдан кеткис дарт болор.
Бейли бузук душманың,
Белсенип бүгүн шат болор.
Жалгыздык башка келгенде,
Жакындарың жат болор.
Бакты-таалай келгенде,
Башыңа сыймык бак конор.
Алгы-берги адамдын,

Арасында бат болор.
Ар кимдин тайса дөөлөтү,
Ашырып малдан сап болор.
Ал турмуш башка келгенде,
Азабың тартар чак болор.
Кыйрыңды көргөн калк болор,
Кызыгып эми тап коер.
Толук сыйлап арбакты,
Толгонуп кимдер жарп болор.
Капкалуу коргон чеп элең,
Карашы сынды терегим,
Кас санаган душманга,
Кара жолборс береним.
Ар жерге тийчү керегиң,
Алсыздарга себебиң.
Алты атаң уулу Акчубак,
Акылын тапчуу сен элең.
Айдалып барган жериңден,
Айланып кайра келерим.
Артыкча ката болгонбу,
Менин аман көрсөм дегеним.
Ак дидарың көрсөмчү,
Калаадан алып буйрукту,
Калкыңа сүйлөп чындыкты,
Касиетиң барынан,
Каалаган кудай сыйлыкты.
Эшитип бүгүн кабарың,
Эт жүрөгүм чыйрыкты.
Урмат кылып куранды,
Куп сыйладың дубанды.
Келгенде кезек дүйнөнүн,
Кош көрбөдүң жыргалын.
Ан үчүн кайгы жок эле,
Ар жерде калды жыйганың.
Түмөн саардан өйдө эле,
Түркүк болуп турганың,
Жалпы нуска кылганың.
Жалтанбай турган чырагым,
Жазалашып кыйнадың.
Жардам бербей бузукту
Жамандыктан тыйганың.
Сөөктөн кетпес так болуп,
Сөзүң менен урганың.
Жүрөгүңдө чер болуп,
Жүргөн чыгаар кыйланын.
Билдирет бегим жоктолуп
Бизден бир пейил бурганын.
Ар жакка моюн сунганың
Зарлап бир карап турбадың.
Тура бир түркүк сынганың.
Душмандын көөнү тынганын

Туйгун бир эле өттү деп
Тушумда ыйлап турганын.
Амирин көрбөй Алланын
Аркасын көрбөй пенденин
Айта берсем түгөнбөйт
Асыркы журттун арманын.
Сапарың болуп кайырлуу
Сак саламат жактадың.
Алыстан угуп кабарың
Ан үчүн мынча зарладым.
Жайыбыз начар кезинде
Жар болсун Кызыр арбагың.
Аргымак аттын асылы
Айбан да болсо жаныбар,
Көркөмдүккө чыгарар
Көкүл, куйрук, жалы бар.
Ар адамдын оюнда
Айта турган зары бар.
Алыбыз начар себепкер
Жанып турган шамы бар.
Аман болсо алтын баш
Арыган атың чабылар.
Эскирсе көңүл жаңыар,
Эмгектеш шордон арылар.
Өзүңдөй болгон бир асыл,
Өткөн соң кайдан табылар.
Чындап жанга күч келбей
Чылбырын тулпар чоербу,
Чыгар бекен тарткылык
Чырмалып журтка оролду.
Азып-тозуп кайран эр
Ар кайсы жерде кор болду.
Тагдыры экен Алланын
Таалайга бүткөн шор болду.
Айыл бузгуч чоң болду.
Эселде бүткөн шор болду.
Жалпы журтка келтирди
Шыдырлык менен бул жолду.
Адам уулун кысууга
Акыр заман болгонбу?
Терек бир сынса шагы бар,
Тең айрылган чагы бар.
Теги бир биздей алсыздар
Теңирге боздоп жалынар.
Сандалтып журтту мынчалык
Саясы жок маани бар.
Өзүңүздөн мурунку
Өткөндөрдүн баары бар.
Саламат койсун иманың,
Самаган жайга барып ал.
Кар түбүнө кыштаган

Каарлашып сыздаган
Канаты сынып учпаган
Карлыгач болду кыз балаң.
Артыңда жалгыз уулунду
Азыркы турмуш кыстаган.
Кеңешип тууган бузбаган
Алтынчы уулун акчубак
Акылыңан чыкпаган.
Орустун түшүп колуна
Оролдун темир торуна
Кан кошулбай арманда
Кайта айланып тууруңа
Караймын көздү талдырып
Калк ичинде чогууга
Кыянат кылдың канчалык
Азып-тозгон тобуңа.
Акыретке жеткирсең
Алла Таалам ордуна
Такывалардын бири элең
Даараты бар боюнда.
Аны көрчү Куданын
Алсыздардын мойнунда
Азирейил периште
Аянбай тийсең колуңа.
Жай жүрбөгөн аз болгон
Жар жаамат колуңда
Айлыңа калыс ким болот
Акыры сенин ордуңа?
Кайран атам өтүптүр
Кайрылбас сапар жолуна.

БАРПЫ АКЫН КАЗА БОЛГОНДОГУ КОШОК

Акыным атам булбулум,
Ар жерге барса гүлдөгөн.
Азабы бир күн тиет деп,
Акмактар менен жүрбөгөн.
Ак калпактуу кыргыздан,
Адам жок сизди билбеген.
Асылым атам көзү өтүп,
Армандуу кызың зилдеген.
Ак санатты ырдаса,
Алдында адам миңдеген.
Обдулуп ырдап үн кошсо,
Ок атама кайтпаган.
Оңдонуп ырдап отурса,
Орустун эли мактаган.
Ороюң калып, өзүң жок,
Ордуңдан көчтүң жан атам.
Сүрөтүң калды тартылган,
Сүйгөндөр кел деп чакырган.

Өзүң менен жанашып,
Жүргөндөр кел деп чакырган.
Эл чогула келгенде,
Эргип ырдап отурган,
Он үч жаштан атакем,
Ырчыларга кошулган.
Кылымга аты угулуп,
Каты жок булбул жаралган.
Кыргыздан чыккан кыраан эр,
Токтогулдан үлгү алган.
Бекназар менен белдешкен,
Көп ырчыга теңдешкен.
Сүйкүмдүү ырдап отурса,
Сүйүктүү эли кел дешкен.
Өткөн күн, жаңы турмушту,
Ырдап бизге бер дешкен.
Ушундай чечен атамдын,
Сүйөргө уулу жок болду,
Үлгүсүн алып ата деп,
Жүрөргө уулу жок болду.
Ак көңүлдө эле жан атам,
Ичинде такыр кири жок.
Сүрөтү турат илинип,
Сүйлөйүн десе тили жок.
Буркурап жашын агызып,
Бурулуң ыйлайт үйүңдө.
Булбулум атам айрылдым,
Боору таш кандай дүнүйө.
Бардаш кылам басылам,
Буулугуп басам ыйымды.
Булбулум атам өтсө да,
Атагың жашайт кылымды.
Барпыдан калган белек деп,
Балдарың окуйт ырыңды.

БӨРҮБАЙ АКЫНГА

Капкалуу шаар тулпарым,
Кан катарлуу шумкарым.
Калай го сизден тул калдым,
Капалык тартып муңкандым.
Бедерлүү шаар тулпарым,
Бек катарлуу шумкарым.
Безилдеп бейбак тул калдым,
Арманым айтып муңкандым.
Короом чети койдой таш,
Койнумда калды балдар жаш.
Сизден калган жаш балдар,
Токулуу атты мине албайт,
Топ жыйынга кире албайт,
Токтонуп сүйлөп туралбайт,

Тозуган малын жыя албайт.
Жайдак бир атка мине албайт,
Сизден калган жаш балдар,
Жарып жыйып кире албайт,
Чартилдап сүйлөп туралбайт.
Жайылган малын жыя албайт.
Эсен болсо эр жетер,
Эр жеткиче эс кетер.
Балдарыңдын жаштыгы,
Буунумдун боштугу.
Азамат акун өткөндө,
Ак куйрук кагаз пул чачпай,
Арман түштү бейбагың.
Көркөм бир акун өткөндө,
Көк сандыктан кулп албай,
Көк куйрук кагаз пул чачпай,
Көк күйөт шорлуу бейбагың.
Күмүш тенге чапканың,
Күйүтүң бейбак тартамын.
Ак жамбы созуп чапканым,
Азарың бейбак тартамын,
Арманыңды айтамын.
Коңгуроолуу корганым,
Күндө базар болганим.
Дарбазалуу корганым,
Дайым базар болганым.
Калайы эди кумгандын,
Камчысы эди туугандын.
Бедери эди кумгандын,
Медери эди балдардын.
Күмүштөн ээр каш калды,
Күзгүдөй балдар жаш калды.
Алтындан ээр каш калды,
Айнектей балдар жаш калды.
Эрте менен кайнаткан,
Чайым ади акунум.
Эртеден кечке сүйлөшкөн,
Пайим¹ эди акунум.
Алтын саптуу пычактын,
Пайнеги эди акунум.
Арзылап алган балдардын,
Айнеги эди акунум.
Күмүш саптуу пычактын,
Пайнеги² эди акунум.
Тилеп алган балдардын,
Айнеги эди акунум.
Жазгы бир учкан сонобу,
Жайылып барып конобу?
Жан жигариң бар болсун,
Акунум сиздей болобу?
Күзгү бир учкан сонобу,

Күймөлүп барып конобу?
Күйөрүң иниң бар болсун,
Гүлпайым сиздей болобу?
Карарып учкан сонобу,
Калдайып барып конобу?
Калкы бир журтуң бар болсун,
Кадырдан сиздей болобу?
Ай жака карап чий тутам,
Ай өткөн сайын көз тутам.
Ай өткөн сайын келбесең,
Азарың тартып кан жутам.
Күн жака карап чий тутам,
Күн өткөн сайын көз тутам.
Күн өткөн сайын келбесең,
Күйүтүң тартып кан жутам.
Жабдыктары жайма алтын,
Жакшысы эди бир калктын.
Куюшканы куйма алтын,
Куту эди бир калктын.
Ак сандыкка койдурган,
Кутуңуз калды акунум.
Аз гана айтып сураган,
Журтуңуз калды акунум.
Көк сандыкка койдурган,
Кутуңуз калды акунум.
Көп зар ишке сураган,
Журтуңуз калды акунум.
Бетегеси белде өскөн,
Бедөөнү минип мырза өскөн,
Кымыздык кени кырда өскөн,
Кылжээрен минип мырза өскөн.
Ордодо атын ойноткон,
Супада атын сууткан.
Сур жорго минип силкинткен,
Жазга маал болгондо,
Эл өйдөлөй көчкөндө,
Көпүрүк салбай суу кечкен,
Жапырык салбай суу кечкен,
Жабагысы бош кеткен.
Көчкөнүгө кут түшкөн,
Көкала казы жуп түппсөн.
Желесине кут түшкөн,
Жейрен кулун жум түшкөн.
Азамат акун барында,
Короо эди ашканам,
Кадырлуу эди башканам.
Чырмаян эди ашканам,
Акунум көзү өттү эле,
Капини болду ашканам,
Карыптык тартты башканам.
Алтындан чапкан акданам,

Асылып туруп пор болду.
Акунум көзү өткөндө,
Азиз да башым кор болду.
Күмүштөн чапкан акданам,
Илинип туруп пор³ болду.
Гүлпайым көзү өткөндө,
Күлкүдө жүргөн бу башым,
Күйүтүң тартып кор болду.
Кузгун конбос куу бутак,
Куш кондурган акунум.
Куштай мойнун көтөрүп,
Теңтушунун ичинде,
Төрөдөй болуп олтурган,
Ыр менен көөнүн толтурган.
Атын токуп мингеним,
Адиса жомок билгеним.
Жомогун айтып олтурса,
Жооптуу сөздөн калганым.
Дүбүрөгөн тойлордо,
Алдынан баштап чакырган.
Боюна өлчөп тон кылган,
Кармабай жеңин кийгеним.
Жакшы-жаман баарыны,
Кадырыны билгеним.
Жылдызы жанган чырактай,
Ичи гаухар акундун,
Минген аты бурактай.
Жүргөн жери дайыным,
Илим бир сөзү майиним.
Олтурган жери супадай,
Сүйлөсө сөзү упадай.
Олтурган жери тактадай,
Сүйлөсө сөзү пактадай.
Мейман келсе каш деген.
Мейманкана бош деген.
Санатың кетти сайылып,
Самарканд ылдый жайылып.
Кеңешиң кетти керилип,
Кең Коконд ылдый жайылып.
Босогон башы боз манат,
Боз жорго минген санталат,
Болгонуң айтам бир санат.
Керегең башы кер манат,
Көк жорго минген санталат,
Көргөнүң айтам бир санат.
Акунум минген аттары,
Семиргени кулжадай,
Секиргени бүргөдөй.
Башы чайни болот деп,
Бадахшан жүгөн салдырган.
Колу кола болот деп,

Кокон кишен салдырган,
Кокустан ууру албайт деп,
Акунум минген аттары,
Буудайдан лабак чайнаган,
Булутту карап жайнаган.
Акунум минген аттары,
Арпадан лабак чайнаган,
Асманды карап жайнаган.
Текеден чылбыр сүйрөткөн,
Телтору минип үйрөткөн.
Булдап чылбыр сүйрөткөн,
Буудан көк минип үйрөткөн.
Ажалым жетип өлгүчөм,
Айнектей жүзүң көргүчөм,
Арманым айтып жүрөмүн,
Азарың тартып күйөмүн.
Күнүм бүтүп өлгүчө,
Күзгүдөй бетиң көргүчө,
Күйүтүң тартып жүрөмүн,
Таң атканда жер жарыйт,
Таалайы бар пенделер,
Алганы менен тең карыйт.
Күн тийгенде жер жарыйт,
Кудайым берген пенделер,
Күйөөсү менен тең карыйт.
Алтындан жүгөн калайлуу,
Алганы менен бир жүргөн,
Кандай пенде таалайлуу.

РАХМАНЖАН

Ак боз ат келди жол басып,
Ак көбүктөп тер чачып,
Элиң турат чогулуп,
Ак үйүң турат кир басып.
Ак шумкар тоодон учуптур,
Ак талга барып конуптур.
Аскерде жүргөн баатырым,
Армансыз өлүм болуптур.
Капталда жолборс жатат деп,
Калкыңдын көөнү ток эле.
Калкыңа келбей калышың,
Капарымда жок эле.
Эңизде жолборс жатат деп,
Элиңдин көөнү ток эле.
Элиңе келбей калышың,
Эсибизде жок эле.
Карагай найза өңөргөн,
Кадим жаштан көгөргөн.
Каптаган жоону көргөндө,
Кайрат менен жөнөгөн.

Түпөктүү найза өңөргөн,
Түптүү элде көгөргөн.
Түмөндүү жоону көргөндө,
Туралбай шашып жөнөгөн.
Адырга атын токтоткон,
Алты атар мылтык октоткон.
Алыша келген душмандын,
Алдын тоскон коркпостон.
Белеске атын токтоткон,
Беш атар мылтык октоткон.
Пейли жаман душманга,
Беттешкен жалгыз коркпостон.
Кызыл ат минген такалап,
Кытайга барган чамалап.
Кас душманын талкалап,
Элин жүргөн калкалап.
Карагер минген такалап,
Кашкарга барган чалкалап.
Ал жерде кас душманын талкалап,
Калкын жүргөн калкалап.
Белеске атын агыткан,
Беш атар мылтык чагыткан.
Белдүү баатыр келсин деп,
Берлинге аны чакырткан.
Капталга атын агыткан.
Карабин мылтык чакыткан.
Каптаган душман келди деп,
Каалап аны чакырткан.
Күлүктү минсе чү деген,
Кас душманын талкалап,
Күн тийбес тоодо түнөгөн,
Кабарын угуп душмандар,
Күнчүлүк жерден жүдөгөн.
Жез пайнек кылыч тагынган,
Жат душманы багынган.
Эр жүрөк баатыр жагынан,
Тең келбеген эч бир жан.
Казатка чыгып жол баштап,
Калың элин коргогон.
Кадыры менен кеп сүйлөп,
Карыптарды колдогон.
Аргымак минсе чү деген,
Алышкан жоосун талкалап,
Ай тийбес тоодо түнөгөн.
Алыстан угуп кабарын,
Алдастап душман жүдөгөн.
Сүйлөсө сөзү эп болгон,
Сүрүнө душман тең болгон.
Айтылуу баатыр атанып,
Алыскы элге кеп болгон.
Кылычын кыя байлаган,

Кытайдын тоосун айланган.
Кыя баскан душманың,
Кык эттирбей жайлаган.
Саадагын жанга байлаган,
Сан жигитин жайлаган.
Сан-сан болгон душманды,
Жалгыз өзү байлаган.
Торуну минсе жүгүргөн,
Томсоргон душман сүрүнөн.
Топ жыйында сүйлөсө,
Кара жандан түңүлгөн.
Кара ат минсе жүгүргөн,
Калтарган душман сүрүнөн.
Кармашам деген душмандар,
Камыштай болуп сүрүлгөн.
Чечинбей өткөн дайрадан,
Каршы келген душманын,
Камынтпай барып жайлаган,
Кара койдой айдаган.
Белгилүү болгон дубандан,
Беттешкен жоосу кубанган.
Береним мөөрөй алды деп,
Бер жакта эли кубанган.
Беттешип найза сунганда,
Жазганып душман бөлүнгөн.
Таалайы артып баатыр деп,
Таанылып элге көрүнгөн.
Беттешкен жерден кек алып,
Эл ишине жараган.
Атактуу баатыр экен деп,
Айтылуу элге тараган.
Ак бараң мылтык колго алган,
Аскер баштап жол салып,
Ашуу ашып жер чалган,
Алышкан жоого чуу салган.
Көк бараң мылтык колго алган,
Көп аскерге жол баштап,
Кас душманды көргөндө,
Көрүнөө жерден кол салган.
Кара зоодон жол тоскон,
Кыраңга кошун токтоткон.
Карайган душман көрүнсө,
Камынып мылтык октоткон.
Белсемдүү жерден жол тоскон,
Белеске атын токтоткон.
Бетбак душман көрүнсө,
Билгизбей мылтык октоткон.
Токойлуу жерге токтогон,
Топ жигитин жоктогон.
Тоодой мүшкүл иш болсо,
Тоотпогон коркпогон.

Саздуу жерге токтогон,
Сан жигитин жоктогон.
Сансыган көп душманга,
Жалгыз барган коркпогон.
Алты атар мылтык асынган,
Атагы чыккан жашынан.
Алыша келген душманы,
Алдынан чыгып басынган.
Беш атар мылтык асынган,
Белгилүү болгон жашынан.
Беттешем деген душманы,
Беттеше албай басынган.
Андижанды жердеген,
Айланып чыкса элинен,
Ардактап аны кел деген
Атагы көпкө белгилүү,
Айтылуу баатыр эр деген.
Күлө багып сүйлөгөн,
Кайгырууну билбеген.
Карчыга куштай кайран эр,
Капилет өттүң дүйнөдөн.
Жалындап күйгөн чөк болгон,
Айбатына чыдабай,
Жоолашкан душман жок болгон.
Кызарып күйгөн чок болгон,
Караанын көрсө чыдабай,
Кас душманы жок болгон.
Сар жорго минген дабанга,
Сөз айтпаган жаманга.
Өзү баатыр кайран эр,
Кол салуучу каманга.
Асманда учкан зар элең,
Амалың элге белгилүү,
Алайна жоодон качпаган,
Адамдан артык жан элең,
Көкөлөп учкан зар элең,
Көркөмүң элге белгилүү,
Көпчүлүк жоодон качпаган,
Көрүнөө баатыр жан элең.
Эч кимге намыс сатпаган,
Эл теңдигин сактаган.
Беттешип келген жоо болсо,
Белсенип үйдө жатпаган.
Адамдык салтты актаган,
Ажалдан кайра тартпаган.
Булгабай элдин ишенчин,
Булактай таза сактаган.
Жаздыктан өлгөн жаманат,
Жоодон өлгөн салтанат.
Жүрөктө эрдик ой болсо,
Баатырлар кайдан жалтанат.

Кыйкырып жоого киргенде,
Кылычын жаза чаппаган.
Гранат урган жерлерин,
Кыргын кылып таштаган.
Кол алдында жигитин,
Кыраан кылып таптаган.
Кылчылдашкан жоо болсо,
Кылчайып артка баспаган.
Калк башына иш түшсө,
Казатка көздөй аттандың,
Калк намызын коргойм деп,
Биринчи болуп катталдың.
Тууган элге туу элең,
Душманыңа уу элең.
Басып кирген душманга,
Туурадан кирчү уул элең.
Качырган жоону кыйраткан,
Кара кулак шер элең.
Кармашта намыс бербеген,
Кадимден баатыр эр элең.
Алыста жүргөн душмандын,
Айттырбай туруп сыр билген.
Алышып ойноп чоңоюп,
Алиев менен бир жүргөн.
Арс ичиктин тышы элең.
Алтындан самоор жыш элең.
Алса илберсин куткарбас,
Ак ала туйгун куш элең.
Көрпө ичиктин тышы элең,
Күмүштөн самоор жыш элең.
Күүлөнсө илбээсин куткарбас,
Көк ала туйгун куш элең.
Мингениң тору боз беле?
Колуңда курал жок беле?
Ал атканда сен атпай,
Жаныңда жолдош жок беле?
Мингениң буурул боз беле?
Снаряд деген ок беле?
Ал атканда сен атпай,
Жазайыл колдо жок беле?
Көкөлөп учкан ылаачын,
Көккө бир жаят кулачын.
Көп душманың талкалап,
Көркөмдүү совет элинде,
Көрбөдүң жандын ыраатын.
Асмандап учкан ылаачун,
Айга бир жаят кулачын.
Айгышкан жоону талкалап,
Ак калпак кыргыз элинде,
Көрбөдүң жандын ыраатын.
Туу куйругу бир тутам,

Тулпарлар чыгат желеден.
Туйгун жаның өтүптүр,
Туулбайт сендей энеден.
Жал куйругу бир тутам,
Жабагы чыгат желеден.
Жалгыз жаның өтүптүр,
Туулбайт сендей энеден.
Фрунзе менен Маскөөдө,
Атың турат жазылып,
Эл эскерет кылымга
Эрдигиң жүрөт айтылып.
Кармашам деген душмандын,
Кара көзү оюлду.
Өлсөң дагы тирүүсүң,
Калк эскерген эрдигиң
Колхоздун наамы коюлду.
Калк үчүн кыйсаң жаныңды,
Кадырың элге билинди.
Эстелигиң тургузуп,
Портретиң илинди.
Эстелигиң ачарда,
Элиңдин баары чогулду.
Согушта өлгөн баатыр деп,
Рахманжан аталып,
Колхозго атың коюлду.

ТАЙГАРАЕВ ТУКУБАЙ
(Советтер Союзунун Баатыры)

Кылычың турат кынында,
Кырк биринчи жылында.
Кылды Герман жаңжалды,
Уруш болуп кетти деп,
Терип кетти балдарды.
Көчөгө чыгып карасак,
Кемпир менен чал калды.
Кең сайга элдер конбосун,
Кемселим кыска болбосун.
Бул урушту баштаган,
Асти, Герман оңбосун.
Айнектей бетин тастайтып,
Алтындай тишин кашкайтып,
Элге-журтка арз айтып,
Барса барып келем деп,
Барсам жоону жеңем деп,
Күмүштөй тишин кашкайтып,
Күндөй бетин тастайтып,
Күлүп-жайнап кеткенсиң,
Барарда атың жорголоп,
Келерде каның шорголоп.
Алты катар жоо болсо,

Аны сүрүп кетет дейт элең.
Ак боз атын жалдаган,
Алтымыш катар Германдын,
Акырегин кандаган.
Көк боз атын жалдаган,
Алам деген Германдын,
Көкүрөгүн кандаган.
Алтындан эле найзасы,
Айлына тийген пайдасы.
Экиден эле найзасы,
Элине тийген пайдасы.
Көк көйнөгү бар эле,
Көкүрөгү тар эле.
Көрүнбөй кетти Германга,
Кайрылып келсе элине,
Пайдасы тиер бала эле.
Ак көйнөгү бар эле,
Акыреги тар эле.
Айланып келсе элине,
Пайдасы тиер бала эле.
Ак боз ат миндиң тооларга,
Көрүнөө кирдиң жооларга.
От жыттанган урушка,
Ойлонбой кирген баатырым.
Кан жыттанган урушка
Качпай кирген баатырым.
Жондоп түшкөн бөрү эле,
Жоболоңдуу иштерди,
Жолдон тосчу эр эле.
Капталдап түшкөн бөрү эле,
Капсалаңдуу иштерди,
Кайра тосчу эр эле.
Капталга жүгүн таштабас,
Капталы бийик лөк эле.
Жайылып аккан суудайым,
Жай көтөргөн туудайым.
Эшилип аккан суудайым,
Элимде турган туудайым.
Мурутуң эми керилип,
Бул сапардан эринип,
Бул кудайдын ишин көр,
Германга барып көмүлүп.
Сакалың эми керилип,
Зар сапарга эринип,
Зар санай турган чак келсе,
Зап кудайдын ишин көр,
Германга барып көмүлүп.
Ай чыккан жакка чий туттук,
Ай өткөн сайын көз туттук.
Күн тийген жакка чий туттук,
Күн өткөн сайын көз туттук.

СУЛТАНОВ КАДЫРМАТ
(Социалисттик Эмгектин Баатыры)

Көк жорго минсе чайпалган,
Көк нооту кийсе жайкалган.
Көпчүлүк элдин ичинде,
Көсөмдүгү байкалган.
Күлүктү минсе чайпалган,
Калың элдин ичинде,
Көркөмдүү болуп жайкалган.
Карапайым мүнөздүү,
Касиети байкалган.
Кыргыз элиң кадырлап,
Кыйлага даңкың угулган.
Калк үчүн кылып кызматты,
Көңүлүң көпкө бурулган.
Калкың үчүн иш кылып,
Өз милдетин актаган.
Кыргыз элиң кадырлап,
Кымбаттуу сөзүң сактаган.
Элиңе кылып эмгекти,
Маскөөгө чейин таанылды.
Ардактап сыйлап өкүмөт,
Алтындан орден тагынды.
Күлүк элең чабылган,
Күн тийбес жерге багылган.
Күрдөөлдүү күлүк эле деп,
Күлгүңдөн жабуу жабылган.
Жорго элең жолдо чабылган,
Жабуулап күндө багылган.
Топ жарган күлүк экен деп,
Алтындан жүгөн тагылган.
Адырда буудай куурады,
Арстаным баатыр сулады.
Арзыган ишке жетпеген,
Армандуу өлүм бу дагы.
Белесте буудай куурады,
Белгилүү баатыр кулады.
Бейпайга салган бу өлүм,
Пендечилик бу дагы.
Башынан таасын сүйлөгөн,
Бай-манапты сүйбөгөн.
Бардык жерде карыпты,
Жакшы көрүп үндөгөн.
Партияны башкарып,
Бакыт күтүп даңк алган.
Аңтарып Маркс томдорун,
Улуу Ленинден такшалган.
Тактап чечкен бюрону,
Таарынткан эмес бирөөнү.

Тартип менен башкарган,
Тартынбай айткан күнөөнү.
Башкарып келген бюрону,
Басынткан эмес бирөөнү.
Бала күндөн бер жакка,
Баарына жаккан жүргөнү.
Кылдат чечкен бюрону,
Кыйнаган эмес бирөөнү.
Кыйын күндө жол баштап,
Кыйлага жаккан жүргөнү.
Телефон менен сүйлөгөн,
Тепкедей жаштан бер жакка,
Окуп билим үйрөнүп,
Тарбия алган бюродон.
Каргадай болуп сүйлөгөн,
Кадим жаштан бер жакка,
Тарбия алган жетилип,
Комсомолдук бюродон.
Алтындан саат бураган,
Адилдикти сураган.
Ак ниет сендей болсом деп,
Канчалар сени туураган.
Күмүштөн саат бураган,
Күлпөттүү ишти сураган.
Кейиштүү сөздү укканда,
Кеңешин айтып улаган.
Барчын куштай түлөгөн,
Партиянын иши үчүн,
Бардык жанын үрөгөн.
Ординен алып Лениндин,
Москвада сүйлөгөн.
Атагы чыккан элинен,
Тарбия алган Ленинден.
Атагы кеткен алыска,
Ак калпак кыргыз жеринен.
Көк шумкар учту туурунан,
Кыргыз элде туулган,
Кыраандыгын билгизип,
Мунун Кытайга даңкы угулган.
Боз шумкар учту туурунан,
Кең Алайда туулган.
Мунун поруму элге жагымдуу,
Монголго чейин угулган.
Кызылын кийдин күрмөнүн,
Кызматын кылдың бюронун.
Калкыңа кылып эмгекти,
Кадырын көрдүң дүйнөнүн.
Жашылын кийдин күрмөнүн,
Жаш кезиңден бер жакка
Буйругун кылдың бюронун.
Жадыңа эгем жар болуп,

Жакшысын көрдүң дүйнөнүн.
Чолпону элең жылдыздын,
Чоңу болчуң кыргыздын.
Алтындан жылдыз тагынып,
Элиңе мунар тургуздуң.
Урматын көрдүң элиңдин,
Убайын көрдүң келиңдин.
Баатыры болдуң элиңдин.
Беш жылдызды тагыңдың,
Урматтап улуу Лениндин.
Ай үстүнөн аркырап,
Алтын куш болгон мингениң.
Ай далида жаркырап,
Ак торко болгон кийгениң.
Күн үстүнөн аркырап
Күмүш ат болгон мингениң.
Куп далиңа жарашкан,
Кыл торко болгон кийгениң.
Чагарак куйрук чаар жон,
Жолборс элең кайран эр.
Чоң казаттай иш болсо,
Койбос элең кайран эр.
Алыс жерден көрүнгөн,
Мунар элең кайран эр.
Саратан жайда саябан,
Чынар элең кайран эр.
Улуу тоодо сайраган,
Улар элең кайран эр.
Учулдардын пашасы,
Тынар элең кайран эр.
Теминсе чуркап жоргосу,
Таалай тапкан эмгектен,
Ташкентте болгон жолдошу,
Табийгат болгон колдоосу.
Элирсе чуркап жоргосу,
Элинде болгон жолдошу,
Эл-журту болгон колдоосу.
Алдына келген канча адам,
Албырып бетин нур чалган.
Күнүнө келген канча адам,
Көсөмдүгү белгилүү,
Күмүштөн кемер курчанган.
Жакшы айтып сөзүн таптаган,
Жашынан адеп сактаган.
Алдына барган адамды,
Орой сөз айтып какпаган.
Өкмөт ишин тактаган,
Үйүндө тынчып жатпаган.
Эл үчүн кылып эмгекти,
Түшүм жыйган пахтадан.
Жолборс элең чамыңган,

Жорго элең жолдо таанылган.
Тең келбейт эле сага эч ким,
Бак-дөөлөт ашкан жагынан.
Гүлдөгөн элиң Фергана,
Күйүтүң калды артыңа.
Кен болуп күндө жүрдүңүз
Күндөөлдүү кыргыз калкыңа.
Ээн-Терек мазарың,
Эриккенде сөз кылып,
Элиңе өтөр азарың.
Кашка терек мазарың,
Кайгырганда сөз кылып,
Калкыңа өтөр азарың.
Туулган жериң Алайда,
Жашыңда жүрдүң малайда.
Тарбия берип партия,
Угулду даңкың далайга.
Кыргыз жерде туулган,
Кымбатың сенин кең болуп,
Кытайга чейин угулган.
Кыргоодон учкан кыраан куш,
Кылчайбай кеттиң тууруңдан.
Тарбия берип жаштарга,
Канаттарын күүлөнтүп,
Арка болуп атадай,
Акыл насаат үйрөттүң.
Оозунан сөзү чубаган,
Олуттуу өскөн жан элең,
Ойлонуп элин сураган.
Үзүлгөн ишти кураган,
Партия койгон талапты,
Иш жүзүндө жаратты.
Пахтадан түшүм жыйнаган,
Баркталып нечен сыйланган.
Сан жылкы баккан дабанга,
Кичи пейил бир мүнөз,
Сыр айткан эмес жаманга.
Көк жорго салган дабанга,
Көп жылкы бакка саманга.
Көркөм порум бир мүнөз
Сөз айтпаган жаманга.
Ааламга башы теңешкен,
Обкомдон менен кеңешкен.
Атагы алыс кетсе да,
Ага-ини менен тең өскөн.
Жакшыга башы теңешкен,
Жакыны менен кеңешкен.
Жайдары мүнөз ак көңүл,
Жардылар менен тең өскөн.
Күтүрөгөн калың эл,
Күйүтүң айтып токтолор.

Күндө үч убак кеп болуп,
Сенин кадырың элде жоктодор.
Сап-сап болгон калың эл,
Саргайып туруп токтодор.
Санаган жерде кеп кылып,
Сенин санатың элде жоктодор.
Калкылдаган калың эл,
Кыйкырып барып токтодор.
Кызматың эске түшкөндө,
Кылыгың элде жоктодор.
Керилтип кулун байлаган,
Төрт түлүк малды өстүрүп,
Керейге малын айдаган,
Кашка суу барып жайлаган.
Сазга кулун байлаган,
Сан жылкыны өстүрүп,
Сарала тоосун жайлаган,
Күлүгүн күндө байлаган,
Күтүрөгөн мал менен,
Күрөбөс тоосун жайлаган.
Күрмөлбөй өткөн дайрадан,
Элге тилеп кеңчилик,
Элде болбойт сенчелик.
Калкка тилеп кеңчилик.
Калкта болбойт сенчелик.
Адырдан аркар уулаган,
Ак эмгек кылып элине,
Ааламга даңкы угулган.
Белестен аркар уулаган,
Беттешкен душман кулаган.
Партиянын жолунда,
Бала кезден дуулаган.
Түшүмүң ачтың жериңдин,
Бактысын ачтың элиңдин.
Чакырылып Маскөөгө,
Ординин тактың Лениндин.

ГЕНЕРАЛ ИСКАКБЕК

Аксуунун башы кысык деп,
Ак жайыкты ысык деп,
Ак Дөбө чыга жайлаган,
Ак жалдын үйрүн байлаган,
Аргымагын айдаган,
Аппак казы чайнаган.
Ак жалдын үйрү бош калды,
Артыңда балаң жаш калды.
Көк суунун башы кысык деп,

Көк жайыкты ысык деп,
Көк дөбө чыга жайлаган,
Көк жалдын үйрүн байлаган,
Күлүктөрүн айдаган.
Көк жалдын үйрү бош калды,
Күйөрман балаң жаш калды.
Абалы сөзүм бысмылда,
Бысмылда түшкөн миң жылда,
Акырет кеткен асылым,
Айтып калдык биз мында.
Быйылкы келген күзүндө,
Кең-Кулжанын түзүндө,
Асылым кетти сапарга,
Жаңыдан элге кайтарда,
Артында калган бала жаш,
Караан кылып каларга.
Кең Кулжаны жердеген,
Улуу Совет эл деген.
Эл үчүн туулуп береним,
Намысын такыр бербеген.
Акырет жайга кетипсиз,
Иманың болсун саламат.
Алхамду куран башы экен,
Ак Мустафа пайгамбар,
Алланын сүйгөн досу экен.
Ошолор өткөн жалгандан,
Опасыз дүйнө ушу экен.
Кимдер өтпөс жалгандан,
Он сегиз миң ааламдан,
Адам ата, Ава эне,
Биринен бири айрылган,
Алар дагы кайгырган.
Упасыз дүйнө ушу экен,
Улукман акыл кары экен.
Азирет Али шер өткөн,
Упасыз жалган ушу экен.
Омор, Осмон жана өткөн,
Тажи кийген башына,
Искендердей шер өткөн.
Асманда булут урланган,
Ашкере келген душманга,
Сырын айтпай суйсалган.
Суусар бөркүң суу болду,
Сымбаттуу менин береним,
Кандай жерде кор болду?
Кара макмал бөркүңүз,
Карарып күйгөн өртүбүз.
Кара макмал бөркүңө,
Карады кудай көркүңө.
Бөркүңдү шамал учурду,
Атыңды кудай өчүрдү.

Кызыл макмал бөрктөйүм,
Кызарып күйгөн өрттөйүм.
Кызыл макмал бөркүңө,
Кызыкты кудай көркүңө,
Бөркүңдү шамал учурду,
Атыңды кудай өчүрдү.
Усталарга табылгыс,
Кара болот курч элең.
Мүнүшкөргө табылгыс
Бозум түлөк куш элең,
Көркөмү бийик, көзү түз,
Душманга октой сөзү түз,
Бейкабарсыз жатканда,
Оору тийди быйыл күз.
Караны салып башыма,
Кан жуткан жаман күндөмүн.

ЧОЛПОНКУЛ МАНАПТЫН УУЛУ ЖАПАРКУЛГА АЯЛЫНЫН КОШКОНУ

Сөз баштайын дартыңдан,
Өлө албадым артыңдан.
Жашта сиздей бар бекен,
Акылың чоңдон артылган.
Ала-Тоо башы кар бекен,
Айланып учкан зар бекен.
Жаш төрөм деп зарланган,
Аялда биздей бар бекен.
Оңдо окудуң илимди,
Он бир жашка чыкканда,
Сайраттың кызыл тилиңди.
Он экиге чыкканда,
Көрүндүң элдин көзүнө.
Он үч жашка чыкканда,
Акылдуулар таң калат,
Айтып турган сөзүңө.
Он төрт жашка чыкканда,
Жапаркул мырза атандың,
Адептүү чыгып башынан,
Ар жакшыдан бата алдың.
Он беш жашка чыкканда,
Уруксат алдың атаңдан,
Атанын көөнүн тындырдың,
Жаш кезиңде жаш төрөм,
Буйрукта ишти кылдырдың.
Оозго кирип турганда,
Атакең сотко айдалды.
Чоң Бишкекте түрмөдө,
Үй күн жатып жайланды.
Үч күндөн кийин атакең,
Шиберди көздөй айдалды.

Каргадай болгон жаш бала,
Көзүнүн жашы он талаа.
Кайрат кылып жөнөдү,
Калкың калды таң кала.
Шамшыда орус, мужуктан,
Атасына алып жөнөдү.
Зарыл болгон бечара,
Атасын абдан тиледи.
Ай караңгы кечеден,
Аманат жанын бек кечип,
Атасын кайрып жөнөдү.
Акылды тапкан талаадан,
Атасын аман кутултуп,
Чыгарган экен санаадан.
Жашында чыккан жалыным,
Жайма көкүл алымым.
Айчыгың алтын байрагым,
Албарс жанчуу кайрагым.
Асылымдан айрылып,
Эп бекен менин сайраарым.
Тоту куштай толгонум.
Толгондо ойрон болгонум,
Кызыл гүлдөй солгонум,
Кыюсуз күнү кошконум.
Ай, жаш төрөм, арстаным,
Астыма торко жазганым.
Жагылуу болсун чырагың,
Токулуу болсун бурагың.
Жаш кезиңде жайрадың,
Жалгызым асыл ынагым.
Ынагымдан айрылып,
Азабың тартып куурадым.
Күлүк болсун бурагың,
Мынакей күрмөгө таккан тумарым.
Күйөөрүмөн айрылып,
Күйүтүн тартып куурадым.
Айта берсек кеп экен,
Канча айтсак да эп экен.
Сизден калып өлбөгөн,
Адамдын жаны бек экен.
Орун алдың ортодон,
Озуп чыктың солтодон.
Ким деген качып кутулат,
Өлүм деген жолтодон.
Жабыктан жайнап күн чыккан,
Жаш чагыңда аялың,
Күнүгө үч убак үн чыккан.
Ак калпактуу кыргыздан,
Ашып сизден ким чыккан.

КОЖОМКУЛ

Айтамын элге баяндап,
Балбандын каза болгонун.
Калк жыйылып урматтап,
Кадырлап жерге койгонун.
Кадимки өткөн Чубактай,
Кара күчкө толгонун.
Кадырың элге жетиптир,
Карыя сенин болжолуң.
Турпатың түптүү теректей,
Туулган жерге орнодуң.
Ала-Тоо салкын жерде өсүп,
Ак калпак кыргыз элде өсүп,
Ат көтөргүс зор болдуң.
Азамат болуп, эр жетип,
Кажымукан казакка,
Кайрат кылдың теңдешип.
Оор кайгы тартып турабыз,
Ортобуздан сен кетип.
Жер таянып өмүрдө,
Жыгылган жоксуң күрөштөн,
Бурултуп торгой чалчу элең,
Булка кармап билектен.
Ат үстүнөн алышып,
Акбалбанды жүдөткөн.
Өйүз-бүйүз кыргыздан,
Өзүңдөн балбан ким өткөн.
Түбүң чыгат таралып,
Кан Манастай баатырдан.
Кайраттанып качырсаң,
Кас душманың багынган.
Алп дөөлөрдүн бири элең,
Ак жолборстой чамынган.
Бала кезде жүрүпсүң,
Бай-манапта жалданып,
Отун алып, от жагып,
Оокатың үчүн кармалып.
Качан совет чыкканда,
Калкыңдан өстүң тандалып.
Өз атаң Каба алп экен,
Камырдай ташты жууруган.
Тоодон кармап илбирсти,
Боконогун сууруган.
Ороодон төөнү көтөрүп,
Оң-солго дайны угулган.
Өтүгүнүн таманы,
Көтөргөн жерде жулунган.
Калайыкка жайылып,
Бул калган сөз эски кылымдан.
Тууган энең белгилүү,
Балбан болгон аялдан.

Сайышка түшүп төрт жолу,
Салмагы арткан далайдан.
Саяк менен солтодон,
Санатып байге мал алган.
Жолборс көөдөн кең далы,
Бою узун адамдан,
Күрөшкөндү ыргыткан,
Күчүң артык жаралган.
Сексенге жашың илинбей,
Сен дагы өттүң ааламдан.
Илгери Пишпек шаарында,
Батырак тою болгондо,
Калаанын ичи калдайып,
Калк жыйылып толгондо,
Өзбек, казак эл келип,
Өргү болуп конгондо,
Нарын менен Жумгалдан
Албан түрдүү эл келип,
Сурайгырды ойнотуп,
Суусамырдан сен келип,
Жаныңда Калык ырчы бар,
Жар чакырат термелип,
Ошондо Калык кеп айтат,
Ой, Кожомкул деп айтат,
Адил Совет сыйлыгың,
Азаматтар көрсүн деп,
Анык балбан Кожомкул,
Ат көтөрүп берсин деп,
Бардык кедей-батырак,
Байкап күчүн көрсүн деп,
Орус-кыргыз жыйылып,
Ошондой деп кеп айтып,
Балбан бекен Кожомкул,
Байкайлычы деп айтып,
Карабоз атты жетелеп,
Аянтты көздөй төтөлөп,
Карап турду көпчүлүк,
Кандай кылар экен деп,
Ошондо сенин кырдалың,
Отуз беш жаштан өтө элек.
Кош басмайыл тартылып,
Колтуктан өйдө бекемдеп,
Карышкыр улак алгандай,
Капталдан чаба кармадың,
Басмайылга илинди,
Аты жок ортон бармагың.
Жерден атты көтөрүп,
Жетиштүү болду дарманың,
Көпчүлүккө жайылып,
Көкөлөй түштү арбагың.
Өзүң член партия,

Башчы болдуң калкыңа,
Ылайыктуу эр элең,
Ырыстуу элдин шартына.
Көрбөгөндөр көрсүн деп,
Кумар эле даңкыңа.
Өлсөң дагы урматтап,
Жетти кыргыз баркыңа.
Кайран балбан өлдү деп,
Казак, кыргыз эл угуп,
Кадырлап жакшы көмдү деп,
Кайгырдым кабар укканда.
Уйпалап далай балбанды,
Уста элең жыкканга.
Ченебеген зор элең,
Чечинип элден чыкканда.
Макене, Сабыр аксакал,
Балбандар чыкты бир катар,
Үрпөкбаш, Тиштээк, Дуңкана,
Таласта Касым, Теке бар.
Матакул менен Тобоке,
Суусамырда экөө бар,
Кыдык, Торсо, Азыкбай,
Кыйын балбан Отор бар,
Ошолорду Кожомкул,
Баскан сенин арбагың.
Таразага түшсө да,
Оодарып кетчү салмагың.
Эми айланып келбейсиң,
Элимден чыккан балбаным.
Суусун ичип чоңойдуң,
Суусамырдын жеринин,
Кожомкул деп эскерип,
Кошуп жүрөм сени мен.

БАРАКТЫН КЫЗЫНЫН КОШОГУ

Айчыгың алтын кызыл тууң,
Азар болду кызыл сууң.
Какшып калды көк көлүң,
Чөпсүз калды кең төрүң.
Тамга терек мазарың,
Кайрылып малың оттобой,
Атакем, калкыңа өтөр азариң¹.
Эңкейген терек мазарың,
Эңкейип малың оттобой,
Атакем, элиңе өтөр азарың.
Алтындан купа ойдуруп,
Атка салам дээр элең,
Апта сайын дасторкон,
Калкка салам дээр элең.
Күмүштөн купа ойдуруп,

Атка салам дээр элең,
Күнүнкүсүн дасторкон,
Көпкө салам дээр элең.
Тарууну орду боолуктуу,
Жылда барбас Ташкенге,
Атакем быйыл оолукту.
Таруу оруп жем алды,
Ташкенге барып нени алды?
Кадагы менен чай алды,
Сайга салып ичет деп,
Кант алды деп сүйүнсөм,
Тартылбас балаа дарт алды.
Арпаны орду боолуктуу,
Атакем жылда барбаган,
Анжиян көздөй оолукту.
Анжиян барып нени алды?
Ат башындай кант алды,
Кант алды деп сүйүнсөм,
Айыкпас кара дарт алды.
Алты кетмен чогултуп,
Арык казат мен десем,
Атамдын ак үйүн казган турбайбы,
Жети кетмен чогултуп,
Жер төлө казат мен десем,
Атамдын жер үйүн казган турбайбы.
Түндүгүн үйдүн ачтырып,
Түбүрттөп элин бастырып,
Атакем өмүр сүрөт мен десем,
Өлүмдү сүргөн турбайбы,
Курусун менин жаш башым,
Кургабайт эми көз жашым.
Ак жал, ак жал дээр элең,
Ак жалды сойду ашыңа,
Аркаңда калган жалгыз кыз,
Ак сарай тикти башыңа.
Көк жал, көк жал дээр элең,
Көк жалды сойду ашыңа,
Көйпайда калган жетим кыз,
Атаке, көк сарай тикти башыңа.
Атилес тийбес этиме,
Куу тырмак тийди бетиме.
Бетимен аккан кара кан,
Бейитиңе сыр болсун,
Көзүмөн аккан кара жаш,
Бейиштен чыккан нур болсун.
Бай атамдын барында,
Жорго бизге тең болгон,
Бай атамдын барында,
Кыйласы бизге жем болгон.
Бай атам көзү өттү эле,
Бизге кырчаңгы ат тең болгон,

Ак белден жылкы ашырган,
Ак талдан боюн жашырган,
Атакемди көргөндө,
Алыстан душман баш урган.
Сай боюнда жалгыз тал,
Саяпкердин балдары,
Укурук кылып сүйрөттү,
Атакем көзү өттү эле,
Улоо тайын үйрөттү.
Алтынды куйдум тагина²,
Атакемдин күмбөзү,
Адырдын маңдай жагында.
Күмүштү куйдум тагина,
Атакемдин күмбөзү,
Күңгөйдүн маңдай жагында —

деп атасынын өлгөнүн жоктоп кошок кошуп бара жатса, Барактын кызынын кошогун угабыз деп, Анарбай, Кошой деген болуштар кыздын көчүн жигиттери менен токтотушат. Ошондо кыз төмөнкүдөй кошок кошуп турган жери:

Өйдөгө чыгып оттогон,
Өркөчү бийик кара нар,
Өркөчү толо курт экен,
Өлүмдүү көчтү өткөрбөй,
Өрттөнгөн кандай журт экен?
Капталга чыгып оттогон,
Капталы бийик кара нар,
Капталы толо курт экен,
Каралуу көчтү өткөрбөй,
Кандай курган журт экен?
Анарбай, Кошой акелер,
Кошок угам десеңер,
Козу, улагым байлаңар,
Жылкымды бир колотко жайлаңар,
Анан кошок угуңар,
Бир кумардан чыгыңар.
Агын суудай жошоюн,
Бай атам өлгөн мен элем,
Анарбай, Кошой акелер,
Өлүмдү жакшы көрсөңөр,
Экөөңдүн бириң өлгүлө,
Атамдан артык кошоюн —

дегенде Анарбай, Кошой болуштар уялганынан сөз таба алышпай качып кетишет. Кыз малын айдап, таштап кеткен элине жетип барат. Кыздын абасы жолунан тосуп чыкканда кыз абасын көрүп кошкон кошогу:

Жылганын башы эгинди,
Жылкыңыз басып кемирди,
Жылып качкан бай аба,
Сиздин жылкыңыз канча семирди?

Колоттун башы эгинди,
Сиздин коюңуз басып кемирди,
Коюп качкан бай аба,
Сиздин коюңуз канча семирди?
Төлөндүн башы эгинди,
Төөлөр басып кемирди,
Түндөсү качкан бай абаке,
Сиздин төөңүз канча семирди?
Жедигер, саяк эл калды,
Шаркыратма, Майлы-Суу,
Жайкалган өзөн жер калды.
Караңгы көрдүн ичинде,
Кош кабагын чийилтип,
Баатыр чыгып элинен,
Душманына тең келген,
Атакем сындуу эр калды —

деп ыйлап жатса, кыздын үйүн эл тигип жаткан маал экен, бир байтал жетелеген жигит өкүрүп түшөт. «Ким экен?» — деп сураштырса кыздын кайындап койгон күйөөсү экен. Ошондо капа болгон кыз:

Атакемдин өлгөнү,
Обар баар³ жаз болду,
Эми келген ким болду?
Байтал минип желгенсип,
Баарда өлгөн атама
Бата окуйм дегенсип,
Кунан минип желгенсип,
Жазда өлгөн атама,
Куран окуйм дегенсип,
Эми келген ким болду?
Байталың жолдо туруп кал,
Сенин батаң менен куруп кал.
Кунаның жолдо туруп кал,
Сенин кураның менен куруп кал,
Атакемдин барында,
Шайыдан көйнөк кийчү элем,
Шаани менен жүрчү элем.
Атакем көзү өттү эле,
Шайы көйнөк сөгүлдү,
Шааним жерге төгүлдү.
Атакемдин барында,
Гүлгүн көйнөк кийчү элем,
Күлкү менен жүрчү элем,
Атакем көзү өттү эле,
Гүлгүн көйнөк сөгүлдү,
Күлкүм жерге төгүлдү.
Атакемдин барында,
Жорголор мага жем болгон,
Атакем көзү өттү эле,
Тигиндей жоор ат мага тең болгон.

Атакемдин барында,
Кызыл ат мага жем болгон,
Атакем көзү өттү эле,
Мага тигиндей кырчаңгы аттар тең болгон — деп кошок кошкондо күйөө
болумуш байталын таштап качып кеткен экен.

АКЗЫЙНАТ АТАСЫН КОШКОНУ

Атаң өлсө тайлак бар,
Кому жерде калган жок.
Кан атам өлсө Тилеп¹ бар,
Калкы каран калган жок.
Күмүштөн камчы алакан,
Кетилгенче жүрсөңчү.
Күйөөрүң Тилеп балаңыз,
Жетилгенче жүрсөңчү.
Алтындан камчы алакан,
Кетилгенче жүрсөңчү.
Асыл Тилеп балаңыз,
Жетилгенче жүрсөңчү,
Сары алма бышат күз убак,
Сайратып кеттиң үч убак.
Боз алма бышат күз убак,
Бозортуп кеттиң үч убак.
Кара таштын башына,
Капкан салган атакем.
Кызыл түлкү кер бучкак,
Муну алган атакем.
Капканын белден кан кылып,
Калтар алган атакем.
Бат атаарын бат аткан,
Багылдырды башка аткан.
Тез атаарын тез аткан,
Текечерди башка аткан,
Чагырмагын кошо аткан.
Чакыртып туруп бугу аткан,
Чагарак куйрук чаар жон,
Жолборс аткан атакем.
Ак бараң мылтык асынса,
Мергендин көркү атакем.
Топ жыйында бир жүрсө,
Адамдын көркү атакем.
Сарыны минип сабаган,
«Саке жылкы кууду» — деп²,
Атама Бекназар келген чабаган.
Копшогон найза майышкан,
Кан атам Кошойдон барып сайышкан.
Кол көтөргүс найза алып,
Саке чыккан жекелеп,
Сакенин минген чаарын,

Кан атам сайып алып жетелеп,
Жыгылып Саке боздогон,
Сакенин минген чаарын,
Кан атам сайып алып коштогон.
Коркконунан Мамырбай,
Түшө качкан атынан.
Кан атамдын эрдиги,
Бокбасар менен Садырбай,
Кумга тиккен чынардай,
Кан атакем эрдиги,
Кудаяр менен Нурактай.
Ээрге салган көпчүктөй,
Кан атамдын эрдиги,
Эртеги өткөн Төштүктөй.
Эки тизгин тең тарткан,
Таразадай кан атам.
Илгерки өткөн Жолойдой,
Кан атам, жолуң ачык Кошойдой.
Кан атам ичи кеңдиги,
Үч Кошой менен Таластай.
Кан атакем эрдиги,
Кошой менен Манастай.
Жалбыз чыккан боорду,
Конуш кылган кан атам.
Жалпы журтка доо келсе,
Намыс кылган кан атам.
Көк-Жардын суусун бурдурган,
Кан атам түзгө коргон курдурган.
Кокондун ичи шурулуу,
Коргонуң калды курулуу.
Мекенин ичи шурулуу,
Мечитиң калды курулуу.
Кан атам өлдү дегенде,
Кой ичинде козу ыйлап,
Койчулардын баары ыйлап,
Жылкы ичинде тай ыйлап,
Жылкычынын баары ыйлап.

КҮМБӨЗҮН САЛЫП БҮТКӨНДӨГҮ КОШОГУЗ

Жазында таруу эгишкен,
Даңкыңыз көпкө тарады.
Баатырга күмбөз салам деп,
Сенин бечараң ишке жарады.
Кураның тоого тараган,
Курамаң ишке жараган.
Берениң тоого тараган,
Бечараң ишке жараган.
Кураның миңге толгон жок,
Кол кармашкан тууганың,

Кан ата, сенин курамыңча болгон жок.
Берениң миңге толгон жок,
Бел кармашкан тууганың,
Бек ата, бечараңча болгон жок.
Каражон чыга жайласа,
Карагер жүрөт жуушабай.
Каз айлангыз чөлдөрдө,
Кан атам калды суусабай.
Кызыл жон чыга жайласа,
Кызылгер жүрөт жуушабай,
Куу айлангыз чөлдөрдө,
Кан атам жатат суусабай.
Күлүктөр чыгат Шайданга,
Кан атам неге суусасын,
Көлөкөлүү майданда.
Белеске салдың ырабат,
Кан атам, бейиштин жолун сурап жат.
Кыраңга салдың ырабат,
Кан атам, кыямат жолун сурап жат.
Адырга салдың ырабат,
Атаке, акырет жайын сурап жат.
Таасын окуп кат койсо,
Тиет деген улама.
Жайын жеген ат сойсо,
Тиги дүйнө бейиште,
Минетби деген улама?
Куран окуп кат койсо,
Тиет деген улама?
Кур оттогон ат сойсо,
Кыямат жолу бейиште,
Минетби деген улама?
Ак падыша Никелей,
Алтындан кылган тагында,
Кан атамдын күмбөзү,
Артактын маңдай жагында.
Арманда болбой жата бер,
Акылбек даткаң жаныңда.
Күн чыгыш жагы күүнадыр⁴,
Күмүштөн кылган тагында.
Кан атакем күмбөзү,
Күңгөйдүн маңдай жагында.
Күйүткө батпай жата бер,
Күйөөрүң даткаң жаныңда.
Бек атам өлгөн күзүндө,
Бек атамдын күмбөзү,
Бек жолунун үстүндө.
Кан атам өлгөн күзүндө,
Кан атамдын күмбөзү,
Кан жолунун үстүндө.
Алача, Турус ашкан бай⁵,
Айранын ала качкан бай.

Койлуу, байлуу акелер,
Коюңар салды⁶ кемирди,
Бизден мурун сиз кетип,
Коюңар канча семирди?
Жылкылуу, байлуу акелер,
Жылкыңар салды кемирди,
Бизден мурун сиз кетип,
Жылкыңар канча семирди?
Төөлүү, байлуу акелер,
Төөңөр салды кемирди,
Элден мурун сиз кетип,
Төөңөр канча семирди?
Семирди бекен танасы?
Алача, Турус эки бай,
Тынды бекен санаасы?
Жуушады бекен жылкысы,
Канды бекен уйкусу?
Курбулуу тоонун куу арча,
Курманкожо Алача,
Жарды эмес бай элең,
Жалгыз эмес көп элең,
Кан атакем барында,
Асылын көргөн сен элең.
Урунганы пул экен,
Биздин жээн Алача,
Уйдан жаман кул экен.
Артынганы пул экен,
Биздин жээн Алача,
Айбандан жаман кул экен.
Теңдегени пул экен,
Биздин жээн Алача,
Теги жаман кул экен.
Алача, Турус эки бай,
Уялгандан пайда жок.
Торкенге салган атамдын,
Күмбөзү бүтпөй калган жок,
Бу сөзүмдө жалган жок.

КҮЛОЙРОН

Асылым Арпа күлойрон,
Кандай жорук баштадың.
Катын менен балаңды,
Каран түнгө таштадың.
Жашында өлгөн оңорбу,
Жаш кезинде тул калган
Мендей бейбак болорбу,
Кара бет атка конорбу.
Кызылды кийген оңорбу,
Кыш чилдеде тоңорбу.

Келининде кесилип,
Карабет атка конорбу.
Бир төшөктө эки баш,
Үч балаң калды жетим жаш.
Эки башты айырган,
Эгем таала боору таш.
Арпа ичинде бир буудай,
Такта буудай дечү элем,
Эл ичинде Арпамды,
Сакта кудай дечү элем.
Жайкалып чыккан буудайды,
Такта буудай дечү элем.
Жаш күлойрон Арпамды,
Сакта кудай дечү элем.
Ыргалып чыккан буудайым,
Ырайым кылбай кудайым.
Асылым Арпа күлойрон,
Айрылдым сенден жубайым.
Жайкалып чыккан буудайым,
Жардам кылбай кудайым.
Жаш кезиңде айрылдым,
Асылым Арпа жубайым.
Ээр таштын ача бел,
Эңкейте жылды кууганым.
Эсил Арпа бууданым.
Тай экенден тагашым,
Козу экенден эндешим,
Кокуй ойрон күлүстөн,
Комутта калдым теңдешим.
Эшигимдин алдына,
Эмилден кишен салдырдым,
Эли-журтум ичинде,
Арпа ойронум алдырдым.
Босогомдун алдына,
Болоттон кишен салдырдым,
Жайдарым Арпа күлойрон,
Жалаңкычка алдырдым.
Асылым Арпа ойронум,
Айлыма болот коргонум.
Жылас болуп күлойрон,
Жыйырма беш жашта союлдуң.
Кайран Арпа ойронду,
Какшасам кудай берген жок,
Кытайдан Арпа келген жок,
Кылчайып үйүн көргөн жок.
Тилегеним Арпа эле,
Тилекти кудай берген жок.
Желеде калды тайларың,
Жетим калды балдарың.
Ширгеде калды тайларың,
Чыркырап калды балдарың.

Аз атанын уулунан,
Азып туулган жан элең,
Асылым менин өзүмө,
Алтындай баркың бар эле.
Асылым Арпа күлойрон,
Аз эле урук дөөлөстөн,
Кейиш тартып кор болуп,
Кемибеген дөөлөттөн.
Асылым Арпа күлойрон,
Алкынтып миндиң буудандан,
Аз атанын уулу деп,
Азар тарткан туугандан.
Арпа берип жем бербей,
Арык болду бууданым.
Аз болгонун атадан,
Анжыянда көп экен,
Сандалган дөөлөс тууганың.
Буудай берип жем бербей,
Муунсуз болду бууданың.
Букара болуп жүргөнүң,
Анжыянда бар экен,
Жалпы дөөлөс тууганың.
Тууганына кете албай,
Туз таткан жерден өтө албай,
Басынып жүрүп жок болдуң,
Баралыңа жете албай.
Алтындан топчу бүчүмдө,
Аян көрбөй түшүмдө,
Асылым Арпа күлойрон,
Арманың кетти ичинде.
Күмүштөн топчу бүчүмдө,
Көрбөй калдым түшүмдө.
Күлойрон сенден айрылып,
Күйүтүм калды ичимде.
Асылым Арпа күлойрон,
Кара чачым жайдырдың,
Калдайтып кара салдырдың.
Калк ичинде мен шордуу,
Кайран Арпа оенду,
Кабыланга чалдырдым.
Жашыл алма колго алып,
Бейиште бекен күлойрон.
Жаш алган жарым калды деп,
Кейиште бекен күлойрон.
Кызыл алма колго алып,
Бейиште бекен күлойрон.
Кыз алган жарым калды деп,
Кейиште бекен күлойрон.
Жеркенден келген жети каз,
Жетөөнү коюп бирөөнү ат,
Жети атаң өткөн кыямат,

Ага барып салам айт.
Жети эшиктүү бейиштин,
Эшигин ачып төрүн бас.
Аркадан келген алты каз,
Алтоону коюп бирөөнү ат.
Алты атаң өткөн кыямат,
Ага барып салам айт.
Алты эшиктүү бейиштин,
Күлойрон эшигин ачып төрүнө өт.
Күлүстөн мырза күлойрон,
Күлүп кетти бейишке.
Күйүтүң тартып мен бейбак,
Күйүп калдым кейишке.
Асылым Арпа күлойрон,
Аттанып кеттиң бейишке,
Арбагың тартып зар ыйлап,
Аркаңда калдым кейишке.
Күлойрон кушун илгир баккандан,
Күлүп кетти бейишке,
Кудайга иши жаккандан.
Күл бейиштен жай алды,
Күлжигит акыл тапкандан.
Аркаңда калып кор болдум,
Азабым аштай каткандан.
Күлүгүңдү күз чаппай,
Күлкүңүздү биз таппай.
Аргымагың жаз чаппай,
Акылыңды мен таппай.
Күлойрон сулууча келген кой көзүм,
Сымбаттуу келген сен өзүң.
Айтымың калган ак сөзүң,
Акырет кеткен сен өзүң,
Арманда калган мен өзүм.

Бугунун мыктылары Муратаалы, Боромбай Арпанын аялы Чынынын кошогу
угуш үчүн ээрчип, көчкө жол беришпейт. Ошондо Чынынын айткан кошогу:

Бурмалуу саадак бугу шым,
Күлойрон, бугунун уулу болбодуң,
Анан кийин өлбөдүң.
Саймалуу сары саадак шым,
Күлойрон, сарбагыш уулу болбодуң,
Зыйнатыңда олтуруп,
Сыпатың айтып көрбөдүм.
Муратаалы, Боромбай,
Бугудан чыккан оену,
Бул жорукту коелу,
Журтка барып конолу.
Тоспоңор менин жолуман,
Кармабагың колуман.
Күлойрондун өлгөнү,

Адагы менин шорумдан.
Кошок уксаң конуп ук,
Конгон жерде келип ук.
Айылың жакын жайлап ук,
Көчкөндө төөм айдап ук.
Өрүүдө бээм байлап ук,
Арманың калбай шайлап ук!

Ошол көч үстүндө бирөө «Муратаалы, Боромбайларга күйөөңдү мактап кошок кош» — деп шыбырайт. Анда Чыны:

Кызыл макмал топтоймун,
Кымбатым Арпа ойрондун,
Кылыгын айтып жоктоймун.
Кара макмал топтоймун,
Казанат Арпа ойрондун,
Кадырын айтып жоктоймун.
Киш ичикти кийбеймин,
Киши айткан тилге кирбеймин.
Оруну жок сөз айтып,
Мактаганды билбеймин.
Күлойрон өзү букара,
Коркуп жүргөн чоңдордон,
Каяша сөз айталбай,
Качып жүргөн баталбай.
Айтуучуга ат берип,
Айттырбаймын жөнөкөй,
Ашыкпастан, шашпастан,
Айтып өтөм жөнөкөй.
Кошокчуга кой берип,
Коштурбаймын жөнөкөй,
Кошомат эмес чын жерден,
Кошуп өтөм жөнөкөй.
Үй үстүнө жоо келсе,
Үйдөн алыс аттанып,
Жорткон эмес күлойрон.
Ашкан алыс сапарга,
Барган эмес күлойрон.
Аттанып чыгып алыстан,
Чалган эмес күлойрон.
Айдап жылкы алдына,
Салган эмес күлойрон.
Көп аттанса катардан,
Калган эмес күлойрон.
Айтып-айтпай пайда жок,
Кеткен жан кайтып келеби,
Кемиткен кудай береби.
Өлгөн жан кайтып келеби,
Өксүткөн кудай береби.
Аман болсун балдары,
Артында туяк калганы.

Билбей калган жан барбы,
Дүнүйөнүн жалганы.

КАРАГУЛ БОТОМ

Райым деген мергенчи болгон экен. Анын беш уулу болгон. Байыркул, Мырзакул, Эгекул, Дүйшөгүл, Карагул деген. Зыйнагүл деген кызы бар экен. Райым мерген бир токойдо жалгыз жашап, кийгени кийиктин териси, жегени кийиктин эти болуп, малды багып жүрө бериптир. Дүйшөгүл деген уулу атышып жатып жоодо өлөт, Эгекул, Мырзагул деген эки уулу Айчыбек дегендин кунун кууп жүрүп зоодо өлөт. Күндөрдүн бир күнүндө мерген Кунан-Тоонун башында, Кең-Тоонун кашында: «Тоого барайын, ары койсо алтыны атайын, бери койсо бешти атайын, куру калсам бирди атайын» — деп жүрүп кетти. Ары басты чал кыдырып, бери басты чал кыдырып, бешимге чейин эчтеке таппады. Курсагы ачты, көзүн убайым басты, чалдын шайманы кетти. «Кудай менин төрт дарманым алган экен, эми жолум болбоду, Карагулума кетейин» — деп үйүн көздөй жөнөдү.

Ойноп отурган Карагул ийиктин башын көрбөй басып алды. Ийик ийрип отурган энеси жыгылып кетип, ийиктин башы менен бетин жара койду. Жаны чыгып энеси: «Өлүк тиригиңди көрөйүн, сени эмес, төртөөнү бербеген кудай, сенден бермек беле» — деп урушту. Бала эшикке чыгып ыйлап туруп, атасы тарапка чуркаган бойдон кетти да калды. Бала айласын таппай, курсагы ачып, кара тер басып, сары куурайдын түбүндө олтуруп уктап калды. Ошондо эки жагын элеңдеп карап келаткан чал көрө койду. Атын арчага байлай салып, мылтыгынын шыйрагын жерге сайып, «тарс» коюп жибергенде бала чалкасынан кетти. Кубанып «атып алдым» — деп чуркап келсе, баласы Карагулдун өзү. Ошондо Карагулун кучактап олтуруп, же таштап кетерин билбей, «таштасам бөрү кузгун жеп кетет, долу кемпирим өзүн жара тартып жибереби» — деп айласы кетип, чолок боз тонун чечип алып, баласын ороп алды. Чалдын жонунун тер агып, боорунан кан агып, мылтыгынын өзүн таштай кылып сүйрөп кетип баратып, Карагулун козгоп ырдагандагы жери болду:

Уа-уа-уа-оой Карагул ботом,
Ээ, айланайын карагым, ботом.
Билбедим сенин келериң, ботом,
Артымда калган береним, ботом,
Ува-ува-ува-оой, Карагул ботом,
Мергенчилик аа өнөрүм, ботом.
Тектирге чыкпай, сен жаттың, ботом,
Текече ойлоп, мен аттым, ботом,
Теке бир болбой турбапсың, ботом,
Темселеп калган, мен атаң, ботом,
Тентегим сени жыга аттым, ботом.
Ува-ува, Карагул тентегим, ботом.
Каркылдатып каз аттым, ботом,
Кече, кайберен-эчки жаза аттым, ботом.
Кайберен качкан шум ажал окшойт,
Каралдым сени жыга аттым, ботом.
Ува-ува-Карагул, уа-уа, Карагул.
Каралдым ботом.

Куркулда туруп куу аттым, ботом,
Куйкалап этин туураттым, ботом.
Куруп гана калган куу атаң, ботом,
Кулжыгач жыгып куураттым, ботом.
Кудурет аткан шум ажал окшойт,
Кулунум сени жыга аттым, ботом,
Ува-ува Карагул, каралдым ботом.

Үйгө жакындап калды. «Кемпир укса алыстан уксун» деп чал баласын угуза кошо баштайт:

Баштады бекен байыры, ботом,
Башыма кара түн салдың, ботом,
Этеги кеткен эрелим ботом,
Эми сен салдың кара түн ботом.
Түбөлүк кеткен Дүйшөнкул ботом,
Түйшүккө салдың Карагул ботом.
Ува-ува Карагул, каралдым ботом.
Эликтей атып жүрүпсүң, ботом.
Элик бир тонду кийипсиң, ботом.
Аркар атып келипсиң, ботом,
Аңтара тонду кийипсиң, ботом.
Аңдаган өлүм шум ажал окшойт,
Алты жаштагы мүрүсүң, ботом.

— «Ий, өлүгүңдү көрөйүн куу чал» — деп кемпир секирип барып, босогого отуруп кошкон кошогу:

Тетиги текейреп уча качкан го,
Текейден ары качкан го.
Теңшерип о-ов карды ачкан го
Темселеп шордуу келатып,
Катыгүн, тентегимди аткан го.
Кулжалар ары качкан го,
Курсагы чалдын ачкан го.
Купшундап куу чал келатып,
Кулунумду аткан го.
Ажалдуу түтүн булатып,
Ак-Суудан теке сулатып,
Ак-Суудан аткан текеңди,
Жүрчү элең, ак жарды көздөй кулатып.
Алтымыш жашка келгенде,
Куу чал уулуңду жыга атып.
Көк-Жардан түтүн булатып,
Көк-Суудан теке сулатып,
Көк суудан аткан көп теке,
Көк шагыл ылдый кулатып,
Көрүнөө кара баскансып,
Көлөкөңдү жыга атып.
Айтчы элең мени туубас деп,
Тууганымды таштадың.
Эми, сени тууганың айтар куу баш деп.

Убактың өтүп кеткенде,
Куу чал жемелей көрбө туубайт деп,

десе, — Атаңдын башы, атаңдын оозун урайын, убалы кызыңда, кызың эликтин баласы кылып коюптур — дейт. Ошондо 11 жаштагы Зыйнагүл чуркап келип, Карагулду бооруна кысып алып, кошкон кошогу:

Туйгунум кайран бир боорум,
Тунуккан суудай болгонум,
Тозокко дуушар болгонум.
Каяктан издеп табамын,
Куйрук улаш бир боорум.
Кайберен жалгыз бир боорум,
Карындан сындуу болгонум.
Карыдан колум сындырып,
Кайгылуу ата оңбогун.
Каяктан издеп мен табам,
Карагул, кагылайын бир боорум.
Канатым сенден айрылып,
Таалайы жок маңдайым.
Келээринде кийсин деп,
Сары жаргак шым сайдым,
Сары жибектен түр салдым,
Жалгызым кийсин деп салдым.
Жалгызым иши бүткөн соң,
Санаа бир тартып сумсайдым.
Ойногондо кийсин деп,
Боз жаргактан шым сайдым.
Карга тырмак, куш тамак,
Болжур бекем түр салдым.
Боз ала чаңда да жүрсүн деп,
Чамдата ойгон жаргак шым,
Ушунум жалгыз кийсин деп,
Таалайга жазган экен деп,
Ырысы жок Зыйнагүлдү күйсүн деп,
Тору атың минип сен турсаң,
Толгонушуп мен турсам.
Торсука баштык байланып,
Толгонуп издеп барарым.
Тогузуңда сен кеттиң,
Тозогуң тартып каламын.
Кара атың минип сен турсаң,
Кайрылып жерде мен турсам.
Канжыга баштык байланып,
Кайрылып издеп барарым.
Канатым сенден айрылдым,
Кайгыңды тартып калармын.
Э-ээй, акылды бирге акылдаш,
А дүйнө бирге макулдаш,
Ажырап калдым мен сенден,
Айланайын жатындаш.

Эми айтайын арманым,
Айланайын атаке,
Күчөдү арман салганың.
Көтөрбөскө аргабы,
Жүрөккө толду арманым.
Төрттүлүк мол малың бар,
Жайы-кышы эл көрбөй,
Жалгыз үй кондуң салаага.
Минтип бир кордук көргүчө,
Токойдо тентип куу малың,
Айланайын, атаке ай,
Чиркин,
Болсочу чочко талаага.
Ажалың жетип сен өлсөң,
Ким тайып көмөт кебиңди.
Бешөөнөн бирдей айрылдың,
Ыйман айтар киши жок,
Ээн талаа, эрме чөл,
Туруптур бир жалгыз үй.
Алданын койгон ишине,
Зыйнагүл, амалың барбы көндүңбү?
Айланайын атаке ай,
Айтпай бир кантип чыдайын,
Кудуреттин кылганын.
Тукуму тубай эл эле,
Көк Калматайды энчилеп,
Каргыма салма сол жүлүн,
Көк булгаары, көк жердик,
Карагулга арынап
Былыртан бери кылды элем.
Жетелеп барып турду элем,
Токойго, тоого минди эле,
Жалгыз иним Карагул,
Топ ичинде жүрдү эле.
Айланайын атаке ай,
Агарган түтүн булатып,
Аксайдан теке сулатып,
Ак шагыл ылдый кулатып,
Алтымышка келгенде,
Ардагым жалгыз сулатып.
Көк жардан түтүн булатып,
Көк зоодон теке сулатып,
Көк зоодон аткан көп теке,
Көк шагыл ылдый кулатып,
Көзүң көрбөй калганда,
Көмөкөй жалгыз сулатып.
Мурунку кеткен төрт агаң,
Төртөө бирдей шер эле.
Айланайын атаке ай,
Ичиңде чериң жазылсын,
Көңүлдө моокуң ачылсын.

Улар бир тууган эл эле,
Жылуу-Суу турган жер эле.
Бурананын жээгинде,
Атыңды барып айдап кел.
Ат-жүгөнүн байлап кел.
Ошентип, үйдү бүгөлү,
Кетели бирге жүктөйлү.
Эл четине баралы,
Карагулдай жалгызды,
Мингизип атка таңалы.
Соо кишидей мингизип,
Жетелеп кошо баралы.
Айылга чыгып алганда,
Ата, айкырып азан салалы.

I. ОЛЖОБАЙ

Атаңдын көрү ач кул,
Алаңды ала качтыкпы?
Ак теңге пулуң чачтыкпы?
Кулаңды кууй качтыкпы,
Куу теңгеңди чачтыкпы?
Ак куржун толгон пул элең,
Алдамдын иши бар болсо,
Артымда ээрчип жүрчү кул элең,
Көк куржун толгон пул элең,
Көтүмдө агам бар болсо,
Шуулдап ээрчип жүрчү кул элең.
Ой, Олжобай оюлду достум,
Оң чекеге коюлду достум.
Күзгү келген жамгырды,
Күлүк ат минип куудумбу?
Күйүттү тарткан мен шордуу,
Сенин ажалыңа туудумбу?
Жазгы келген жамгырды,
Жамынчы алып куудумбу?
Азаптуу тууган мен шордуу.
Сенин ажалыңа туудумбу?
Жийденин бүрү мен элем,
Жигиттин гүлү сен элең.
Жийденин бүрү куурады,
Жигиттин гүлү сулады.
Алманын бүрү мен элем,
Адамдын гүлү сен элең-
Алманын бүрү куурады,
Адамдын гүлү сулады.
Кыргыйың качты көрдүңбү
Кызыл тасма боосу бар,
Кыялай түшүп илип ал,
Кудакке кулду билип ал.

Акыретке барганда,
Ак эшек кылып минип ал.
Жагалмай качты көрдүңбү,
Кызыл тасма боосу бар,
Жандай түшүп илип ал,
Кудак куду билип ал,
Акыретке барганда,
Көк эшек кылып минип ал.

II. ОЛЖОБАЙ

Тоонун бир түбү торала,
Тозгондор кайдан кошулсун.
Тоодой чымды көтөрүп,
Өлгөндөр кайдан кошулсун.
Таштын түбү карала,
Казгандар кайдан жошулсун.
Казандай чымды көтөрүп,
Өлгөндөр кайдан кошулсун.
Чымырат кийген чымган жок,
Чын дүйнө кеткен келген жок,
Алганын алдам берген жок.
Булбул сайрайт токойдо,
Булбулду кайдан куш кылдың,
Муңду берип башыма,
Жалгызга кандай туш кылдың?
Күкүк сайрайт токойдо,
Күкүктү кайдан куш кылдың?
Күйүттүү бейбак башыма,
Жалгызды кайдан туш кылдың?
Күйгөн токой бул жакта,
Күйгөн менен келеби,
Ойронум кетти ыраакка,
Өлгөндү ээрчип өлчү эмес,
Тирүүсүн жерге көмчү эмес.

ТҮШҮНДҮРМӨ

1. Бабур падыша. К. Рыскуловдун «Нурмолдо» деген кол жазма жыйнагынан. Анжиян дубаны, Айым аймагы, Ысмайыл Эшмамбет уулунун дептеринен. 1963. 1-февраль.

Бабур Захиреддин Мухаммед (1483—1530) Тимурилер тукумунун 12 жашар мураскору. 1504-жылы көчмөн өзбектер Бабурду Орто Азиядан кууп чыккан. Бабур ошол эле жылы Кабулду багынтып алган. 1525-жылы Индияны каратып алып, Улуу Моголдор Мамлекетин негиздеген, Батыш, Чыгыш, Ооганстанды, Пенджабды, Ганг өрөөнүн багынтып алган. Бабур Бабур-наме деген атактуу китептин жана да лирикалык ырлардын автору болгон. (СКЭ).

1. Бүтүгүн — китебин.
2. Билегендер — философтор.
3. Башара — келбети.
4. Бектербек — бектин кыйыны.
5. Үндүгө — Индиге.

2. Атаке. Аблай хан туралы жыр. Ч. Ч. Валиханов. Жыйнактардын томдугу. 1-т. 264—265-беттер.

Атаке Тынай бий уулу. Атаке баатыр ХУШ-кылымдын 2-жарымында Чүй өрөөнүндөгү сарыбагыш уруусун бийлеген бий. Ал 1785-жылы Россияга өзүнүн алгачкы элчилерин жиберип, соода-сатыкты жолго салууга аракет жасаган. 1825-жылы Кокон хандыгынын кысымынан сарыбагыш уруусунун бир бөлүгү менен Ысык-Көлгө журт которуп кеткен. Абылай хан колдуу болгон.

3. Бүргө. Кол жазмалар фондусу. Инв. 219 (430), инв. № 385. Эл баатырынын аты. ХУШ-кылымда жашап өткөн. Элди баккан, кара кылды как жарган калыс киши болгон. «Калкыңдын тили, энеңдин тили, жетекчи киши калкынын кулу» — дечү экен. Ууланган устара менен чачын алган бузуктун колунан каза табат.

4. Ормон хан. Кол жазмалар фондусу. Инв. 219 (430). Ормон хан сарыбагыш уруусунун Эсенгул уругунан. Чүй, Ысык-Көлдүн бир бөлүгүндөгү бугу, саяк, солто, сарыбагыштар хан көтөрүшкөн. Х1Х-кылымдын ортосунда кыргыздарды бириктирүүгө аракет кылган. Кыргыздарга жортуул жасап, талап-тоноп турган казак султаны Кененсарыны айлакерлик менен жеңген. Х1Х-кылымдын 50-жылдарынын башында Кокон хандыгына каршы көтөрүлгөн элдин башында туруп жеңишке жетишкен. 1854-жылы ордо атышып, чыр чыккан, ошонун акыры Ормондун өлүмү менен бүткөн. Бугу уруусунун манабы Балбай тарабынан өлтүрүлгөн. Кошокту Ормондун Кулан аттуу кызы кошкон.

1. Ормонду Бакең сайганда — Баке деп Балбайды айтып жатат. Балбай сарыбагыштын жылкысын тийип жүрүп, колго түшөт да Ормонхандын буйругу менен эки жыл ордо жатып чыгат. Бугу менен сарыбагыш урууларынын ортосундагы ички чыр-чатактын себепчиси болгон.

2. Төрөгелди Ормонхандын кол башчысы болгон. Ормонхан өлгөндө Пишпектеги чепте камоодо жаткан, кийин Ормонхандын кунун кууп келип колго түшүп, үч жылдан кийин кутулган.

3. Сарапчы — соот, чарайна.
4. Бир кылжырдын баласы.

5. Шамен. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 202 (414). Сарыбагыш элинин чоң манабы Шамен каза болгондо Сагымбай Орозбак уулунун айткан кошогу. 1948-жылы Атбашыдан Абдрахманов Ибраим жыйнаган.

6. Төрөгелди. Кол жазмалар фондусу. Инв. 759. Төрөгелди Абайылда уулу сарыбагыш уруусунун черикчи уругунан чыккан манап. Ормонхандын кол башчысы

болгон. Кочкор өрөөнүн жердеп турган. 1865-жылы орус бийлигине аргасыздан баш ийген. Тирүүсүндө аялдарын сынамакка кошок айттырса, башка аялдары кошо албай коюшуптур, ошондо биринчи аялы Сырга кошкон экен.

7.Жантай. Кол жазмалар фондусу. Инв. 459. Жантай Карабек уулу сарыбагыш уруунун тынай уругунан чыккан манап. 19-кылымдын 40-жылдарынын башында Ормонханга баш ийип турган. Жоолашып калган бугу, сарыбагыш урууларын элдештирүүгө аракет жасаган. 1859-жылы орустардын аскердик чалгындоо саякатына жардам берген. 1862-жылы орус букаралыгына өтүп, Кокон бийлигине каршы чыккан. 1863-жылы Алымкул датка менен Сейит Султандын өзүнө жазган каттарын Колпаковскийге өткөрүп берген.

1. Төмөнкүсү Коконго, өкүм айтып жатчу экен — 1840—42-жылдары Кокон хандыгынын бийлигине таянып, Ормонханга көз каранды болуудан кутулган.

2. Жуда — (ир.) эң, өтө, абдан, такыр, бүткүл.

8. Тайлак баатыр. Кол жазмалар фондусу. Инв. 32 (224). (1800—1839) кыргыз элинин Цин империясынын баскынчылыгына жана Кокон хандыгынын эзүүсүнө каршы күрөшүнүн жетекчилеринин бири. Ак-Талаанын Куртка айлында туулган. Тайлак баатыр башкарган көтөрүлүшчүлөрдөн чочулаган кокондук бийлик ээлери дарылайбыз деп уулантып табыпка өлтүртүшкөн.

А. Чоробаевден 1941-жылы жазылган.

9.Алымбек датка. Кошок «Сен сүйгөн обон» деген китептен алынды. Бишкек, 1992-жыл.

19-кылымдын 50—60-жылдарында Кокон хандыгынын ордосунда чоң роль ойногон. Шаа-Мураттын бийлиги учурунда вазир болуп турган. Бийлик талашкан Алымкул аталык тарабынан өлтүрүлгөн.

10.Даткайым. К. Рыскуловдун жыйнаган материалдарынан. Айтылуу Алайдын ханышасы Курманжан даткага арналган кошокту Нурмолдо кошкон экен. Анжыян дубаны, Айым аймагынын тургуну Ысмайыл Эшмамбет уулунун дептеринен жазып алган К. Рыскулов. 1963-жыл.

11. Курманжан датка. К. Рыскуловдун жыйнаган материалдарынан. Курманжан датка (1811 — 1907) алайлык кыргыздардын башкаруучусу. Оштун аймагын жердеген муңгуш уруусунун баргы уругунан чыккан. Күйөөсү Алымбек датка өлтүрүлгөндөн кийин Алайды башкарууну өз колуна алган. 1864-жылы Кокон хандыгына каршы көтөрүлгөн кыргыздардын күрөшүн басуу үчүн Ошко келген Саит Музаффар-ад-Дин Курманжанга кезигип, алайлык кыргыздарга анын таасири күчтүү экенин байкап Курманжанга «датка» наамын ыйгарган. Кыргыз урууларынын ичиндеги ички чыр-чатактарды болтурбоого, биримдикти сактоого өз үлүшүн кошкон. Кокон хандыгы жоюлгандан кийин Кыргызстандын түштүгүн Россиянын букаралыгына өткөрүү жөнүндөгү талапка каршы болуп, алайлык кыргыздар Кашкарга чектеш Көк-Сууга көчүп кетишкен. Акыры, элдин тагдырын ойлогон Курманжан датка 1876-жылы Россиянын карамагына өтүүгө макулдугун берген. Падышалык өкмөт ага сый-урмат иретинде «полковник» чинин берген.

Ысмайыл Эшмамбет уулунун дептеринен. 1963-жылы жазып алган К. Рыскулов. (чебересинин кошогу).

12.Курманжан датка. К. Рыскуловдун жыйнаган материалдарынан (келининин кошогу) Ысмайыл Эшмамбет уулунун дептеринен 1963-жылы жазып алган К. Рыскулов.

13.1. Байтик. Кол жазмалар фондусу. Инв. 542. 19-кылымдын 60-жылдарынын башында Кокон хандыгынын эзүүсүнө каршы күрөштүн башчыларынын бири, Чүй өрөөнүндөгү солто уруусунун атактуу манабы. Россия менен байланышты чыңдоого чоң роль ойногон, өкүл катары падыша сарайына чакырылып орден, медаль ж. б. баалуу сыйлыктарды алууга татыктуу болгон.

1. Битирбор — Петербург.

2. Орунбор — Оренбург.

Найманбай ырчынын кошогу Кант районунун Аламүдүн совхозунда жашоочу Калкабаев Мырзакмат айтып берген.

14.II. Байтик. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 359. 1. Ыракматулла — Рахматулла бек Кокон бийлигинин Пишпек чебиндеги башкаруучусу. 1861—62-жылдары бийлик кылган. Кыргыздарды кордоп, зордук-зомбулук кылып турган. 1862-жылы жан-жөкөрлөрү менен мейманга чакырып туруп, Байтик өлтүрттүрүп таштаган. Рахматулла бек Кокон хандыгынын Чүй боорундагы акыркы башкаруучу болгон, анын өлүмүнөн кийин Кокон хандыгы өкүл жиберүүгө дааган эмес.

15.III. Байтик. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 542 (5180), 6-дептер. Жыйнаган А. Токомбаева. Кимден жазылганы белгисиз.

1. Насирет — лазарет.

16.I. Шабдан. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 602 (5240). (1839—1912) Чүй, Кемин өрөөнүндө жашаган сарыбагыш уруусунун тынай уругунан чыккан манап. Жантайдын уулу. Россиянын карамагына өтүү үчүн Жети-Суу аскер губернатору менен тыкыс байланышта болуп, ак кызмат өтөгөн. Кызматын баалаган орус падышалыгы 1883-жылы аскер старшинасы деген наамды көтөрүлүшчүлөрдүн каршылыгын басууда жазалоочу отрядды коштоп, жол көрсөтүп жүргөндүгү үчүн берген. Ошону менен бирге эле Шабдан элдин турмушуна жаңы ачылыштарды кийрип, отурукташтырууга, балдарды окутуу үчүн медресе ачтырып, окууга жиберүүгө өз салымын кийирген.

1. Богон — погон. Аскердик даражаны көрсөтчү белги.

2. Атрет — отряд.

3. Сааба (ир.) — сахаба, максатташ, шериктеш.

4. Календер — дубана.

«Кадимки Шабдан 1912-жылы апрель айында дүйнөдөн кайтат. Шабдандын Төлө деген иниси бийик мунар орноттуруп Сагымбайды отургузуп көпчүлүктүн алдында Шабдан жөнүндө кошок коштурат. Кыргыздын кернейин кернейчиге тарттырат. Сагымбайдын кошогу керней коштойт. Эң көп айткан, өздөштүрүлгөн үзүндүнү гана бердим» — деп жазган Ы. Абдрахманов.

17.II. Шабдан. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 514. Ысак Шайбеков тарабынан 1912-жылы жазылган. Арапча кол жазмасы 39 бет.

1. Мархумай — маркум.

18.Абдыллабек. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 551 (5189). Алымбек датка менен Курманжан датканын уулу. 1876-жылы Кокон хандыгына каршы көтөрүлүшкө катышкан. М. Д. Скобелев жетектеген аскердин баскынчы жортуулуна каршы күрөшүп, жеңилип калган. Ооганстанга ооп кетип, ошол жакта каза болот.

1. Оувган — Ооганстан.

2. Касал — оору.

Согуш мезгилинде жыйналган фольклордук-диалектикалык материалдардан. Базар-Коргондук Анар Койчиевадан жазып алган Г. Элебаева — Бакинова.

19.Байгашка. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 66 (260). Айтылуу Балбай баатырдын уулу. Орус баскынчыларынын колуна түшүп, түрмөдө жаткан Балбай ууландырылат. Ууга ууккан Балбай өлөөрүн билип арманын айтат. Ошол армандын ичинде өзү кармалаардан бир аз мурун а дүйнө кеткен уулу Байгашкага арнаган кошогу да бар экен.

1927-жылы Тоң болушу, Төрт-Көл айлынан Казакбай Орок уулунан жазып алган Насирдин Ботой уулу.

20.Чоко. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 459 (1859). Нарындын Атбашысын жердеген белгилүү манап болгон. Осмонали Сыдыковдун «Тарих кыргыз

Шадманиясында «Бир ажайып адам болчу. Акылдуу, сөзмөр, өмүрүндө бир адамга жаман айтып сөгүшпөгөн, урушпаган, дайыма китеп, гезит, журнал караган, тарих окуган» — делип берилгенине караганда өз учурунун билимдүү адамы болгону көрүнүп турат.

1. Аптiek (ир.) — Курандын жетиден бир бөлүгү. 1) Революцияга чейинки мектептерде окутулган окуу куралынын аты.

1. Калас

2. Быржыбалда — Пржевальскийде.

3. Сязда — съезде.

4. Үйөздөр — уезддер.

21. I. Ысыгалы. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 62 (256). Ысык-Көлдүк манап. Орус баскынчыларына каршы чыккан кыргыз элинин башында болгон. Жазалоочу отряддын алдын тосуп, үркүп бараткан элди аман сактап калууга чоң аракет кылган. Үркүндөн кийин орус баскынчылары колдуу болуп өлтүрүлгөн.

Кармышак ырчыдан жазылган. Кошокту ортончу аялы кошкон.

22. II. Ысагалы. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 459 (1859). Маркатай аттуу аялынын кошогу.

1. Бакыр — кедей, жарды.

2. Мискин (ир.) — байкуш, бечара, тентиген, жайсыз адам.

3. Калыйпа, Султан (ар.) — 12-кылымга чейин Арап халиф-тигинин башкаруучулары.

4. Бөлкөвнүк — полковник.

5. Үйөң — уезд.

6. Бобуске — повестка.

7. Жандыралы — жандарм.

23. III. Ысагалы. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 459 (1859).

1. Үйөз — уезд.

2. Биржыбал — Пржевальский.

3. Келсопке — Кольцовка.

4. Калы килем — кымбат баалуу килем.

5. Нар (ир.) — бир өркөчтүү төө.

6. Лөк (ир.) — кыска чуудалуу жүк көтөрүүчү төө.

Кошокту кызы Чуйтуке кошкон.

24. 1. Чыныбай. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 459 (1859). Ысык-Көлдүк манап. Там салдырып, бак отургузуп отурукташууга өз салымын кошкон. 1890-жылдар чамасында жашаган. Кол жазмада: «Өзү өлбөстөн мурун тушта жатып 13—14 жаштагы кыздарына коштурган экен» — деген билдирүү бар.

1. Сяз — съезд.

2. Добогер — доочу.

Кошок 1923-жылы Талас, Калба-Кашка-Сууда Атай Огонбай уулунан жазылган. 1954-жылы китеп кылып чыгарууга даярдалган инвентардан. Ы. Абдрахманов түзгөн.

25. II. Чыныбай. Кол жазмалар фондусу. Инв. 459 (1859). Чыныбай каза болгондон кийин байбичеси Телегейдин кошкону.

1. Апторой — жер бети, жер жүзү, бардыгы.

2. Ак абайы — кымбат баалуу кездеменин түрү.

26. III. Чыныбай. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 459 (1859). Кичи аялы Айчолпондун кошогу.

27. Баатыркан. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 546. 19-кылымдын 2-жарымында жашаган алакөз каба уруусунун бийлөөчүсү.

1. Мунажат (ир.) — кудайга, теңирге жалынуу. Кошоктун мазмунуна караганда баатыр чанып таштап, күнүлөрүнүн кордугун тарткан зайыбы кошкон көрүнөт. Байгазы келини Бүбүдөн жазып алган Мамбетсеитова Зина.

28.Чоккой. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 730. «Чоккой баатырдын биринчи аялынан Конушбай, Көнөкбай, Араке деген эркек балдары болгон. Араке деген баласынын Каным деген кызын Чоккой баатыр өзү чоңойтуп, көлдөгү Абайылда деген кишиге турмушка чыгарат. Абайылдадан Эшхожин, Эшхожиндин кадимки Балбай баатыр туулат. Чоккой баатыр өлгөндө Каным кеч келет. Каным ашына чейин күтүп Чоккойдун үчүндө болот. Күнүгө бир маал эртең менен кошуп ыйлап, аш тарагандан кийин баласы Эшхожин, небереси Балбайды алып көлгө кеткен экен. Каным Чоккой баатырдын төрөлгөнүнөн тартып өлгөн күнүнө чейин кошкон экен» — деген билдирүү кол жазмада бар экен.

29.I. Балбак. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 62 (256). Эл бийлеп, кыйын чыккан Балбак чоң атасына арнап, ал тирүү кезинде күмбөз салдырат. Жазмыштын жазганынан кайда качат, чоң атасынан мурун өзү ажал таап, ошол күмбөзгө өзү коюлат.

30.II. Балбак. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 526 (5127) «а». Түп районунан айткан Эсекеев Буурабай. Жыйнагандар: С. Байкожоев, А. Токомбаева, С. Закиров ж. б.

31.III. Балбак. Кол жазмалар фондусу. Инв. 1305. «Балбак манап кошогу» Сагымбай акын Орозбак уулу 1924-жылда тапшырылган. Билим борборуна. Балбак 1888-жылда өлтүрүлгөн» — деп жазылган. Бул кошок М. Татыбеков тарабынан китеп болуп чыгууга даярдалган инвентарда экен. 1940-жылы басмага уруксат берилгенден кийин «...как не имеющих ни какой ценности с точки зрения изуч. кирг. истории и языка...» — деген айыптоолор менен көпчүлүгү кыскартылып кеткен. Жогорку келтирилген билдирүүдөн кийин кошоктун тексти алынып ташталган, ошол себептүү качан, ким аркылуу жазылганы белгисиз. 219-инв.

1. Сиркеул — Сибирь.

2. Омор, Осмон — (дин) пайгамбарлардын аты.

3. Азирет Аалы — (дин) пайгамбардын аты.

Кошоктун текстти Молдо Кылычтын чыгармалары топтолгон 1305-инвентардан алынды.

32.Жанек. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 459 (1264). Ысык-Көлдүк манап. Желдең уруусунан. 1922-жылы Нарындын Эсенгул болушунун кишиси Алтай Айдарбек уулунан жазылды» — деген билдирүү 385-инвентарда бар.

1. Накер өтүк (ир.) — тумшугу кайкы өтүк.

2. Керимсел — ысык жел.

33.Бошкой. Кол жазмалар фондусу. Инв. 55 (249). Солто элинин манабы.

1. Ылажы — айла, амал, арга.

2. Дидар — жүз, өңү.

3. Жамбы — ар кыл калыпта жана салмакта алтындан же күмүштөн куюлган куйма. 18-кылымдын экинчи жарымынан баштап Чыгыш Түркстанда акча ордуна жүргөн.

4. Сөлкөбай — бир сомдук, элүү тыйындык күмүш акча.

5. Манат — баркыт.

Кошок Бошкой баатырдын тууганынын кызы Божек Шекербековадан Таластын, Орто-Кошоюнда 1923-жылы жазылган. 29-июнь.

34.Шекербек. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 55 (249). Мунайымбүбү Шекербек кызынан 1923-жылы Каим Мифтаков жазып алган. 385-инвентарда: «Мунайымбүбү Шекербек кызынан Талас, Орто-Кошойдо, 1923-жылы 11-июлда Кайым Мифтаков тарабынан жазылып алынган. Бул кошок Мунайымбүбүнүн өзү чыгарып,

Шекербектин кыз-келиндери тарабынан айтылган. К. М.» — деген билдирүү бар. Эки инвентардагы кошоктордун мазмундары бирдей.

1. Кесел — дарт, оору.

2. Кырмызы — кызыл, чымкый кызыл.

35.Медербек. Кол жазмалар фондусу. Инв. 55 (249). Маржаке Сарымсак кызынан 12-июнь, 1923-жылы Таластын Орто-Кошоюнда К. Мифтаков тарабынан жазылган.

1. Өзөгү — ушагы.

2. Зар-зарга (ир.) — 1. кайгы, ый. 2) алтын.

3. Дилде (ир.) — алтын, зар.

36.Осмон. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 385 (1264). «Осмон көл башында, тагай уруусу, болуш болуп жүргөндө колуктусун алып келүүгө барганда жер титиреп тамга басылып өлүптүр. 1924-жылы Каракол кантонунда жыйналган» — деген маалымат бар.

Кошокту аялы жана кызы кошкон экен.

37.І. Алгазы. Кол жазмалар фондусу. Инв. 575 (3-дептер) «Кызылбаш, Карабаш сабатар каймазар уругу. Алгазы да сабатар болгон. Бирок Карабаш, Кызылбаштарга таарынып жетигенге кирип ошолордун таламын талашып чабышат. Чабышта Алгазы өлөт. Үмөталы ырчы кошокту Алгазынын кызы Зуурабүбүгө үйрөтөт» — деген маалымат бар.

1. Буруш — аттын куйругун түйгөн деген маани.

Кошокту айткан Тагайбай Акылбеков.

38.ІІ. Алгазы. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 575. Алгазы Таластын кушчу-сабатар уруусунун жакшыларынын бири. Арап, Чал бир тууган экен. Чалдан Карабаш-Кудайберген, Алайман, Назаркул, ал эми Араптан Алгазы жалгыз болот. Болуштук талашуудан жаатташып жалгыз Алгазыны басмырттап кетишет. Алгазы аз уруу жетигенге жан тартып «Молдобай болуш болсо» дейт. Касташкан Карабаш-Кудайберген Алгазы тарапка кысым көрсөтүп: «Алгазы жакырды болуш кылгысы келсе, колун камдап урушка чыксын. Уруштан мени жыкса менден болуштукту алсын, болбосо мен аны жыгып болуштукту иниме алып берем» — деп элин жыят. Алгазынын Зууракан деген кызы бар экен, ошол күздө күйөөсүнө узамакчы экен. Атасынын артынан санаасы тынбай жете келсе, атасы: «Оо, балам, кайта кет. Кызы да урушка келиптир деген уяттуу сөзгө калбайын, үйгө бар. Биз Карабаш менен бир тууган эмес белек, кудай сактасын, кан төкчү кагышка барыша койбоспуз» — деп жөнөтүп жиберет.

...«Алгазынын өлгөнүн угуп Чал катуу өкүнүп баласына: «Балам, Алгазы өлсө бөлөк эмес эле. Арап экөөбүз бир тууган элек. Эми баш көтөргөн Алгазыны өлтүрүп койдум, бүтүн кушчуну жалгыз бийлейм деп тургандырсың. Алгазы өлсө аны бүткүл кушчу көмөт, сенин өлүгүңдү кушчу эмес Талас көрбөйт, балам» — дейт.

Чакырык келсе да көмгөнгө барбаган Карабаш арадан он беш күн өткөндө элүүдөй киши ээрчитип Алгазыга өкүрүп барат. Зууракан ый басылганда «Карабаш болуш аттанып кетпесин, карындашынын айтар арызы бар экен дегиле» — деп киши жиберет. Аттанганы жаткан Карабаш камчысын таянып «Эмне арызы бар экен?» — деп сыңар тизелеп отуруп калат. ... кошок басылгандан кийин таянып отурган камчысы сынып, алды жашка толуп, тебетейи көзүнө келип калган экен. «Болуш, болоор иш болду» — деп жигиттер ордунан таяп тургузуп, Карабашты атказып кетишкен экен» — дейт.

Жаздырган А. Үсөнбаев.

39.Келдибек. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 62 (256). Он тогузунчу жүздүн орто ченинде саяк кыргызынын жакшысы Келдибек елгөндө Аксайкал деген кызы кошуптур. Атактуу Сагымбай Орозбак уулунан жазып алган Ысмаат Кемпир уулу.

40. Карабаш-Кудайберген. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 575 (5213). Талас өрөөнүнөн чыккан эл бийлөөчүлөрүнүн бири. Кушчу-сабатар уруусунан.

Назаркул деген инисинин кызы Шурутайдын кошогу. Кожоке деген инисинин кызы Селки менен Шурутайдын алымсабак кошогу.

Эл оозунан жыйналган фольклордук материалдар. Талас району, 1970-жыл.

41. Калпа ажы. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 11 (204). Сейиткан Абубакир уулу кошкон. 1923-жылы жазылган.

42. Ыса болуш. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 125 (331). Калык Акиев кошкон. 1946-жылы жазылган.

43. Жеңижок. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 691. Өтө Көке уулу. (1859—1918) — ырчы, төкмө акын, Талас өрөөнүндө туулган. Жашынан жетим калып Аксы тараптагы таекелеринде жүргөн. Ал тарбиялык мааниси терең, уккандын акылына уюй турган кептерди уйкалыштырып айткан чоң нускоочу акын, айтыштын жеңилбеген устаты, «Манас», «Семетей», «Кожожаш», «Эр Төштүк» сыяктуу дастандарды күндөп-түндөп айткан жомокчу, жаза жана окуй билген билимдүү адам болгон. Караван базарында эки жеңи карысынан жок кемсел кийген жаш Өтө шарыят жайын ырдаган Нурмолдо менен айтышып жеңип чыгат. Ушул окуядан кийин ал Жеңижок аталып кеткен. (КЭС)

Жеңижок каза болгондо улуу Токтогул акындын кошкон кошогу. Кимден, ким аркылуу жазылганы белгисиз.

44. Эшмамбет. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 645 (5284). Эшмамбет Байсейит уулу (1867—1926) — төкмө ырчы. Талас өрөөнүнөн. Токтогулдун эң жакын шакирти болгон. Кетмен-Төбөдө Токтогулдун жанында жүрүп анын таалим-тарбиясын алган. Эшмамбет айтыш өнөрүнүн устаты болгон.

«Эшмамбет ырчы каза болгондо Курман ырчы мүрзөнүн үстүндө кошуп турган жери. Эшмамбет 1926-жылдын жай айларында Чечекти деген жайлоодо каза болот. Сөөгүн төөгө жүктөп келип Көк-Жар деген көрүстөнгө коюшкан» — деген маалымат бар.

Жыйнаган Тургуналы Жолоев. 1970-жылы, Талас шаары.

45. Токтогул. Китепте: Коргол, «Адабият» басмасы, 1993-ж. Токтогул Сатылган уулу (1864—1933) — кыргыздын демократ акыны, ойчул, комузчу, обон-күү чыгарган чебер. Кетмен-Төбө өрөөнүнүн Саз-Жийде деген жеринде туулган. 1898-жылкы Анжиян көтөрүлүшүнө катышкан деген жалаа менен Сибирге сүргүнгө айдалган. Токтогул элдик дастандарды да айткан жомокчу катары таанымал.

Улуу Током дүйнөдөн кайтканда Корголдун кошкон кошогу.

46. Казыбектин атасына кошкон кошогу. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 90 (502, 4017). Атайын фонду, № 2, № 3-дептер.

47. Барпы акын. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 190 (401). Барпы Алыкул уулу (1884—1949) — төкмө акын. Сузак районундагы Ачы айлында туулган. Санат-насыят ырларын гуманисттик маанайда ырдаган. Он алты жашында эле элге таанымал акын катары билинген.

Барпы акындын агасы Полоттун кызы Адалат кошкон.

48. Бөрүбай акын. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 31 (169). Манасчы жана акын Бөрүбайга аялы Анаркүл акындын кошкон кошогу.

1. Пайим — түгөйүм.

2. Пайнеги (алтын саптуу пычактын пайнеги эди акунум) — сабы деген маанини билдирет.

3. Пор — бор.

49. Рахманжан. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 648. (5286). Улуу Ата Мекендик согушта көрсөткөн эрдиги үчүн Советтер Союзунун Баатыры болгон Рахманжан

Маткалыковго Т. Закирова кошкон. Жазган М. Зулпиев, Ленин району. Рахманжан колхозу.

50.Тукубай Тайгараев. Кол жазмалар фондусу. Инв. 660 (5297). Тукубай Тайгараев Сузак районунун Кедей-Арык, Жаңы-Кайрат колхозунда комсомол кызматында иштеп жүрүп согушка кеткен. Уруусу багыш. Мекенди коргоодогу эрдиги үчүн Советтер Союзунун Баатыры деген жогорку наамды алган.

«...Биз Тайгараев Тукубайды келет деп жүргөндө угузуп калды. Согуш бүткөн эле, мурда угузбаптыр. «Күйгөн катын кошокчу» дегендей кошконбуз да» — дейт аталаш эжеси Ниязалиева Темиржан. Тукубай ата-энеден жалгыз эде. Угузганда энеси эт-бети менен кетип, зил кусуп жатып калды. Эс алганда «айтпайсыңарбы жоругун» — деп этектеп калды бизди. Ошондо Тукубайга кошуп, энесин да айтканбыз мындай деп:

Зайпана болду көйнөгү,
Сары зил болду жүрөгү.
Будурма болду көйнөгү,
Муңга толду жүрөгү. —

Тукубайдын апасынын өлгөнүнөн быйыл 4 жыл болду.

Кара болду көйнөгү,
Эми, кайгыга толду жүрөгү».

Ниязалиева Темиржандан жазып алган М. Зулпиев.

51.Султанов Кадырмат. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 648 (5286).

Социалисттик Эмгектин Баатыры, Ленин райкомунун биринчи секретары болуп иштеп туруп 1957-жылы каза болгон. Кошкон Жумабаева Алмагүл. Жыйнаган М. Зулпиев. Ленин району, Ленин-Жол селосу.

52.Генерал Искакбек. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 546 (5184). Алайдан чыккан генерал Искакбек Кытайдын Кулжа деген жеринде самолет талкаланып курман болгон. Абдрасулова Закеш деген кошокчуну бир күнчүлүк жерден ат менен алдырып айттырышкан.

53.Чолпонкул Манаптын уулу Жапаркулга. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 650 (5288).

54.Кожомкул. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 536 (5174). Суусамырдык атактуу балбанга арналган кошокту Өмүке уулу Абды айткан. Сокулук району. 1956-жыл.

21-томго кирбей калган айрым кошоктордон.

55.Барак. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 601. Барак деген киши Анжиянга барып чечек оорусу менен ооруп келет. Урук-туугандары «жугат» дешип, мал-жаны менен таштап көчө качышат. Аялы да кетип калат. Бой жеткен кызы «өлсө ак кепиндеп көмөм» — деп жалгыз калып, атасын багат. Оорудан түзөлө албай Барак кайтыш болот. Кыз башка жерден киши чакырып, атасын койдурат, күмбөзүн салдырып бүткөндөн кийин көчө качкан туугандарынын артынан жөнөйт. Жан дүйнөсү сезимтал, сөзгө чебер кыз жол бою атасына кошок кошуп жүрүп отурат.

1. Азариң — ордуң жоктолот деген мааниде.

2. Тагина — түбүнө, күмбөздүн пайдубалына деген мааниде.

3. Баар — жаз.

56. Акзыйнат атасын кошкону. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 647 (5285).

Торкенттин Бөрү-Булак деген жеринде Байдөөлөт уруусунан чыккан Барак деген киши жашаган. Көк-Кыр жайлоосунун суусун бурдуруп, элге эгин айдатып, бей-бечаралардын башын бириктирип, алсызды алдуу чаап, талап-тоноп турган ошол заманда карапайым калкка тирек болуптур. Барак баатыр 1860-жылдын күз айларында 38 жашында улуу тумоодон каза болот. Жалгыз кызы Акзыйнат 15 жашта экен, эси ооп жыгылып, таңга жуук өзүнө келет. «Атамды өзүм кошом» — деп аялдарды тургузуп жиберип кошкон жери экен.

1. Тилеп — Акзыйнаттан кийинки балдары токтобой отузга чыкканда эркек балалуу болуп, атын Тилеп коет.

2. Саке жылкы кууду деп — Суусамырда чоң тойдо Акмат, Дыйканбай Байтикти сөзгө сындырган экен. Ошону кектеген Байтик Саке баатырды 20 жигит менен жылкы тийип келүүгө жиберет. Алардыкы менен кошо Барак элинин малын да айдап кетишет. Артынан кууй келген Барак менен чабышып Саке каза болот.

3. Күмбөз Торкенге салынат.

4. Күүнадыр — губернатор.

5. Алача, Турус деген жээндери жетим калганда Барак баатыр багып чоңойтуп, мал бөлүп, үйлөнтүп үй тигип бөлүп чыгарган экен. Барак өлгөндөн кийин «малыбыз күйүп кетет» — деп күмбөз салууга жардамдашпай элдин алды болуп Суусамырга көчүп кетишиптир.

6. Сал — туздун кенинен алган чоң-чоң кесек туз.

Токтогул району, Торкент колхозу, байдөөлөт уруусунан чыккан Тилепов Сагынбектен 1974-жылы жазып алган Жанжигит Казакбаев.

57.Арпа (Гүлойрон). Кол жазмалар фондусу. Инв. № 219, инв. 385 (1264). 19-кылымда Ысык-Көлдөгү дөөлөс уруусунан чыккан Арпа деген жигит каза болгондо аялы Чыны бир айтканын эки кайталабай, көңүлүндөгү муң-зарын кошок саптарына айлантканы.

ШЫРДАКБЕК

Шырдакбек деген хан болгон, анын мекени Жумгал болгон. Шырдакбек саяк уруусунун ичинен чыккан катаган уругунан. Катаган уругунан хан Кошой чыккан, анын мекендеген жери Нарын болгон. Нарында Кошойдун коргону, ордосу жана башкалардын белгилери болгон, азыр да бар, урандылары кездешет. Шырдакбек ошол хан Кошойдун небереси. Ал Жумгал, Суусамыр, Тогуз-Торо, Кабак, Ат-Башы жана Нарынга хан болгон. Бирок ал акча чыгарган эмес, Армия күткөн эмес, кырк жигит гана күткөн. Шырдакбек аялды Анжиян менен Кара-Суунун ортосундагы Күрүч-Мазар кыштагында жашаган дөөлөс уруусунан алган. Анын аты Калымжан болгон. Бир гана аял алган. Шырдакбек хан болгон менен жортуулга чыккан эмес. Башка элге чабуул жасаган эмес. Бирөөлөргө кол салып, зыян келтирип жабырлатпаган. Шырдакбек Фергана, Кашкар жана Какшаал (нойгут элдерине) жерлерине соода-сатык ишин жүргүзгөн. Ал элдер менен алыш-бериш мамилесин жакшы кылган. Ошол соода-сатык жана жакшы мамиле аркылуу Шырдакбектин элге атак-даңкы чыккан. Шырдакбек аялды жакшы көргөн, кадырлаган жана жакшы атты жакшы көргөн киши болгон. Шырдакбек элинин илим-билимин жана маданиятын көтөрүү үчүн Фергана тарабынан молдолор чакырткан. Молдолор келген. Ал молдолорго Шырдакбек айылдагы балдарды окуттурат. Шырдакбек өзү учук оору менен ооруйт. Калимжан сыймыкка чыдабай, дөөлөтүн көтөрө албай бала окуткан молдо менен ойнош болуп алат. Калимжандын молдо менен жүргөнү билинип, эл ичине ушак таралып дүң-дүң сөз боло баштайт. Калимжан бул ушак сөздөн кийин ошол өзү менен жүргөн молдону ээрчитип алып Кашкардын ханына тиемин деп Кашкарга качат. Ошол кезде Кашкарга Жакыпбек хандын баласы Осмонбек хан болуп турган. Осмонбек кыргыз болгон. Анын уруусу акбуура. Акбууранын кичи катынынан таркап чыккан дөөлөс уругунан.

Калимжан Осмонбек ханга барат. Осмонбек хан вазирине: «эки мейманды эки үйгө киргизип жакшылап меймандап күткүлө, Калимжандын жанына ордодогу кырк кызды алып келип койгула, сурнайчы-кернейчилерди, оюнчуларды келтиргиле, Калимжан эркинче ойноп-күлүп, шапар тээп жатсын, каалаганын ичсин, каалаганын жесин» — деп буйрук кылат. Вазирлери Калимжанды өзүнчө бир конок үйүнө, молдону бир конок үйүнө киргизет. Кырк кызды, оюнчуларды, кыякчы-чоорчуларды, сурнайчы-кернейчилерди алып келишет. Калимжан ойноп-күлүп, кырк кыз менен шапар тээп жатып калат. Кашкар элинде: «Шырдакбектин катыны Осмонбек ханга тиемин — деп, элинен эрин таштап качып келиптир» деген сөз тарала баштайт. Бир аз күн өткөндөн кийин Осмонбек хан вазирлерин, дин кызматчыларын, кожосун, эшенин, казы-муфтусун, айып-акимдерин чакыртат. Алар келишет. Алар Осмонбек хандын үстүнө кирип олтурушат. Осмонбек хан вазирине Калимжанды алып келгин мен аны кабыл аламын деп буйрук берет. Вазирлери Калимжанды алып келишет. Осмонбек хан Калимжанды кабыл алат. Өзүнүн кеңешчилеринин алдында сурак жүргүзөт.

— Куш келипсиз, хан айым, келиңиз, Кашкар шаарына не себептен келип калдыңыз? Шырдакбек хан сизге кандай мамиле кылуучу эле? Сизге ал ызакордук көрсөттүбү? — дейт. Калимжан:

— Жогуңуз, улуу даражалуу, ханым. Артылып камчы салган жок, артык баш сөз айткан жок, өзүбүздүн үйүбүздө бала окуткан, бал китеп ачкан көзү ачык молдо бар эле, ошол молдого бал китеп ачтырсам, сиздин никеңиз Кашкардын ханына түшүп турат деди.

Ошондуктан, мен сизди каалап келдим дейт. Осмонбек хан:

— Ой айым, менин никем бар — дейт. Калимжан:

— Улуу даражалуу ханым, сиз үчүн шарият жолу ачык — дейт. Осмонбек хан:

— Бул айымды конок үйүнө алып баргыла — дейт.

Вазирлер Калимжанды конок үйүнө алып кетишет.

Осмонбек хан кеңешчилерине:

— Акылмандар, Калимжандын сөзүн уктуңузда, Сиздер бул ишти кандай чечесиздер — дейт. Олтурган кеңешчилердин бирөө: «Калимжан сизге ылайык. Кудай өзү сизге айдап келип берди, жуптуулукка сиз алыңыз» — дейт. Башка бир вазири: «бул ишти шарият жолуна салып, катынды да, молдону да айыпташ керек» — дейт. Осмонбек хан казыны тургузуп алып, «иш сизде калды, кандай өкүм кылсаңыз, ишти бүтүрүп келиңиз, барыңыз» — дейт. Казы өзүнүн үжарасына чыгып кетет. Үжарада олтуруп казы өкүмүн чыгарып, кайра хандын үстүнө кирет.

— Улуу даражалуу падышам, эмки иш сизде калды, мөөрдү (өзүнүн аты, фамилиясы оюлуп жазылган жумшак таш-печет басыңыз — дейт. Осмонбек хан:

— Эң мурун чыгарган өкүмүңүздү окуңуз. Олтурган жамаат уксун — дейт. Казы: «Калимжан талаксыз никелеп алган күйөөсүн таштаган, молдо менен бузук ишке жүргөн жана башка никелүү, аялдуу Осмонбек ханга тиенин деп элинен качып чыккан, бул алланын жолун жана ак шариятты бузган. Ошондуктан, Калимжанды кырк кемпир кырк мокок кыңырак (шимшуур — чалгынын уч жагынан кийиз кесүү үчүн жасалган чоң бычак) менен кескилеп эл ичинде өлтүрүшсүн. Молдо эл ичинде дарга тартылсын» — деп өкүм окуйт. Өкүмдү окугандан кийин Осмонбек хан мөөрүн басат. Элди чогултат. Вазирлер кырк кемпирди кырк кыңырагы менен даярлашат. Алар элдин ортосунда Калимжанды кескилеп, кыймалап өлтүрүшөт. Молдо дарга тартылат.

Калимжандын качып кеткенине кайгырып Шырдакбек оорусуна оору кошулуп ооруп жатат. Ошол кезде Какшаалдагы хан Таштектин Аккочкор менен Каңкы деген эки баатыр уулу Шырдакбектин көңүлүн сурап келишет. Эртеси, алар: «биз Жаңыл Мырзаны чабабыз, сиз биз менен барып, бизге жардам бериңиз» — дешет. Шырдакбек: «мен оорумун, чабуулга жарабаймын, уруштун эмне кереги бар, койгула, элиңерге жөн кайткыла» — дейт. Тигилер ага макул болбойт. «Сиз өзүңүз чабуулга бара албасаңыз бизге боз жоргоңузду бериңиз. Боз жоргонун бели катуу, чабуулга жарамдуу жылкы» — дейт. Шырдакбек «эгер бербесем булар мени чаап алышы мүмкүн» — дейт да коркконунан тигилерге боз жоргосун берет. Аккочкор менен Каңкы Шырдакбектин боз жоргосун алып кетишет. Шырдакбек болсо «катындан да айрылдым, боз жоргодон да айрылдым же балам жок» — деп, эт-бетинен кетип жыгылат. Аккочкор менен Каңкы Жаңыл Мырзага кол салат. Бирок экөө тең Жаңылдан өлөт. Боз жорго Жаңылдын колуна түшөт. Ошол кезде казактын ханы Абылай хан Жаңылдан боз жоргону соогатка сурайт. Жаңыл Мырза «аттын ээси бар» — деп, боз жоргону бербей коет. Осмонбек хан дагы боз жоргону алып Шырдакбектин өзүнө кайтарып берейин деген ой менен, боз жоргону Жаңыл Мырзадан соогат деп сурайт. Жаңыл Мырза «баштын мээси бар, малдын ээси бар, Осмонбек хан көңүлүнө албасын» — деп, боз жоргону бербей коет. Боз жорго бир күнү байлоодон бошонуп качат. Жаңыл Мырза эки жигитин кармап келгиле деп, артынан жөнөтөт. Ал эки жигит кууп жете алышпайт. Боз жорго Какшаалдан качкан бойдон Жумгалга келет. Шырдакбек келгенин угуп сүйүнүп, тура калып боз жоргонун мойнунан кучактап ыйлайт. Шырдакбекке кубат, күч пайда болот. Илдетинен айыгат. Эки жигит боз жоргонун изин кууп отуруп Шырдакбекти келишет. Шырдакбек аларга белек-бечкек берип, сый көрсөтүп жөнөтөт: «Кыз арстанга салам айтып койгула, айтпасаңар мойнуңарга карыз. Баягы эки баатырга бир моло тургузуп койсун, көрүстөнү жер менен жер болуп калбасын». Осмонбек элчи жиберип, Жаңыл Мырза менен Шырдакбекти конокко чакыртат. Осмонбек хандын максаты Жаңыл Мырза менен Шырдакбекти баш коштуруу болгон. Жаңыл

Мырза болсо Осмонбек хан мени чабамын дейт го деп ойлойт. Шырдакбек Осмонбек ханга барат. Осмонбек хан Шырдакбекке катыны жөнүндө көңүл айтат. Катынынын айыптарын, ага колдонгон жазаларын бүт айтат. Эми каалаган жериңден кыз алгын, мейлиң элимден алгын, мейлиң ордомдон алгын дейт, бир кыз берейин деген сөздөрдү айтат. Шырдакбек Осмонбек хандын элинен катын албай коет. Осмонбек хан же Жаңыл Мырзаны алгын дебейт, же Жаңыл Мырзаны Шырдакбекке тийгин дебейт. Эч нерсе айтпайт. Экөөнү тең сыйлайт, экөөнө тең белек-бечкек берип коноктоп туруп узатып жиберет.

КАН ШЫРДАКТЫН БОЗ ЖОРГО

Абалкы өткөн заманда,
Атагы чыккан Ааламга.
Анжиян деген жери бар,
Айтылуу кыпчак эли бар.
Кылымга кеткен атагы,
Кыпчактын Тейитбеги бар.
Калкын күндө талаган,
Калмактардан кеги бар.
Тейитбек кары чал болду,
Кайрат кылчу калмакка,
Бир балага зар болду.
Карыганда тапканы,
Кан Курманбек арстаны.
Кадимки жигит болгондо,
Калмакка чабуул баштады.
Көз жумулуп кеткиче,
Калмактан ажал жеткиче,
Калкын жоодон сактады.
Калмак менен чабышып,
Качаңкы кекти алышып,
Боюна бой тирешип,
Болжолунча күрөшүп.
Корун, Дөлөн калмактын,
Колун бир топ жүдөтүп.
Атасынча Сейитбек,
Ажал жетип калмактан,
Анда болду шейит дейт
Жети жашар бала экен,
Жетим калган чагы экен.
Сейитбектин Шырдагы.
Көсөм атам өттү деп,
Көздүн жашын тыйбады.
Өлгөн кайра келеби,
Өксүгөн менен береби.
Булак болуп көз жашы,
Буркурады көп эли.
Аман болсо акыры,
Атанын өчүн алам деп,
Артындагы белеги.

Арка кылып Шырдакты,
Анжиян эли тынч жатты.

Ошентип, Шырдакбек атасынан жетим калды, калмактарга кайнаган өчүн эсине алды.

Шырдакбек жашы ондон ашканда, уламыш сөзүн улайт, өзү курдуу балдардан жигит курайт. Жашы он төрткө жеткенде — чоң атам Курманбектей, сайганым жаза кетпей, жоого аттанчу мезгилим болду деп, балтыр этим толду деп, — айылдагы Акылбек деген акылмандан акыл сурайт.

— Ээ..., балам, азыр сага жоого аттанчу мезгил кайда, андан көрө талаага коон, дарбыз айда. Өткөн менен кеткенге бекер бергин, элден алкыш, бата алсаң, ошол пайда. Коон багып коржоюп кала бербей, кылыч чаап, жаа тартып, найза сайып үйрөнүп жүргүн анда-санда, дейт. Шырдакбек акылмандын айткандын угат. Арадан эки жыл өтүп, он алтыга чыгат.

Бир күнү чак түштө уктап жатса, түшүндө бир аксакал: «Тур, балам, учур өттү, убакыт жетти, жигит болдуң, күчкө толдуң. Алтымыш кулач аркан алгын, азыктык талкан алгын, ашууну ашып Айдың Көлгө баргын. Ошол көлдүн жээгинде тулпардын энеси бар, кулунунда тулпардын элеси бар. Көл жээгине ор казып жатып алгын. Кырк күндө бир келип суу ичет, жыт билсе суу ичпестен жолго түшөт. Акыры сексенинчи күнү кайра келет. Сууну көп ичип карды жарылып энеси өлөр. Кулунун кармап алсаң — ачылат сенин багың», — дейт.

Чочуп ойгонсо түш экен. Түшүм туура келсе экен, — деп, тилегимди берсе экен деп, асмандагыны жерден самап, бүткөн өңдүү учкул канат, бата тилеп алакан жаят, болжолуна жердин карап, Боз-Дөбөдөн жөнөп калат.

Тейитбектен төрөлгөн,
Темир найза өңөргөн.
Чоң атабыз Курманбек,
Чокту кармап өрт кечип,
Чоочун жоону кууган деп,
Бек Аккандын колунда,
Берен атам турган деп,
Кыргыз, кыпчак элине,
Кыйла кызмат кылган деп,
Сейитбектин баласы,
Серпилишин карачы!
Анжияндын Боз-Дөбө,
Алыс экен арасы
Аралап бара жатканы,
Анжиян, Арка талаасы.
Аса таяк колунда,
Азыгы бар жонунда.
Күмүш жүгөн колунда,
Күл азыгы жонунда
Аска жапкан асманы,
Ак кардуу тоо ашканы.
Тоо токойлуу Кан-Ачуу,
Толгон жолборс, арстаны.
Жалгыз аяк митеси,
Жалмап коё жаздады.
Жанындагы кестиги,

Жан жолдош ко тапканы?
Алды жакта узак жол,
Ашып өттү Макмалды.
Кошой жүргөн Кош Дөбө,
Коңур өлөң бош дөбө.
Чырпык сайган адам жок,
Чыккан талдан караан жок.
— Имерилип көп карап,
Ит үрөбү — деп карап,
Ичи күйүп болду чок.
Кейишке түшсө кыялы
Кейип адам турабы.
Кечмелиги кок жерден
Кесирленди эр Шырдак,
Кечүүгө Ала-Буганы.
Атырылып аккан суу
Арпа менен Ак-Сайдан.
Ак мөңгүсү эресе
Албуулуттанат кай-кайдан.
Өжөрлүгү кармады,
Өрттөй көзү жайнады.
Өңү кочкул кап-кара,
Өзөн толуп таштарга.
Кара ылайга батканда,
Кан жыттанып жатканда.
Өйүзгө өттү эр Шырдак,
Адырды ашса аралап,
Аркары койдой жайылат,
Кубалашса кулжасы
Кумга буту сайылат.
Керегим деп Айдың-Көл
Кете берди арылап.

Шырдакбек далай жерди кесип жүрүп, акыры Айдың-Көлдүн күмүш булагына жетет. Булак жээгине ор казып кырк күн жатат. Кыркынчы күнү боз чаар бээ келип суу ичпей үркүп кетип калат. Себеби Шырдакбек шек алдырып коёт. Дагы кырк күн күтөт. Сексен күнгө чейин аябай суусаган бээ келип сууну көп ичип, жарылып өлөт. Боз кулун энесине каралап туруп, тарткан тузакка түшөт. Шырдакбекти сүйүнүч басты. Кубанганынан көзүнөн куюлтту жашты. Боз кулун жашы жетип, далай дубанды жарган боз жорго атанды. Калмактардын Шыгай каны Боз жоргого куштар болуп, Шырдакбекке «достошолу» деп арачы салат. Бирок, Шырдакбек болбой коёт. Боз жорго Шыгайдын күндүзү өңүнөн, уктаса түшүнөн кетпей коёт. Акыры — уурдап кел, — деп Шыптыркул деген увазирин жиберет. Ал келип Шырдакбектин ишенимине кирип 40 жигитке башчы болот.

Шырдакбектен башка минбеген Боз жоргону Шыптыркул чечип минип жатканда, мунарадагы кароолчу көрүп калып, жигиттер кармап алат. Жигиттер өлтүрмөк болот, бирок Шырдакбек өлтүртпөйт. «Шыгайкан уурдап кел деген», — деп чынын айтат. Ошондо Шыптыркулдун кулагын кесип кунжуйтуп, мурдун кесип мултуйтуп, куйкасын кесип ылжыйтып, — бар каныңа деп жөнөтүп иет. Ал Шыгайбайга келип болгонун айтат. Анан мындайча акыл курашат: Шыптыркул — «Шырдакбектин 40 жигитинен башка колу жок. Каным чоң той бериңиз. Эгер жигиттеринен башка колу

жок болсо, Боз жоргосун олжолоп алып коёлу», — дейт. Үч айдан кийин алтын-зар, аябаган мал баш байгесине саябыз деп алты хандын элине кабар бердирет.

Шырдакбек үч айга чейин боз жоргону таптайт, башкалар таанып койбосун деп алты тору аргымак сойдуруп тери-кеп жасатып, жоргого каптайт. Айткан күнү Шыгайдын тоюна келишет. Жеткен күнү конду, эртеси болду. Добулбас кагылып, керней-сурнай тартылып баштады тойду. Жылдыздай каптаган тоону ойду. Эл жыйылып толду.

Шырдакбек өзү башкарып калды, жоргосун увазирине жетелетип койду.

Шыптыркул Боз жоргону издеп жүрөт. Ага кеп-тери каптатып адаштырып койгонун кайдан билет.

Жарчы: Ээ, калайык, калайык,
Эми жарды салалык,
Алты хандан келүүчү,
Аттардан кабар алалык.

Тойду өзүм башкарам,
Топ милдетин аткарам.
Жолго чыксын калың журт,
Жорголорун таптаган.

Калк чакырып той берген,
Кан Шыгай Корум баласы.
Атайылап тапкан жер,
Ак-Сай, Арпа талаасы.
Миң кул, миң күң баш байге,
Малга жетпейт санаты.
Карк алтынын жыйнаган,
Кашкар, Камбыл калаасы.

Чак келбесе баш байге,
Чага турган адаты.
Кара бедөө жоргонун,
Колтукта бар канаты.

Жорголор чубатуудан өтөт. Тоодой тору жоргону тааныбай Шыптыркулдун айтып турганы:

Көкүлүн көккө ыргыткан,
Туягын жерге мылгыткан.
Алчаң-алчаң басканда
Асманга чаңын бургуткан.

*Кайырма: Бул кимдики тору жорго,
Түбү жайы жылкы эмес,
Желкайып деп болжолдо.*

Булчуңу бука белиндей,
Басканы кырдын желиндей.
Үч кошкону башкача,
Үстү тоонун сеңирдей.

Коюлган жибек жалы бар,
Кулагында шамы бар.
Тоодон аттап өтчүдөй,
Тору жорго жаны бар

(кайырма)

Азуулары болоттой,
Алп жалмандын ороктой.
Чаткаягы чатынын,
Чаткалдагы колоттой.

(кайырма)

Куйрук-жалы жайылган,
Кунан кезде чагылган.
Тулпар болуп жүрбөсүн,
Туш тарапка таанылган?

(кайырма)

Көөдөнү көктү тиреген,
Көк Бозум куштай түлөгөн.
Батып калат деп турсаң,
Баткакты кумдай жиреген.

(кайырма)

Камбар Ата колдогон,
Кайып болуп жүрбөсүн.
Мараага жетпей көп жорго,
Майып болуп жүрбөсүн! ...

*Кайырма: Азирети Шыгайкан,
Алтай калмак эл үчүн
Айып болуп жүрбөсүн?..*

Мен Шыптыркул болгону,
Шыптыр атка конгону,
Көйкапка чейин кыдырып,
Көрбөгөм мындай жоргону?
Канча жорго чапсаң да
Калтырчудай болжолу

— дегенде Шыгайдын ачуусу келип, имере карап токтой калат. Тору жоргого Шыгайдын көзү кадалып калат. Ичинен: ээ... чиркин ай. Меники болсо дейт. Атаганат! Шыптыркул канынын оюн билет, кайра сөзгө кирет:

Алты кандын жоргосун,
Адаштырчу жол-жолго.
Аткан октой кетет го,
Аяндатпай болжолго.

*Кайырма: Бул кимдики тор жорго,
Түбү жайы жылкы эмес,
Желкайып деп болжолдо.*

Жети кандын жоргосун,
Жеткирбестей жол-жолдо.

Жетик тулпар көрүнөт,
Жебедей учкан ой-тоодо.
(кайырма)

— дегенде: калмак, кыргыздын чабышында Кенезек деген кыргыздын кызы 147 ге чыгып, Кенезек кемпир аталып калган экен.

Акылы жетик кемпир Боз жоргого кеп-тери капталганын аяглап билип койгон. Калмактар чубатууга Шырдакбектин увазири жетелеген Тору жоргого көңүл бурбай, качан Боз жорго чыгат дешип акыйышат. Бирок кыйды Шыптыркул Тору жоргодон көзү өтүп, ичи күйүп:

Тогуз кандын жоргосун,
Тоотпогон тор жорго.
Тобу болот ким жактын,
Эгерде ээси бар болсо.
Эл ичинен үн катсын
Эгерде ээси болбосо
Ээн жүрбөй тим жатсын.
Жети аргымак терисин
Жеринен сыйрып кеп кылган.
Желмогуздай калмактар,
Тааныбасын деп кылган.
Бир да калмак Боз атты,
Билбей калсын деп кылган,
Билги Шырдакбек кылган.

(кайырма)

Өйдө чапса өөрчүгөн,
Өзүн кызыр ээрчиген.
Өжөр кыргыз жылкысы,
Өз билгенин бербеген,
Өкүм кыргыз журт ушу!

(кайырма)

Түгөнөт десе түтөгөн,
Түбү сайын күчөгөн.
Тулпар кыргыз жылкысы,
Тумшугуңду сындырар,
Түптүү кыргыз журт ушу.

(кайырма)

Кумда туулуп, чөлдө өскөн,
Кулун менен бирге өскөн.
Айыгышкан душманга,
Ар санатын көргөзгөн.
Карк алтындан дорбосу,
Кан Шырдактын жоргосу.

(кайырма)

Аны укканда Кенезек кемпир каны кайнап, өч алчудай көзү жайнап:

Мажиг калмак жылкысын,
Мал экен деп теңебей,
Баскандыгын карачы.

Баатыр тарткан жебедей.
Тааныбайсың Шыптыркул
Тааныбасаң тим тургун!
Энеси кайып желдеген,
Атасын эч ким билбеген.
Үзөңгү тээп чиренип,
Кан Шырдактан башка жан
Үстүнө даап минбеген.
Боз жоргону билбейсиң,
Болжолу жой сүйлөйсүң?

(кайырма)

Ай караңгы түн болсо,
Адашпаган Боз жорго.
Татаалчылык күн болсо
Таң ашпаган Боз жорго.
Кан Шырдактан башкага,
Жанашпаган Боз жорго

(кайырма)

Алты аргымак терисин,
Атайылап кеп кылган.
Айбаалыдай калмактар,
Адашышсын деп кылган,
Акыл менен билгизбей,
Асыл Шырдак кеп кылган.

(кайырма)

Калмактар өздөрүнчө күбүр-шыбыр сөз менен алаксып калат, Шырдакбек буйда жерге барат. Боз жоргонун кеп терисин сыйрып алат, чубатууга кайра салат. Ошондогу Шыптыркулдун айтып турган жери:

«Алты аргымак терисин,
Жамаштырган турбайбы.
Билбесин деп биздерди,
Адаштырган турбайбы.
Көп жашадым, көп көрдүм,
Көптү баштан өткөрдүм.
Көргөн жокмун мындайды».

Деди дагы Шыптыркул,
Эми акыл баштады,
«Эндетип Шыгайды,
Азырети Шыгай каныбыз.
Алсаң мына жаныбыз!
Эңсеп жүргөн Боз жорго,
Эми көргөн чагыңыз.
Кандарыңдын жоргосу,
Караанына жете албайт,
Кандай болот алыбыз?
Баш байгени миң-миңден,
Кул менен күң болот деп,
Санагына сан жетпес,

Жайытка малы толот деп,
Калкка кабар салдыңыз.
Байкабай айтып байгени,
Балакетке калдыңыз.
Корун кандын Шыгайы,
Сиз калмактын кудайы,
Акыл ойлоп табыңыз?
Али да болсо кеч эмес,
Айткан тилди алыңыз.
Алты күндүк алыс жол,
Аттарды айдап салыңыз.
Ор казалы ой-тоого,
Өпкөлөп түшсө Боз жорго,
Ошондо калат жаныбыз.
Оён тулпар тап-таза,
Орго түшпөй аттаса,
Ошондо бизде жаңылыш.
Жетегинде кетет го,
Жер жайнаган малыбыз».
Деп айтканда Шыптыркул,
Шыгайдын айткан жообу бул.
— Ажал жетип күн бүтсө,
Адам болбойт өлбөгөн.
Пешенеге түшкөнгө,
Пенде болбойт көнбөгөн.
Башынан бар жазыгым,
Боз жоргосун Шырдактын,
Барып уурдап кел — дегем,
Кармалып калып туткунга,
Кулагың кесик кулжуюп,
Мурдуң кесик мулжуюп,
Кордукту көрүп көрбөгөн,
Кайта келген сен элең.
Өчүңдү алып берем деп,
Өжөрлөнгөн мен элем.
Жайыт толо мал айтпай,
Жалаң алтын зар айткан.
Кул, күң кошо саям, — деп,
Кутулбадым жемеден.
Кала элек дале үмүтүм,
Канаттуу кара бедөөдөн,
Тулпар эле жаныбар,
Туйгундай учуп жөнөгөн.
Боз жоргодон калбастыр,
Бозортуп мени салбастыр, —
Деди дагы Шыгайы,
Демин кайра чыңады.
Көрүнгөнсүп көзүнө,
«Көкө-теңир» кудайы.
Канжа тартып ачууга,
Кара түтүн булады.

Каны качып этинен,
Каары чыгып бетинен.
Алты күндүк узак жол,
Аттарды айдап салмакка.
Анан чечим чыгарды.
Ошондо кемпир Кенезек,
Чамам кандай болот деп,
Чалып жүргөн убагы.
Калмактарга көз кырын,
Салып жүргөн убагы.
Ор каздырмак болгонун,
Угуп калды кулагы.
Кан Шырдакка айтпасам,
Кабар кылып кайтпасам,
Калат деп менде убалы.
Шырдакбекти тапканы,
Шыгайдын кылган жоругун
Шыбырап барып айтканы, —
«Асыл ханым Шырдагым,
Азыр чалды кулагым.
Калмактардын айтканын,
Кабар кылып турамын.
Эл укпасын акырын,
Энеңдин уккан акылын.
Чаба турган жоргону,

Чабендести чакыргын.
Жолдун сырын билбесе,
Жөлөгүндөн ажырап,
Жөө каласың баатырым.
Чабендесиң ким? — деди,
Чакыр бери, жүр, — деди.
Башыңа түшчү мүшкүл бар,
Баарын байкап бил, — деди.
Жер-жерге тыңчы жибергин,
Жата бербей тим, — деди.
Аттарды алыс айдатат,
Аябастан сандалтат.
Булардын билдим сырларын,
Буйда жерди тандашат.

Топурагын бургутуп,
Тосмолуу жерге ор казат.
Бир эле жер дебегин,
Билгиң келсе мол казат.
Байкабай түшсө Боз жорго,
Баатырым сени шор басат».

Кеңеш куруп, кеп айтты,
— Кел экөөң — деп Шырдакбек.
Акыл кошоор жөлөгү,

Ат кошчусу Урманбек,
Чакырганда келишти,
Чабендеси Ыйманбек
Акыл салып кеп айтат,
Асыл Шырдакбек айтат, —
«Тогуз күн ачка болсо да,
Тоотпогон адаты.
Күүлөнгөндө учурган,
Колтукта бар канаты.

Алтымыш кулач аң болсо,
Аттап жүргөн жаныбар.
Анжиян менен Аркага,
Арыбастан дайыма,
Каттап жүргөн жаныбар.
Куурайдың башын чалдырба,
Курсагын сууга кандырба.
Таң ашырып, суутуп ал,
Душманга сыр алдырба!

Жылдыз батаар таң атаар,
Жыргалы жанга жараша.
Сага окшотуп алар да
Сан күлүктөр таң ашар?
Жетүүчү жериң кайрылып
Жер түбү Кашкар, Карашаар.
Арасы оттуу эчен бел,
Адам жок сага карашар.

Териде боппоз түгү бар,
Темгили жок жүнү бар.

Куйругу кулач жайылса,
Куштай уччу түрү бар.
Чымындай көрбөйт Боз жорго,
Чынында сени, билип ал.
Куюп койгон куржунда,
Кумдан салган жүгү бар.

ЖАНЫБЕК ХАН

Токмокто Жаныбек деген хан болгон экен. Улуту кыргыз болгон. Жаныбек хандын убагында Асанкайгы деген олуя болгон экен. Бир күндөрү Жаныбек хан вазирлери, бектери менен кеңеш кылат. Ал кеңеште Жаныбек хан: «Кызыл-Жарга жана Семейге коргон саламын, Бухарадан катын аламын» — дейт. Асанкайгы анда Жаныбек ханга: «Кызыл-Жар менен Семейге коргон салсаң бул жерди орус алат экен, Бухарадан катын алсаң дин бузулат экен» — дейт (дин бузулат дегени — ошол кезде эл илимсиз караңгы болгон, бирок эл кудайды, бейиш-тозокту, күнөкөр болушту билишкен, касам берүү, жалган айтуу, ушактоо, уурулук кылуу, бузукчулук кылуу, арак ичүү, арам тамак жеөө болгон эмес. Бухарадан илим таралат, эл илимдүү болсо, эл бузулуп, калп айтып, алдоо, ушактоо, адамгерчиликтен кетет деген сөз экен, көрсө кожолор, молдолор келип элди бузат деген сөз экен Ж. К.). Жаныбек хан Асанкайгынын тилин алган эмес. Ошондуктан, Асанкайгы өзүнө караштуу жакындарын алып Итүрбөс деген жерге көчүп кеткен.

Жаныбек хан бир күндөрү вазирлери жана бектери менен бир дөбөгө чыгып сүйлөшүп олтурат. Ошондо Жаныбек хандын үстүнөн үч каз каркылдап учуп өтөт. Жаныбек хан: «бул каздар эмне деп каркылдап бара жатат, тапкыла, үч күндүн ичинде таппасаңар башыңарды аламын» — дейт вазирлерине. Вазирлер бул каздар эмне деди экен, эмне айтышты экен дешип үч күн ойлошот, ары ойлошот, бери ойлошот, эч таба алышпайт, кыйналышат, супсуну сууп «өлөт деген ушул, эми өлдүк, эми ханга барып таппадык деп жообун айталык» — дешип убайым тартып, кайгы жеп кабактарын салып жөнөп калышат. Алардын алдынан Жаныбек хандын Карачач деген катыны чыга калып: «эмне кабагыңарды бүркөп келе жатасыңар» — деп сурайт вазирлерге. Вазирлер: «бир күнү Жаныбек хан дөбөдө олтурган кезде үстүнөн үч каз каркылдап өттү эле, ошол каздар эмне деп өттү, жообун үч күндүн ичинде тапкыла, эгерде таппасаңар башыңарды аламын деген эле бизге Жаныбек хан. Эми үч күнү бүттү, жообун таба албадык, ошого эми өлдүк деп капа болуп бара жатабыз» — дешет вазирлер. Карачач вазирлерге: «Эгерде мени айтты деп Жаныбек ханга айтпасаңар мен силерге жообун таап беремин» — дейт. Вазирлер биз айтпайбыз дешет. Карачач вазирлерге: «Вазир жакшы — хан жакшы, катын жакшы — эр жакшы» деп айткыла дейт. Вазирлер ханга барышат. Хан «таптыңарбы?» дейт. Вазирлер «таптык» дешет.

Хан айткыла: «эмне дептир үч каз» дейт. Вазирлер «Вазир жакшы — хан жакшы, катын жакшы — эр жакшы» деп өтүштү үч каз дешет.

Бул жооптуу силер тапканыңар жок, чыныңарды айткыла, бу сөздү силерге ким айтты дейт хан. Вазирлер: «бизге эч ким айткан жок, биз өзүбүз ойлоп таптык» — дешет. Хан ишенбей: «чыныңарды айткыла, башыңарды аламын» дейт. Вазирлер Жаныбек хандан жана коркушуп: «сиздин катыныңыз Карачач айтты» дешет. Жаныбек хан «Карачач катын башы менен менин сөзүмдү кайрыйт» деп көңүлүнө алып калат.

Жаныбек хандын миң төөсү болгон, ал төөлөрүнүн ичинде Байбуура деген кишичил буурасы болгон. Ошол кезде Чүй боору токой болгон. Жаныбек хан төөлөрүн Шамшынын өзөнүнө чыгартып жиберет. Жаныбек хандын төөлөрдү көздөп жүрүүчү кароолу болот. Кароолго: «Байбуураны жолборс алды деп келген кишинин башын аламын» — дейт Жаныбек. Күндөрдүн биринде Байбуураны жолборс алат. Төөчү кароол келип Жаныбек хандын сурак үйүнүн алдында ханга киралбай коркуп ары-бери басып сурданып турат. Карачач төөчүнү көрүп: «эмне коркуп турасыз» дейт. Төөчү Жаныбектин Байбуура жөнүндө айткан сөздөрүн жана Байбуураны жолборстун жеп койгонун айтып келип: «ханга эмне жооп берээримди

билбей коркуп турамын» — дейт. Карачач: «мени айтты дебесең, мен жооп таап беремин» — дейт төөчүгө. Төөчү «сиздин сөзүңүздү ханга айтпаймын» дейт. Карачач төөчүгө: «Жаныбек хан ушул азыр сурак кылып жатат, сен киргин да бир бутуңду босогодон ары коюп эшикти жамынып олтургун. Хан элди кыдырата карап сурак кылат, ошондо сени көрөт, сени көрөөрү менен сенден «Байбуура эсенби» деп сурайт, сен унчукпагын. Хан дагы сурак кылып айланта элди карайт, дагы сени көрөт, сенден «Байбуура эсенби?» деп дагы сурайт, анда да унчукпагын. Жаныбек хан үчүнчү жолу сурайт, анда да унчукпай кала бергин. Анан Жаныбек хан атаңдын көрү ээ-эй, Байбуураны жолборс алган бейм, төөчү унчукпайт» дейт. Ошондо сен тура калгын да «таксыр ханым, хан жарлыгы эки болбойт, сиз менден бир гана жолу сурашыңыз керек эле, ал эми сиз менден үч кайталап сурап жибердиңиз» дегин дейт. Төөчү хандын сурак үйүнө кирип бир бутун босогодон ары коюп, эшикти жамынып олтурат. Хан элди кыдырата карап сурак кылат, төөчүнү көрөт да төөчүдөн «Байбуура эсенби?» деп сурайт. Төөчү жооп бербейт. Ошентип, хан дагы эки жолу сурак кылып төөчүдөн эки жолу сурайт. Төөчү эки жолу тең жооп бербейт да тура калып: «таксыр ханым, хан жарлыгы эки болбойт, сиз менден бир гана сурашыңыз керек эле, сиз болсо менден үч кайталап сурап жибердиңиз» дейт. Жаныбек хан: «башыңды аламын, ушундай айткын деп сага ким айтты» деп төөчүнү кысымга алат. Төөчү коркуп кетип, «сиздин катыныңыз Карачач үйрөттү» дейт. «Катын башы менен менин сөзүмдү кайырат» — деп дагы көңүлүнө алып калат. Токмокто үч, төрт жерде жепирейген майда тамдар болгон, ал тамдарда самоорчу сарттар болгон. Токойдо баласы жок кемпир, чал жашаган. Ал чал күнүгө самоорчуларга бир төөнүн жүгүнчөлүк жыгач отун көтөрүп барып сатып оокат кылып турган. Бул чалдын көтөргөн жүгүн көрүп таң калат да Жаныбек хан жыйналыш кылып кеңешип олтурган кезде вазирлери менен бектерине: «Токмоктун токоюнда бир чал жашайт экен. Ал күнүгө бир төөнүн жүгүндөй жыгач отунду көтөрүп барып саморчуларга сатып оокат кылат экен. Өзү чал болуп туруп ошончо оор жүк көтөргөнүнө таң калам» — дейт. Карачач элден мурун озунуп, «ошончолук оор жүк көтөрүү ал маш болуштан болот» деп жооп берет. Жаныбек хан Карачачты: «сен менин сөзүмдү ушуну менен үч жолу кайтардың, дүнүйөңдү ал дагы кеткин» деп ачуусу келип талак кылат. Жаныбек хан талак бергенден кийин Карачач бир кара уй, бир боз үй жана дүнүйөнү жетерлик кылып алат. Аларды эки төөгө жүктөтөт да баягы токойдогу отун көтөрүп саткан чалга барат. Ошол чалга кыз болот. Карачач ар күнү топу тигет. Ал топуларды чалга саттырат. Чал отун сатуудан кутулат. Карачач кара уйдун музоосун күнүгө көтөрүп барып откозуп, кайра үйгө көтөрүп келип жүрөт. Ошентип, Карачач музоону үч жашка чыкканча көтөрүп барып откозуп келип жүрөт. Карачачка машыгуудан маш болуп күч пайда болот. Үч жылга чейин Жаныбек катын албай жүрө берет. Бир күнү Жаныбек хан кырк жигити менен ак шумкарын алып ууга чыгат. Ак шумкарын салат. Ак шумкар илбесиндерге карабай учуп токойго кирет. Жаныбек хан ак шумкардын артынан эки жигитин чаптырат. Эки жигит келсе ак шумкар бир боз үйдүн чамгарагында олтурат. Жигиттердин келе жатканын көрүп, Карачач ак шумкардын бутундагы боосунан тартып алат. Эки жигит «ак шумкарды бекитип албай, ким болсоң бергин» дешип кыйкырышат. Карачач эки жигиттин жаалынан чочулап, ак шумкарды алып чыгып берет. Таранып, сыланып-сыйпанып боюн түзөгөн, упа-эндик менен жүзүн кубулткан Карачачты көрүп, анын сулуулугуна мас болушуп, ак шумкарды камчыланган бойдон чаап канга барышат. Жаныбек хан: «ой, мынча эмне энтелейсиңер, силерге эмне болду?» дейт жигиттерине: «Э-э, ханым, баягы Карачач дейсизби, андан да сулуу кыз көрдүк. Ошол кыз сизге ылайык экен» — дешет эки жигит. Жаныбек хан өлгөн шумкарына карабай көрөлү деп кызга карай жөнөйт. Барып кызды көрөт Көңүлүнө кыз толот. Андан үйүнө келет да кызга жуучу кылып

билермандарын жөнөтөт. Ушуну менен Жаныбек хан Карачачты алат. «Кыз белгиң кана?» дейт Жаныбек хан. «Ханым, бир тойдо эки жарлык болобу, экөөбүзгө мурун да той болгон, бул экинчи нике» дейт да, тура калып үч жашар бышты өгүздү көтөрүп эшикке чыгарып туруп, кайра көтөрүп бастырмага киргизип байлап коет.

Ушуну менен Жаныбек хан жеңилип, Карачач менен бирге жашап калат. Жаныбек тигини мурунку катыны Карачач экенин билет. Жаныбек хандын элинде баласы жок беш эчкилүү чал менен кемпир болот. Чалы күнүгө эчки кайтарат. Кемпири эчкилерин саап, күнүгө сүтүн ашканасына коюп коет. Эртең менен турушса сүтү жок. Сүт куйган табакта бир алтын калат. Кемпирдин күнүгө бирден алган алтыны бир калта болот. «Бул алтын хандын казнасында болуу керек, хан билип калса кийин бизди кыйнап жүрбөсүн, сен бүгүн эчкилерди кайтаргын, мен үйдө калып ушул ичкенди аңдыйын, бул кандай неме болду экен?» Кемпир беш эчкисин кайтарып кетет. Чал үйдө калып, үйдөн ороо казат. Ага өзү түшүп олтурат. Үстүн чөп менен далдалап коюп карап олтурат. Бир убакта алдында алтын тиштеген эки баштуу жылан бир топ жыланды ээрчитип алып келе жатат. Алды менен сүттү көп жылан ичет. Артында эки баштуу жылан бир башы менен сүттү ичет да бир башы менен табакка алтынды таштап кетет. Чал жыландарды акмалай артынан жүрүп олтурат. Жыландар бир дөбөгө киришет. Ал дөбөнү белгилеп коюп, чал ханга барат да ханга: «сиздин казынаңыз болуш керек. Бир дөбөдө көп жылан бар экен. Алардын дөбөгө көөмп койгон көп алтыны бар экен» дейт. Жаныбек хан элин жыйып барып баягы дөбөнү каздырат. Ал дөбөдөн жер жайнаган жылан чыгат да дөбөнү каздырбай коет. Жаныбек хан: «жыланды өрттөш керек» — деп көп отун жыйдырат. Жыйылган отунга от койдурат. Жыландарды өрттөтөт. Жыландын көптүгүнөн жыгач баш сайын бир жылан болот. Ошол жыландар өрттөлөт. Бирок эки жылан учуп чыгат да элди октой тешип кыра баштайт. Ошол элдин ичинен эки бала качып Ош тарабына барат. Алар бир ак сакал кишиге мандикер болушат. Бул эки бала ак сакалда иштеп жүрүп, көп кой айдап келе жаткан соодагерлерди көрүшөт. Экөө алардын кайдан келе жатканын билиш үчүн соодагерлерге барышат да «кайдан келе жатасыздар» — дейт. Соодагерлер «Каркыра дегенден келе жатабыз» — дешет. Эки бала «элде эмне жаңылыктар бар?» дешет. Соодагерлер «Жаныбек хандын элин жылан сорду деп уктук, жаңылык ушул» — дейт. «Андан башка дагы кандай жаңылык бар» дешет эки бала. «Кой айдап келе жатсак серкебиздин мүйүзүнө бир жылан оролду, анын жанына барсак эле жылан жок болуп калат. Койдун артына кайра келсек эле, кайра эле жылан мүйүзгө оролуп калат, ушуну көрдүк» — дейт соодагерлер.

Бул укмуш сөздү уккандан кийин эки бала коркушуп ак сакалга качып келишет. «Оо, балдарым, эмне болду?» — дейт ак сакал. Эки бала «соодагерлердин серкесинин мүйүзүнө жылан оролуп келе жатат, бизди жутат» — дешет. Ак сакал «хандын элин жылан жутканда эки бала качты деген эле, ошол эки бала силер турбайсыңарбы, эми силер коркпогула, ошол качкан эки баланы жыландан сакташ үчүн болоттон жети кетмен жасатып койгонмун. Ириктин сүрсүгөн куйругу бар. Ошол куйрукту кетмендерге сүртүп, аларды майлагыла да башыңардан чатыңарга чейин ошол кетмен менен далдалап тургула. Жылан кетменге келип тиет. Бирок жылан майдан өлө албайт. Кетменге күч менен келип тийип өлөт. Ошону менен эсен каласыңар» — дейт. Эки бала кетмендерди ириктин сүрсүп калган куйругу менен майлашат. Аларды башынан чаттарына чейин катар коюп тосуп олтурушат. Жылан учуп келип а дегенде бир балага тиет. Бирок күч менен келип тийген жылан кетмендерди тешип өтө албай өлөт. Эки бала жыландан эсен калат.

АБЫЛАЙ ХАН СОГУШУ (1 775—1776-жылдарда)

Кыргыз менен казактын арасы Санбарак жеңилген соң катуу бузулуп, кыргыздын көкүрөгү өсүп, казакты баштагыдан бетер уурдап-талап, жыгып алып карактап, чоң кордук көрсөтүп, көбүнчө саяк кыргызынан: Чакыр, Уман, Жаманак (кабарлардын хан Садырдын күчөгөн чагы, ошого сүйөнүп) тынчын алганда чыдай албастан казактар кеңешип, Сары Аркада жаткан Абылай ханды чакырып келүүгө Олуя Ата шаарына түн жаккы кыйчалыш, күн чыгышында эки-үч күнчүлүк жерде турган короолош уругунан Жогач баатырды жиберген. Абылайга барып Жогачтын айтканы: — Алдаяр таксыр! Ала Тоону жердеген макоо кыргыз көбүнчө Көкжал Барактын согушунан соң бизди тынчытпастан кордук көрсөттү. Малыбызды уурдады, өзүбүздү карактады, кыргыздын баштыктарына, көбүнчө Каба Арзыматтын уулу хан Садырга киши кийирсек анын берген жообу: Чапырашты, Жапекти өлтүрдүм. Абак, Таракты алдым, Көкжал Баракты алдым. Чолок Коргон, Созукту алдым. Сор аяк Абылай хан сартыңды алууга аз калдым, — деген.

Абылай: — Казак-кыргыз үркөрдөй болгон эл эле. Калмактан жаңы кутулдук, баш-аягыбыздан баскынчылар ажыдаардай оп тартып, сорууга оозун ачып турат, — деп башын чайкап жооп айтпаган. Жооп бербеген соң казактын баштыктары, бийлери жаман аскер баштыктары кеңешип, хандын акунуна тамак ичип жатканда өлөң менен айттырганда, көптөн соң Абылай хан «көбүң болбодуң, кайыр, эми барайын, бирок эң мурун жакшылыкча сүйлөшөлү, кыргызга барып менин сөзүмдү айт» деп Жогачты кайта жумшаган. Жогач кыргыздын чети солтонун баштыгы Момокан менен Жайылга келип, Абылай хандын сөзүн айтып кайта кеткен.

Ошол жылы Абылай хан Сары Аркадан аттанып келип, Ташкенди каратып, анда жаныш (дуулат) казагынан Байтикти улук кылып, өзү Ташкенде кыштап калган. Кыргыздан элчи барып, көпкө жатып калып, кыргыздын көпчүлүгү менен кеңешип, жооп берүүгө убадалашып кайткан. Көктөмдө Абылай Ташкенден келип, Меркенин түн жаккы Корготу өзөнүндө Түйүшкөн деген жерде колу менен жатып калып, кыргыздын жообун алып кел дейт. Жогач келип, солто кыргызы Жайыл менен Момканга сүйлөшүп, ыгы келише албай бузулушуп кайткан.

Жогачтын айткан сөзүн жана Абылайдын көп аскери менен келип жатканы тууралу солтолор башка кыргыздарга кабар бербестен жана Абылай хандан эч бир кооп кылбастан, камынбай бейкут жата берген. Жогач кыргыздын келишпегендигин барып айткан соң Абылай Меркенин жанындагы Мөңкөнүн Ак Чийине туусун тигип, солтого чабуул кылган. Туйгунт жаткан солтолор жан аябай согушса да жеңилип, согушуп турган чагында Жайыл баатыр Үсөн, Теке жана Итике деген үч баласы менен казактын колуна түшкөн. Жайыл баатыр Жогач менен дос болгон себептен: «Менин Үсөн, Теке эки баламдан тукум калды, кичи катынымдын баласы Итикеден тукум калган жок. Анан бир тамчы канын сурап алгын» дегенде Жогач Итикени өлтүртпөй сурап алган. Жайыл, Үсөн, Теке жана Жээнбек төртөөнү өлтүргөн. Момоканды Жогач кепилге алган. Саруу кыргызынан колпоч уругунун колу келип, солтонун колу экен деп жаңылыштан казактын аскерине кабылып калып, анын көбүн казак кырып таштаган. Бул себептен алигиче эл арасында келе жаткан макал: «Эрдигинен солто кырылды, энөөлүктөн колпоч кырылды» деген. Абылай илгерилеп Чүй бооруна келип, Чулу бекетине жакын жерден бөлөкбай уругу канчалык эрдик көрсөтүп, азыраак киши көп жоо менен атышып жатса да, аны жеңип, жолдоштору менен кырган (Жолунун тукуму азыр Ысык-Атада 30—40 түтүн). Солтодон өтүп, Кичи-Кеминге барганда Бейшеке деген жерде беш агайын кыргызды айылы менен кырып, келин-кызын

олжологон. Кичи Кеминде алыш казып жаткан кыргыздан 40—50 кишини өлтүргөн. Бул алыш азырында Кандарык Арык (Кандуу арык дегенден кыскартылганы) аталат.

Жол Булактын оозу, бир кабарда Көтмалдыда сарбагыш кыргызы менен согушуп, кыргыздан жантай уругу калмакка түшүп кетип, кайта келген: Ибике, Инжим, Жакам, Сенкилтай. Мадыхандын Ибикеси жекеге чыгып, казакты ыргыта сайып кеткенде, казак бүткүлү менен каптап кетип, Ибике колго түшкөн. Колго түшкөн кишилерди Көкала аттуу Абак деген казак моюндарынан көгөндөп туруп кырып жатканда, колго түшкөн кишини өлтүргөнүн токтотсун деп Абылайдан буйрук болгондо бактысына Ибике баштык болгон жети киши өлтүрүлбөстөн кутулган. Бүткүл сарбагыш кошуп согушпастан, бириндеп урушкан. Ушул себептен кыргыз сарбагыштын феодалынан саналган Эсенкул урушка катышпаган. Абылай Ысык Көлгө барып, Чолпон Атанын көл жээгинде быткылында чеп жасап, мал-башы менен бекинип жаткан. Мундуз кыргызы таталай уругунун баштыгы Тыныбек менен согушуп, төрт күндөн соң казактар жапырып кирип чебин талкалап, 150 түтүн кишинин көбүн кырган. Тыныбектин Канышбек деген кызы жана 16 кыз олжого түшкөн. Ошондо казактын колунда Соң Көлдү көздөп казак аскери бара жатканда Канышбектин ыйлаганы:

Алты короо таталай,
Алты айланып чапкыдай
Асили бузук Абылай,
Атаңдын өчү бар беле, ай.
Жети короо таталай,
Жети айланып чапкыдай,
Жетеси жок Абылай,
Жетеңдин өчү бар беле, ай.
Корголоттуң быткылга,
Кордук кылдың кудай ай,
Абылайдай ит кулга.
Карсак жүрбөс караң жол,
Караңгыда баратам,
Капарда жок Абылай,
Кармоосунда баратам.
Түлкү жүрбөс түлөй жол,
Түндө кетип баратам,
Түшкө кирбес Абылай,
Туткунунда баратам.

Канышбектин кайыны саруу кыргызынан, кырк уулу уругунан Канабай деген күйөөсү болуп, күйөөсүнө айткан саламы:

Таталай мундуз төрөсү,
Ойрон мундуз төрөсү,
Орчун мундуз төрөсү
Көрпөчөнүн көбөсү.
Көңкүл мундуз төрөсү,
Жаман да болсо Жабайга айт.
Чаар аттуу Кабайга айт.
Көп саруудан Бешимге айт.

Абылай Соң Көлгө келип, аттарын семиртиш үчүн бир ай турган чакта Канышбектин Абылайга кылган арызы: — Ата-эне, эл-журтубуздан ажырап, 17 кыз олжолонуп, сиздерге бүлө болдук. Сиздерден башка барар жерибиз, басар тообуз калган жок. Туткунда келе жатып зордук, басымчылыкка кириптер болуп, кирдеп кеттик. Кир-когубузду жууп тазаланып алууга уруксат бериңиз, — дегенде Абылай макул алган. Сууга 17 кызды Канышбек ээрчитип келип, аларга айтканы: — Биз ата-эне, эл-журт, бир туугандарыбыздан ажырап, өмүр бою казакка күң болуп, олжо катын агытып кул болуп жүргөндөн көрө өлгөнүбүз артык, — деп 17 кыз бир-биринин чачын түйүштүрүп туруп, сууга түшүп кеткенде көлдөн аңыр каздын жумурткаларын издеп жүргөн казактар көрүп, Канышбек баштап бир нече кызды кармап калган. Кийин кыргызды бүткүл каратканда Канышбекти азат кылганда аны күйөөсү Кабай алган. Бир кабарда Канышбек дагы сууга түшүп өлгөн.

Абылай кыргыздын көбү Анжиян, Намангенге жана Кытай жерине жакындап кача турган болгондо Соң Көлдөн Таласка барып, аны ордо кылып турган. Кыргыз менен Абылайдын согушунда казакка маалим болуп, көзгө көрүнүп, нечен жерде баатырдык көрсөтүп, эрдик кылган солто кыргызынын талкан уругунан Жамансарттын уулу 18 жашар Түлөберди болгон. Сарбагыштан Эсенкул, саяктан Качыке менен Садыр, саруудан Тума бий аскерлери менен аттанып келе жатып, солтонун жеңилгенин, бирин-серин сарбагыштын жана Тыныбектин ойрондолгонун угузуп, жолдон кайта кетишкен.

Абылай Таласка, бир кабарда Кум Арыктын башы жарсуу Макмалга кыштап калып, кийинки жылкы согушта (бул согушка сарбагыш, бугунун катышканы билинбейт) саяк Садырды Доскулу деген баласы менен кармап барганда Абылай кыргыз менен жарашып, эл болмокчу ой менен аны эсен-соо элине кайта жибермекчи болгондо, казактын баштык бир кишиси мындай деген:

— Муну баласы менен өлтүрбөсөңүз (бир кабарда Жогач айткан) сиз дагы тынбайсыз, казак да тынч боло албайт, атасы Садырдын жүрөгүнүн башында эки эли жери кара, баласы Доскулунун жүрөгүндө кара жок, баары да май экен. Баласынын эрдигин али түндө эт бергенде этти башы менен тартып сынасаңыз, — деген.

Койдун эти келгенде Доскулу баштын эки кулагын кесип, маңдайын жара тилип, тумшугунан туура тилип, эки көзүн чукуп алып, башты балжа-булжа кылып бузуп, мээсин башка алып таштап койгон. Муну кайтартып койгон сакчылар Абылайга айтып барганда баягы казак мындай деп чечкен: 1) Башты маңдайынан узата тилгени — жолум ачык шыдыр болуп, эсен-аман үйүмө барсам дегени. 2) Тумшугун туура тилгени — жолумдан туура чыккан душманым, жоом Абылайды аман болуп жыксам, согушта жеңип туурасам дегени. 3) Эки кулагын кесип, көзүн чукуп алганы, башты балжа-булжа бузганы — өлбөсөм Абылай сенин эки көзүңдү чукуп, эки кулагыңды кесип, чунайтып туруп өлтүрсөм дегени. 4) Башты балжа-булжа кылганы — эсен-аман өлбөстөн чыксам, баш кишилериңди талкандап кырсам дегени. 5) Мээсин алып дасторконго таштап койгону — мээңди алып, тамак катарында чийкилей жесем дегени, — деп тажрыйба бергенде Абылай кан соргуч бул айтканга ишенип этти жеп болбостон өлтүрткөн. Саяк менен саруу, кушчу сөөгүн сурап алып, Олуя Ата менен Таластын ортосундагы капканын Үч Коргонуна койгон.

Садырга бүткүл арка кыргызы моюн ийип, айтканынан чыкпаган. Демек, бүткүл арка кыргызында заманында Садырдан озгон киши болбогон. Ушул себептен саяк кыргызынын кадыры башка кыргызга караганда аркалыкта үстүн болуп, анын доору жүргөн. Ушул себептен ал убактан бул заманга чейин келе жаткан макал «Кабанын аты качса кармаба» деген, каба демек — саяктын бир уругу. Кабанын аты качып баратса кармап алып келип, ээсине бергенде ээси менин атымды уурдап бара жаткан экенсиң деп тогуз жылкы айып алган. Жаш чагында Садыр мурдунун

чимкиригин тарта албаган, сүйрөлгөн энөө жаман бала болгон. Ар ким жаман Садыр деп тилдегенде, энеси тантык киши экен: «Садыйымдын хан болойун ким билди, бек болойун ким билди» деген. Садырга солто, сарбагыш, бугу, саяк, саруу, кушчу ийилиштүү болуп, айткан буйругунан чыкпаган. Ошого бир мисал:

Анжиандан Аркага келип орношкондо солто кыргызынын баштыгы Жамансарттын айлын элик атып берип баккан үчүн эликчи Жамансарт аталган. (Жамансарт деп ат коюлмагы Анжианда жүргөн чакта Жамансарт төрөлүп, туулганда айылында бир жаман сарт жүргөн үчүн ушул сарттай болсун деп, Жамансарт койгон). Садырдын жети байталы жоголуп Жамансартка келгенде Жамансарттын Бөрүбай деген баласы чатырдын түркүгү менен Садырды чаап жиберген. Анда Түлөберди 17 жашта болгон. Экинчи кабарда Бөрүбайды кармап калып, Садырды ажыраткан. Саяк Садыр өлтүрүлүп, Эсенкул Кытай менен Фергананын чегине көчүп, бугу Текести көздөй бет алганда кыргыздын баш көтөрө албастыгын Абылай билип, кыргызга салык салып сынаган. Бүткүл салган салыгын бирин калтырбастан солто кыргызынан бөлөкбай уругунан Кебек бий орундатып, бүткөрүп бергенде аны Абылай чакыртып ыраазы болуп, бүткүл кыргызга бий көтөргөн. Абылай ар түтүнгө бир-бирден чыгым алып, колго түшкөн кыргыз башына бечара болсо бир жылкы, оокаттуу болсо тогуз жылкыдан сатуу алган дешет. Абылайдын жарактуу 8 миң, андан-мындан ээрчиткен 2 миң, чамасы 10 миң кишиси болгон.

Таласты борбор кылып, анда суракчы кишилерин коюп, өзү Сары Аркага кеткенде бирге кыргыздан бир миң түтүн, бир кабарда алты жүз түтүн көчүрүп кеткен. Кыргыздын согушунан бир аз мурун калмактын ханынын Олоңбайыр деген кызы качып барып Абылайга тийген. Абылай жерине кеткен соң анын аскер баштыктарынан саналган Карагерей Каманбай баатыр Кулжа шаарынын күн чыгыш жагындагы тоолордун бири Эрен кабыргадан келип, Кочкордон жылкы тийип кеткенде сарбагыш кыргызынан Атаке арт жагынан кууп барып, Коргошто жетип катуу согуштан соң жылкысын ажыраткан. Кээ бир кабарда бул окуяны Абылайдын чабуулунан мурун болгон дейт, аныгы кийин болсо керек. Себеп — согуш болуп жатканда Каманбайга Атаке: «сенин ишенген пириң Абылай жок» дейт. Абылай бүткүл кыргыздын үстүнөн ак үйлүү кылып, солто Жамансарттын уулу Түлөбердини алып кеткен, анда барганда туулган бала Канай. Абылай 1787-жылында өлгөн деп. Бартольд ката жазган, аныгы 1781-жылында өлгөн. Кыргыз Анжиан, Алайдан кайтканда өзбекке ийилиштүү болуп кайтса да, Абылайдын кан жүргүзгөн согушунан соң баштагыдан артылып, өзбекке жакындай баштаган.

Абылайдын өлдү кабары угулган соң, кыргыздар Иле менен Чүй аягындагы казакты кыса баштаган. Акыры казактар чыдай албай согушуп кеткен. Ал төмөндөгү Чанчкулу Бердикожо баатырдын согушу. Абылайдан бир аз мурун, бир кабарда бир-эки жылдан кийин бугу, сарбагыш кыргызы Иленин суусун кече турган багытынан барып, көп жылкы тийип алып, Иле суусунан кечип өткөндө сарбагыш, кыргызынын баатырларынан сыналган Атаке жаман түш көрүп, эски кыргызчылык, караңгылык расими боюнча ал түштөн корккондуктан «жаки атым, жаки мен өзүм өлбөсөм» деп, Керкулун деген заманында атактуу биринчи күлүк аты менен Иленин жакасы, Хандын тоосунун деңгээлинен эртең менен жолдошторун калтырып өзү жалгыз чыгып, Чүй боюна түшүп, Тору Айгыр ашып, Чолпон Атадагы үйүнө эл орунга олтура барган. Атты таң атырып, эртең менен катынын жумшап ат кантип турат, көрүп кел дегенде катыны чыгып, ат мамынын башын кемирип, жулкунуп турат дегенде Атаке: «арам өлгүрдү агыта бер» дегенде катын агыта берген. Ат дароо барып көлдөн ичип жибергенде чычактап өлгөн. Атакенин бул жүргөн жолун чамалап текшергенде орто эсеп менен эң азында 350—400 километр жер. Бул кабарды мен сарбагыш, саяк, бугу, солто, саруунун карыяларынан көп мертебе

таптыш кылдым. Тыянагында бүткүл барысынын кабары ташка тамга баскандай туура чыккан.

Бердикожо өлтүрүлгөндөн соң 1846-жылы (Кененсарынын доорунда) жете казактар чекенесинен эсеп албаганда кыргыз менен көзгө көрүнөөрлүк атактуу чоң согуш кылбаган.

Ошол заманда кыргыз феодалынын күчөп Анжиан, Алайдагы тентип жүргөн кездеги жардылыгы унутулган чагы болуп, саяктан Садыр, Жанболот, Качыке, бугудан Бирназар, Меңмурат, солтодон Түлөберди, сарбагыштан Атаке менен Эсенкул айтылгандын баары да бай-манап, эл жегич, феодалдардан болуп, кедейдин канын соруп турган. Манап, букара деп элди экиге бөлгөн. Кыскасы, Эсенкул тууралу карыялар сөзү: жогоруда айтылган Санчы-Сынчыны сыны боюнча Болот Чагалдактын жесири Талакени алганда андан туулганы ушул Эсенкул болгон. Санчы-Сынчынын баш койкоң туулат дегени ушул. Бир көчөттө Болоттун улуу катыны күнүлүк менен журтта калсын деген ойдо болуп, көч жөнөй турган чакта Талакеге үйүрдөгү айгырды карматып берген. Көч жөнөп калганда катын бир колу менен айгырдын чылбырынан кармап, бир колу менен ээр токумун токуп, атына мине салып, бешикти алууга күчү келбесин билип (бул көч үркүндүн көчү экен), кокустан балам жоого түшүп кетеби деген кыял менен бешиктеги баланы карагандын түбүнө коё сала көч артынан чу деп жүрүп кеткен. Бул үркүп көчкөн жер Жумгал, бир кабарда Тогуз Тородо (менин пикиримде Тогуз Торо) болгон. Көч барып конгон жерде үй тигип жатканда баланы журтка таштаганы билинип, Болот үч-төрт жигитти чаптырган. Булар келсе бешиктин үстүнөн бир аркар качып чыккан. Баланын оозунан сүт агып жаткан. Ушул окуяны ырым кылып Эсенкул деп (Эсен калды деген сөз) ат койгон. Эсенкул 50 жашка жете өзү жоодо жекеге чыгып жүргөн. Жана өтө узун бойлуу болгондуктан чоңдугу Эсенкулдай деген макал бар.

Ошол айтылган феодалдардын ичинде арка кыргызында атактуу зулumu Садыр болуп, аны Абылай өлтүргөндөн соң арка кыргызында биринчилик даражасын алган көбүнчө ушул Эсенкул болгон. Бүткүл карыялардын айтуунда Манас ошолордун заманында дагы айтыла баштаган. Булардын заманынан мурун Манастын айтылганы эч билинбейт. Бүткүл кабарда Манастын айтылмагы ошолордун карыган кезинде болгон.

АЖЫБЕК БААТЫРДЫН ӨЛҮМҮ ЖАНА АШЫ

Ажыбек баатыр чыгып, казак, кыргыз жана башка элдерге даңкы чыккан экен. Бул кишинин элди асыроо-коргоо жөнүндө көп баатырдык окуялары болгон. Аларды кыскартып бир гана «Ажыбек баатырдын өлүмү жана ашы» деген окуяны баяндайбыз. Бир жылы боз кыроо мезгилинде, бир аш болгон экен. Ашка келген аксакалдар ылганып чоң үйгө киргизилип табак тартылат. Эл эт жеп болгон кезде төмөнкү табактагы бирөө далыны колуна кармап, айнегин карап калганда, төр жакта олтурган Артык бакшы деген карыя далыны карап чочуп кетип: «Иним, далыны тез отко салчы» дегенче өзү талып жатып калат. Эл аны таштап кете албай, жардап турушат. Бир кыйладан кийин эсине келгенде буулугуп-кыйналып: «Капырай, Артыктын жаны не секирет мынчалык» деп өзү менен өзү сүйлөшөт. Эл аксакалдарынын бирөө «Олуям, эмне көрүп, эмне билдиңиз, элиңизди кабардар кылыңыз» дейт. Артык үшкүрүп, кеп баштап: «Ушу быйыл Какшаалдын башы ылдый бир кара сел өтүп, көп кишилер бул селден аман калбай бирге кетти. Кайран Ажыбек баатыр дагы бирге кетти, мен дагы бирге кетем го!» деп кебин токтотот. Эл унчукпай кайгыргандай болуп аста-аста таркашып кетет. Айткандай, ошол жылы кыш мезгилинде эл арасында тумоо бучкак жайылып, кара чычкак оорусу көп болуп, кыйла кишилерге кошулуп Артык бакшы дагы өлөт экен. Ажыбек баатыр дагы

ооруп, кара чычкак болуп жатып калат экен. Алгач ирет Ажыбек баатыр «Мен же кылычтан же найзанын учунан өлбөй, кантип эле ушул кемпир өлчү кара чычкактан өлөйүн» деп сүйлөчү экен. Кийинчерээк ажыздашып калганда, тууган уругун, эли-журтун чакыртыптыр, Ажыбектин балдары Абыл, Асан, Абдыраман, агалары Жабагы, Смайыл, инилери Арыстанбек, Турдуке, Жакып, Ашымдардын бардыгы келиптир. Анда Ажыбек: «Мен бул оорудан сакайбайт окшоймун. Менде үч арман калды. Бири, Чококара Бердиш менен Кашкар, Тегирметилерге кетип бара жатсам, Жаангир кожо Кашкар шаарын өзүмө каратам деп, бир нече көп кыргыздарды баштап келип, урушуп аларды кырдырып жеңилип качкан экен. Манжу аскерлери кууп келишиптир, бир канча мезгилден кийин кайтып келе жатсак алар Жаангир кожону кармап алышыптыр. Кожо бизди карап «кутказсаңар» дегендей болду, ошолордун колунан Жаангир кожону ажыратып алып Бейжиндеги ханга өзүм тартуу кылып алып барайын десем, Бердиш болбой койду. Кийин уксам ал сыймык Кучарлыкка кетиптир, кап! Экинчиси, сарбагыш Ормон менен дос элем. Аны бугулар колго түшүргөндө, бир кашык канын сурасам да бербей өлтүрүп койду. Ысык-Көлдүн боюнда бугу менен бир беттешсем арманым жок эле, андыктан менин ашыма оңду-солду чакыргыла, катын бугуну чакырбагыла. Үчүнчүсү найзанын учу же балта-кылычтын мизинен өлбөй, кемпир өлчү кара чычкактан өлө турган болдум. Кап!» деген экен.

Ажыбек жан үзөрүндө ар кимиси келип «баатыр, биз кантебиз» дешет. Баатыр кабагын чытып ызгарылап кеп айтат. Эшиктен кирген эле жерде, башын жерге алып ээрдин үстүндө Турдуке олтурган, ар кимиси «сен барчы», — дешти. Турдуке барып бетин ачып «Ага, кебиң барбы?» деди эле, Ажыбек «сен кимсиң?» деди. «Мен Турдуке» дегенде Ажыбек баатыр: «Ой сары мышык, сен калган эл-журтка баш-көз болуп туралар бекенсиң, эми кантер экенсиң», деши менен жүрүп кеткен экен. Ажыбек баатыр 1856-жылы жазга жуук Куулаган деген жерде өлөт экен. Кийинки жылы бүтүн чериктен аттуу-баштуулары кеңешип, Ажыбектин ашын Чериктин ата-бабасынын жайлоосу болгон Аксайдын кыр жакасында өткөрмөкчү болуптур. Ашка оң менен солдогу бүтүн кыргызды чакырмакчы, Турдукени Ажыбектин ордуна баатыр шайлап, ашты башкартмакчы болушуптур. Бирок Турдуке көркөмсүз киши болгондуктан, жүз баштуу үйдөн экини бир ооздон кире турган кылып учкаштыра тигип, аны салтанаттуу жасап, көрктүү үйгө аны жаткызып, кишиге көрсөтпөс болушту. Үйгө өзү көркөм, сулуу болгондуктан Абдраман жатмакчы болду. Баатырга кеп-сөзү бар, көрүшө турган кишилер келсе, Абдраман ишин бүтүрүп жандырып турсун, баатыр менен көрүшүп чыгайын деп Абдраман төркү үйгө чыгымыш болуп кайта жооп кайтарып турсун, кызыл манат кийген, кылычын кыйа байланган, колуна кыска туу найза кармаган 30 жигит үйдү тегеректеп күзөт кылып турсун, ашты салтанаттуу өткөзөлү, ашка оң менен сол келет, ичи бузук да келет, ичи түзүк да келет, ошондой берели, деп кеңешет да, бүтүн оң менен солго чабаган жиберет. Бирок бугуну чакыртпайт. Бүтүн черик Аксайдын кара жакасында Тармал саз деген сазга коно баштайт. Эл келе баштайт. Элди мурунку кеңеш боюнча башкарып, ашты өтө зор шаан шөкөттү өткөрөт. Ашты салтанаттуу өткөрүп эл тарап болгондо, чериктер кайра көчүп Какшаал ылдый жөнөшөт. Бирок ич күптү болгон бугу Боромбай чалгынчы жиберип, элдин аркасында калган көчтөн Тешик Чапта 12 үйлүү кишини көчүрүп алып кетет. Эл кайра тартып жай-жайына келет, күн сууп боз кыроо болгондо «Бугу Боромбай Какшаал ылдый чабат экен» деген сөздөр эл арасына тарала баштайт. Турдуке муну угуп, бардык тууган-урук журт баштууларын жыйып кеңешип Боромбайга элчи жиберисти туура табышат. «Элчиге кимди жиберебиз» дегенде кээ бирлери кутчу Конокбайды дейт, кээ бирлери Калчаны дейт, анда Абдраман айткан: «Боромбай сөздүү адам, булар жарабайт. Жүрөгү курч жана жашыраак Кумач Атамбекти жиберсек» дейт. Барысы туура таап, Меркектеги

Атамбекке киши жиберет. Ал келгенде Турдуке, Абдраман экөө туруп: «Атамбегим, бара жаткан жолунда чоң Карач, кичи Карач дегендер бар, чоң Карачка алды менен учурап абалды айтып, элчиликке келгендигинди билдирип, бир көөкөр менен бир чочпараны жыртыш деп ага бергин, ошол киши аркылуу Боромбай менен көрүш. Ал киши биз менен куда-сөөк жана Тилекмат баатыр деген бар, зили черик, узун, кара киши, аны менен сүйлөшүп, бир чочпараны ага бергин, өзүң билип кепке жараша кеп айт. Жолуң болсун, Чериктин жана баатырдын арбагы колдосун» дешет. Жана бир аңызда Калчага Конокбайды кошуп жолго салат. Алар баратып Беделди ашканда кар жаап калат. Бир жөө кишинин изин көрөт, бир аз басканда бир топ бөрүнүн изи анын аркасынан жөнөйт. Атамбек: «Кокуй ажыратып алалы, бечараны бөрү жебесин!» деп ылдамдата бастырат, жолдун боюнда, улам бир жерде бир бөрү өлүп жана бир жерден бирден бөрү өлүп жүрүп олтурат. Жакындап келсе, бир жөө жаш жигит карда буту менен лампаны чогултуп жаткан экен. Колунда таягы бар жигит аларды көрүп эндиреп кетет. Калча чакмагын чагып, отту жагып баланы эс алдырып кеп сураса, бала «Жаман суудан чыктым эле, көлдө эжем бар эле, учурашууга бараткам, атым баспай белдин нары жагында калды. Ыргай таяк менен жыга чаап жүрүп олтурдум», дейт. Баланы тойгузуп, бөрүлөрдү сойдуруп терилерин бир үңкүргө койдурад, анда бала «Акелер, уругум бөкөй болот, кимибиз мурун келсек 4 терини ошонубуз алалы» деп айтат. Алар бала менен коштошуп жөнөп олгуруп көлдүн боюна жакын барганда, бир жерден көпчүлүк жыйналган жер көрүнөт. Алардан бир киши чаап жетип келип көрүшүп «Кайдан келатасыңар?» деп сурайт. Конокбай Какшаалдан деп жооп берет. Бала «Бул жерде бир бай өлдү эле, жаназасын окугудай молдо табалбай 3 күн туруп калды. Силерди көрүп ар качан Кашкар багытынан келе аткан адамдар молдо болот деп чакырып келген элем» дейт. Атамбек өлгөн байдын намазын түпүрүп берип, ээр-токумдуу бир жакшы атты алып коштоп жүрүп кетет. Кечкирип баратканда бир топ кишиге учурайт, айтып берген беркисине карап, Атамбек «Тилекмат баатыр аманбы?» деп көрүшүп абалды айтат. Тилек баатыр «балам, тил алсаң барба, баарыбыз бир черикпиз, арбак бар, бөөдө өлүп каласың, мунун ачуусу жаман» дейт. Атамбек «Элчиге өлүм жок, барам, өлтүрсө мендей баладан чериктин эмнеси кемимек эле, баатыр» деп болбой жүрүп кетет. Нараак барып Карачдыкын сурап табат. Карачдыкы жаңыдан көчүп келип конуп аткан экен. Барып түшүп экөө эки үзүктүн үстүнө минип олтурат. Бир бойго жеткен кыз, бир келин келип, «Меймандар кайдан келдиңер? Үзүктү алсакбы» дешет алар. «Биз Какшаалдан келдик» дегенде эле кыз бетин чымчып алып, кайта аркасына басат. Аңгыча бир байбиче келип, алардын алдына көлдөлөң салып абал сурашып олтурат. Ал жерлик элдин кызынан экен. Баягы бойго жеткен кыздын кайны дагы черик экен, болгондо да Карач өзү экен. Байбиче амандашып олтуруп Атамбектин кебин уккан соң, атайлап кой союп жакшы мейман кылып кеп баштайт: «Боромбай азыр жаман каарына келип калды, черикти чабам деп ошонун масилет жыйынын кылып атат. Бүгүн бир байдын жалгыз уулу бир уурулукка катышып калган экен. Калың эл-журт аны сурасак Боромбай ынабай дарга асты, кара текедей болгон кудай ургурдун каары катуу болуп атат. Адам ага даай албай калды. Сен келипсиң, тил алсаң кайта кет» дейт. Атамбек болбой эртең менен туруп, чайдан кийин бир көөкөр арак менен бир чочпараны Ажыбек баатырдын жыртышы деп чоң Карачтын алдына коюп: «эми баштап барсаң» дейт. Чоң Карач баштап жөнөп олтуруп, Боромбайдын айылына жакын барганда: «Силер бул жерде ат чалдырып жатып тургулачы, мен барып ал-жайды байкап, эл суюлганда кабар берейинчи» деп жүрүп кетет. Карач барып жоголуп кетип, кеч курун күн батардын алдында «эми келсин» деп бир бала жиберет. Атамбек барып түшүп, Боромбайдын чоң үйүнө кирип караса, бери жагы толгон киши экен: тогуз коргоол, чатыраш ойноп жаткан уулдар экен, бир капшытында эки семиз бээ союлуп жаткан экен. Төрдө аюу талпактын үстүндө

Боромбай аялы менен олтурган экен. Боромбай табылгы таякты таянып, чөк түшө калып бээнин казысын карап турган экен. Атамбек алардын арасынан аттап-буттап, Боромбайдын алдына барып салам берип кол сунду эле карабады. Карагайдын чогу келип чачырап этегине түштү эле, колу менен кагып ийип жатканда, «ассолому алейкум, баатыр, аманбы?» деп Атамбек колдон алып көрүштү. Боромбай карап калып, сурданып: «Сен кимсиң деги?» деди. Атамбек «мен чериктен келген элчимин, атым Атамбек» деди. Боромбай дагы ачууланып: «Атаңдын оозуна урайын кул черик, Беделден кирип, Чычар менен чыгып, Чычар менен кирип Бедел менен чыгып бүлдүрө чабармын. Эчкинин этин жебей, кесир кылат дечү элем, эми Чериктин оозуна иттин этин тыкбасам, эчки эмес, анын корголуна зар кылбасам» дейт. Атамбек Боромбайдын колун коё берип, маңдайына чөк түшүп олтура калып: «Баатыр комузчулар чертчү эле, «Коңкошбайдын коңур күү, коңурала сонун күү» деп. Ошол Коңкошбай өлгөндө балдары кылымга окшобогон аш беребиз деп кабырганын тышы үч эли бээни эсепке албай, кабакка сүйрөп салып, андан өйдөкүнү союп берген экен. Майга тойгон эл ал ашты «бай аш» деп атаган экен. Сарбагыштан Темир, Болот баатыр дагы 100 киши менен келет. Ошол өңдүү ар элден келген экен. Ошондо биздин атабыз Боогачы баатыр мылтык асынып, тайганын ээрчитип аң уулап жүрүп келип калган дешет. Алдаш баатыр казы-картаны кыя кесип жеп олтурган экен, көрө калып жумушкерлерге: «Боогачы баатырга эт алып келгиле» дегенде жумушкерлер «эт калбаптыр» деп күңк эткенде, «Эмесе мынабу менин алдымдагы калган этти сунгулачы» дейт. Бирөө ала коюп сунганда, Боогачы: «Жетим балага белгилеген этиңди өзүм эмес итим да жебейт» деп камчы менен табакты кагып жибергенде, баягы эт Алдаш баатырдын башынан алыс кеткенде, Боогачынын жанындагы куу тайганы эттин аркасынан Алдаштын башынан аттап секирип, этти жерге түшүрбөй илип жеп кеткен экен. Ошондо да 100 киши менен жүргөн атаңыз жалгыз Боогачы баатырга иттин этин жегизе албаган экен. Эми кандай жегизесиз? Азыр чериктин түтүнү эки миңге таяп калды го, баатыр!» Анда Боромбай: «Ой карга тырмак кул черик, жалгыз Ажыбегиң бар эле, эми кимиң калдың, тең ата болгондой?» дейт. Анда Атамбек «Аке, ырас эле Ажыбек баатыр өлдү, бирок атан өлсө тайлак бар, кому жерде калган жок. Ажыбек өлсө балдары Абыл, Асан, Абдыраман бар, инилери Турдуке, Арыстанбек бар» дейт. Анда Боромбай «Ала Тоонун ар жагында силер, бер жагында биз элек. Тоодой Ажыбек өлсө не үчүн жаназасына чакырбайсыңар» дегенде, Атамбек: «Үйдөгүнүн кебин талаадагы сыйлабайт, өлгөндүн сөзүн тирүү сыйлабайт» кылбайлы деп баатырдын сөзүн жана арбагын сыйлап сизди чакырбадык. Анткени өлөрдө «Ормонкан менен дос жана теңтуш элем. Боромбай Ормонду колго түшүргөндө бир кашык канын сурам бербей өлтүрүп таштаган. Ушул оруудан тыныксам бир тогошуп аламын дейт. Бирок сакайбадым, эми артымда калдың черигим, журтум болсоң намазыма катын бугуну чакырбагыла» деп жатып өлдү. Ошол үчүн силерди же жаназасына же ашына чакырбадык, ага таарынбаңыз. Баатырдын жыртышы мына бул» деп кара жамбы менен2 көөкөр аракты алдына койгон экен.

Боромбай туруп кетип: «Олдо чунак Балбай ай! Качан да болсо кесепетиң тийет да, кайран Ажыбек мага таарынып өлгөн турбайбы! Ажыбек киши жибергени ырас. Ал киши келгиче эле Ормонканды өлтүрүп коюшуптур, тирүү болсо берет элем, кап! Өз боюнча айтып бардыбы же кандай билбеймин? Силер менен биз чий менен туурдуктай жакын киндиктеш элек, аштыктын алдына орок тийсе, аркасына келбей койбойт. Мага да ажал жакын го, кайран баатырым өлгөндө мага таарынып өлгөн экен да! Оо кайран эсил жолборсум оой! Эми кайдан көрөйүн оой!» деп өкүргөндө үйдүн ичинде элдин бардыгы дүңгүрөп үйдү көтөрүп калды, байбичелер дагы кошуп калды. Бир дем ыйлашып басылгандан кийин куран окуп бата кылган соң жамбы

менен аракты сунуп калды эле, Боромбай «Кайран төрөмдүн жыртышы экен» деп жамбыны көзүнө сүртүп байбичесине берип, аракты жигиттерине берди дейт...

Атамбек ошол кепти салып атып ушул жерге жеткенде күлүп: «Кайран жаным, Ажыбек баатырыма тыяктагы Боромбай баштуу бугуну да ыйлаттым» деп айтчу экен.

Боромбай эртеси мейманканага кирип Атамбекти аягынан түрө карап туруп «Балам Ажыбектин эмнеси болосуң?» деп сураганда, «Ажыбек менен тууганмын, Байчубактын балдары болобуз» дейт. Боромбай «Байчубактын кимисиң?» дегенде ал «Мамажан чечендин иниси Бабанын уулумун» дейт. «Ээ дагы эле чыккан жерден чыгат экен... Кайран Мамажан чечен ак калпагы менен ак кементайын чыраш татып алып, темир көк атын минип алып, теминип топко киргенде топ жарыла берчү эле. Ошонун тукуму экенсиң да!» «Ооба ошонун тукумунун». Боромбай «Куйма кулакка кеп айтса куюп алат. Тешик кулакка кеп айтсак тешигинен куюлуп калат. Сен куйма кулак экенсиң. Илгери кыргыздан олуялар өткөн экен, алар «кепти айткын укканга, айтып айтпай пайда жок бей саат күнү туулганга» деген экен. Кана сен кепчи көрүнөсүң, сүйлөчү ал кайсы олуялар?» — дегенде Атамбек баатыр, кыргыздан олуя Сынчы, олуя Сансыз дегендер өткөн экен» — дегенде, Боромбай «ал элди кандай сынаган экен?» деп сурайт. Анда Атамбек «Олуя Сансыз сиздин атаңыз Алдаш баатыр, сарбагыштан Болот баатыр, чериктен Карагул баатыр бул үчөөнү сындаган экен. Колун серелеп карап көрүп, Алдаш баатырды карайт. «Мындан бир меш туулат, калың журтка эш туулат. Андан ары барганда мунун тукумунан өөк бар ака туулат. Бул өзү сакалы жок муруттуу, төгөрөктү курутту, кайра тарт» деген экен. Ошол сакалы жок муруттуу, төгөрөктү курутту өзүңүз эмеспи?! Төгөрөктү курутуп атпайсызбы» дегенде Боромбайдын бир муруту кыйшая түшкөн экен. Андан кийин сарбагыш Болот бийди сынап колун серепчилеп карап «Сен кыбыланы карап туруп сийген экенсиң, сийдигиң сегиз коктуну өрдөп кетти. Сегизи сегиз сууга баш болуп анын ичинен жалдуу барак чыгат. Атаганат кап сени! Мурун сындасам болмок экен, жалдуу баракты өөк барак чалып салбадыбы!» деп санын чаап кейип калган экен. Баатыр ошол өөк барак өзүңүз, жалдуу барак Ормон эле, аны чалып салбадыңызбы?!» дегенде, Боромбайдын экинчи бир муруту кыйшайып мыйыгынан күлгөн экен. Андан кийин черик баатыры Карагул көчүп Какшаалга баратканда олуя көчкө учурап жанындагы кишиден: «Тээтиги көч ортосунда токмок жалдуу торайгыр минген, чылгый кайыштан кесе тагынган ким?» деп сураганда жанындагы киши «Карагул черик болот» дейт. Олуя «Бери келчи» дегенде Карагул кайра тартып келген экен, олуя Карагулду карап колун серепчилеп: «Ии атаганат ай! Бул жамандын көкүрөгүнүн боктугун кара, көчүгүнүн алтындыгын кара. Мындан эгиз кыраан эки уул чыгат, эки шер удаа, бирөө мурда, бирөө кийин чыгат, ак көрпө жайыл атагы журтка дайын чыгат. Анын наамы букардын көк ташына чийилет, кызыл меш чыгат. Мунун тукумунан тукумуна чейин жыргап өтүп чөөдөй сары чыгат, Какшаалдын аягынан өөдө сурайт. Жеңдей кара чыгат. Чап жаактуу, чабалай ээктүүлөр ичинен эңкерлер чыгат, андан кийин келте тумшук бөз балдар чыгат, андан кийинкисин көрө албай калдым», деген экен.

Эгиз кыраан эки уул — Нөгөй, Кончой, бирөө мурун, бирөө кийин чыккан эки шер Тоймат менен Ажыбек, ак көрпө жайыл, атагы журтка дайын Ажыбек баатыр, кызыл меш Абдыракман, чөөдөй сары Турдуке, жеңдей кара Суранчы, чап жаактуу Жабалай, ээктүү ичинен Эңкер, Мамбет, Осмон, Өмүрбек, Кутуке, Найман, Өмүражы, келте тумшук боз балдарды көрө элекпиз, дечү экен Атамбек аба.

Атамбек күндө бирден кысыр эмди тайдын этин жеп жакшы күтүлдү. Боромбай күндө бир маал кирип «Балам, куйма кулак экенсиң жана кеп сал» дейт.

Боромбай өзү да кыргыздын макал, нарк, нускасын, санжырасын, нарк нускалуу көп сөздөрүн айтып берген экен. «Ушул кептин көбүн ушул кишиден укканбы дечү экен Атамбек абам.

Беш күн жатып, алтынчы күнү болгондо Атамбек Боромбайга эми биз кайталы деди эле, анда Боромбай «келген жумушуңарга он эки үйлүү кишини алып кеткиле, бирок сыртка азыр кар түшүп калды, жаш балдар үшүп калар. Жаздын алды менен көчүрүп берем, алардын бир улагын чыгымга учуратсам мен кепин» деди да Боромбай «мына бул Камбыл деген жандай көргөн жакшы атымды Абдраманга ала барып бергин, баатырды аза бата кылганым ошо, мына бул тейтилланы Турдукеге ала барып бергин, баш куттуктаганым» деп атты жетелетип, тейтилланы бөктөрүп Атамбекти жолго салды. Атамбек бастырырда Боромбай ага «Келер жылы Турдуке Абдраман болсо экөө тең келсин, экөө келалбаса бирөө келип мени менен кудалашып достошуп кетсин, айта бар, кайры эмесе» деп кала берди.

Атамбек кеткен соң Боромбай «Ой калың журт чогулгулачы» деди эле, черикти чабабыз деп жаткан калың бугу Боромбайдын эшигинин алдына барып жыйналды. Боромбай «калың журт баарың турасың, черикти чабабызбы чаппайбызбы?» дегенде, көпчүлүк «чабабыз, чабабыз» дейт. Боромбай «Ой, кызыр кайда экен көрдүңөрбү?» деп сураптыр. Көпчүлүк «Жок көрбөдүк». Анда Боромбай «силер көрбөсөңөр мен көрдүм. Кызыр чериктин шырмыйдай кара баласын (Атамбекти) кош колдоп суулуктап алыптыр. Мен керекке жарайт деп бир канча балбанды баккан экенмин. Буларды баккыча бир топ бука баксамчы. Мен атактуу журттун бир башчысы болуп туруп шырмыйдай кара кеп салып жатканда, анын уу тили мени карай агып жатканда балбан сөрөйлөр анын башын ыргыта чаап салбадыңар. Үйдө чечен жоодо жок болуп, Чеченмин дегендер да бар эле, же бир ооз сөз кайралганыңар жок. «Катын бугу» деп сөөмөйүн көзүмө теңшеп атканда, же өлүп кете албадым, же жерге кирип кете албадым. Мен Боромбай болгону кишиге сөзүмдү алдырбаган, кишиден сынган эмес элем. Чериктин шырмыйдай кара баласынан сөзүмдү үч алдырдым, үч сындым, быйыл мен жазга жетпей өлөм го, же бир нерсе көрөм го? Черикти чабабыз деп айтканыбыз түшүбүз экен. Черикти чабышты коюп тургула, чериктен келген элчисин кайра жандырдым. Ал жаз жарып, күн жылыганда баатырларын алып келмек болду. Кудалашып дос, кур чалышып куда болуп элибизден тандап кыз берели, он эки үйлүү кишинин малы менен жандырып берели. Мурун булардан олжо деп таап алганын болсо кунуна куш, козусуна кой кош. Мал параны калыбына келтиргенден кийин кыштоо тандап кондуруп, отун, тезек, от чөп сарамжалын камдап берели. Чериктин бир да малы зыянга учурабасын. Биз Ала-Тоонун аркы жагында, черик берки жагында. Биз чий менен туурдуктай чың ажырабас элбиз. Жамандашпай өтөлү. Мен тирүү болсом ошондой кылам. Өлсөм керезим ушул. Ушундай кылгыла, эми тарагыла» деди. Айтканындай он эки үйлүү черикти жазында көчүрүп берген экен. Ошол жылы жазында 1858-жылы Боромбай өлөт. Өлүш алдында үч күн ыр макал сөз менен керез айткан экен. Аны жанында олтургандар жаттап алышкан. «Боромбайдын керезиндей керез кеп айтты эле» деген макал ошондон калган экен.

Боромбайдын керезинин кээ бир барчалары:

Аргымак жалын беш бөлүп,
Өргөнүң калат жигиттер.
Ар уруудан кошчу алып,
Ал дөбөгө бир чыгып,
Бул дөбөгө бир чыгып

Айтуулашып куш салып
Адырлуу жерден из чалып
Жүргөнүң калат жигиттер.
Эрмектешип ырдашып,
Эзилишип сырдашып,
Күлгөнүң калат жигиттер.

* * *

Бүрмөчүгүн бүрмөлөп,
Термечигин термелеп,
Кемпирлер өткөн дүйнө ошол.
Кызгалдактай кылаңдап,
Кырмазыңдай кылактап,
Кыздар өткөн дүйнө ошол.

* * *

Күлүмсүрөп кашкайып,
Күзгүдөй бети тастайып.
Керимселдей керилген,
Келиндер өткөн дүйнө ошол.
Табышмак айтып кордошуп,
Таштан-ташка ойношуп
Балдар өткөн дүйнө ошол.

* * *

Какайган бели бекчейип,
Кара көзү чекчейип.
Кайран жашым кетти деп,
Чалдар өткөн дүйнө ошол.
Ак теңге пулу каптаган,
Адырга малы батпаган.
Байлар өткөн дүйнө ошол.

* * *

Буулуктап ажал тез келди,
Боромбай кез келди.
Мураталы, Тилекмат,
Калың бугу элиңди,
Башкарар болсоң кез келди.
Аргымактан жал кетсе,
Алмагы кыйын жал кайтып.
Азаматтан мал кетсе,
Келмеги кыйын ал кайтып,
Азирейил тооруса,
Калмагы кыйын жан кайтып.

Эми Боромбай баатыр өлгөн соң дагы калгандары ушул боюнча иш кылып
Турдукеге Алтын деген Боромбайдын кызын берген экен.

Чоң Карач Абдрахман, Боогачылар менен кудалашып өткөн экен. Эми Ажыбек
өлүп сегиз жылдан кийин Бөдөөлөт Жакыпбек Кашкарга келип, Ажыбек
баатырды сураса өлүп калды деген экен, уулу Абылсанды чакырып барып «Сен ички

жол менен барып Ак-Сууну алып, ошол жерге баштык болуп тур» десе Абыласан ынабаптыр. Жакыпбек: «Кайран баатыр кумга сийген экен, баласы кайратсыз экен». дептир.

КЕЛДИКЕ БААРЫН

Тагай кеткен соң Кашкарда калган ордо кыз катынды дагы бир эр алган. Өз аттарын башка издеп келген үчүн улуусунун атын Келдике койгон. Кичүүсүнүн атын кыргыз менен уйгурдун катышкан бала деп Баарын койгон. Шумкарлыгы аз болуп, ителги менен ылачындын ортосунан туулганды Баарын дейт.

Кайсы жылда экени маалим эмес, Тагайдан соң Талас, же болбосо Ысык-Көлдүн Барскоон деген туура суусунда Илбирс хан, Жолборс хан дегендер туруп, алардын заманында Агыш, Кожош деген баатырлар болгон. Булардын элиндеги Карабөрк деген сулуу кызды хандын Сарык деген баласы менен Агыш, Кожош талашып, мен аламын, мен аламын дешип, сынакка түшкөн. Арадагы элдин тыянагы: кымыз куюп сунган аяктан кыздын кимди каалаганын билмек болгон.

Агышка келди мис аяк,
Кожошко келди сыр аяк.
Кабайдын уулу хан Сарыкка
Кара аяк,
Эки чети көктөөлүү аяк,
Эки элиси бөксө аяк.

Карабөрк сулуу хандын уулу Сарыкка тийбестен, Агышка тийген. Кийин Агыш менен ыгы келишпеген үчүн Карабөрк сулуунун ырдаганы:

Ак такыя жаман деп,
Тыйын бөрк кийген бул башым.
Хан Сарыкты жаман деп,
Агышка тийген бул башым.

Тагай заманында кыргыздар Кокон, Алай Хожент, Ысык Көл, Кочкордо болуп, калмактар Анжиян, Алайга качканча көчмөн чарба болуп, аз-аздап буудай, арпа айдап, көбүнчө таруу айдаган. Темир тапчы аз болгондуктан, жылкынын туягын кетмен кылып, тоо текенин мүйүзүнөн орок жасаган. Аттын ооздугун, үзөнгүлөрүн мүйүздөн жасаган. Кийимдери кементай, жамынчы, таар болуп, үй нерселеринин бардыгын өздөрү иштеген.

КАЛМАК ЖӨНҮНДӨ КЫРГЫЗДЫН КАБАРЫ

Калмак менен кыргыз Алмата чөлкөмүндө 1685-жылында урушуп, калмакты кайта сүргөн. Калмактар экинчиде күчөп келгенде кыргыз менен казак бирлешип согушса да катуу жеңилген. Кыргыз жапырт качып кайта беттешип, согушуп жүрүп олтурган. Кыргыздан нечен азаматтар кырылып кеткен. Анын ичинде атактуу баатырлары: багыш кыргызынан Аккочкор менен Каңкы жана Чоботой, Семетей деген баатырлар болгон. Акыры кыргыз жапырт үркүп, Анжианды бет ала качып калганда, Кочкордун күн жүрүшү Долондун күн батышы, Төлөктүн чатында 300 киши чамалуу көчтүр арты болуп, калмакты тосуп жатканда калмактар каптап келип, карабагыш Төлөк баатыр атышып турганда, Төлөк 200 чамалуу кишини кырган. «Аккочкор балаңыз калмактан өлдү» — дегенде, атасы: «Аккочкор

өлсө, Канкым бар — деген. «Канкың дагы өлдү» — дегенде: «Канкым өлсө кантейин, Кантейиштей даңкым бар», — деп олтуруп калган. Кантейиш арка кыргызына хан болуп туруп, мындан соң төмөндөй баштап, арка кыргызы боюнча сарбагыш кыргызы Кудаянды хан көтөргөн. Кыргыздын көбү Анжианга кирип, бир азы көчпөстөн калмактын колунда калып, анын малына бакмачы болуп кеткен. Черик кыргызынын көбү Какшаалга качып кирген. Кыргыздар Кетмен Төбөгө барганда жогоруда өлгөн Чоботой менен Семетейдин Карагул деген жээни таякелеринин канын кубалап, канчалык жигиттер менен калмакка аттанып келе жатканда алдынан чукул жерден Ферганага кол тартып бара жаткан калмактын калың аскери чыгып, баарын кырган. Бул тууралуу энесинин кошкон кошогу:

Чоң тору минген Чоботой ботом!
Чоюлган кыраан Семетей ботом!
Чын жолборсум Карагул ботом
Кең колдун башы кең шибер
Керилип жаткан Карагул ботом.
Чоң төрдүн башы кек шибер,
Чоюлуп жаткан Карагул ботом.
Каркылдап каздар кол сактайт,
Кара ылачын чел сактайт,
Карып калган энекең
Кабылан качан келет деп,
Карай-карай жол сактайт.
Куркулдап куулар кел сактайт,
Куурап калган энекең
Кулунум качан келет деп,
Күндө үч убак жол сактайт.
Карып калган бээден
Кайгуулга минер ат туубас,
Карыганда энекең,
Карагулдай эр туубас.
Токтолгон тугур бээден
Тоорулга минер ат туубас,
Токсондогу энекең,
Чоботой менен Семетей,
Эки арстандай эр туубас.
Эсилимден айрылып.
Эстен тайдым мен куу баш...

Калмактар каптап бара жатканда сол кыргызынан Кожожаш, саяк, жаки багыш уругунан Табылды деген эки жигит баштык, дагы бир далай азаматтар Кетмен-Төбөдөгү калмак менен согушуп жүрүп кырылган. Бир кабарда Өзгөндө согушкан дейт.

Ушул 1670—90-жылдарда калмак менен орус өкмөтү бирлешип туруп, 10 жылдап тынчтык бербеген үчүн төрт миң түтүн, кыргызды Эртиш, Алтайдан сүрүп көчүрүп келип, Иленин түн жак аягынан жерлештирип келген. Булар ал жерде чыдай албастан, көбү кайта качып жерине барган. Көпчүлүгү ар кайсы элге, көбүнчө казакка тентип кирип кеткен. Кыргызга келгени Анжиан, Алайга жете албастан, мында калмакка карап, көбүнчө малчы болуп турган кыргыз менен бирлешип, сиңип кеткен. Таласка барганы да болгон. Анжианга кыргыз качардын алдында сарбагыш уругунан жантай деген эл Токмок шаарынын төшү, Кызыл Суунун башын жердеп

турган. Саяк кыргызынын көбү Жумгал, Нарын, Тогуз Торонун аягы бек, чың жерлерге бекинип калып, кийин калмактын чабуулу токтогондо чыга келген.

Анжианга кыргыз келгенде көбү шаарга, кыштакка, өзбекке тентип кирип бекинген. Ачарчылык болуп, жаман катындар эгерде өзбектер терезеден ийиктей нан көрсөтсө, эрин таштап тийип кеткен. Жакшы катындар балдарын өзбекке сатып, эгерде албаса, Сырдарыяга ыргытып жиберип, эрине эмчегин эмизип багып кеткен. Кыргыздар ууру болуп, элди кара канат кылып жибергенде, аларга жер берген. Жантай кыргызынан Боктурбай деген киши Асекеге жакын туруп калып, алыш алып, дыйканчылык менен турган. Үчүкөнүн Маматкул деген уулунун катыны Сырдарыядан өтө чыкканда эркек төрөп, атын Болот койгон.

Бугу кыргызынын жарымы дээрлик Белек баштык болуп, Кетмен Төбөгө бир нече жыл туруп калып, малдан жүдөп, көбү тентип кеткенде кыргыздарын андагы түнкатар саяктарына жана башкага арзанга сатканы үчүн «Белектердин белен кызы» деп макал болгон. Белек башка качкан кыргыздан мурун калмактын улугу менен катышып, жакшы сүйлөшүп, кайта көчүп келип, Нарын өзөнүндөгү Оттуктун аягы Казан Куйганга турган. Ушул себептен калмактын ханы чакырып алып, Белекти улук кылып, кыргызды сен сурагын деп, таш сайган. Ал кезде калмак эгин айдабаган. Эл качып кеткен үчүн эгин жок болгондуктан, болсо да аз болуп, эгин табылбай, ачарчылыктан аштыктын: уучу-улак, чеңгели-чебич, каруусу-кой, табагы-тай болгон дейт. Белектин кыргыздын үстүнөн улук болду дегенин угуп, бир канчалык түтүн менен төрт ата тууганы солто кыргызынан Талкан кайта көчүп келип, калмактын улугунун үстүндө Белектин барлыгын угуп жолукканы келсе, ханын тегеректеп ордосунун тышынан атчан аскер, ичинен жөө аскер кайтарып турган. Ханга жүгүнүп салам берип киргенде Талкан экенин билип, Белектин бутунан өпкүн деп айтканда Белек менин бутумду өпбөгүн деп айтпады. «Төрт-беш ата тууган, баарыбыз бир Тагайдын кулуну элек, кантейин, арбакка койдум», — деп ичинен таарынып калган.

Бир көпчүлүк чогулушта Талкандын Байболот деген баласын Коңтажынын балбаны менен күрөштүргөндө, Байболот өлтүрө жыккан. Бир кабарда жыгып, башынан аттап кеткен. Бул себептен Коңтажы Байболотко кекенип калганда аны Талкан билип, Байболотту алып, эли менен Анжианга күндөп-түндөп качып бара жатканда бир ашууда Байболоттун аты жүрбөй калып, аны Байболот белге жете көтөрүп чыккан.

Намангендин тегереги Айдың Көл деген жерде Талкан өлүп, ошондо койгон. Байболот дагы ошол чакта өлгөн. Бирин-серин кыргыздар Анжианга чыдап тура албастан, кайтадан элине келип, бугу Белектин үстүнө жайланып турган. Көбү Белек аркалуу калмактын малын багып, малай болуп кеткен. Маселен, Ысык Көлдүн күн чыгышы Каркыра өлкөсүндө Кашаанын бели деген жерге калмактын 800 серкесин кыргыздар, багып турган. Калмак биздин таякебиз деп сарбагыш кыргызынан, таздар уругунан көбүрөөк кишилер калмакка аралашып кеткен. Бул тууралу кийинирээк айтылат.

БЕЛЕК БААТЫР

Жамангул баатырдын курсакта калган туягы Белек атасын таасын тартып, найза колунан түшпөгөн нары баатыр, нары жанда жок шок чыгат. Ал учурда Бугу менен Сарбагыш арадан үч-төрт ата өтүшкөн тууган болгондуктан бири-бирине эриш-аркак, ынтымактуу жашашат. Сарыбагыш сары өзөн Чүйдү ээлейт, Белек аларга жамаатташ Кочкор өрөөнүн жердейт. Белек жаштыгына, мастыгына таянып, ойлогонун башкага бербейт, өз акылы менен эл башкарат, кепке келбей, ар кайсы жакка олжого барат. Улуулары агалык насааттарын айтышса кулак какпайт, мунусу

агаларына жакпайт. Аялдан чыккан Акыл кара чач энеси өлөр алдында айрыкча көргөн көкүрөк күчүгүнө, акыл насаатын айтат:

— Ата көргөн ок жонот, эне көргөн тон бычат, — дейт силер атаңардын таалим тарбиясын ала албай

калдыңар, бирок жетимдин киймин кийгизбей, жетимдин тамагын ичирбей колубуздан келгенче «Энелүү жетим эрке жетим» кылып чоңойтук, чочойтук. Уулум, сен тентектигинден бир туугандарыңа бой салбай бара жатасың, айрыкча ушуну эстесем кырк кабыргам кайышып кетет, акылга салып иш кыл, агаларыңа катуу айтып жүрөктөрүн оорутпа, тууган арасында жаман-жакшы айтышпай сый болгула, сага арка-жөлөк болгон тайатаңдын көзү өткөн, кыпчакка кыналыша албайсың, кыргызда «Тууган алыс жүрсө кишинейт, жакын жүрсө тиштешет» деген кеп бар, анысы кандай акыл чөйчөгүн мелт-калт толгуча, тууган кадырын билгенче кең Текес, Жылдыз жердеген ыраматылык атаңдын акыреттик досу калмак аяш атаңды аркала.

Белек апасынын акылын тутуп, Эңке, Шаабото сыяктуу жигиттери менен калмак аяш атасыныкына барып туруп калат. Дини башка болсо да дили ак калмактын ханы Белекти каны бөлөк дебей уулунан артык кадырлайт. Белек бөтөн жер, бөтөн элде эч нерседен кем-карчы жок жүрсө да көңүлүндө көлүн эстеп, жерин эңсеп, куса болот.

Казактын Найман деген атыккан уурусу жыл сайын Белектин аяш атасынын элине караштуу малына тийип, жыл сайын үйүр тобу менен кара жоголот, Найман бир күнү колго түшүп калат, эчен жолу оозунан алдырган бөрүдөй мал-жан дебей кол жууп калышкан калмактар казактын уурусунун жүрөгүн алып, денесине кетпес такты салмак болушуп, узундугу кырк кез кулач орго салып ташташат да өздөрү болгон ишти ханына жеткиришет. Муну уккан Белек аяш атасынан кадырын салып жатып Найманды бир күнгө сурап алат да кара курсактын айынан ууру кылып жүргөндүгүн өз оозунан угуп, түн ката качырып жиберет.

Уурунун качканын уккан хан каарданып, желдеттерин чаптыртып Белекти алдына алдыртып келет, анын Найманды атайлап качырганын сезет да, кантсе да жан айласы кылып калп айтат деген ойдо:

— Ээ уулум, эчен жыл эптеп жүрүп колго түшүргөн бөрү жаштыгыңдан жазгырып жылт койгон турбайбы?

Белек аяш атасынын көзүнө жалтанбай тик карап:

— Ал жашоосунун жардылыгынан улам ууру кылган бир пенде экен, бөрү болсо да көңүлүмө жагып, качырып ийдим, күнөө менде, мени жазалаңыз. — Белектин чындыкты бурмалабай айтканына жаалы кайта түшкөн хан ичинен жумшара түшүп, сыртынан шек билдирбей сурданып:

— Көнгөн адат калабы, уйга жүгөн салабы? Арам оокат менен күн көргөн неме сенин жакшылыгыңды мындай чыкканда эле унутуп, кайра эле элди дүрбөлөңгө салбайбы, деген сөзүн эшиткен Белек кебелбей туруп:

— Ал бир чычкан, сиз кырмансыз, опол тоодой үйүлгөн кызылдан томуктай болгон чычкан канчаны жеп түгөтөт дейсиз, дегенде аяш атасы аргасыз жылмайып: Чынчыл Белек чыныңды айтпасаң күнөөңдү тартат элең деп, жигиттерине кымыз сундурут.

Белектин жан жолдошу коңурат Шаабото эрдигине таянып, бөлөк эл, бөлөк жерде жүрөм дебей эки жолу шоктук кылып кармалып, Белектин кадыр-баркы менен өлүм жазасына тартылбай калат. Үчүнчү жолу ит адатын карматканда Белек:

— Сен үчүн улам убада бергенден уялып бүттүм, эми өзүң жооп бер, — деп жолго салат. Шаабото хандын эшигине суракка келип, атын жаңыдан мамыга байлап жатканда мурдатан эле «өлүм» деген буйрук чыккандыктан кишилерди жара тартышып, эчен пенденин өлүмүнө себепкер болушкан, чоңдугу торпоктой, көздөрү

чычаладай кызарган топ иттер күнөөкөр кыргыз жигитти качырып сала берет. Шаабото темир такалуу өтүгү менен улам бир итти тумшукка тээп өлтүрүп, боз үйгө кирип, босогодо башын жерге салып туруп калат, өңгөнүкү эмес өзүнүн эки итин өлтүргөнүн көргөн хан жаалданып, ызырына:

— Сен бир эмес үч күнөө кылдың, аның аз келгенсип иттеримди өлтүрдүң, эми кечирим жок, өлүм алдындагы айтчу кебиңди айтып кал, деп бакырат, анда Шаабото:

— Ээ, таксыр, менде айта турган кандай кеп бар? Ирегеңде жүрүп, ирегеңде үрүп, адал тамагыңды ичип жүрүшкөн үч итиң иттигин кылып кабыша кетишти, бир итиң, эки итиңди чайнап салып, астыңда турат, деген жигиттин сөзүнө боз үйдөгүлөр ыкшып, ичин басып күлүп калышат, анын таап айткан сөзүнө баш чайкашат, бул кыргыздын да жүрөгүндө жалыны, тилинде мөөрү бар турбайбы дешип, бир ооздон азаттык беришет.

Аяш атасы ооруп төшөк тартып жатып калганда Белекке мындай дейт:

— Силердин элдин салтындай сага энчи бөлүп берсем, көзүм өтүп кетсе кайдагы кыргызга мал берди, — дешкен ага-туугандар артыңдан кууп барышып, бергенимди тартып алышат, чыр-чатак чыгарышат, сен элиңе кайт, бул жерден чыгып үч-төрт түнөгөндөн кийин жолдогу малдан каалашыңча ал, артыңдан куугун чыкпайт, менин сага берген энчим ошол. Белек аяш атасынын айтканы менен элине барып, агаларымдан жер талашпайын деген максатта Анжиян тарапка багыт алат. Ат-Башыга жетип, Чеч-Дөбөгө келгенде соо турган жигиттин көзүн ак басып, көрбөй калат, жарыкчылыкка зар болгон Белек миң толгонот, миң ойлонот. Эсине ыраматылык энесинин айтканы түшөт.

— Чоң атаң кайыптан кабылган Бугу эненин айтканын аткарбай «эмне сыры бар болду экен?» деген ойго кызыгып, жабдыктан шыкаалап жубайынын башын жууп жатканын көрүп коет, бир колу менен төбөсүндөгү бармактай мүйүзүн баса калган Бугу эне, — Алсейит, бекер кылдың, тукумуңдан көзү азиздер көп чыгып, көрүп туруп, кор болуп калгандар болбосо экен, деп башын чайкап өкүнгөн имиш... баатыр чоң энесинин арбагына арнап, ак боз бээ чалдырып тоо-ташка тайынып, чокусу асман мээлжиген Чеч-Дөбөгө:

— Ат-Башынын Чеч дөбө,

Акың болсо кеч, — деп, мунажат кылат, ушундан кийин Белектин көзү кадимкидей көрүп, сапарын улайт. Жолдон кыргыздарды киргизбейбиз, — дешкен куралдуу кыпчактарга кездешет. Белек баатыр баатырдыгы менен беттешкенин талкалап, калың жоосун Мазейил тоосу тарапка сүрөт. Алдыларына ээсинен ажыраган ээрлүү аттарды топуратып айдап келе жатканын көрүп, коркуп кеткен бир кыпчак, жан айласы кылып, бактын башына чыга калып, кошуп жиберет, — Эңке, Белек, Шаабото, Ээрлүү атка бөлөндү, Анжияндык көп кыпчак, Мазейилге жөлөндү.

Бул ырга Белек мурутунан күлүп астындагы айдалган аттардын бирин кармап, «соогат» берет, анда баягы кыпчак, ой силер мындай кеткенде эле аттын ээси мингичин таанып тартып албайбы? — дегенде, Белек Эңкенин атын белекке берет да «Жээн эл болбойт, желке тон болбойт» деген накыл кептин чындыгына көзү жетип, Ысык-Көлгө келип туруп калат.

Сарбагыштар бугунун жерин тартып алам деген ойдо, кол курай баштайт, имиш-имиш кепти эшиткен Белек акыл ойлоп, амалданат, нойгуттан, саяктан, калмактан сансыз кол каптап келе жатат, деген кабарды алдыртадан сарыбагыш элине таратып, аттарга чычырганак сүйрөттүрүп дөң-дөңдү айландырып чуркаттырып коюп, өзү азын-оолак колу менен келген жоонун алдын тосо чыгып, заңк-заңк кыйкырат:

— Баатырыңды жекеме-жекеге чакырам, салт боюнча жеңилип калсам кызыл канды эңсебейли, артымдагы сансыз кол эсебиңерди табат, эсиңер барда кайра кайткыла, бөөдө бала-бакыранын убалына калбайлы. Тээ артта чаң уюлгутуп каптап келе жаткан калың жоодон деси кайткан сарыбагыштар Белектин айтканына макул болушат, баатырдын тапкычтыгынан, айлакерлигинен уруш улантылбайт, Белек амал деген сөз ошондо калган. Адамдар жашап келатат, Доорунда келме кезектин, Курсакта калган куу жетим, Баласы он бир Белектин.

Белек баатыр үч аял алган, байбичеси Маке, андан Теңизбай, Тогузбай, Шүкүр, Элчибай, Кожош, экинчи аялы Акжаркын, төркүнү саяк, Алакөз Акжамбаш бийдин кызы, мындан Алдаш, Алдаяр, Токой (Балбай баатырдын чоң атасы Абайылда баатырдын атасы), Токоч, токолу казак кызы Уулбаладан Толубай аттын тезегин көрүп, күлүгүн билген саяпкер, сынчы, Анжиянга барып хан болгон.

Ушул жерден бир аз токтоп, Белек баатырдын айрыкча көргөн, сөөгү чыккан Акжаркын эненин санжырасына учкай токтоло кетели.

Сарыбагыш Ормон хандын чоң атасы Болот хан урпактарым өзүмдү тартты бекен? — деген ойдо атактуу сынчыны алдыртып келтирип, сийдигинен чыккан уулдарын сынайт, акылман эсиң болсо түшүнөрсүң, — деген ойдо, каймана сөз айтат:

— Таксыр ай сизде жаман барбы? — жаман деп айтууга бизде заман барбы?, хан сынчынын туюк айткан кебине түшүнүп, туура сөздөн тайсалдаба дегенде:

— Эр бүлөңдө өзүңдү таасын тартчу уулуң жок, аттиңай атың да Болот, затың да Болот, болбой калыптыр... дегенде көзү ачыктын кеңеши менен хан төшөк жаңыртмак болот, анда Болот хандын көгала сакал кези экен, эки абышка келин-кесекти уялбай кантип сындайбыз дешип, дөбөгө турушуп чубаган көчтү карап калышат. Таң аздан оозуна наар албаган сынчы көпчүлүктөн көзүн албайт, убакыт дигер бешимге жеткенде атчан зайып алдына өңөргөн беш-алты жаштагы кыз баланы колу менен жаңсап көргөзүп, Болот ханга:

— Ушуну алсаң туу колуңдан түшпөйт, дейт. Ат чаптыртып ким экендигин сураса Алакөз Акжамбаш бийдин кызы Акжаркын деген кыз экен. Хан анда, бул секелек бойго жеткиче, балакатка келгенче, устуканым упат, сөөгүм сөпөт болбойбу, муну уккан көзү ачык да: — Ооба, бул кыз саа буюрбаптыр, деп өкүнүчтүү башын чайкап, көч артында жалгыз калган жесирди тандап, Болот хан төшөк жаңыртат.

Алдаш Белек уулу болжол менен алганда 1720жылдары туулуп жетимиш жашка жетпей дүйнөдөн кайтат.

Ал эли, жерин чындап сүйгөн, кепти куюлуштуруп айта билген, чечен инсандардан болгон. Буга анын ушул күнгө чейин жеткен: Жакшыдан жаман туулат, Бир аяк ашка алгысыз. Жамандан жакшы туулат, Адам айтса кангысыз.

БЕЛЕК УУЛУ АЛДАШ

Карыя санжырачылардын айтымдарына караганда Белек жаш кезинен эле дүйнөдөн кайтып, артында калган ага-туугандары, ак никелүү жубайлары баатырдын ордун жоктошуп, адашкан тайлактай боздошуп, кайгыга уугуп, кан жутушат. Армандуу жашоонун арманын айтып канчалык кан какшап жоктошсо да балдардын атасы кайрылып кайра келбесин билген Акжаркын байбиче жакшыдан калган туяктарына бел байлап, кайратын жыйып, «Атанын ордун басчуусу бар бекен?» деген ойдо Санчы сынчыны чакыртып (өз аты Санжы, чыныгы наамы Сансыз, атасыз Көкжар, уругу багыш, сын айтып берүүчүсү ак коен болгон имиш) кең дасторконун жайдыртып, астыртадан уулдарын сынайт. Он бир уулдун отурган, турганын алдыртадан сыдыра тиктеген олуя Алдашты көргөндө, бүркөлгөн кабагы жарк ачылып минтип айткан экен:

Бул уулуң, түзүк экен Алдаш аты, Артылар ак калпактын салтанаты. «Ат качырбас, боз айгыр» атак алып, Көкөлөп, көтөрүлөр мартабасы. Алдашка тууган болоор, оңдон, солдон, Далайы суу кечирер, тартып колдон, Жайылып, этек, жеңи, тукуму өсүп, Табылар шыбаагасы дайым жолдон. Кутмандуу адам деген атын сактап, Кулдарын «төргө отур» деп элге мактап, Кең казан, сыйчыл болоор катындары, Керемет Бугу эненин сүтүн актап, Куялуп келип турар журттун баары, Кулжуңдап бийге отурар малайлары, «Адилет, журт бийлеген жан болду» деп, Макталар кулдарынын далайлары.

Муну уккан Акжаркын байбиче «айтканыңыз келсин», деп сынчынын алдына төрөсүнөн калган, атагы кыргыз эмес бүтүндөй калайык-калкка чыккан, «Телторусун» тартып, үстүнө кымкап чапан жабат, айылдагыларды бүт чакыртып аксарбашыл чабат, «Оо кудай ушунуңа шүгүр, чынар сынса чырпыгым бар турбайбы, жакшыдан калган балдарыма өмүр берегөр, ыйман берегөр, деп жаратканга мунажат кылат, көз жашын токтотуп, каниет кылат.

Белек баатыр менен Акжаркын энеден төрөлгөн Алдаш үч аял алган, байбичеси Меке мындан Бирназар (Тилекмат акенин чоң атасы), Кудайменде, экинчи аялы Шекер, андан Шапак, Меңмурат, Тазабек (Бугунун султаны Боромбай Меңмураттан чыккан), көрөр көз токолу Аруукеден Түкөк, ошентип Алдаштын алты уулу болгон. Айтканы келип сынчынын, Алдашка конот бак базар. Артыңда калган балдардан, Азамат чыкты бир катар. «Кыргыздын уулу», дедиртип, Аттары кылым карытар.

ШАПАКТЫН БААТЫР АТКА КОНУШУ

Алдаштын алты уулу удаалаш бой тартышат. Гүлкайыр гүлүн ачкан, айланага жыпар чачкан жай мезгилинде Алдаштын алты уулу кадимки Көкөтайдын ашы өткөн, Индия, Орусия, Кытай жана башка мамлекеттерди өз ара байланыштырып турган «Улуу жибек жолун» кесип өткөн, көркүн айтса сөз жеткис Каркыранын белиндеги улуу жолдун эки айрылышында, жибек жал жорголорун аса байлап коюшуп, аркар кулжалардын чүкөлөрүн калчашып, ойноп, өздөрүнчө энчи бөлүшөт. Ар ким ак тилегин, балалык таттуу кыялдарын айтат. Үчүнчү уулу, жазы маңдай, ителги мурун, кең далы Шапак күтүрөгөн малды, сан жеткис байлыкты, атак-даңкты оозуна албай:

— Мен силерге келген жоону тосуп, катыккандын катыгын берген, кайратым менен кадимки Табылды баатыр агамдай душманды жеңген, намыс үчүн жанын берген, кан атам Манастын кырк чоросунун жолун жолдогон, беттешкенин койбогон баатыр болоюн агалар, урматтуу инилерим, дейт, бир туугандарына өтүнүп. Жаштын тилегин кудай берет деген чын белем, мезгилдин агымы менен Алдаштын уулу Шапак чын эле ак тилегине жетип, көлдүн тегерегиндеги колду башкарып, катыккан душмандыгын катыгын берип, олжого кеткен малды кайырган баатыр чыгып, «олоң жетпес эр Шапак», «Баатыр аке» деп эл оозунда урмат-сый менен айтылып калат. Шапактын баатыр болушунун чыйыры төмөндөгүдөй болгон экен.

Илгерки жоокерчилик заманда жамаатташ жатышкан эл биринен бири мал-жан олжолоп алып турган мезгилде, казактар түн жамынып келишип, көл башындагы бугулардын жараксыз жылкычыларынын алдын өлтүрүшүп, артын атка таңып коюшуп, бир айыл бүтүн кайсы бир саяк мырзанын кара ашына кеткенде Белек баатырдын бир урпагы Токой мырзанын 950 жылкысын үйүр тобу менен олжолоп кетишет. Анын кабарын уккан Абайылда (Балбай баатырдын атасы Эшкожо) кыл муруту жаңы чыккан Шапактын айылына атайлап ат арытып келип өтүнүчүн билдирет:

— Карыганда атабызга убал болду, түн жамынган каракчылардын кылыгына ичибиз ызаага толду, сенин энчиңе баатырдык тийип, баарыбыз ак тилегиңе

кошулдук эле, кимдин ким экенин биле турган учур келди, арабыздан ата намысын коргогон эр жигит чыгабы? Анын айтканын үн дебей уккан Шапактын кызыл өңү бозоруп:

— Энебиз бизди эр намысын коргосун деп тапкан, калдайган калың бугу турганда каракчылар кайда барат дейсиз? Катыккан жоону эсине келтирип, экинчи ээн баштыкка жол бердиртпейбиз, кам санаба, аба, башыңды жерге салба, деп Абайылда агасын атына колтуктап мингизип, өзү арык, белектен кол жыйнай баштайт, бирок колунун саны такыр көбөйбөй коет, өмүрдүн ашуусунан өтүп, көптү көргөн карыялар ийри отуруп, түз кеңешип, сарыбагышка барып кол сура деген акылы менен ал кадимки Эсенгул баатырдыкына барат да сөзүн минтип баштайт:

— Бугу, сарыбагыш бир атанын балдары элек, бири бирибизге арка-жөлөк болушубуз керек, өзү келип катылган душмандын жообун берген уюткулу улуу журттун кулундарыбыз, бая күнкү жогубуздан пайдаланып, казактар зомбулук кылышып, агаң Токойдун сан жылкысын үйүр тобу менен айдап кетиптир, күнөөсүз кээ бир байкуштар запкы көрүптүр, кантсе да каныбыз бир, түбүбүз бир, буга эмне дейсиң? Эсенгул жооп бербейт, Шапак экинчи жолу да сары өзөн Чүйгө кайрылып барса сарыбагыштын баатыры эсинен ажырагансып биринчи келгендеги калыбынан жазбайт, Шапак нээ демек, «болбостур эми, эр кезеги үч болуучу эле», деп кайра дагы кайрылып барып, баягы соболун таштайт, Эсенгул баатыр адаттагысындай оозуна талкан толтуруп алгансып мелтирегенде, ачуусу шакардай кайнап:

— Ээ мен калмак, казак эмес элем го, бир жатында жетилген, бир эненин курсагынан чыгып, эмчегинен сүт эмген бир уянын балапандары элек го, аба деп астыңа келип, акыл сурасам, бул эмине кылганың, бир Кылжырдын балдарынын жылкыларын казактардын талаганы жалпы журтту төбөсүнөн басканы, ортодо ынтымактын ыдыраганы, пейилдин бузулганы, замандын тарыганы, эки бир тууган Бугу, Сарыбагыштан ырк кеткен соң, душмандардын баш көтөрүп ызылдаганы, эртең жок бүрсүгүнү жалпы кыргыздын башына асан кайгы түшүп, казак эмес капкайдан келген кангайга, ала чапан сарттарга камчыга ченеп чабылганы, калайык калктын тонолуп, таланганы, деген Шапак элик сап камчысын кычырата кармап, ат тизгинин тартып минээрде Эсенгул орчундуу айткан кепке жыгылып, туугандын өзү таарынса да боору таарынбайт болушуп, тура калып кол алышып, таарынычын жазышып, ак нан кармашып, кылычтын мизин жалашып, жылкы кара тил болгон кезде (бээ байланган маалда) жоого аттанмак болушат.

Болжогон күн келгенде бала Шапак, Эсенгул баатыр, Мундуз, Дооку баатырлар калың журтунан ак бата алышып, казактар тарапка аттанышат. Кызыл кыяны басып, Түптүн суусун кечип, кыргыздын чегинен өтүп, казактын жерине жетишип, эки жерге бугу, сарыбагыштын туусун тигип коюшуп, туш тарапка дүрбү салып карашса, айдың талаада эшиги ачылып, жабылбаган, жан киши каттабаган бир боз үй көрүнөт, андан башка мыдыр эткен жан жок, кыймыл эткен мал жок. Мундуз, Дооку баатырлар чалгынга өңүп келишип, мышыктай шырп алдырбай баягы боз үйгө келип карашса, эшиги ичтен илинүү, жабдыгын найза менен тилип ийип шыкаалашса эки бурчта курал-жабдыктарын кучактаган боюнча эки казак быш-быш этип уктап жатышат. Аңгыча алардын бирөө чочуп ойгонуп, жанындагысын чыканагы менен түртүп жатып ойготуп, азыркы көргөн түшүн айтат.

— Ой бай бул неси? Нээ түсүм, нээ шыным экендигин билбей ак койдум, кудаай ай бар экениң шын болса, колдой көр, биздин аулду эки жолубарус аралап жүрүптүр, айланайын сүрүн айтпа, кармайын дегендер эле тоголонуп, мерт болушат, бир маалда бирөөсүнүн куйругуна колум тийди, не болуп кеткенин түшүнбөй калдым, тоодон ылдый тоголонуп кетиптирмин, экинчиси түшүн жоруйт.

— Ой бай, жөн түс эмес гой, бизге келген жамандыктын белгиси гой, эки жолубарус аулду аралап жүрсө, бугу, сарыбагыш эпке келип, жогун издеп келип, жообун берет бейм, ал сөзүнүн аягына чыга электе түш көргөн жигит, ордуна «жебедей» сыртка чыкканда, курал-жабдыгы жок неменин башын Мундуз баатыр кыя чабат. Экинчиси сыртка чыгып, жанындагы жолдошунун башы жок денесин көргөндө эси ооп, деңгиреп туруп калат. Дөөкү баатыр менен Мундуз баатыр аны эсине келгенде астына атын мингизишип, жолго салышат, корккон жоокер көргөн окуяны көбүртүп, жабыртып сүрөттөйт.

Казактын аттуу-баштуу аксакалдары чогулушуп, жер жайнаган, нары баатыр элге туруштук бере албайбыз, күнөө өзүбүздөн кетти, дешип, жылкы тийген Курбан баатырдын өзүн кармашып, колун артына кайрышып, алдыларына айдашып, куралчан бугу, сарыбагыштын жигиттеринин алдынан курларын моюндарына салышып, кечирим сурап тосуп чыгышат. Олжого кеткен жылкылар бирден санактан өтүп, 950 каранын элүү башы жоголуп, калганы толук чыгат, ошондо Шапак баатыр жанындагыларга кайрылып:

— Намысыбыз колго тийди баатырлар, биздин максатыбыз түбү бир атадан жаралган бейкүнөө элдин канын төгүү эмес, ынтымакты чыңдоо, жок чыккан элүү жылкы жанагы жол тосом, деп келип ажал тапкан жигиттин куну болсун»... «Алдыңа келсе атаңдын кунун кеч» дейт, арасы кандаш эки эл эзелтеден бери сөөк-тамыр болуп келе жатабыз, кызуу кандуулук кылып, кыргын салбайлы, эрлер өлүп, балдары жетим калбасын, энелери кан какшап зарлабасын, Шапак баатыр жанындагыларга кайрылып, колу артына таңылган Курбандын колун чечип, экинчи мындай кылбоого убадасын алып, казак туугандардын дасторконунан даам сызып кайтышат. Алдыларынан алы-жаны калбай сүйүнүп тосо чыккан Абайылда бий:

— Болсун баатырлар, болсун, иним сага ыраазы, кеткен намысыбызды алып бердиң, аруу тилегиң орундалып, баатыр атка конгонундун чыйыры ушул болсун, айкөл Манас, кан атаң Кошой аталарыңдын арбактары колдоп, жолун жолдоп, эл четинде турган шерлерден бол! Тамырың жайылып, урпактарың элге таанылсын,— деп ак батасын берип, чекесинен сүйөт.

ШАПАК БААТЫРДЫН БУГУНУН ОЛЖОГО ТҮШКӨН МАЛЫН КАЙРЫП КЕЛГЕНИ

Казактын керей уругунун кулуну, Иле боюн жердеген Чанчкулу-Бердикожо, деген баатыры өзгөчө зөөкүр чыгат. Өздү өз, жатты жат, ыраак, жакын дебей малын уурдап, бай-жалчыларды кан какшатат. Чоң дебей, кичине дебей жолунан чыгып, тоскоол болгондорду ажал кылтагына түшүргөн, жүзүн бир кишиге көрсөтпөй көөдөй парда тагынып, күндүзү чер токойду пааналап, түнкүсүн бөрүдөй жойлогон Чанчкулу Бердикожо калайык калктын жүрөгүнүн үшүн алып, келатат деген каңшар угулса бешиктеги бала тып басылат. Чынында эле ал жанда жок көк жал болгон, эрдигине, шердигине таянып күн санап зомбулугун уланта берет. Бир күнү чогуу жүргөн жоро-жолдоштору аны сынамакка, бир чети кудай арбактан корксо, бей-күнөө жерден адам өмүрүн кыйганын токтотсо, дешип өз ара сүйлөшүп алышып, өздөрү адегенде ага:

— Баатырым, күнөөсү барларды кара чаар жолборс болуп чалып кордогон, мунажат кылгандарды колдогон ыйык мазар сизди келсин, деп белги беришти деп коюшуп, күн мурунтан келишип, үстү түшүп калган мүрзөгө жашынып күтүп турушат да, Чанчкулу-Бердикожо жакындаганда бири арстан болуп күрүлдөп, бири чөө болуп улуп, үчүнчүсү бала болуп чыркырап ыйлайт: анда баатыр кебелбей:

— Эй түн баласындай эле эмне ызылдап жатасыңар? Эмнеге чакырттыңар эле, курсагым ачып, турамын шашып, дейт демитип, муну угушкан курдаштары «кокуй

биз экенибизди билсе, башыбызды топтой томолот», дешип тып басылышат, атын ары-бери ойдолоткон баатыр соболун улам-улам таштап, жооп болбогон соң, атына камчы салып бастырып кетет.

Калмактарга ууруга барган Чанчкулу Бердикожо аз жерден колго түшүп кала жаздап, араң кутулат, бирок, ок тийип жарадар болуп, каны көп агып, баса албай калганда калың өскөн токойдун арасына жашынып, тырп эткенге алы жок, чалкасынан жаткан боюнча суналып калат, аңгыча жоондугу сокбилектей, узундугу кулачтан ашык, кара чаар жылаан, киндик үстүнөн соймолоп, көкүрөккө жетет, кыймылдаганга алы жок баатыр ичинен, шайым жокто, мойнума оролуп өлтүрөйүн деп жатасың ээ?, деп оозун араандай ачат, жылаан соймоңдоп «эшикке» кире берерде башын кырча тиштеп алат, жанталашкан жылаан азыраак уусун чачат, баатырын издеп жүргөндөр ушул убакта көрүшүп жанына чуркап келишет да башын жөлөйт, кырча тиштеген жылаандын муштумдай башын түкүргөн ууру:

— Бээнин сүтүн ылдам алып келгиле, дейт.

— Оо атаңдын көрү, ошондо бээнин сүтү болбогондо соймоңдогон бир байкуштан өлүп калмак экенмин, деп кийин күлүп калчу экен.

Калайык калкты кара тумандай каптаган котур Чанчкулу Бердикожодон да кыя өтпөйт. — Сен кеселдин тырмагы болуп денемди кытыгылайын десең, мен адамдын чоюну болуп денеме тырмак салбаймын деп тиштенип, мээ кайнаткан ысыкта жүнүн ичине каратып тиктирген кементайды кийип, белин бууп жүрө берет, айтканындай тырмак салбайт, же ысыктанбы, же айыкчу мезгили жеттиби? Айтор арадан аз убакыт өтпөй денесиндеги кара тактар күбүлүп түшүп, кеселинен куландан соо айыгып кетет.

Атагы алыска кетип, даңкы таш жарган Чанчкулу Бердикожо бугулардын малын чапканы жатыптыр, деген кабар келгенде Шапак баатыр досу Эсенгулдукуна кеткен болот, каңшар кеп чынга айланып атыккан ууру баш болгон куралчан зөөкүрлөр кыргыздардын баатыры жогунан пайдаланышып, кара дебей, бодо дебей астыларына салышып, удургута айдап келе жатышып:

— Кыргызды чычкак улакка зар кылдык ээ, дешип күлүшкөндө арасындагы көптү көргөн карыя:

— Олай дебе карагым, колу менен Оргочор, Тасманын адырларын көргөзүп, мынабу эки көлдөлөңдү жанкалатаңа сала кетпесең түбү бугу бизден бай болотгой, бетеге, шыбак түбүндө бирден козу маарап жатыргой, — анын сөзүнө кулак каккандар жок, олжо артындагылар «шыбагадан» азыраак алып калбайлы дешип, биринен-бири жулунуп алдыга умтулушат.

Шапак баатыр эми гана алдыга келген устуканын колго алганда сырттан кабарчылар келишип, болгон окуяны билдиришип, ал ордуна туруп кетмек болгондо, Эсенгул кеп учугун улады:

— Бир бутуң үйдө, бир бутуң сыртта туруп, кетем дегениң нээ? Мал бугуда аз болсо, сарыбагышта бар, бир ачууңду мага бер, баатыр, биз малдан өлбөйбүз, ачуудан өлөбүз, кол курап, аяк башты жыйгыча ашуу бекилип калат, Чанчкулу-Бердикожо зөөкүр атайлап кеч күздө келди, жоого ашуу ачылганда аттаналы.

Айтылган убада боюнча кар кеткенде сарыбагыш, бугу, Иле боюна жөнөшөт. Ит агызган Иле суусунан топ атчандар жаңы гана өткөндө, көнөктөп кара нөшөр, төгүп, аягы карга айланат. Жогун издегендер төрүндө жолборс жойлогон Иле суусунун чер камыштуу өзөнүнө пааналашып, кийимдерин сыгышып, бир аз серүүн болгондо күн ачылып, асманда жылдыз толот. Ай чыккан кезде Шапак баатырдын акылы боюнча кыргыздар токойдон чыгышып, бир аттык из менен тоого жетишет, бирөө да чырма этип көзүн илбей таң атырышкандан кийин туш тарапка дүрбү салып карап калышат. Бардыгы алаканга салгандай көрүнүп турат, Куугунчулар келип калбасын? — деп жол тоскондор болуу керек? Чер токойдон топ атчандар ат ойнотуп

чыгышып, тегеректен из чалышат, аңгыча алардын арасындагы бирөө кечеги кыргыздар өткөн чубама жолду көргөзөт, казактар ары карашып, бери карашып, баягы изди кайберендердин изи дештиби деги, аттарын жайдактап кое беришет, да жай-жайларына тарашат. Ушул учурду күтүп жаткан Шапак баатыр жигиттерине «бош жүргөн аттарды айдап келгиле», — деп белги берип, өзү «Бугулап» ураан чакырып, жоо тарапка тизгин тартып, ат ойнотуп алдыга чыгат:

— Жекеге, жекеге, бул ата расмиси, салт боюнча адегенде каршылашкан эки жактан баатырлары чыгышат, аңгыча жүзүн түндөй кара парда менен калкалаган дөөдөй зор Чанчкулу Бердикожо ортого чыкты:

— Менин ким экенимди билбейсиң гой, шорлу, шоруң кайнады, келмеңди келтире бер?

— Аны көрө жатарбыз.

Төрт аягы тыбыраган күлүктөр эки баатырды буйдамга келбей беттештирди, айкалыша келгенде биринен бири өткөн мыктылар белем, экөөнүн тең найзалары сынып кетти, экинчи жолу беттешип бири-бирине зыян келтире алышкан жок, көздөрү чычаладай кызарышып, бири биринен карек алышпайт, аңгыча Шапак баатыр шамдагайлык менен Чанчкулу Бердикожонун найзасын кагып жиберип, чокмор менен төбөгө тартып ийгенде, ат үстүндөгү жоосу ээрден опол тоодой болуп ооп түштү. Шапак анын жүзүндөгү пардасын кылычынын учу менен илип алып, такыр колтукка саярда, жан курусун:

— Бир кашык канымды бер баатырым, ушул учурда анын үнүн уккан кара такыя Жоо чуркап жетип:

— Эй жан деген таттуу экендигин билген эмес белең, сенин биздеги жети жыл жүрүп, ит көрбөгөн көргүлүктү көрдүм, эчендеген бейкүнөө адамдардын өмүрүн кыйдың, мага каратып туруп, жалгызымдын көзүн ойдурттуң эле, эми кезек меники канкор, деп жерде жаткан Чанчкулу Бердикожону калч-калч эткен Жоо отура калып бутундагы чокоюн чечип башка уруп калды, муну көргөн Шапак баатыр:

— Ээ баатырдын башына чокой тийгени, тирүүлөй өлгөнү эмеспи, кое бергиле, деп колун бошоттуруп, алдына коштоосундагы атын тартат.

— Болбостур эми күнүңдү көр, — Чанчкулу Бердикожо, бул сөздү укканда койнундагы наркескесин алып, өзүнө өзү урат, баатыры өз жанын өзү кыйгандан кийин калган уурулар мусаапыр болуп, үңкүйүп туруп калышат. Шапак баатыр аларга кайрылып:

— Күнөөкөр «энчисин» алды, силер эми мындан кийин арам оокат менен күн өткөрбөй чеке тердетип, бел оорутуп мээнеттенип эл катарына кошулгула, деп жолго салып, олжого кеткен малды калдайган калың элине чып-чыргасын коротпой айдап келип, ээлерине тапшырат, улуу-кичүүнүн кат-кат ырахматын угуп, алкышын алат.

ӨМҮР БААТЫР

Шапак баатыр айрыкча көргөн уулу Чүрүмгө колуктуу издеп, эчен-эчен бай, манап, аттуу-баштуу жерден кыз тандайт, бирок уулуна бирөө да жакпайт, ал атасына жакын туугандарынын бирөөсүнүн ирегесинде кызмат кылып жүргөн Бүрүм деген кызда көңүлү бар экендигин айтканда Шапак баатыр чочуп кетет:

— Кой уулум, бул эмнең? Эртең эле душмандар Чүрүмдү бөлөксүнтүп, бөтөнсүнтүп күңдү алып бериптир, деген кеп көбүрүп-жабырбайбы, башты жерге салдырбайбы, уулу айтканынан кайтпайт, айласыз Шапак баатыр Чүрүмгө Бүрүмдүн башын байлайт, көрсө Бүрүм да кыргыздарга колго түшүп калган, Чүрүм менен моюндаш чоңойгон бир уруунун ханынын кызы экен. Чүрүм үчтүн атасы болгонго

чейин энчи албайт, баатыр атасы буга нааразы болуп, ичинен башын чайкайт, кылыгына жооп таппайт. Чүрүм төрттүн атасы болгондо Шапак баатырдын алдына келип:

— Малдын ээси эми төрөлдү, — деп энчисин ошондо алган экен, анын төртүнчү уулу Өмүр баатыр эле. Атасы Чүрүмдүн айтканы келип, кийин Өмүр баатыр атанып, эл намысын коргогон шер чыгат, кадимки Балбай баатыр менен үзөнгүлөш жүрөт. Имиштерге караганда Балбай баатырдын колдогону көк жал карышкыр, Өмүр баатырдыкы кара чаар жолборс болгон имиш. Балбай баатыр баатыр катарында Өмүргө ишенген, өзгөчө сыйлаган.

— Калмактардын атактуу Күрөң Кабыл деген баатыры бугунун жылкысына капысынан тийип, Балбай баатыр аркасынан кууп жөнөйт.

— Капырай, ээ, адамга адам ушундай окшош боло тургандыгын билген эмесмин, ууру артынан караганда кудум Өмүкемдин өзү, кууп жетип, үч жолу найза кезеп, үч жолу кайра тартып алдым, бир чети сүрүнөн, бир чети окшоштугунан колум барбай койду, аңгыча артымдан куйрук улаш кууп жеткен Өмүкемдин:

— Ой чунак, неге кылчактайсың, оңоюна келгенде оң бөйрөккө сайбаган зордукчул казак сенин атаң беле, жотоң беле, аяп жатсаң тур жолдон, мен акыретке аттантайын», — деген үнү тоо-ташты жаңыртты, уялганымды айтпа, айкырып, жоону атынан алып түштүм, деп ар дайым эскерип калуучу дейт, Балбай баатыр барк-барк күлүп.

Биз бул жерден Өмүр баатырдын бейнесин кененирээк чагылдыруу максатында Алдаш Молдонун «Ормон менен Балбайдын чабышы» аттуу поэмасынан үзүндүлөрдү келтирели:

...Өмүр баатыр, эр Балбай,
Казанат мыкты эр экен,
Калың бугу журтуна,
Калалуу коргон чеп экен.
Муратаалы, Боромбай,
Казылык кылган бек экен.
Кан Ормонго куда экен.

Бугу менен сарыбагыштын эрегиши айрыкча эки тарап ордо ойноп, бугунун ордочусу ордо ханын Ормон хандын башынан ашыра чертип ийгенден кийин «отко май таамп» Ормон хан 1854-жылы 300дөй киши менен көлгө аттанып чыгат, калың кол Ысык-Көлдүн күңгөй тарабына убап-чубап жөнөйт. Арадан аз убакыт өтпөй жоолашкан эки эл беттеше түшөт.

...Күнгөй менен тескейдин,
Арасы туман чаң болуп,
Сарыбагыш менен Бугудан,
Саяк менен Чородон,
Сан жеткис адам көп өлдү,
Сары-Булак, Күрмөнтү,
Акпай суусу бөгөлдү...
...Балбай кирди батууга,
Кыя тартып коктуга,
Кызык жерде буктурма,
Кырк жигит менен турууда.
Төрөгелди баатырын,
Кыйгач өөдө, озууда.
Балбай баатыр күүлөндү,

Өзүбекке сүйлөндү,
«Бугу качып калдыбы?
Кудай уруп салдыбы?
Же Өмүр өлүп калдыбы?
Балбай турат батууда,
Өмүр анан бар болсо,
Эми качан тозот, деп,
Чолок сакал, бараң кул,
Кай жагымдан озот деп,
Жанымдагы кырк жигит,
Чар тарапты күзөт деп.
Даярданып турганда
Шатыдан төмөн сеңирден,
Замбиректей заңк этип,
Табышы чыкты Өмүрдүн...
Өмүрдүн үнүн укканда,
Акылбек баатыры,
Аюке, Майтык, Сарыбай,
Өмүргө чыдап туралбай,
Качып калды кайрылып,
Өмүр баатыр бакырды,
Шапак деп ураан чакырды.
Сары-Булакка качырды,

— дегендей Белдин бетин бербей каптап келе жаткан калың жоонун оңтоюн Балбай баатыр күтүп турат. Өмүр баатыр өзүнө таандык колду баштап, ат үстүнөн Балбай баатырга кеп тизгинин ыргытат:

— Ээ чунак, жоону күтүп алчуубу? — Дүрбүсүн туш тарапка салып турган Балбай баатыр, Алдаштын тукуму Токойдун тукумунан көптүк кылат деген мааниде:

— Күтпөсөң уйпалап, ал, — муну уккан Өмүр баатыр найзасын сунуп, «Шапак», «Шапак», «Шапак» деп ураан чакырып душмандарды качырып кирет.

Өмүр баатырдын Балбай баатырдан айырмасы кепти ташка тамга баскандай таамай айткан, үнү аябай катуу чыккан, анын:

— Тарт мурдуң кесилгир! — деген сөзү тоо-ташты жаңыртып, жигиттерге кадимкидей дем берчү экен. Жумурай журтка белгилүү сан жылкылуу Сарыбайдын атасы Солтонкулунун жылкыларын калмактар олжолоп кетет. Жоонун кабарын чукул угуп, жаткан төшөгүнөн шашып турган Өмүр баатыр «артын кууп жетейин», деп жоо-жарагын унутуп, көйнөк дамбалчан Көк кашка деген күлүгүнө жайдак минип, уурулардын артынан кууп жетип, кээсинин эсин оодара чаап, кээсин кызыл канга бөлөп, баатырын жекеге чакырып, башын кыя чаап, олжого кеткен жылкынын алдын кайрып келе жатканда мал ээси алдынан тосо чыгып, намысты колдон чыгарбаганына сүйүнүп, бир чети Өмүрдүн баатырдыгына баш ийип, жалынып, жалбарып жиберет:

— Сени төрөгөн энеңден айланайын, сен берген кудайдан айланайын...

Өмүр баатыр каза болуп чийге алынганда жамакчы, кошокчулар сөздү куюлуштуруп айткан жез таңдайлар баатырды макташып, даңкташып биринен бири өтүшүп үн созушат. Келин-кыздардын кошогу аяктап калганда Карачтын чанып жүргөн жубайы үн созгондордун аягына отура калып, сыздап жиберет:

— Кан атам, учкаяк минип чуркаткан,
Кан атам беттешкенин кулаткан,

Адамдан чыккан шер эле,
Бугуга зоодой бел эле,
Кан атам, эбегейсиз эр эле,
Калкына тоодой бел эле,
Кадимки Балбай баатырга,
Кара тоодой чеп эле.
Кан атам, аргымак минсе кайышкан,
Зоотсуз чыгып сайышкан.
Кан атам, Көк кашка минсе кайышкан,
Көйнөкчөн жүрүп сайышкан...

Он эки канат ак өргөөнүн сыртында, топ эркектердин арасында кайгыдан кабыргасы кайышып турган Солтонкул келиндин таамай айткан кошогу укканда кадимкидей көзүн жашылдантып. — Бул бейбак ошондо баатырымдын жанында жүрдү беле? — деп жашып кетип, кошокчуга кымкаптан чапан жаптыртат, анда Карачтын чанып жүргөн жубайы:

— Бул чапан мага жарашпайт, эл кеткенде эримдин эрке талтаңы үстүмдөн чечип албайбы, андан көрө мага Карачтын эле үстүндөгү чапанын жапкыла, кантсе да кудай кошкон ак никелүү жубайым эмеспи, өзүн сейрек көрсөм да чапанын күндө көрүп турайын, муну уккан жигиттер бүлкүлдөп күлүшүп: өкүрүп турган Карачтын чапанын ой-боюна койбой үстүнөн сыйрып алышып, келиндин үстүнө жабышат. Нары барктуу, нары нарктуу Солтонкул:

— Өмүкөмдин кандай адам экендигин билген неме, эр кадырын кантип билбесин, мындан кийин жалпы белекте маркумду жоктогон кыз-келиндерди ушул бейбак тейлесин, дейт.

Эрдиги менен элге алынган Өмүр баатырдын өткөн өмүрүндөгү бир күндүк баатырдыгын таамай сүрөттөгөн кошогу үчүн Карачтын чанып жүргөн аялы күйөөсүнүн ичин жылытып, калайык калкка алынып кетет.

ОРМОНДУН КЕРЭЭЗИ

Кулан балам! Сени бугуга менин балдарым кайтадан жибербейбиз десе көнбө. Жана да эшиктен көрөгөчкө каратып коюп, сарбагыш эми мен бардагыдай болбойт. Үмөталы урушчагын коюп, элди аздырбасын, эл-журттун акылын Куттук уулуна (Шаменге) салсын. Бугу кылжырдын баласы, зили тууган эле. Өздөрү кайрылбай турган кара мүртөс журт эле. Кокустан элдиктен биротоло кетип калбасын, эгерде журтташыбыз десе сарбагыш мен үчүн намыс кылбастан кыя тартып журт болсун. Эгерде журт болбосо Жантайга ишеним жок эле. Төрөгелди мен деп жүрүп өлөр. Көлдү үч айлансын. Мырзага Адил көз салсын, деп башка сөздү айтамын деп айта албаган, онтоого кирген. Орозодо таңга жакын өлгөн. Сөөгүн кара буурага артып келип, эки ак-суунун ортосуна жашырып көмгөн. Бул чакта Үмөтаалы деген улуу баласы, Нарында Бетикаранын талаасында болуп, андан айылы менен көчүп келген. Ормон өлдү деп укканда катыны: «Атан өлсө тайлак бар, кому жерде калган жок», — деген. Ормондун бүткүл сөзүн Кулан айткан. Үмөтаалы тууралу анын кызынын кошогу:

Чоң атам көлдү көктөдү,
Өз атам чоң Нарынга көчкөнү.
Калың бугу камаган кан атакем,
Өлдү деп түндө кеткен чабаган.

Үмөталы жокто Ормонго бата окуп коёюн, деп Надырбек кыргызынан кубат уулу Кудайменде келсе, анын мурдун Ормондун улуу катыны Кусубалды кесип алган. Кудайменде аюке уругу, Надырбек Бегиш уулуна келгенде бекитип туруп, аттап-тондоп Кудайменден качырып жөнөткөн, Надырбек Калыгул даанышман түгөйм деп өкүрүп келгенде кошкон:

Абыке, кубат эки урук,
Туугандыктан безгенбиз,
Кудайменде куйручук,
Кармап мурдун кескенбиз.
Ачууланып энекем,
Кокус кесип салганбыз,
Кагылайын, Калаке,
Көңүлүңүзгө албаңыз.

Кудайменде мурдун кескен себеби, абыке, кубат деген эки урук, Ормонду бугу өлтүргөндө бугунун ичинде болгон. Ошол үчүн тууган боло туруп, эмне үчүн өлтүртөсүң деген таарыныч болгон. Чындыгында Ормонго төрт ата тууган. Чоң согушта абыке менен кубаттын боз балдары абдан эрдик көрсөтүп, көп сарбагышты өлтүргөн. Булардан жырык Ташыбек деген баатыр жигит жалгыз өзү 40 кишини өлтүргөн. Кудайменденин мурдун кесип алганына абыке, кубаттын боз балдары өтө намыста болгон. Үмөталы тууганым (Кудайменде) менен жакшылап сүйлөшүп, бугудан абыке, кубатты көчүрүп алат элем, бекер мурдун кестиңер деп артыкча капа болгон. Төрөгелди өкүрүп келгенде Ормондун Кулан деген кызы кошкон: «Окенди (Ормон) Бокен (Боронбай) сойгондо, Төкө (Төрөгелди) төмөнкү Пишпек коргондо», — деген. Демек, Төрөгелди Пишпектеги өзбек бегинин камоосунда болгон. Ормондун кошогуна: Сарапчысын тартынып, Сагын кайдан аттанды, кан атамды жастанды, Көк чаар атын моюндап, саадак огун артынып, ок-дарысын коюндап, Солтонбеги аттанды, Султанымды жастанды.

Куландын кошкону:

Кашкарлык сарт камалган,
Кан атамдын даңкына,
Кара калмак таң калган,
Кызматын кыпчак ушаткан,
Кылычын казак бошоткон,
Көрбөй жоосу багынган.
Төмөнкү калың кокондук,
Тартуу берип жагынган.
Ажалың жети аңдоосуз,
Бир кылжырдын тукуму,
Бир атадан тең тууган.

Ормонду кан көтөргөндөн баштап кызыл тебетей жеке эле өзүм болдум деп, кыз ала качканга кырк жылкы айып, эркектин куну 300 жылкы, аял 150 жылкы, ууру бир тогуз айып төлөсүн деп эреже жүргүзгөн. Албетте, мунун көбү Ормондун пайдасына кеткен. Ормон айтканынан кайтпаган катуу киши болгон. Ушул себептен «көк мелтей» аталган. Узунураак кара сакал, өңү кара сур, бою узун, орто семиз, качан болсо да атка мингенде этеги соорусун жаап жүргөн. Бугу, саяк Ормонду өлтүргөн соң Каркырага көчүп барып жай алганда, жараш сөз болуп, сарбагыштан Шамен менен Калыгул баштык, 3—4 киши бугудан — Боортопой, Тилекмат жана Боромбай чыгып, сарбагыштар Калыгул кундан мурун кыздын кызылына кырк кыз бер,

катындын карасына 60 катын бер, Ормондун куну үчүн 1000 төө, 3000 жылкы, бугу, саяктан 9 сулуу кыз жана алардан тандап кырк күлүк, жети эрдин каны, жана көл айланасынан чыга берсин дегенде: бугулар муну бергенче Кытайга карап кетпейбизби деп тарап бастырып кеткен. Бугу менен саяк калмактар менен илгертен чектеш болуп, алардын малын алып, тынчын кетирип жүргөн Жана кыргыздар жерибизден айдап чыгабы деп өтө кооптонгон. Бугу менен саяк кеңешип: күз жакындап келе жатыр, калмак болсо биз менен жоо. Казак болсо дагы сырттап калды. Кыш камын жейли деп, көбү сүйлөшүп сөздөрүн токтото албай, арык тукуму кыргызы Токсобай бийге акылга келген. «Биз кеңешип акыл таба албадык. Артыбызга болсо кан төгүп келдик, алдыбызда казак, калмак дагы жоо боло турган болду. Баарыбыздын чогулуп батар жерибиз, барар тообуз барбы, сиз бул жакты көп-көп аралап жүрдүңүз эле», — дегенде Токсобай көптөн кийин: «10 түндөн чачырап тентип кирип, ар кайсы айылга киренди болбосок, баарыбызды батырар жер жок. Бугу, саяк кайта Көлгө түшкүлө, Ормондун өлүгү бир жыл күйүп жалын чок болор, экинчи жылы жок болор. Азар болсо жанакы Калдуубет кызыталактын (калдуу бет деп Калыгулду айткан) айтканын омойлоп берип, журт болорбуз» — дегенде, Алыбек: «Көрбөгөн сарбагыш беле, Каракелте менен бир атсам Бишкекке кире качат», — дегенде бул сөздү Токсобай жактырбай олтуруп калган. Бугу, саяк кайтадан Көлгө көчмөкчү болгондо, Акылбек көч алды менен болуп берейин деген.

АЛЫБЕКТИ ӨЛТҮРҮЛГӨНҮ

Көз алды болуп келип, Агыздын суусунан өтүп, карагайлуу жерге Алыбек конуп калат. Ошонун алдында Каракужур, Соң Көлдөн борукчу сарбагышынан назар тукуму Боталы, бугу, саяктан жылкы аламын деп 8 киши болуп, бир кабарда 7—9, барган түнү жылкы алалбай, күндүзү карагайга бекинип калат. Ойдогу айылдан калың киши аттанып, башка айылга кетет (аш, жаки той). Ошол замат кечке жакын койчунун атын минип, Алыбек торой (сакал-мурутсуз) марал көрдүм деп булар жаткан карагайды бет алып чыгат. Мал караган кишиби, жаки кийикчиби деп булар карап турганда жакындап келгенде Алыбекти таанып, айланайын, баягы Торойкул экен. Ийнинде мылтыгы бар экен, деп тезинен аттарына минип, жолунан бугуп, бир жерге жашынып тура калышкан. Чукул жерден качырып чыгып Боталы кармап алган. Алыбек кыйшай түшүп, милтеге отун коюп атууга камынып калган экен. Аттан алып түшүп Боталы үч көтөрүп урганда, көтөрүп туруп, аңгыча жолдоштору чогулуп, байлап алган. Күн абдан батканда, алып жөнөр кезде 200 жылкы жана бир кыз берейин, коё бергиле дегенде Үмөталыдан коркушуп алып жөнөшкөн. Артынан саяктар Каракаман Балгартка жете кубалап келип, жетпей калган. Алыбек марал көрүп атып аламын деп колго түшүп келе жатканда бир түнү муну күзөткөндүн бири сарбагышта калып калган туугандарынан экен. Ал түнү Алыбек качканы жатканда Ботаалы кармап калып, ал саяктын малын. Ботаалы келгенде чаап алып койгондо сарбагыштар малын кайта жыйып берген. Бул тууралуу кошок:

Атакемдин арбагы,
Ак марал болуп арбаган.
Күрөңдүн уулу Ботокем,
Көк шилиден кармаган.

Алыбекти күндөп-түндөп байлап жүрүп отуруп, Ормондукуна келгенде андагы Алыбектин жакын туугандары (Адылга кыз берип, сөөк болгон үчүн Алыбек кеткенде мында калышкан) малы-башыбыздан чыга берели, баарысын алгыла,

Алыбекти бошотуп бергин дегенде Үмөталы Алыбекти кармап туруп, бугудан айлын көчүрүп алайын деп ойлоп, Алыбекти башка айылга ээрчитип баратканда аңдоостон артынан келип, Кыдык деген сарбагыш айбалта менен башын жара чапкан. Эски кыргыздын адаты боюнча тукумунан жакшы чыкпасын деп эки кар жилигин алып, бир кабарда Көтмалдыда жерге каккан. Бир кабарда Ормондун Кутукеч деген жигити чаап өлтүргөн. Алыбектин кошогу:

Жылкыны кер ат баштаган
Кетирекейдин Алыбек
Кабаны караан кашкаган,
Сарбагышты көргөндө
Акылышынан шашпаган,
Жалгызсынып жалтанып,
Бура тартып качпаган,
Жулуп алып келтесин,
Атамын деп уштаган.
Аттырбастан Ботаалы
Карагайдын черинен,
Кан атакем баатырды
Камынтпай чукул коштогон.

Күзүндө көлдүн аягында олтуруп, тынайдан башка бүткүл сарбагыш жана курманкожо, кулжыгач саяктарынын манаптарын чакыртып кеңешип, бугу менен согушмак болуп, кебин кубултуп солтодон кол сурап Жангарач феодалга Медербекти (жетиген уругу) жиберген. Жангарачтын кызын Жантайдын Шабдан деген уулу алмакчы болуп, күйөөлөп жатчу экен. Жана Боронбай, Токсобай, Балбай башка дагы бугу саяктын манаптары бөлөк элге туюнтпай жашырын (көп кабарда нечен күмүш жамбы жиберген) киши жибериپ айттырганы: бугу, саяк, сарбагышка, солто калыс турган. Эки жагыбызга тең катышпастан, калыс туруп берсин. Ылажы болсо, Жантайды согушка катыштырбасын деген. Бир нече күнү жаткан соң: «эмне келдиң» деп, Жангарач сураганда Медербек: «Бүткүл сарбагыш, курманкожо, кулжыгач, чоронун баш кишилеринин сизден тилегени — Каранын каны кан Ормон курбуңузду бушу, саяк өлтүрдү. Ал себептен урушмак болдук, эп болсо колун алып келип, уруштун башына туруп берсин деди», — дегенде Жангарач көпкө чейин жаздыгын чыканактап жаагын таянып унчукпай жатып, анан айткан: «Бугу, сарбагышың бир кылжырдын баласы. Ажалы жеткен Ормон өлдү, канга кун жок, сарбагыш урушпай журт болсун. Койбосо солто — бугу менен сарбагышка калыс тууган, солто ал себептен катыша албайт», — дегенде Медербек туруп сарбагыш менен саяктын айт дегенин айтайын деп: «Эгерде Жангарач келбесе эки арманы калар. Кокустан сарбагыш, бугу менен саякты сайып кетсе башында болуп атакты албадым дээр. Эгерде саяк менен бугу сарбагышты сайып кетсе, мал-башын чаап, жетим бала, жесир катын тонолуп ач жылаңач болуп, ач койнуңду, солто деп, тентип кирип барса, өзүм болсом эл-журтту ошентип тентитер белем деп, каңырыгы түтөп оозун карманаар дешти эле. Кош, аман болуңуз», — деп Медербек жолго салган. Бул тууралуу кошок:

Сар тору атын таптаган,
Солтолордун Жангарач
Сары чоюн сактаган.

Жантайга келип айтса, барамын деп бара албай калып (Жангарачтын тилин алды деген кабар бар жана Ормондун керээзинде Жантайга ишеним жок дегенин

көңүлүнө алып калган эле), согуш башталып калганда Саадабай баштык кырк киши келген. Бул тууралуу кошок:

Жантакем кеңеш тапкан жок,
Карачолок үйлөрүн
Бутунун кийизи менен жапкан жок.

Ушул себептен илгертен «кедей сакай жөө тынай» деген атакты алган.

ЧОҢ СОГУШ

Ормон өлгөндөн кийин кеч күзүндө тынайдан башка бүткүл сарбагыш кары-жашын малга таштап, жеңил үй менен Ысык Көлдүн түн жагы менен көчүп, Күрмөнтүнүн күн батыш кашатына тизиле конгон. Жайдын алты ай айбалта, чочмор, чоюнбаш, найза, ок-дарысын камдап, эр азаматтарын, ат-тондорун жоого ылайыктап күйүнгөн. 18—40-жаштагы эр бүлөөсүн бөлүп, жасоосун айырган. Төрөгелди баштык черикчи эли сол канатын ала төшкө кошуп тиккен. Оң канатын алып көлдүн жээгине бүткүл саяк Борукчу Калыгул баштык, Надырбек түшкөн. Туу түбү ортого бүткүл Эсенкул түшкөн. Буларга тынай кырк киши менен Саадабай келип кошулган. Бугу менен саяк Ишин ата менен Күрмөнтүнүн күн чыгыш кашатына жакын тиреше конуп, Белектин туусун тиккен. Алкымдагы Төрөгелдинин бетине арык тукуму түшкөн. Көл жаккы сол канатында саяк, кыдык, бапа, желдең болгон. Ортодо туу түбүндө бүткүл чоң белек, майда белек болгон бугу, сарбагыш эки бет болуп, тиреше келип конуп калганда жараш сөз менен бугудан — Солтонкул, саяктан — Алакөз, Жантай, сарбагыштан — Калыгул менен Шамен жана башкалар сүйлөшүп, сарбагыштар мурунку айткан малынан төмөндөтүп кыя салып, журт бололу дегенде, Солтонкул унагансып бугуга кеңешке барган «Мырза, сен жылкыңдан (Солтонкулдун 2500 жылкысы болгон) корксоң кайта Текеске көчүп кет, Текеске барып жата бер», — деп койгон. Калыгул менен Шамен канга кун жок, ыкташалы деп канчалык көп айтса да журт бололу деп саяк менен сарбагыш макул албаган. Солтонкул, Калыгул, Шамен, Жантай канчалык толгонуп журт бололу десе, эки жактан көпчүлүк унабаган. Согуш бүрсүгүнү башталат дегенде бугунун ичинде калган жана Надырбек кыргызынан Абыке, Кубаттын баатырынан саналган Эрдана бугунун баштыктарына: «Мага бугу, саяктан тандап кер мурут, боз баладан 500 жигитти тандап бергиле, кан жуткан сарбагыш, кокустан качып калсак, биз буктурма болуп, көрүнбөй чукул бир жылгага туруп сарбагыштын капталынан тиели», — дегенде эр азаматты бөлалды кылбайлы деп бугу, саяк көнбөгөн. Ушул күнү сарбагыштар чогулуп, баатырларын ылгап олтуруп, Түлөөкөнүн Күрөөкө деген ок өтпөс чопкутту бирине бермекчи болуп, ар кимиси мага бериңиз десе болбогон. Ажынын Абыканы мага уруксат кылыңыз дегенде Төрөгелди башын чайкап койгон Адыл балаңыз сурайт дегенде «аты дурус, өзү кагелес болсо керек эле, бул Күрөөкөнүн байгеси, Мырзанын башы» деп Адылга берген. Уруш салар убададан бир күн мурун күндүн мурду жайыла «урушта туруш барбы» деп сарбагыштын бир нече баатырлары, ичинде Майтык баштап, Орозбакка кернейин тарттырып жибергенде бүткүл сарбагыш көз ачып жумганча жана бугу менен саяк тууларын алып чыгып, эки бет болуп туруп калган. Эл артынан келип, Төрөгелдини ким беттеди дегенде арык тукуму деген. Солтонкул: бекер кылган экенсиңер, жанагы ойрон чунакты (Балбай) коё берсеңер болот эле деп, камчысын бүктөп ээрдин кашын кагып туруп калган.

Алкымдан Төрөгелди баштык бир миң чамалуу киши беттешип, аралаша кетип бир аздан соң арык тукуму кайта жапырылган. Ит урушун салып, улам кайрылып согушса да каптаган колду токтото албай бара жатканда асты качып, аркасы сүрүлүп бара калган кезде, көл жээгинде кыдык, желдең, бапа, саяк кайта жапырылып, ар кайсысы улам кайта кайрылып согушуп бара жаткан чакта, эки түп туунун түбүндөгү Эсенкул, чоң белек, майда белек жекеге кишилерин чыгарышып, сарбагыштан аки эле бир тууган (чертки) жана манаптан Абыкан жекеге чыгып, бугуларды сайып алып жана сарбагыштан чыккан кишилердин бирин аттан жөөлөтүп, бирин сайып, кызык былчылдашка кирген чагында тебетейин колуна алып, качыр, капта Эсенкул, болбосо чыга бер, өзүм согушамын, — деп өкүрүп алкымдан Төрөгелди чу коюп келген. Эки канаты качкан элди көрүп, ортодо чоң белек, майда белек артыбызды сарбагыш каптап калат деп кайта тартып жөнөгөн. Сарбагыш (Эсенкул) каптап кетип, бүткүл бугу, саяк качып калган. Саяк, сарбагыш Түпкө жете кууп кеткен. Адил башка кишини карабастан Мырзаны издеп жүрүп олтурган, 40—50 киши менен Түптүн суусунун күн чыгыш кашатында кетип бара жаткан Мырзаны Адил көрүп: «Аа... кудай, Мырза экен», — деп аттын оозун коё берип, Түптүн суусунан учкан куштай өтүп чыгып, көк ала ат минген Мырзаны найза менен коюп өткөндө ыргып кетип, Мырза: «Дос элек го» — дегенде Адил: «Ормон кана?» деп, жанындагы моңолдор уругунан Майкөтөн деген темгил кара боз ат минген жолдошун карап түшүп, башын кесип, эрдинен тешип, канжыгама байла дегенде түшө калып, башын кесип жаткан чакта кылчактап бара жаткан жолдоштору карабастан качып жөнөгөн. Качкан элди тосуп, эр азаматын иргеп турган бугулар жана да Надырбек сарбагышынан абыке менен кубат уругунан Кудайменде, Татыбек, Эрдана, жырык Ташыбек 50—60 боз балдар Сары Булактан бугуп туруп, сарбагышты кайтадан качырып чыкканда бет алды чачырап келе жаткан сарбагыш, саяк кайта качкан. Бугу, саяк, сарбагышты көп өлтүргөн. Жырык Ташыбек тандап жүрүп кызыл тебетей сарбагыштан кырк кишинин өлтүргөн. Адилди Балбай издеп жүрүп кезигип саярда Адил кызыл аты менен көлгө түшүп кетип, сүздүрүп чыгып кеткен. Ошондой атты дагы колдон чыгарабы деп, кийин Солтонкулдан Балбай бир ат айып алган (Аксур атты тай чагында Адил Солтонкулдан алган экен).

Көлдүн булуңуна туюктанып калган сарбагыштын бирин калтырбастан кырып таштаган. Качкан сарбагышты кубалап отуруп, сарбагыштын айлынан өткөрө сайган. Ормондун айылын бугулар жапырып кирип барганда Үмөталынын Кашташ деген кызы ары-бери чу коюп, милтелүү мылтык менен башынан түтүн арылтпай атып турганда бугулар токтоп калган. Бугу дагы жапыргандан сарбагыш айылды тепсей качканда, Ормондун катындары элди алабакан менен чапкыласа дагы болбостон, айылдан өтө качканда «Ормондон кийин сарбагыштын баары катын болгон экен. Бугуга тийип алалы» деп, Ормондун Кусубалды деген катыны атка минип, кырк катын менен жөнөгөндө Төрөгелди көрүп, шуркуяны токтот деп өкүрүп араң токтоткон. 150—200 чамалуу черикчи элин жыйып алып Төрөгелди: «Силердин алдыңарга түшүп бербесем, Темирдин арбагы мени урсун, менин артыман жүрүп бербесеңер арбак силерди урсун», — деп ыйлап туруп, соот, чопкутун оңдонуп, бугу менен саяк жапырт баарысы бугу менен саякты бет алып качырганда бир аздан кийин бугу менен саяк жапырт алды-артына карабастан качкан. Бүткүл саяк менен сарбагыш качкан элдин артына түшкөн боюнча Кызыл Кыяга жете кууп кеткен. Баянын айлынан бир канчалык түтүндү черикчи эли айылы менен кондуруп алып, бир сулуу кызды эки үйдүн ортосунда басып келе жатканда жөө сүрүп келип, кырк жигит билектен алып, тайча сүрөп алдык деп атын тайкүлүк койгон. Бугудан кыз-келин, мал эсепсиз көп түшкөн. Бугу, саяк, сарбагыштын биринчи согушу ошону менен бүткөн. Сарбагыштар бугу, тынымсейит

уругу менен эл болбобуз деп, Токтогул, Жаманак деген эки атанын баласы ичинен бузулуп жүргөнүнөн пайдаланып, аракет кылып туруп Тынымсейит менен Ормон уулу урушуп калат. Чоң он бир баласына баш болуп, өз тарап Тынымсейитин алып согушканда жайдын күнү сарбагыш жеңилип калып, Ормондун Бакал деген кенже уулу жана Көкташ деген небереси колго түшкөн. Муну менен жарашып, Тынымсейитти коё берген. Бул жөнүндө атактуу Арстанбектин ырдаганы:

Ишенбесең ишенбе,
Көк ташың жатат кишенде,
Бакалың жатат байлоодо,
Эки көзү жайноодо.
Уйдун чалап айранда,
Мергендер атат жүкөрдү
Бербеди Кудай Үмөтаалы төкөрдү,
Берсе кудай төкөрдү,
Албайт белек атадан берки кекээрди.

Мындан соң Чоң менен Арзымат баштык Тынымсейит Кашкарга өтүп кетмекке көчүп бара жатканда саяк феодалы Келдибек баштык саяктар жана сарбагыш биригип, Арпада согушуп ала албаган. Бирок буларга тынайлардан Жантай келип көмөк бергенде Тынымсейит жеңилип, көбүнчө Арзымат тобу катуу чабылып, мал-мүлкү таланып, кыз-келиндери олжолонгон. Ач-жылаңач калганда атактуу Арстанбек ырдаган:

Чекенденин четинде
Жербидир жаккы бетинде,
Үркөр ооп жыл келди,
Жылкычыдан тил келди.
Жылкычы минди күрөңдү,
Арбак аткан бадирек
Ормондоп салды сүрөөндү,
Сарбагыштан коркконуң,
Күндүз көчпөй түндө көч,
Бизге элчи келген көргөө төш
(Бакал менен Ибактын бири)
Ала бел атты секиртпей,
Алдыбыз катып калганда,
Керөө төштү бекитпей,
Көрбөй калды Аксайды.
Эзелден аш катыктап ичпеген,
Көдөй сакай, тынайдын,
Кемпири майга салды саксайды.
Көпүрөлүү кара таш,
Пириң тирүү дечү эле,
Сарбагыштын катындарын кара бас,
Ташрабат, Шырыкты,
Эчки, теке сыйлыкты,
Бир жайда эки чабышып,
Ант урган саяк, сарбагыш,
Бизге кандай кыныкты.
Чөл келсек салык жок,

Көлгө барсак балык жок,
Орого келсек буудай жок,
Бир жылда эки чаап алып,
Сарбагыш менен саякка
Кыргын салар кудай жок.
Атбашынын Чеч Төбө,
Айылың кетсе билесиң,
Сүт акыңдан кеч, Төбө,
Сүт акыңдан кечпесең,
Ит башыңа чыч, Төбө.
Аламышык, Кара Тоо,
Үстүндө элиң кана Тоо?
Нарындын башы Үч Нура,
Үчөөң бирдей турасың.
Бу калтырбаш Жантайды,
Тосуп туруп урарсың.
Тосуп туруп урбасаң,
Качан балта тийет деп
Кокоюп карап турарсың.

Ушул жылы сарбагыштар кыдык, желдеңди катуу чапкан.

КӨЛДӨГҮ САЯК, БУГУ МЕНЕН САРБАГЫШТЫН ЖАРАШКАНЫ

Орустун чоң жардам көрсөткөнү үчүн Шабдан баштык тынайлар оруска зор этибардуу болуп, Бишкек дубалындагы сарбагыш, саякты бүткүл оозуна жараткан соң жана солто кыргызы дагы ыгынан көп чыга албагандыктан талпынып, эми көлгө караган саяк, бугуну басып, анда дагы кадырымды арттырып кедей чарбасын эзип, атагымды узартпайын деп, 1872-жылы Көктөмдө Шабдан бий аке баштык кедейди талаганга дагдыланган, 70—80 киши топ кылмакчы болуп жана сарбагыштан калың киши Караколго барган. Караколго караган элди ал чакта өз оозуна караткан феодал Чыныбай Тилекмат уулу сарбагыштын топ кылдырып, саяк бугуну таламакчы аракетине намыс кылып, келген тынайга бир тыйын союз бербегиле, бергениңер болсо айып аламын деп элине жардык салдырган. Көктөмдө топ чарбага залал болот деген шылтоо менен жана пара аркылуу өз уездной начальнигин көндүрүп, топту тараткан. Андай топко бараткан жанындагы кызматчы жана жигиттеринин аттарын чыгымга тутуп, аларга кедей дыйкан орто чарбадан таланып алынган мал менен орундатып келе жаткан Шабдан жанындагы аттарын чыгымга тутуп, жөө калган кедейлерди эки-үч араба жалдап жүргүзүп жатканда, 30—40 киши менен феодал Чыныбай бастырып келип, бугу ичинен желдең уругунан сары катын уруусунан Солтобай ырчыны тынайды кордогун деп Чыныбай айтканда Солтобайдын айтканы:

Келдиң эле жөө тынай,
Бадана кийип балкылдап,
Эми кетип барасың,
Байталга жетпей шалпылдап.
Семиз аттуу Эсенкул,
Тескей ылдый жарышты.
Кедей сакай, жөө тынай,
Жыгач атка жабышты.

Энчи бөлүп бергидей,
Энеси бөлөк тынайдын.
Эркелетип жүргөндөй,
Эркеси белең кудайдын.
Акы бөлүп бергидей,
Атасы белең тынайдын.
Аркалатып койгондой,
Ардагы белең кудайдын.
Акыңды алгын жөө тынай,
Айдап койгон тарууңду ал.
Энчиңди алгын, жөө тынай,
Энеңди алган саруудан.

(Тынайдын Деркен деген энесин Түлкү коё бергенде аны Саруу алган).

Баштын доосу бул эмес,
Бул жаныбар Ысык-Көл.
Сен оодарар көл эмес,
Катындары бийлеген.
Биздин саяк, көп бугу,
Түнкаатардай эл эмес.
Байыры Ормон доо деген,
Курманкожо, кулжыгач
Буйлалаган төө эмес,
Кедей сакай, жөө тынай,
Ошондой эле жөө деген.
Жаныңа суусун байландың,
Аламын деп шайландың.
Үйдөн чыктың жөтөлүп,
Бешмант кийдиң көтөрүп.
Бешмантындан бере кет,
Бу кордугуң аз болду.
Боомдун ташын тере кет,
Сан жылкылуу Сарыбай
Миң жылкылуу Каптагай,
Биздин бугу четтен бай,
Билесиңби, кедей сакай, жөө тынай.
Алты басар Тагай бар,
Абыдан мыкты малай бар.
Тескей жакты карасаң,
Кара көйнөк Канай төр.
Кедей сакай, жөө тынай,
Сен акы алганча далай бар.
Көл башында көп белек,
Көлдөгөн жылкы көрөсүң,
Көзүңү артсаң өлөсүң,
Аң дебегин көп дегин
Канимет кылсаң жөнөрсүң,
Кайыптан бүткөн бугуну
Катыны билген түнкаатардай көрөсүң.
Көтөрүп кийген камселди,

Быйылча бычан чапсаң толорсуң,
Ал бычаңды чаппасаң
Сырттан тепки көрөрсүң.

.....
Акташ түшүп топ кылды,
Тыйын бербей тынайды.
Сыймыгынан сооп кылды,
Эр Чыныбай баатырың
Ушинетип куп кылды.
Жылтырдан кечүү чалдыкпы,
Жылкың түгүл итиң жок,
Жылкыңды тийип алдыкпы.
Жылас доого калдыкпы,
Бейшекенди чалдыкпы.
Берериңе малың жок,
Бедеңди тийип алдыкпы.
Бейпай доого калдыкпы,
Обознайга салгандай
Мындан соопко калдыкпы.

Ызаланып калган Шабдан бай аке 1873-жылында, Манапбайды Алматыдагы жандыралга жиберип, Каракол, Бишкек дубалын Кара Булак, Бейшекеге (Шабдандын турган жери болгон) док кылмакка уруксат алып, сыяз ачкан. Бугу, саяктан Чыныбай баштык көп киши келген. Солтобай ырчы бирге келип, мингени жырык боз ат экен, атчан туруп бай аке Манапбай, Шабдан кан соргучтар менен учурашканы:

Кан алдында көп жүрдүм,
Кандан кайрып жеп жүрдүм,
Кашаң келген заманбы,
Калың журтуң аманбы?
Төрө алдында көп жүрдүм,
Төрөдөн айрып жеп жүрдүм,
Төбөгө келген заманбы,
Төрө Шабдан аманбы?
Башка келген заманбы,
Баатыр Шабдан аманбы?
Ат картайды, жалтайды,
Эркер тайды, мал тайды,
Угуп жүрдүм алыстан,
Сенин атаң Жантайды.
Арбагына бас келбей,
Далай кыргыз тамтайды.
Ырысыңа жаратты,
Элиң үчүн жаратты.
Көк Ойрок менен Челекти,
Ак калпактуу кыргызда
Таппадым сендей теректи.
Тогуздан чалган бүрүңү
Баракелде эр Шабдан,
Торой чалган күчүңү.

Сонун жерден кыз келди,
Журтчу эмедей кыйшаят,
Согоно болгон кишидей,
Алтындап чалган бүчүңү,
Баракелде, Манапбай,
Ашыкпай чалган күчүңү.
Алыс жерден кыз барды,
Азоо тайдай кыйшаят,
Береги асма бука кишиге.
Кулдун уулу бай аке,
Ачууңду кой аке.
Чоочун элдин кызы эле,
Чоочуң кана бай аке.
Жан булактын белинде
Жакуп сууруп салды эле,
Сенден качан кыз алуучу болуп калды эле.

Байаке кыйшая карап күлүп жиберген. Шабдан Сооронбай канкорду карап, көтөргөн үйүңөр кайда эле, буга бир ат мингизип, үйгө алып баргыла дегенде, бул канкордун жанындагы бөрк алгын десе баш кескен жигиттери ошол жерде турган кедейдин бир атын жыгып, Солтобайга берген. Саяк, бугуну көтөргөн үйлөргө жараштырып, сыязга олтурган.

Бийлердин председатели солтодон болуп, он күн чамалуу солто, саяк, сарбагыш сыязга түшпөгөн, чакырылбаган. Бугу, саяк болсо да, чакырыкта жокмун десе да «эми чийип койсо дагы эле болот» деп кордук көрсөтүп, басырыктатып жибергенде бугу менен саяк кеңешип чыдабастан кача турган болгон. Муну билген соң Байтик менен Шабдан сүйлөшүп; «Ушундай топ кылганча илгеркидей урушканыбыз», — деп Шаменге акылга келген. Шамен: «Ээ... эки мырза, топ кандай болуп жатат?» — дегенде Байтик: «Топ курусун, мааниси болбоду, саяк менен бугуга жабыр болуп кетти», — дегенде Шамен чыканактап жатып: «Бугунун бир жакшы кишисине айтып, эки баштык деген кишилерине бир атын жетелетип алып, Манапбайга барсын, мени айтты дегиле. Манапбай бугу менен саякты кыстаганын койсун». Байтик менен Шабдан бугуга барып айтканда феодал Боронбайдын кан соргуч Өмүрзак деген уулу дыйкандын бир атын жыгып ала Манапбайдын алдына келген. Мындан соң бүтүм ак жеринен болуп, жалган доо калган. Топ тарай турган болуп, бугу менен саяк көлгө кайта турган болгондо Шабдан менен Байтик Шаменге барып, саяк менен бугу жерине кайтмакчы болду, кандайча кылып узатабыз, акылыңызды угалы деп келдик дегенде, Шамен: «Саяк менен сарбагыштын эки тизгин бир кайышын Байтик иним, сага бердим. Саяктан бир-эки киши алып узаткыла», — деген. Байтик кошуна келип, алты ирик, бир бээ алып союп, саяк менен бугудан Өмүрзак менен Чыныбай баштык алтымышча кишилерин чакырып, коноктоп жатканда Шаменди чакыртып Байтик киши жиберген. Саяк, бугу этин жеп, чайын ичип болгондо Шамен келип олтуруп, Байтик менен Шабданга карап, тууганыңардын тамагы берилдиби? дегенде, бердик деген. Шамен бугу менен саякка карап; «Ормон деген Каранын каны эле, суучулдун ажалы — суудан, мергендики — зоодон, баатырдыкы — жоодон, кандыкы — туугандан деген, бугу тууган, тең туугандыктан Ормонду өлтүрдү, андан кийин найзанын учу, кылычтын мизи менен жүрүп, көрүшпөй кеттик. Оруска карап кензе болгондон кийин бугу тууган менен дидар көрүшөлү деп балдар барса Эсенгулдун балдарына союш деп улак-козусун берип, бир-эки мырза (Шабданга) бербей кайтарган экен...

Узун куйрук сагызган,
Кыска куйрук туушкан,
Канды калпак кечсе да,
Кыйышпаган туушкан.
Эски кекти куушкан,
Канкор менен туушкан, —

Эсенгул саяк он ат, Тынай он ат, отуз ат менен бугу, саяк тууган жөнөсүн. Биздин балдар айта жүрсүн, атабыз боштугунан отуз ат берген экен деп, булардын балдары айта жүрсүн, атабыз мыкты чырактыгынан жөө жиберген экен деп, тарт балдар, атымды», — деп аттанып Шамен кеткен. Дароо үйдө чыга сала топко чакырылып келген кедей дыйкандардын аттарын жыгып, отуз ат бергенде бугу менен саяк жүрүп кетип, мындан кийин бугу менен сарбагыш бир кылжырдын баласы болуп, эзелки кастык, эски кегин таштап, эзилишип эл болсо да бий манаптары кезенишип кала жүрдү. 7-өктөбүрдүн касиети менен ал пейилдерин таштап, чын тиричилик социализм жолуна кирди.

БОРОМБАЙДЫН КЕРЭЭЗИ

Кадырлуу, журт башчысы өлөрүндө өзү менен коштошкону чогулуп келген элине осуят калтырып, керээзин айтышы салт болгон.

Бугу уруусунун башчысы Боромбай да өлөрүндө керээзин айтып, эли-журту менен коштошкон экен.

Кер ат куйрук таштады,
Бугулардын Боромбай,
Керээз кебин баштады.
Керээз кебин укмакка
Калың бугу жыйылды,
Тагдыр ажал ушул экен,
Көтөрмөк болду кыйынды.
—Калкка нуска калтырып,
Нуска сөзүң баштап кет,
Нурктуу нуска кеп айтып,
Эл журтуңа таштап кет.
—Журтум, ат чаптырба ашыма,
Коргон урба башыма.
Коргон урсаң башыма
Кожо, молдо кеп айтат,
Күнөө болот деп айтат.
Коргондун өзүн дубал дейт,
Өлгөн жанга убал дейт.
Ат чаптырба ашыма,
Ат чаптырсаң ашыма
Теңдиги башка кеп айтат,
Кеп айтканда нени айтат,
Чапкан ат келип өлгөндү
Тебелеп кетет деп айтат.
Сөзүмдү угуп байбиче,
Менин сөзүм кармагын,
Башыңа кара салбагын.

Беш тырмак салып бетиңе
Менин убалыма калбагын.
Акылың болсо ойлонуп,
Айткан сөзүм кууп ал,
Айнектей бетке так салбай,
Башыңды ак жоолук менен бууп ал.
Журтум, Ысык-Көлгө ыктаңар,
Кең Текес көздөй чыкпаңар.
Жерге салгын эгинди
Тегиз уккун кебимди,
Табайын журтум эбинди,
Айтайын керээз кебимди.
Түлкүлөрүн ыштаңар,
Түп, Жыргалаң кыштаңар.
Четтен келген коңшуну
Өз туугандай куштаңар.
Эки семиз байлаңар,
Эл жайлоого чыкканда
Серүүндүн жонун жайлаңар.
Аштыкка жайлуу жер эле,
Чычканга эгин салыңар.
Ага-ини сыйлашып,
Ынтымак болсун баарыңар.
Сарбагыштын зарпынан,
Күйдүргөн күндө дартынан,
Баштап келдим орусту
Баш карматтым болушту.
Келе турган заманга
Кеңитип кеттим конушту.
Эгин айдап, бак тигип,
Көнүңөр журтум дыйканга.
Баш көтөрбөй моюн сун,
Шариат менен мыйзамга.
Өрөөнүмө бак сайдым,
Өзүмдөн кийин калганга
Өрнөк болсун деп сайдым.
Эл ичинде бир катар
Эрмек болсун деп сайдым.
Санаама түрдүү ой түштү,
Сапар кетер чагымбы?
Түркмөн менен Өмүрзак,
Жакшылап баккын багымды.
Ажал-каза жеткен соң,
Акыры пенде өлүүчү,
Азамат бала, тиккен бак
Өлгөн жандын белгиси.

— Чоң үйдөгү казалды
Кичи үйдү көздөй ташыды,
Кудайменде¹ жашыды.
— Менин көзүм барында
Бугу жебейт тайыңды.
Менин көзүм өткөн соң,
Кудайменде бучугум,
Таппайсың го жайыңды.
Ормон залим зарпынан,
Оюлган тууган дартынан,
Кестирип келдин мурдунду,
Келтирип айттың сырыңды.
Басалгалуу² сөз айтып,
Басып жүрдүм чырыңды.
Уул өсөт Урумга,
Кыз өсөт экен Кырымга
Кысталак Ормон зордугу
Дайын болгон кылымга.
Сарбагыш сенин атагың,
Тартыш³ жатат чатагың.
Жан тууганын тапсын деп,
Керээз айтып жатамын.
Бейпил эле Бердибай,
Бейажал кеткен Тилекмат.
Күкүк эле Тилекмат,
Күйгүзүп кеткен эр Балбай.
Белимден кетти дарманым,
Капыр менен мусулман
Чогулуп атка миңгениң,
Чогуу жыйын кылганың,
Бир көрбөдүм арманым.
Элим-журтум, ук сөзүмдү**,
Ач көзүңдү.
Заманың тар болор,
Залимдин сөзү шар болор,
Пейли жумшак
Бечаралар кар болор,
Алдамчылар көп болор,
Айткан сөзү жат болор.
Калыстык жок болор,
Касиеттүү сөздөр токтолор.
Урулар шок болор,
Убада жок болор.
Кийгени топу болор,
Жалган сөз менен боёлуп,

¹ Ормон өлгөндө чыкканчылык кылды деп сарбагыштар Кудайменденин мурдун манаптын аялына кестиртип салат. Кудайменде бугу-Боромбайга качып барып, баш калкалап туруп калат.

² Басалгалуу — салмактуу, салабаттуу.

³ Тартыш — салгылашуу, алышуу.

Жандын баары сопу болор.
Илгеркиден кийинки чечен болор,
Бою кыска бекене бечел болор.
Оюлган заман ай,
Сарттар келип эшен болор.
Журт бузулган кезинде
Мындай шумдук нечен болор.
Кийгени күрмө болор,
Издегени дүйнө болор,
Башка түрдүү жүрүш болор.
Урунганы күмүш болор.
Күмүштү кор кармаса,
Түбүндө буга күйүт болор.
Алтын менен күмүштү тепсеп өтөр,
Анык жери-ал иштен мээри кетер.
Айал кылган көрөт ал заманды
Аргымак аттай зыпылдап, заман жетер.

ТИЛЕКМАТТЫН ӨЛҮМҮ

Тилекматтын Верныйдан кайтып келе жатканын угуп, Зарыпбек эки жолку заардуу амалы ишке ашпай калганын билип, Тилекмат бийлике кайра келсе, күнүнүн бүткөнүн билип, айласы кетип, Караколдун тилмечинен жардам сурайт. Тилекмат уулу Чыныбайды ээрчитип Караколго келип, уезддин начальнигине кирип салам айтып, Чыныбайды тааныштырып чыгат. Зарыпбек менен тилмеч жиберген жигит, Тилекмат минип келе жаткан атынын үстүндөгү ээрдин сол үзөңгү байлоосуна, ууланган ичке темирчени байлап салат. Тилекматтын өтүгүнүн кончу түгөнгөн жерден денеси чийилип, ууланып ырбап, үйүнө сол буту ооруп келет. Тилекматты бала-бакырасы, урук-тууганы, жерге-жээги кубанып тосуп алышат. Түлөө өткөзүп, мал чалышат. Ал-акыбалын сурап, маектешет. Учурашалы деп, көл бетинен билермандар, аксакалдар келе баштайт. Кеп-сөз салышып отурганда Тилекматтын айтканы:

«Ээ, ырыстын алды ынтымак,
Ынтымагың бар болсо,
Төгүшүп келет дөөлөт, бак,
Ынтымагың жок болсо,
Алдыңдан таят алтын так.
Жоонун жолун беттебей,
Дүнүйө жапаа иш көрбөй
Түн уйкусун үч бөлбөй
Уктап жаткан жигитке,
Матап койгон мал кайда?
Туура кулак байлабай,
Шамыянын шайлабай.

.....
Шайлабасты айдабай,
Күмүш жатат бир сайда,
Киши албаса не пайда.
Азыр жооп бей карып

Буга кызылдан койгон
дан кайда?

Акылы жок уулдан
Апийим жеген мас жакшы.
Кеп билбес, кесир аялдан,
Келте ооруган дарт жакшы.
Келе деп барсаң зарылып,
Бере койгон март жакшы.
Эпкини жок жаштардан,
Эски сөздүү карт жакшы.
Сыйлашпаган туугандан,
Жат дагы болсо сарт жакшы.
Алың кетип карыганда
Кадырың кетсе бүлөөңө,
Өлдү деген ат жакшы.
Ажалың жатсе бат жакшы.

Келген эл билермандары, ага-туугандары, уулдары келип, Тилекматты көрүп, ал жайын сурагандардын астынан дасторкондор жыйналып бүткөндө, Тилекматтын элине, туугандарына, инилерине, уулдарына берген батасы:

Узарсаң, кыскарба.
Кайнасаң, муздаба.
Күлсөң, кайгырба.
Толсоң, бөксөрбөй.
Сары самоор, кызыл чай,
Алдыңардан кетпесин.
Кара сабоо, бал кымыз,
Капшытыңдан кетпесин.
Балтыр бешик жаш бала,
Тилегенден кетпесин.
Мемиреген калың эл,
Көл жээгинен кетпесин.
Узун өмүр, бак берип,
Душманыңар жетпесин.
Алдыңдан душман тоспосун,
Артыңдан душман куубсын.
Душман силерден озбосун.
Оомийин!

Бир жума өтпөй, Тилекматтын оорусу катуулап, дартына дабаа табылбай, Тилекмат алтымыш үч жашында Жети-Өгүздүн шалбаасында дүйнөдөн кайтат. Ага туугандары, Бирназардын уругу аза күтүп, куда-сөөктөргө, жакшы санаалаш, катташкан курдаш досторуна, Бугу элинин бийлерине, манаптарына, сакалдууларына кабар кетет. Эл чогулат. Тилекматтын дүйнөдөн кайтканын угуп, кайгыга батып, ыйлап, боздоп, кошок кошуп, токтобой өкүрүп тургандардын кайгы кошогу эл ичинде, санжырада айтылып келе жатканы:

Дөөлөс Сарт акенин ыйлап, өкүрүп, кошуп турганы:

Казга салган кара кашка тынарым,

Кайдан билдим катыгүн,
Кудай мындай кыларын.
Усталарга табылбайт,
Болот, темир, курч дайым
Мүнүшкерге табылбайт,
Бозум түлөк куштайым.
Азуусу бийик белдейим,
Агыны катуу селдейим.
Эми элге табылбайт,
Оой, Тилекмат сендейим!

Деп камчысы менен жер сабап, буркурап ыйлап, өкүрүп турган дейт.
Бирназар уругунун манабы, Тилекматтын аталаш агасы Мураталынын, ат
үстүнөн келатып, кулап кетчүдөй болуп, боздоп, ыйлап келип түшүп, кошуп
турганы:

Ооганды бузуп олжо алган,
Омбуга барып жол салган,
Ак карагай кууганым,
Эр Тилекмат, бууданым!
Арстандан айрып, жем алган
Андижан, Бухар, Кашкардан
Жазганбай кирип шаарына
Кокондон барып чен алган.
Түз жерге чаап, байкасам
Мааникердей күлүгүм,
Кээрүүгө чаап байкасам
Алты айлык жолду бир баскан,
Чарчабаган дулдулум
Жаакташкан душманга,
Бормондо жок жорго элен
Бакырган дөөдөй жарчы элең
Сыйлашкан жерге келгенде,
Айланайын бууданым
Менин бетиме тарткан торко элең.
Кабыргамда канатым,
Жетегимде жанатым.
Артымда учкан куйругум,
Ташка тийип туягым,
Таманымдан тайгыдым.
Чалгыным сынып мурумдон.
Мен канатымдан айрылдым.
Сен өлбөдүң, мен өлдүм
Бууданым сенден айрылып,
Ушул күндү не көрдүм.
Акылга дыйкан кең элең
Өзүң айла табаар, эр элең.
Калың Бугу, көп журтка
Айланайын бууданым,
Сен калаалуу коргон чеп элең!!! —

деп, боздоп ыйлап турганда, келген эл чай кайнамга жакын токтобой ыйлаган дейт.

Балбай баатырдын Тилекматка арнап айттырган кошогу:

Кечээ оруска элчи барганда,
Оролуп таап сөз айткан
Кытайга элчи барганда,
Кыйыгын таап сөз айткан
Чечендиги бар эле.
Ар улуктун таалимин
Тартып алган жан эле.
Азыр орус тушунда
Тилекматты кармачы
Жылкыайдардын Тилекмат
Айткан сөзү эм эле,
Акылга артык кен эле,
Ар адамдын тагдырын
Чечип жүргөн эр эле.

Тилекматтын сөөгүн өзү биринчи жолу Тамганын чатынан элчиликтен келе жатканда, атасы Жылкыайдар менен кезигип, жай алып отуруп, сайып кеткен тал чыбыктан дүпүйүп, өскөн бактын үстүндөгү дөңгө коюшат. Тилекматка топурак салып, коштошуп кетейин деп келгендердин саны үч миңден өткөн дейт.

КАЗАК АКЫНЫНЫН ШАБДАН БААТЫРГА КАРАТА АЙТКАНЫ

Түп атаң Тукур менен Сарысейит
Ол таптагы адамдын баары бейит.
Ондан соң Үчүке менен Түлкү болгон,
Бир кыз атып, калыкка күлкү болгон.
Шондан соң Маамат менен тынай жүргөн,
Калайыкка далайды кылай жүргөн.
Ондан соң Темир менен Болат болду.
Теминип, кош өркөчтөй катар конду.
Соңында айт, Атаке менен Эсенгулду,
Энди катын туубайт ко андай уулду.
Берите айт, Ниязбек менен Таштанбекти
Көргөн адам олорду арстан депти.
Ондан соң Жантай менен Орман болгон,
Казак, кыргыз калкына корган болгон,
Муна энди жалгыз ак Сабдан болдуң,
Казак, кыргыз ичинде абдан болдуң.
Ак жолборстун баласы кабылан болдуң.
Калкың үчүн кызмат кылган жагынан болдуң.

БАЙТИК БААТЫР

Илгерки мезгилде чыгыш элдеринде бекзадалар, хандар басып алган эл-жерин баш көтөртпөй кармап туруш үчүн эл башындагыларынын, жаки хандарынын сүйүктүү баласын барымтага кармашкан. Эгерде барымтадагы бала анын жалгыз перзенти болсо, анда алардын чырагына май тамган, көктөн издегени жерден табылган. Кокус кимде ким баш көтөрүп, бийликке каршы чыкса анда баскынчылар жанагы барымтадагы наристе баланын башын алышкан, Учурунда Кокон

хандыгынын акими Рахматулланын доорунда ошондой оор тагдырдын жазмышына Байтик баатыр жана анын жалгыз перзенти Байсал да дуушар болушкан. Ошол учурда Байтиктин көкүрөгүндө бир гана санаа, бир гана дарт: Байсалды кандай гана кылып, канткенде бошотуп алуу. Акыры эл ичинде баланы күнүнө талаага сепилдин ичинде жайгашкан базарды аралатып бир маал сейилдетип алып чыгышат экен, баланын өңү азыңкы, боздоп ыйлайт» экен деген сөз тарайт. Ал кепти укканда баатырдын заманасы ого бетер тарып, айласы кетет.

Күндөрдүн биринде Байтик баатыр курбусу, Бөлөкбай элиндеги Көкүм Чойбек уулуна келип кеңешип, Байсалды кантип көр оозунан куткаруунун жолун издешет. Ошондон көп өтпөй, иштин жайын билиш үчүн Көкүм күндө сепилге келип базар аралап жүрүп бир күнү Байсалга ала чапан, башына допу кийгизип, белине шайы жоолук курчап, эки колунан эки жигит жетелешип, базар кыдырышып, балага ар нерсени көрсөтүп жүргөнүн көрөт. Базардан жалгыз чоң кара жол түз Батыш дарбазага чыгат. Караса ал ачык. Аралыгы жарым чакырым чамалуу.

Ошерден Көкүм аттын оозун тартып, тизгинди жыйа кармап, атты камчы менен сооруга басып-басып жиберет. Ошондо так түйүлүп жаны ачыган айгырдын оозун коё берип, түз эле Байсалды беттеп жөнөйт. Байсалга жете берип аны улактай эңип, аттын оозун батыш дарбазага бурат. Көз ачып жумганча Көкүм дарбазадан өтүп кара жол менен Бөлтөк тарапка зуу коёт.

Кокондуктар оозунан алдырган бөрүдөй алактап базардагы ызы-чуу боло түшкөн элдин сүрүнөн ого бетер чочуп калтырап калышат. Баласын куткарып алган менен анын ызасы дале Байтиктин көкүрөгүндө. Шашпа, өчүмдү алармын деген кекенич ичте. Мына ушул кекеничтер Рахматулланы тойго деп алдап чакырышка түрткү болду.

Ошентип тойго камылга көрүлө баштайт.

— Ко-ош, той кай жерге жана кандай берилет? Бул маселелер чечилип бүткөн, жери тандалган.

Ал Бишкектин түндүк батышында, отуз-кырк чакырым аралыкта Байтик баатыр жылда кыштап жүргөн талаа «Ак-Чийде».

Түп-түп болуп дүпүйүп жыш өскөн чийди араласа кээде аттуу адамдар көрүнбөй калат, ошондой улам эл аны «Ак-Чий» деп коюшкан. Ак-Чийде бүгүн болуп жаткан окуя мындай караган кишиге кадимки тойдой. Казактар үйлөр тигилген кооздолуп, андан-мындан түтүн булап асманга созулат. Нары-бери удургуп топтошкон атчандар. Күнтуу, канай болуп улак тартышат, андан-мындан кыйкырык, ызы-чуу. Байтик баатырга чабармандар бири келип бири кетет. Чоң боз үйдө Байтик жигиттери менен. Ичинде бу бөлөкбай элинен келген Көкүм Чойбек уулу. Бардыгы ийри олтурушуп түз кеңешишип, маслет курушат.

— Туугандар, болор иш болду, боёсу канды. Эми кайра тартууга болбос.

Кожомберди келип калар убак да болду. Бу кылчактачулар барбы — деди баатыр.

— Жок, баатыр! Көпчүлүк бир ооздон жооп беришти.

Аңгыча атын текирең-таскактатып келип, ыргып түшүп, чылбырды ат алган жигитке кармата салып Кожомберди үйгө кирди.

— Баатыр, эртең шашке ченде келмек болду. «Ия, барайын юл якын, яна ям якшы» — деди. Кожомберди өпкөсү көөп энтиге сүйлөдү.

Рахматулланын «жакын, жолу да жакшы түз барайын» дегени Байтик баатыр жайда тиги жогору Карагайлуу-Булакка чакырган болучу. Ал чакырыкка Рахматулла «жолу алыс, татаал» деп барбай койгон. Ошондуктан, той мына түзгө, күзгө которулган эле.

— Бу Кокондук коноктор келгенде абдан сыйлагыла, кичи пейил болгула — деп, Байтик баатыр баарына эскертип турду.

Эртеси болжошкон маалда алтымыш жарактуу сарбаз алып Рахматулла тойго келип түштү. Айыл ичи кадимкидей бака-шака, күү-күү. Бирок түлкүдөй куу, Рахматулла да жүрөгү бир нерсени сезгендей шектүү.

— Отларни коё бермейсизлар. Ар убакытта таёр кып олтириңлар. Отлар мына бу конок олган жойдан олис кетмасин — деп, сарбаздарга атайылап дайындайт.

«Коноктор» аттан түшүшүп, Рахматулла айткандай аттарын бири-бирине байланыштырышып жанына бир сарбазды калтырып, мылтыктарды үйдүн капталына жөлөштүрүшүп үйгө кирип жайланып олтура башташты.

«Коноктор келип жайланып отуруп калышты деген кабар келгенден кийин Байтик жанындагы жигиттерге кайрылды.

— Аттарды кайтарган кароолду алаксытып аттардын аттанаар жагындагы үзөнгүлөрүн кыйып таштагыла. Байгазы «алгыла» деп кыйкырганда «конок» үйдү курчап, бардыгын кармагыла. Кана эмесе жигиттер, жаныңарга кубат берсин, кудай арбак колдосун, оомийин — деп, бата тартып жиберди.

— Оомийин! — Калган жигиттер да Байтиктин соңунан бата кылып орундарынан шарт туруп эшикке жөнөштү.

Аңгыча: алгыла! — деген Байгазынын айгай салган үнү чыкты.

Олтурган «коноктор» да муну сезет. Үй небак курчоодо. Олтурган сарбаздар үйдүн керегесин көтөрүп жиберип, Рахматулланы атка мингизишип бир-эки жигити менен качырганга үлгүрүшөт.

— Ой, качты! Кетти! Кармагыла! — деген үндөр туш-туштан чыгат.

Ошол замат апкелгиле атты — деп, Байтик баатыр эшикке чуркап чыгат. Аттанып Рахматулланын артынан түшөт. Ага такымдап Көкүм менен Кожомберди келет.

Качканды кууган алат дейт. Андан мындан «кыргыздап» ураан чакырып жапырт ат коюп, келе жатат калың кол, мына бул Кокон хандыгынын көптөн бери туткасы болгон, бул элге азап-тозокту салган «Пишпек» чебин көздөй каптап. Аны көрүп бул качкан беш-алты адам кайрылып кантип такаат кылат? Тек буттары салактап, көздөрү алактап, жан терлери чыгып, жоо жараксыз жан далбастап, ар кимиси өз жандарын алып качат. Куугундар улам жеткенин чаап, сайып түшүрүп канын чачат.

Ала-Арчанын суусун эки-үч атчан удаа кечишет. Чоң кара жолго түшөт. Чыгышты көздөй бет алып, аттын оозун коё берип, кайра-кайра камчыланып, алдын-артын карашат кылчак-кылчак. Ал Рахматулла-Артында куугун келет такымдап. Алардын жүрүшү Рахматулланын сесин учурат учкан куштай закымдап.

Чептин күн батыш жактагы дарбазасы көздөн учат. Рахматуллага жашоо шооласы бүлбүлдөп, заманасы куурулат. «О кудурет, ажал каш-кабактын ортосунда деген ушулбу? Көз ачып жумганчабы? Жарык дүйнөгө келиш кымбатпы, кетмек арзанбы?..

Байтик баатырдын мингени Керкашка жаңы асый чыккан убагы. Зор адамды көтөрүп алыс чуркашка алы жете элек маалы. Бирок да келе жатат, Рахматуллага бирде жакындап, бирде алыстап.

— Көкүм, мени карабачы, жете турган эмесмин — дейт Байтик.

Муну уккан Көкүм аттын оозун коё берип, камчы салат. Найзанын түбү ээрдин кашында, учу күнгө чагылат жарк-журк... Аттын соорусуна камчы дагы чып-чып тийет, жаныбардын жаны ачып бүргөдөй түйүлүп секирет ал аңгыча найзанын учу Рахматуллага жетет...

Рахматулланы жандай чаап бара жаткан жигити муну көрүп дарбазага бакырып кирет:

— Таксыр, таксы-ы-р! Таксыр! — деп эс үчүн жоготкон алиги жигит Рахматулланын баласынын үйүнүн эшигинин алдына барып, аттан кулап түшөт.

Ордунан тура калат, кайра жыгылат, төрт аяктап эшикти көздөй жылат. — Таксыр, таксыр — деп, үнү чыкпай деми кыстыгып:

— Додаңгиз шейит болдилар — деп айтып, өзү кошо жан бергендей денеси шалак этет.

Рахматулланын баласы бакырат. Сакчылар топурап келет...

Рахматулланын өлүмү тууралу кептин дагы бир мындай түрү бар.

Рахматулла сарбаздары менен качып чыгат. Байтик баатыр жигиттери менен кууйт. Бирок сарбаздар милте мылтыктар менен аткылашып жакын жолотушпайт. Айла кеткенде акмалап жүрүп олтурушат. Ошол күнү тоо тарапта катуу жамгыр болгонбу, айтор суу күкүктеп кирип кечүү кыйындап калат. Чоң кара жолго чыгып Ала-Арчанын суусун кечип өтөөрдө милтелери, оттуктары суу болуп, сарбаздардын мылтыктары атылбай калат. Мына ошондо Байтик баатыр жигиттери менен качырып сала беришет. Суудан Рахматулла чыгып качып жөнөйт. Артынан Байтик, Көкүм, Чойбек түшөт...

Акыры кууп жетип Рахматуллага найза урулуп, урулган найзадан өлгөнүн көрүшүп, кайрылып чепти курчаганга жыйылган колду алып кетүүгө келе жатканда Байтик баатыр:

— Көкүм, мени эле сайды деп койчу — деген экен. Көкүм макул болот. Ошентип «жоону сайса эр сайды, аты калды Манаска» дегендей болот.

Кийин Байтик баатыр менен Көкүм өмүрлөрү өткөнчө биринин сөзүн бири эки кылышкан эмес.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Эртегинин жомогу,
Эми келди оролу,
Аялдан Жаңыл мырзаны,
Айтсам эби болобу?
Байыркынын жомогу,
Баштасам келер оролу.
Баатырлыгы артык кыз,
Байкатсам жөнү болобу?
Кыздан чыккан тынары,
Кызматын кыса¹ кылалы.
Аялдан чыккан тынары,
Ачылат адам кумары,
Кагазга Жаңыл жазылбай,
Калбасын деп бу дагы.
Акын молдо Байымбет,
Айткым келди азыраак.
Жаңылдын кылган өнөрү,
Жайылсын калкка чачырап.
Эми чыкты шатырап.
Эл оозунда жүргөн сөз,
Атагы дайын Жаңылдын,
Ата журту Нойгут дейт,
Атасынын өз аты,
Нойгуттан чыккан Койгут дейт.

¹ Кыса — казал кылалы.

Лоп дайрадан туулган,
Жүргөн жери чуулган.
Кара калмак каңгайдын,
Калкын бөйдөй куурган.
Асынганы саадак ок,
Аялдан чыккан бул бир шок.
Колок¹ атып, жаа тартса,
Аялда мындай баатыр жок.
Алты шаар, Кашкарда,
Элинин баары баш камда.
Эртегинин сөздөрүн,
Эрикпеймин жазганга.
Койгуттун кызы Жаңылды,
Кошмок болдум дастанга.
Айтсам келер оролу,
Аялдан чыккан арстанга.
Асили Нойгут кыргыздан,
Артык чолпон жылдыздан.
Кызда болсо Нойгуттун,
Намысына тырышкан.
Кара калмак уругу,
Алтай тоодо туругу,
Алты шаарга жолобой,
Качып жаткан бир кыздан.
Алты шаарды жердеген,
Адамга намыс бербеген.
Эрегишип Жаңылды
Эрлерден эч ким жеңбеген.
Каары келген душманга,
Кайраты тууп төлдөгөн.
Кармаша кеткен эр болсо,
Кайрылып үйүн көрбөгөн.
Алты шаар, Кашкарда,
Аксы менен Турпанда,
Кара шаар, Камбылда,
Жеркен менен Котондо,
Жергеси менен көп Нойгут,
Жердеп турган ошондо.
Атпай Нойгут тукуму,
Лоп дайрада турулган.
Лоп дайранын боюнда,
Оён Жаңыл туулган.
Ок, саадак атып ойногон.
Басташып келген эр болсо,
Баатыр кыздан сойлогон.

Кылычын кыя байланган,
Алтайдын тоосун айланган,
Атасы Койгут, өзү кыз,

¹ Колок-жаанын огу

Атышкан жоосун жайлаган.
Саадагын сая байланган,
Алты шаарды айланган,
Жоо бөрүсү баатыр кыз,
Жоо жарагын шайланган.
Аламын деп Жаңылды,
Алда канча жан келген.
Калмак менен кыргыздан,
Калк бийлеген хан келген.
Эл бийлеген эр келген,
Эрегиш кылып шер келген.
Бел байлаган бек келген,
Беттешип мыкты көп келген.
Барына Жаңыл тийбеген,
Басташкан эрди сүйбөгөн.
Саадагы колдо турганда,
Салышпай Жаңыл жүрбөгөн.
Жаңылды жеңип алсак деп,
Канча баатыр дүрбөгөн.
Каарынан корккондон,
Кандардын баары сүрдөгөн.
Акылы толук баатыр кыз,
Азгырган сөзгө кирбеген.
Атышып жеңип албаса,
Мени ала койчу ким деген.
Кыргыздын чоңун кыйраткан.
Кыйла жанды ыйлаткан
Колок менен сулаткан,
Аткан жерде кулаткан.
Калмактын чоңун какшаткан,
Казактын чоңун аксаткан.
Ургаачынын жолборсу,
Улуктун баарын бастаткан.
Кашкардын каны Кантурсун,
Көпкөндүктөн катылган.
Ажалы жеткен Турсундун,
Аялдан чыккан баатырдан.
Жаңылды алам деп келип,
Ажал окко чатылган.
Колу тийип Жаңылдын,
Колок менен атылган.
Казынасы таланып,
Канчалык мүлкү чачылган.
Жарадар болгон эчен жан,
Жаңыл мырза баатырдан.
Кашкарга Турсун хан эле,
Тарлан боз атын идерип,
Арага жуучу жиберип.
Алсам деп калды хан Турсун,
Баатыр кызды имерип:

— Атың Жаңыл мырза — деп,
Мырза кыз сөзгө турса деп,
Алайын деген оюм бар,
Анык жооп кылса деп,
Так өтпөйсүң дүйнөдөн,
Акыры эрге тиесиң,
Эсиң болсо өзүңдө.
Эр кадырын билесиң.
Эрге тийбейм дегениң,
Эсирип жүргөн мүнөзүң.
Эс акылың бар болсо,
Мен айткан сөзгө киресиң.
Анда Жаңыл кеп айтат.
Кеп айтканда бек айтат:
— Жеңип мени алчууну
Көрө элекмин — деп айтат.
Кашкардын ханы хан Турсун,
Каарына кандай жан турсун?
Карындашын алам деп,
Хан Турсун, сени ант урсун.
Саадагын колго имерип,
Долу кара атын идерип,
Козголоң баштап Жаңыл кыз,
Кологун атып жиберип.
Уруш-чабыш кылбастан,
Акылын таап бир баштан,
Колок менен жайлады,
Жазганып Жаңыл турбастан.
Берендиги кармады,
Беттешкен жерде жайлады.
Колуна саадак кармады,
Колок менен жайлады.
Кашкардын ханы Турсунду,
«Акыретке» айдады.
Жибербей акыл тузагы,
Хан Турсундай канчаны,
Алам деп келген Жаңылды,
Турсундун шору кайнады.
Хан Турсундай канчаны,
Жаңыл мырза жайлады.
Долу кара атын каргытып,
Саадактын огун арбытып,
Хан Турсунду сойду деп,
Кашкардын калкын дарбытып.
Жаңылдын кылган адаты,
Көрүп келген адам жок,
Көпчүлүк айткан санаты.
Боло калбас калети.
Аз аңгеме айтайын,
Мырза Жаңыл өнөрүн,
Аялда болсо Жаңыл кыз,

Ойго албаган өлөрүн.
Асманга калпак ыргытып,
Түшүрбөй жерге жүз атат,
Калбыр кылат калпакты,
Эрегишкен эрлерден,
Канчаны Жаңыл чарчатты.
Жааны чоюп асманга,
Колоктун бирин атканда,
Кайрылып колок түшкөнчө,
Аркасынан жана атып,
Асманга окту тургузуп,
Майдалап салган колокту.
Ким көргөн мындай домокту?
Карылар айткан сөзү экен,
Калк ичинде жомокту.
Өзү эркек борумдуу,
Кылган иши орундуу.
Өпкө¹ кызыл, оңмо эмес,
Өзү окуган молдо эмес,
Кошомат айтып бирөөгө,
Кош сөз айткан жорго эмес.
Ылжыраган сары эмес,
Эркекче жүрүш ар эмес.
Түрү суук кара эмес,
Түрлөнбөй жүрчү жан эмес.
Буудай өңдүү кер сары,
Заары бар бетинде,
Шам жаккандай кып-кызыл,
Жалыны бар көзүндө.
Адамдын мизин кайтарган,
Айбаты бар сөзүндө.
Атка чыйрак чабендес,
Ителгидей кара көз;
Качпай жүрүп качырат,
Канчалык душман келсе да,
Саадагы даяр боюнда.
Жаа тартканы жандан тез,
Кабарын угуп калыстан,
Атагын угуп алыстан,
Алабыз деп Жаңылды,
Нечен баатыр сабылды.
Кайраты кабат Жаңылдан,
Канчанын башы чабылды.
Анжыяндын жеринен,
Адигиненин элинен,
Жаазынын жайык белинен,
Анжыян менен Арканын,
Атагы дайым чегинен,
Үлбүрчөк, Бургуй атанып,

¹ Өпкө кызыл — ачык кызыл эмес деген мааниде.

Баатырлыкты жат алып,
Көөп турган кезинде,
Учурады кесирге.
Жаңыл кызды алам деп,
Кеткен жок, булар эсинде.
Алабыз деп Жаңылды,
Аттанууга камынды.
Азамат эрлер кыз үчүн,
Ажалга келип кабылды.
Аттанып чыгып жол алып,
Анча-мынча кол алып,
Ала-Тоону аралап,
Басып өттү Кашкарды,
Аралап өттү Аксыны,
Торчуп өттү Турпанды,
Марал башы оюнда,
Лоп дайранын боюнда,
Ойноп жаткан Жаңылга,
Үлбүрчөк, Бургуй эки эр.
Өзү келип катылды.
Баатырлыгын өлчөбөй,
Балекетке чатылды.
Жаңыл да карап турган жок,
Жалынып сөздү урган жок.
Кайратты кабат чоң кылып,
Качып моюн бурган жок.
Саадактын огун жаадырып,
Салышып чыкты турбастан,
Балакеттүү баатыр кыз,
Басташып чыкты бир баштан.
Колок атып, жаа тартып,
Майданга кирди турбастан,
Үлбүрчөк, Бургуй эки эр,
Аянбай бу да салышты.
Жаңыл кызга бет алып,
Жазганбай кирип барышты.
Үлбүрчөк менен Бургуйду,
Жаңыл мырза жайлады.
Саадактын огу зыркырап,
Кан төгүлүп шыркырап,
Кара жан кетти чыркырап,
Калганы ыйлап буркурап.

ҮЛБҮРЧӨК МЕНЕН БУРГУЙДУН КАТЫНЫНЫН КОШОГУ

Салганың калды
Сарала кыргый
Алганың калды —
— Келинчек, Бургуй.

Минген атың
Чал кашка жорго,
Жорголой албай —
Бир таман жолго.
Салып бардың —
Жасалуу колго,
Түшүп калдың
Жайылуу торго.
Не катылдың
Өзүңдөн зорго
Минген атың —
Көк кашка жорго,
Көрүнөө бардың —
Жасалуу колго.
Чалынып калдың, жайылуу торго
Түшүп калдың —
Казылган орго.
Не катылдың —
Өзүңдөн зорго?
Алам деп бардың Жаңылды,
Жаңылдан мээнет жабылды.
Канетейин арман күч,
Алганың ыйлап зарылды.
Адигине эл калды,
Ашуулу жазы бел калды,
Үлбүрчөк, Бургуй аталып,
Жердеген жазы жер калды.
Жайлоочу элең Арпага,
Татуучу элең канчага,
Топурак Лоптон буюруп,
Кайтпадың кайтып Аркага.
Карабет кызга катылдың,
Каргашага чатылдың.
Үлбүрчөк, Бургуй эки эрдин
Жаңылдан болду катары.
Жарашпады сапары,
Асыл туйгун эки эрдин,
Айтылып калды макалы.
Анжыян, Арка арасы,
Жалпы жердин сарасы.
Үлбүрчөк, Бургуй аталып.
Эки жайлоо төр турат,
Жылаңач-Чытты белинде
Атагы дайын жер турат.
Ошо төрдөн шаркырап,
Эки булак суу агат,
Үлбүрчөк, Бургуй аталат.
Муну мындай коюңар,
Ар демеден ою бар,
Үчүкө менен Түлкүнүн,
Кабарынан болуңар.

Асылы түбү сарбагыш,
Айтылат сөзү чын калыс.
Түбү келет далайдан,
Агул, Кубул, Тагайдан,
Орун алып турчу экен,
Ала-Тоо менен Алайдан.
Кылжырдын аты Сарбагыш,
Өңү сары, мойну ийри,
Кылжыр деп атак алыптыр,
Дөөлөс деген бир уулу,
Сарбагыш атак алыптыр.
Дөөлөстөн болгон төрт бала,
Токо, Жантай, Таздар дейт.
Эң кичүүсү Манап дейт,
Токо, Манап чоң болуп,
Журтка бүлүк салган дейт.
Түтүнгө асый алган дейт,
Азапка элди салган дейт.
Алман алып, эл жемек,
Манаптан нуска калган дейт.
Манаптын болгон балдары,
Сарысейит, Тугур дейт.
Сарысейит балдары —
Үчүкө, Түлкү эки хан,
Үчүнчүсү Кудаян,
Үчүкө, Түлкү, Кудаян,
Үч ага, ини бир тууган.
Кашкардагы Жаңылдын
Кабары буга угулган.
Нойгуттан бир кыз чыкты деп,
Далай эрди жыкты деп,
Кара калмак, кашкарлык,
Жаңылдан коркуп ыкты деп.
Кыйла чабал домогу,
Кыз да болсо мыкты деп,
Бул кабарды укканда,
Жаңылдын даңкы чыкканда,
Жаңылды барып алмак деп,
Нойгутка бүлүк салмак деп,
Арбын кошуун кол менен,
Айлына баса бармак — деп,
Аялдан корккон болобу,
Корккон адам оңобу?
Ал кара бет Жаңылдын,
Арбып барат домогу.
Түлкү мырза Жаңылды,
Алмак болуп жөнөдү.
Лоп дайрада Нойгутка
Бармак болуп жөнөдү.
Кошуунду арбын мол алды,

Миң чамалуу кол алды.
Оендор сапар кылууга,
Лоп дайрага жол алды.
Каркап¹ бир миң кол жүрүп,
Саналуу бир миң жол жүрүп,
Лоп дайранын оюнан,
Аккан суунун боюнан,
Койгуттун алды жылкысын,
Нойгуттун ачты уйкусун.
Кошуундун баарын күлдүрүп,
Жылкысын алып бүлдүрүп,
Айдап жолго салыптыр,
Арбын жылкы алыптыр.
Үчүкө, Түлкү жылкыны,
Кең Какшаалды өрдөтүп,
Жылкыны жолго салыптыр.
Бул арада Жаңылга,
Жылкыны алып кетти деп,
Жаңыдан кабар барыптыр.
Жаңыл угуп козголуп,
Тура албады токтолуп,
Кой күрөң атын каргытып,
Аңгемени арбытып:
— Идерлүү жигит, күлүк ат,
Бириң калбай аттан — деп,
Элдин баарын дарбытып,
Саадагын сая байланып,
Жоо жарагын шайланып.
Атамдын аты Койгут деп,
Ата-журтум Нойгут деп,
Түлкү менен Үчүкө,
Эркексинип булар — деп,
Эрдемсип жүрөт куулар — деп,
Нойгуттар атка мингин деп,
Жалпы тамам жүргүн деп,
Жөнөп калды турбастан,
Аттын башын бурбастан.
Жалпы Нойгут жан калбай,
Аттанып калды баарысы,
Бири да моюн бурбастан.
Жаңылын салып алдына,
Нойгуттун колу жөнөдү,
Толуп жаткан Жаңылдын,
Кыла турган өнөрү.
Үчүкө, Түлкү жылкы айдап,
Жаңыл үчүн бел байлап,
Алды, артынан жол чардап,

¹ Каркап — көп деген мааниде.

Марал, Токой, Ийри-Жар,
Баса конуп алышты.
Кош башына бир бээден,
Ай туяк деп чалышты.
Келер Жаңыл турбас деп,
Кеңешти кылып алышты.
Ал аңгыча күн батты,
Эр отту жагып салышты.
Келсе Жаңыл алыш деп,
Эрдемсиген Жаңылды,
Элге алып барыш — деп,
Тамашага батканда,
Жаңыл мырза келиптир,
Үчүкө менен Түлкүнүн,
Экөөнү бирдей көрүптүр.
Үчүкө, Түлкү эгиз эр.
Экөө тең баатыр жан экен,
Кордоп болбойт адамды,
Айтканынча бар экен.
Качырганын кайсаган
Кара чаар шер экен.
Ыгы келсе бирөөнө,
Тийип алчуу эр экен.
Ийри жардын үстүндө,
Сынап Жаңыл олтурду,
Сымбаттуу Түлкү баатырды,
Сынап сынга толтурду.
Ал аңгыча кер тайган,
Жойлоп жетип барыптыр,
Кер тайгандын келгенин,
Үчүкө көрө калыптыр.
— Тайганы келди канчыктын,
Өзү да келип калган бейм,
Сыртыңдан чалгын чалган бейм.
Сыпатың байкап алган бейм.
Ат-атыңа камын деп,
Келген экен Жаңыл — деп,
Үчүкө айтып салыптыр.
«Канчык» деген бир сөздү,
Жаңыл каршы алыптыр.
«Үчүкө сөзүн танбайт» — деп,
Түлкү мени албайт — деп,
Алса дагы Жаңылдын,
Канчык аты калбайт — деп,
Жааны чоюп келтирип,
Тиер жерин өлтүрүп,
Үчүкөнү бүктөдү,
Түлкүнү жайлап таштады.
Талыкпаган Жаңыл кыз,
Тамашаны баштады,
Атакозу, Чабагы,

Ыргып туруп ордунан,
Эмне болуп кетти деп,
Башын өөдө көтөрүп,
Жөлөп калды а, дагы.
Жаңыл мырза турбастан,
Башка кепти урбастан,
Атакозу, Чабакты,
Колок менен келтирип,
Аны да жайлап таштады.
Талыкпаган кара бет,
Тамашаны баштады.
Башка колго тийбестен,
Жылкысын алып колуна,
Кайра түштү жолуна.
Баштан аяк кулак сал,
Байканар сөздүн соңуна.
Үчүкө менен Түлкүнүн,
Келбеди иши оңуна,
Жаңылдын түштү торуна.
Тагайдан барган миң кошуун,
Үчүкө менен Түлкүнү,
Кара жерди оюшуп,
Кадимкидей коюшуп,
Тарап кайтты элине.
Ала-Тоонун чегине,
Сарысейит баатырдын,
Кулак салгыла кебине.
Атакозу, Чабактын,
Атап кой ата тегине.
Асылы саяк Кабадан,
Айрылып чыккан агадан,
Шыкмаматтын бир уулу,
Бөлөкбай менен Бөөбүй дейт,
Бөлөкбай калып саякта,
Башчысынан айрылып,
Бөөбүй жүрөт таякта.
Сарбагыштын ичинде,
Бөөбүй кетти таралып.
Башчысынан айрылып,
Баштарын катып, жан багып,
Үчүкө, Түлкү өлгөнүн,
Жаңылдан жабыр көргөнүн,
Жалпы кошуун кор болуп,
Жабыр тартып келгенин,
Калк жыйылып уктурду,
Сарысейит баатырга
Ташка тамга баскандай,
Сөзү калды акырга.
Армандуу менин балдарым,
Алдырды деп катынга.
Үчүкө, Түлкү кулунум,

Убайым көрбөй курудум.
Артында калып балдардын,
Арманым айтып, улудум.
Козу, Чабак арстаным,
Атанын ордун басканым,
Асылдардан айрылып,
Арманым айтып какшадым.
Парбардигер кудайга,
Бар бекен менин жазганым.
Өкүргөн үнү басылбай,
Өксөп жатты бир далай.
Капалыгы басылбай,
Какшады Сейит бир далай.
Угузуп келген калың журт,
Баарысы ыйлап буркурап,
Басылбастан чуркурап.
Сарысейит абаңыз,
Үнүн баспайт зыркырап.
Кой деп коёр эч жан жок,
Турбай жатып ыйлады, —
Кары Сейит ошондо,
Кара жанын кыйнады.
Байбичеси Сейиттин,
Басып келди кашына:
— Капа болбо, Сейитим,
Кайрат кылгын жашына,
Үч балаңдын тынары,
Тукум болот булары.
Кутуруп түшкөн курсактан,
Кан уучтап түшкөн карындан,
Кудаян деген балаң бар.
Артыңда болоор караан бар,
Ушуга кайрат кылгын деп.
Үчүкөнүн үч уулу,
Бир Үчүкө болбойбу,
Бири Түлкү болбойбу.
Бири ашык турбайбы,
Кубат, күчүң кетирбей,
Сарысейит абышка,
Буга шүгүр кылбайбы.
Түлкүдөн Тынай турбайбы,
Түбүндө санаа тынбайбы,
Түлкүдөн калган бир тукум,
Бу да туяк турбайбы.
Көп ыйлаба, абышка,
Сөзүңдү сынат калыска.
Көп күйбөгүн отко деп,
Сабыр кыл байым, токто деп.
Ишеничтүү иш кылып,
Иштин артын сокто — деп,
Байбичеси айткан соң,

Сарысейит басылды.
Капалыгы жазылды,
Кайгырган көөнү ачылды.
Кабар айтып кат берип,
Казактан бери чакырды.
Жайлоо каркап толгондо,
Ат кара тил болгондо,
Кабар салды ханына,
Казак, кыргыз баарына:
«Сарысейит балдары,
Нойгуттан барып өлдү деп,
Жаңыл кыз муну жеңди деп,
Жанындагы кошууну,
Томсоруп ыйлап келди деп,
Казактардын хан Тооке, —
Баарыбызга калыс деп,
Мунун кунун куубасак,
Баарыбызга намыс деп.
Барар жолу алыс деп,
Барып намыс алыш деп,
Баарыбызга кордук деп,
Нойгуттун кылган бул иши,
Хан Тоокеси баш болуп,
Казактан келди миң киши.
Кара кырчын туругу,
Хан Шырдакбек улугу.
Карабагыш хан Төлөк,
Калматай деген карысы,
Жалпы журттун калысы,
Кара Тейит калкынан,
Хан Тейиштин балдары,
Ак Кочкор, Каңкы баарысы,
Анжыянда туругу.
Адигине уругу.
Тилекенин сегизбек,
Кабар барып далайдан,
Алар келди Алайдан,
Наркы атасы Курманбек,
Өз атасы Сейитбек,
Анын уулу Шырдакбек,
Казак, кыргыз калкына.
Кабар салып жалпына.

.....
Чыйраксынган Жаңылдын,
Түшмөк болду артына
Калың кошуун кол менен,
Какшаалга барчуу жол менен.
Бара турсун хан Шырдак.
Арбын чогуу кол менен.
Кара кырчын боюнда,
Ар деме бар оюнда,

Өң мыктылар чогулуп,
Сөзгө кирди ушунда.
Хан Тоокеси сөз баштап,
Кеп баштаса деп баштап:
«Алты шаар, Кашкар оюнда,
Лоп дайранын боюнда,
Калың Нойгут элинен,
Кесирлүү кыз чыкты дейт,
Кездешкендин баарысын,
Курдумга¹ башын тыкты дейт.
Төрт оёнду сойду дейт,
Сомдоп таштап койду дейт.
Казак, кыргыз балдары,
Ар шайманды камдагын,
Идерлүү жигит, азамат,
Бул намыстан калбагын.
Кабар салып келүүгө,
Бир азамат камдангын.
Өлбөй адам калабы,

.....
Жайлап турса төрт эрди,
Адамда тукум калабы.
Буга намыс кылбасак,
Нойгутту жеңип тынбасак,
Бул кара бет Жаңылды,
Казанчы күң кылбасак,
Чыдабадым балдарым,
Бул Жаңылдын дартына,
Бир кызга тең болбойт деп,
Жаман атак калбайбы...
Казак, кыргыз артыңа.
Кеп-кеңешиң бүтүргүн,
Тез камынып күтүнгүн.
Казак, кыргыз элиңден,

.....
Бир азамат кабар ал,
Кашкарда Нойгут элинен.
Ат жакшысын тандап мин,
Тон жакшысын ылгап кий,
Барып кабар алып кел,
Нойгуттун элин чалып кел,
Угуп сөзгө канып кел.
Азамат жигит бел байлап,
Анык кабар алып кел!»
Хан Шырдак туруп камынып,
Кайыптан кеңеш табылып,
Тейиштин уулу Аккочкор,
Чалгынга барсын деп айтып,

¹ Курдумга — суунун айлампасы.

Эрегиш кылып кыз үчүн, —
Элге-журтка эп айтып,
Боз жоргону мингизди,
Борумдуу тондон кийгизди.
Боз жоргонун жоругун,
Бүтүн айтып билгизди.
Шашке ченде жөнөдү,
Байкагын буудан өнөрүн,
Эртеңки күнү шашкеде,
Анык кайра келерин.
Айткан сөзүм кармагын,
Шашкеден түк да калбагын.
Масилет кылып олтуруп,
Сынчылар сынап болтуруп,
Ал кабылан баланы
Көңүлүнө толтуруп,
Баатыр Кочкор балага,
Шырдакбек эми кеп айтат:
Астыңдагы жоргого,
Этиет болгун деп айтат.
Тегин жылкы ал эмес,
Жылкыдан туулган мал эмес,
Кайыптан туулган канаттуу,
Чарчабаган боз жорго,
Чаалыкпаган адаттуу.
Дем алдырган жериңде,
Абыдан орун жайлагын,
Каңтарып аса байлагын.
Суутун жакшы кандыргын,
Көк шиберге чалдыргын.
Суугандагы белгиси,
Салып коёт боз жорго,
Колтугунда канатын.
Кайра тартып алганда
Канатынан үн чыгат,
Окуранып унчугат.
Ошондо жорго сууганы,
Окуранып өзүңө,
Кабар кылып турганы.
Аябай чөптү чалдыр деп,
Сууга абдан кандыр деп
Эсине албай бөлөктү,
Эр Аккочкор өнөктү.
Бата берип бардыгы,
Нойгутту көздөй жөнөттү.
Боз жоргону каргытып,
Аңгемени арбытып,
Бара турсун Аккочкор,
Капкалуу Кашкар жерине,
Калың Нойгут элине.
Эми кулак салыңар,

Жаңыл кыздын кебине.
Кыздан чыккан бир баатыр.
Кылыгын айтар кеп жатыр.
Лоп дайрада туулган.
Ойротко салган чуулган.
Кашкар чекте туулган,
Калмакка салган чуулган.
Кабылан билек, таш жүрөк,
Арстандан кыйын Жаңыл кыз,
Ургаачынын шери бул,
Лоп дайрада туулуп,
Орун алган жери бул.
Баатырлардын эсеби,
Салкындап жайлоо чыгууга.
Жайлоого көчкөн кезеги.
Жайлоо мезгил болгондо,
Көп Нойгутун самсытып,
Кулансарык, Сапарбай,
Курчап келип конгондо,
Аккочкор баатыр барыптыр,
Аңгемени салыптыр.
Аралап жүрүп бар жерин,
Баарын чардап алыптыр.
Кабылан Кочкор жаш бала,
Бешим маал болгондо,
Кайра жолго салыптыр.
Күүгүм кире, күн бата,
Эки арал суу саяңга,
Келип жатып калыптыр.
Айтылуу буудан боз жорго,
Абыдан сууту кансын деп,
Аса байлап салыптыр.
Таң кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык киргенде,
Отко коюп олтуруп,
Таз кардын чөпкө толтуруп,
Боз жоргону миниптир,
Аккочкор жолго кириптир.
Аркыратып жоргону,
Чүйдү көздөй жүрүптүр.
Күн чачырап толгондо,
Шашке маал болгондо,
Тооке хан, Шырдактын,
Тобуна барып кириптир.
Хан Тооке менен Шырдакбек,
Чалгынчыбыз келди деп,
Чардап жерин көрдү деп,
Тоорулчубуз келди деп,
Толук кабар берди деп,
Аккочкордон кеп угуп,
Аңгемесин көп угуп,

Нойгуттун калкы жайлоого,
Келген экен деп угуп.
Эч ким менен иши жок,
Каршы чыккан киши жок.
Тамашага батыптыр.
Туйгун жаткан кезинде,
Ылдам барып катылсак,
Тууттан калган кесирге,
Эрге тийбей олтуруп,
Эмгекке калган жесирге.
Аккочкор айтып салыптыр,
Хандар кабыл алыптыр.
Сары өзөн Чүйдүн оюнан,
Кара кырчын боюнан,
Апыл-тапыл ат токуп,
Ат токуса бат токуп,
Аңгемени салышып,
Айтуяктан келтирип,
Ак боз бээ чалышып,
Асаба желек калкылдап,
Айчыктуу туулар жаркылдап,
Желегин жерге урушуп,
Жерге тартып турушуп,
Алакан ачып, кол жайып,
Батаны мыктап кылышып,
Калың кыпчак өзүнүн,
Хан Шырдак колду баштады.
Акылынан шашпады.
Анын арка жагынан,
Азамат эрдин багынан,
Казак, кыргыз аралаш,
Түрүлүп кошуун жөнөдү
Тооке, Шырдак, Төлөктүн,
Толуп жатат өнөрү.
Бет алып чыкты Какшаалды,
Тооке, Шырдак, Төлөктүн,
Алдына адам тура албай,
Айбатынан жазганды.
Азгана эмес, мол жүрүп,
Арбын черүүн кол жүрүп,
Аксайга барып жатышты;
Санаты беш күн жол жүрүп,
Аксайга жатып калышты,
Ат өргүтүп алышты.
Эми Тооке кеп айтат,
Азаматтар деп айтат:
Төлөк, Шырдак иним деп.
Айткан сөзүм билгин деп,
Туйгун жатып алчу эмес,
Кабар укпай калчу эмес.
Акылга дыйкан мыктыңдан,

Айткан кеби ыктуудан,
Сан колго кирсе аралап,
Душманга сыр алдырбай,
Жайын байкап чыкчуудан,
Эки азамат даярдап,
Жайсыз кийим кийгизгин,
Жапыс атты мингизгин,
Жайын байкап келүүгө,
Жашырын элчи киргизгин.
— «Макул болот баатыр — деп,
Бу айтканың акыл — деп,
Эл ичинен кыбалап,
Эр жигиттен тандады,
Эптүү жигит камдады:
«Жок караган өңдөнүп,
Жолборсторум, барып кел,
Жолу каткан Нойгуттан,
Анык кабар алып кел.
Картаң кызды көрүп кел.
Журт үчүн кылган бир кызмат,
Ажал жетсе өлүп кел.
Жай баракат шашпай кел,
Барган жолдон жазбай кел.
Тууттан калган карыны,
Ыраңы суук сарыны,
Эрден калган карыны,
Эмгек тарткан сарыны,
Анык сырын билип кел,
Айбыкпастан кирип кел.
Азаматтар барып кел,
Анык кабар алып кел!
Аралап кирип Нойгуттан,
Ашкере кабар чалып кел».
Эки азамат аттанып,
Жолго түшүп шаттанып,
Жетип барды кидирбей,
Эч бир сырын билдирбей,
Аралап кирип алышты,
Айбыкпастан барышты.
Аңгемени салышты.
Кең Кашкардын ою экен,
Кулансарык, Сапарбай,
Какшаал дайра бою экен.
Жаңыл кыз элин чогултуп,
Үлүш берген тою экен.
Аттарды чапа байлашып,
Отурар жерин жайлашып,
Кеңештерин болтурду,
Экөө бери бөлүнүп,
Билинбестен олтурду.
Айтып сөзүн туйдуруп,

Колуна суу куйдуруп,
Аземин журттан арттырып,
Элге табак тарттырып,
Буудай өңдүү ак куба,
Сулуу кара ат минген,
Башына кундуз бөрк кийген,
Саадагын сая байланган,
Бар шайманын шайланган,
Келип калды бир жигит,
Элдин баарын башкарат,
Эл ийменип жазганат.
Ургаачыдай түрү бар,
Айбаттуу заар сүрү бар.
Барган жигит бүрөөдөн,
Тиги киши ким деди,
Ким экенин билбеди.
Чабак десек жаяндай,
Эркек десек аялдай.
Сураган киши деп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
Сен кайдан келген адамсың?
Акылың жок жамансың.
Үлүш берген көп калкка,
Жаңыл мырза ушу деп,
Калың Нойгут ичинде,
Койгуттун эр кызы деп,
Турган жери Какшаал деп,
Ургаачыдан Жаңылдын,
Урматы артык арстан деп,
Кемчатын кийип башына,
Жолборстугун карматып,
Жолдош алып кашына,
Жаңыл мырза ушул деп,
Ал киши айтып токтоду.
Баатырдын эми өзүнө,
Үндөгөн адам жок болду.
Аземин артык арттырып,
Эки адамга бир табак,
Алып келип тарттырып,
Жансыз барган эки адам,
Элдин жайын билүүгө,
Ченчи барган эки адам,
Билип жайын озунду,
Бирине-бири кошулду.
Тамашаны көрдүк деп,
Тамакты бирге жейлик деп.
Мейиз кошуп аралаш,
Палоо кылган күрүчү,
Ашып турган кези экен,
Жаңыл кыздын жүрүшү.
Күрүчкө баскан эти бар,

Кызда болсом эркектен,
Ашыкмын деген нээти бар.
Этин тартып болгондо,
Тартууну байкап өткөрүп,
Эт, күрүчүн көтөрүп,
Элинен келген шайланып,
Эт, күрүчүн ал жерде,
Чаначка салып байланып;
«Хандар бизге кеп айтар,
Белги албай биз барсак,
Барбай келдиң деп айтар».
Аттарына миништи,
Кайта жолго киришти.
Тооке хан менен Төлөк хан.
Хан Шырдакка барышты.
Жаңылга барган ченчини,
Хандар кепке алышты.
— Билип, көрдүк Жаңылды,
Баатырлык кетпейт оюнан,
Ала келдик шыбага,
Үлүш берген тоюнан. —
Эт, күрүчүн алышып,
Бир табакка салышып.
Хандардын койду алдына.
— Бар белгибиз ушу деп,
Көпкөн экен кутуруп,
Нойгуттун кары кызы деп,
Эч жеринде кеми жок,
Эрдигинде чени жок.
Кыз да болсо Жаңылды,
Адамга өлчөөр теңи жок.
Адамдан башка баатыр кыз.
Түрүн көрсөң жигиттей,
Жарыбаган жаакыр кыз,
Кыздын жайы ушу деп,
Кылбайлык буга кусур — деп,
Баргандар айтып токтоду,
Масылат кеби чук болду.
Баргандан угуп кабарын,
Эми Шырдак октолду:
«— Карыш турган Нойгутка,
Барбай кантип кетебиз?
Кара бет кыз Жаңылды.
Албай кантип кетебиз?» —
Шырдак айтып турганда,
Ушу кепти укканда.
Калкына карап деп айтат:
«Мен бийлеген кеп болсо,
Баары журтка эп болсо,
Акыл менен баралы,
Амал менен алалы.

Көп Нойгуттун жылкысын,
Айдап жолго салалы.
Жылкысын айдап алган соң,
Жаңыл карап турчу эмес,
Баатырсыган кара бет,
— Башка сөздөн урчу эмес.
Акыл менен баруучу,
Жылкыны тийип алган соң,
Салкар¹ жолго салуучу.
Азамат эрлер жам болуп,
Буйткага туруп калуучу.
Ал кара бет Жаңылды,
Өткөрүп ийип жол менен
Артынан келип алуучу»...
Тейиштин уулу Аккочкор,
Балбандыгы бар экен,
Башкача баатыр жан экен:
«Боз жоргону мин» — деди,
«Жан аябай кир» — деди.
«Жаңыл кыйып өткөндө,
Ийменбестен кир» — деди.
«Ылаачындай ил» — деди.
Апыл-тапыл камынып,
Аттанды колдун барысы.
Карабагыш, хан Төлөк
Казактын ханы Тооке да,
Калк башкарган хан Шырдак,
Кашында турган эл курдап,
Колду баштап жөнөдү,
Айгайлаган чуу менен,
Ала байрак туу менен,
Аксайдан жөнөп калышты,
Айдың жолго салышты.
Жол кармаган тилчисин,
Жолдон кармап алышты.
Камсыз жаткан Жаңылга,
Калың кошуун барышты.
Түрүлгөн кошуун мол барып,
Бейкут жаткан Жаңылдын,
Жылкысын тийип алышты.
Жылкы тийип колуна,
Шырдакбек түштү жолуна.
Байкаңар сөздүн соңуна.
«Жылкыны алып кетти — деп,
Түпкө Шырдак жетти — деп,
Жетпегенде нетти? — деп.
Кароолду жакшы койбостон,
Бейкамдык бизден өттү» — деп,
Жоо жарагын шайланып,

¹ Салкар — чоң жол.

Аленгир¹ жаасын асынып,
Кылычын кыя байланып,
Кыздан чыккан кабылан,
Кара атын минип каргытып,
Калкынын баарын дарбытып.
Аңгемесин арбытып,
Артынан түштү Шырдактын,
Аянбаган чыйрактын.
— Аз эмес, арбын мол болсо,
Сандуу түмөн кол болсо,
Бүгүнкү күндүн өзүндө,
Кара долу бууданым,
Сени абдан сынайын.
Калабалуу Шырдакты,
Кайсап жаным тынайын.
Атпай Нойгут — калың журт,
Айтканыма көнгүн — деп,
Азамат жигит, бел байлап,
Артымдан калбай келгин! — деп.
Калабалуу Шырдакка,
Катылбай деги койбоймун,
Мага караан болуп бергин! — деп,
Кара долу бууданын
Каргытып Жаңыл жөнөдү.
«Калкын баштап келгендер —
Хан Шырдак менен Төлөгү.
Карыясы Калматай,
Хан Тооке экен жөлөгү.
Тартынбаймын барганга,
Талап жылкым алганга,
Намыс келет өзүмө,
Талатып Нойгут калганга.
Бар кайратым чыңдаймын,
Баатырлыгым сынаймын.
Үчүкө менен Түлкүдөй,
Атакозу, Чабактай,
Баарына кыргын саламын.
Башымды тартпай саламын.
Алып кеткен жылкымды,
Ажыратып аламын!», —
Жаңыл кетти каргытып,
Тамашасын арбытып.
«Калбай баарың келгин — деп,
Көп Нойгутту дарбытып,
Жаңыл мырза элирип,
Бара турсун жолуна,
Хан Шырдакта не сөз бар,
Кабардар болгун соңуна.
Жылкыны тийип алышкан,

¹ Аленгир — алек кылуучу деген сөз.

Жылдырып жолго салышкан.
Казактардын хан Тооке,
Өзү аяр молтолуу¹.
Кыпчактардын хан Шырдак,
Жүрөгү майлуу толтолуу.
Кара багыш хан Төлөк,
Качып жоодон коркобу?
Жылкыны жолго салыптыр,
Ажыратып алыптыр.
Азаматтын баарысы,
Буйгадан бугуп калыптыр.
— Тейиштин уулу Аккочкор,
Өзүң баатыр шер — деди,
Балбандыгың дагы бар,
Баарыбыздан эр — деди.
Боз жоргону мин — деди,
Тартынбастан кир — деди
Жаңыл кыйдам өткөндө,
Бул кара бет долуну,
Аркасынан кир — деди.
Боз жоргонун жалына,
Балан-бастан дедирбей,
Башка сөздү айттырбай,
Басып келип бер — деди.
Ал-аңгыча болбоду.
Жаңыл келди шаңкылдап,
Алеңгир жаа, сыр жебе,
Атып өттү шартылдап,
Кыя салып кеткенде,
Кыйкырып Жаңыл өткөндө,
Бугуп турган оёндор,
Качырып чыгып калышты.
Аянбастан барышты,
Аңгемени салышты.
Камынып барган Аккочкор,
Ителги таан илгендей,
Жүрөгүнүн курчунан,
Оролто кармап сыртынан,
Боз жоргонун жалына,
Басып алып жөнөдү.
— Бали, баатыр, бали, деп,
Хан Шырдакбек өнөгү,
Кара багыш Төлөгү,
Жаңыл тийип колуна,
Кол кайрылып жөнөдү.
— Нойгут да биздин кыргыз — деп,
Арбагынан жылгыс — деп,
Айылын эми чаппайлык,
Арзан олжо таппайлык.

¹ Молтолуу — эң амалдуу.

Хан Төлөк сөздү баштады,
Кайраты барлар шашпады.
Чабуул коюп бүлдүрбөй,
Калкын аман таштады.
Алып барды Жаңылды,
Айтылуу Жаңыл кабылан,
Ажыдаарга кабылды.
Жоо шайманын алышты,
Санаасы тынып калышты.
Долу кара үстүнөн,
Жерге сүйрөп алышты.
Кеңешип туруп баарысы,
Кементайды кийгизди,
Кер байталды мингизди,
Кереметти билгизди.
Арбын жылкы, көп малды,
Ажыратып алышты.
Жетелетип Жаңылды,
Айдың жолго салышты.
Кең Арпанын башына,
Чатыр-Көлдүн кашына,
Жылкыны жайып салышты.
Жаңыл кызды баш кылып,
Калың олжо алышты.
Казактардын жан Тооке,
Карыябыз сен — деди.
Бул олжону бөл — деди.
Жаңыл кызды ал — деди.
Калкыңа алып бар — деди.
Кашкардан тапкан олжом — деп,
Хан Тооке өзүң ал — деди.
— Калматай ага турганда,
Жаңылды кантип алайын,
Изат кылбай карыга,
Жанына кантип барайын —
Тооке мындай дегенде,
Карыябыз эмеспи,
Калматайга бериңер,
Кары, жашың жыйылып,
Ынтымакка келиңер.
Акылдашып олтуруп,
Айтканыма көнүңөр.
Кыз карысы Жаңылды,
Жанынан Жаңыл табылды.
Үчүкө менен Түлкүнүн,
Кунуна келди Жаңыл кыз,
Атакозу, Чабактын,
Айлына келди Жаңыл кыз.
Калматай ага алсын деп,
Калматайга барсын — деп,
Ушул сөзгө келишти,

Калматайга беришти.
Жылкыга кирди бөлүшүп,
Санагын дайын көрүшүп...
Көп жылкыны санаса,
Эки санга¹ толуптур.
Эсепсиз жылкы болуптур...
Хан Төлөк менен Шырдакбек,
Ар кайсысын беш миңден,
Төрткө бөлдү жылкыны.
Казактын ханы Тоокеге,
Беш миң жылкы беришти.
Ынтымагы келишти.
Үчүкө менен Түлкүнүн,
Атакозу, Чабактын
Айтылган дайын куну деп,
Сарбагыштын элине,
Беш миң жылкы беришти.
Анжыянда туругу,
Адигине уругу,
Кара багыш калкына,
Үлбүрчөк, Бургуй куну деп,
Кеңешип кепке келишти,
Беш миң жылкы беришти.
Оң менен солдон калганга,
Олжо талап барганга,
Төрт миң жылкы беришти.
Жылкыны бөлүп алышты,
Жылдырып жолго салышты.
Аккочкор бала шер деди,
Ааламдан ашкан эр деди,
Мөөсүлүнө² Кочкордун
Бир миң жылкы бер деди.

КАЛМАТАЙ ЖАҢЫЛДЫ АЛГАНДАГЫ КҮТҮШҮ

Кара багыш Калматай,
Каалап алды Жаңылды:
«Карып калган кезимде,
Жаңыл мырза табылды.
Айылын бөлөк кондуруп,
Төрт түлүктүү малынан,
Энчисин бөлүп бериптир,
Буга Жаңыл көнүптүр.
Күн алыста күйөөлөп,
Калматай абаң келиптир.

¹ Саң — он миң баш малга таандык айтылган сөз.

² Мөөсүл — энчисине деген мааниде.

Айылын алыс кондуруп,
Аземин башка болтуруп,
Күндө жыйын тамаша,
Хан Төлөк конуп жанаша,
Мырза Жаңыл жеңем деп,
Жеңем турсун энем деп,
Берекелүү байбиче,
Пейли — кую кенен деп,
Кара багыш уругу,
Изат кылып турушту...
Калматай өзү карган чал,
Жетимишке барган чал.
Жаш кезинде дууланып,
Далай намыс алган чал.
Байбичеси башында,
Баатыр Жаңыл кашында,
Жаңылды алды Калматай,
Так жетимиш жашында.
Жаңылды айтат мырзам деп,
Буралып басып турсаң деп,
Жайдары өскөн чиркиним,
Жакшылап кызмат кылсаң деп.
Анда Жаңыл кеп айтат,
Анык сырын эми айтат:
— Эркекче өсүп калыпмын,
Ээн калсын — деп айтат.
Анык жылы дайынсыз,
Бир нече жыл турушту,
Ынтымак оокат кылышты.
Колунан жарак алган соң,
Айласы канча Жаңылдын,
Арстандай Жаңыл баатырдын,
Күлө багып кашкайып,
Күзгүдөй бети тастайып,
Сарамжалын башкарып,
«Кайыр, кудай кылды — деп,
Карыган чалга буюрду — деп,
Шагым жаман сынды — деп,
Эми жаным тынды — деп.
Кармалдым көптүн колуна,
Түштүм туюк торуна.
Карыган чалга туш кылган,
Башында кудай кыз кылган.
Ырысымбы, шорумбу,
Ыйлаймын өзүм шорума.
Санаамды бурбай бөлөккө,
Таянайын Төлөккө.
Кайрат кылып кеп айтып,
Как ушундай деп айтып...
Муну мындай коёлу,
Анжыяндын жеринде,

Арстанбаптын черинде,
Калк камаган ак жолборс,
Кабарынан бололу.
Арстанбап асыл жер экен,
Ар түрдүү жыгач кени бар,
Караңгы токой чер экен.
Арстандардын уюгу,
Аюу, жолборс, шер экен.
Калкы кабар кеп угуп,
Кеп укканда көп угуп,
Арстанбапта токойдон,
Ак жолборс чыкты деп угуп.
Эл жайлоого чыкканда,
Чыгарбай жолду бууду дейт,
Жан каттатпай жайлоого,
Жандын баарын кууду дейт.
Балакетти баштайт дейт,
Барганды алып таштайт дейт.
Кыйкырып турсаң кылчайып,
Өзү адамдан качпайт дейт.
Үчмактуу¹, журт кеп кылды,
Уу кылалы деп кылды.
Калматай баатыр зайыбы,
Мырза Жаңыл айымы.
Мергендиги ашык деп,
Угулду эле дайыны.
— Саадагын белге чалсын — деп,
Кологун колго алсын — деп,
Ак жолборстон бул элди,
Ажыратып калсын деп.
Баатыр Төлөк башында,
Жеңеси Жаңыл кашында.
Жолборско барды камынып,
Аттанды Жаңыл шаңданып,
Карап туруп калың журт,
Жазганбай чыккан Жаңылдын,
Кайратына таң калып.
Өзү Жаңыл мерген кыз,
Тоодон теке терген кыз.
Керме тоонун тоосунда,
Далай жолборс көргөн кыз.
Кыз кезинен бер жакка,
Кызыкты далай көргөн кыз.
Өзү баатыр балбан кыз,
Качпай жоого барган кыз,
Далай намыс алган кыз.
Кара чаар жолборстон,
Далайын жайлап салган кыз.
Жаңыл туруп кеп айтат,

¹ Учмактуу — көпчүлүк деген мааниде.

Жолборско жакын барганда,
Кеп айтканда деп айтат:
Келтирип сөзүн бек айтат.
Келип турган көпкө айтат,
— Ушул турган калайык,
Бир күчүктөн качабы?
Айласынан күчүктүн,
Акылынан шашабы?
Катындын сөзү дебесең,
Айласын өзүм табайын,
Ак жолборско барайын,
Арканга байлап алайын.
Адигине балдарын,
Ажыратып салайын.
Туйгун Төлөк кайнимин,
Тузун актап салайын.
Кабыландай чамынып,
Жаңыл кылды кайратты,
Көпчүлүктүн алдында,
Кызыл тилин сайратты.
Барды токой кашына,
Төлөктү алып башына,
Жаңыл мырза кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
— Угуп тургун калайык,
Ушу сөз мага ылайык,
Айткан сөзүм тыңда — деп,
Аял-кылчаң кылба — деп.
Бүткөн боюм баарысын,
Аркан менен чырма — деп,
Кайын агалар, кайнилер,
Ак жолборско жиберип,
Анан мени сында деп.
Алып келбесем жолборсту,
Аял кылып турба — деп.
Жалпы элет көчмөн журт,
Жайлооңо барып жырга — деп.
Тула боюн келтирип,
Аркан менен чырматып,
Айтылуу Жаңыл оёну,
Аңгемени ырбатып.
Жолборстун жаткан жерине,
Бекинип жаткан ченине,
Калктын баарын бүлдүрүп,
Катылып жаткан чебине,
Калкы сөзүн эп көрүп,
Катында мындай болбойт деп,
Кайраты чыкты жүзүнөн,
Жолборсту Жаңыл койбойт деп,
Айткан адам көп болду,
Калкка сөзү эп болду.

Калк үчүн кызмат кылууга,
Жаңыл басты шаңданып,
Жолборсту байлап алууга.
Аркан, жибин камданып,
Карап турган жарданып,
Калың журт калды таңданып.
Жаңыл барып жолборсту,
Бекинип жаткан черинде,
Комдонуп жаткан жеринде,
Кыймылдатпай кармады,
Аркан менен байлады.
Кемеч¹ салып оозуна,
Келтирип Жаңыл байлады.
Жолборстун көзү жайнады,
Жетелеп алып жолборсту,
Төлөктүн келди кашына.
Айран калды калың журт,
Жаңылдын кылган ишине.
Калк баарысы кубанды,
Кайратына жубанды.
Жаңыл баатыр экен деп,
Баары журт буга ынанды.
Элдин баары жайланып,
Жабыла көчтү тоосуна,
Жаңыл себеп болгон соң,
Кабылан жолборс жоосуна.
«Катын деп айтып болбойт» — деп,
«Катын деген оңбойт» — деп,
Калың журт алды оозуна.
Жолборсту кармап жеңишип,
Кайрылып үйгө келишип,

Үйүнө келип жайланып,
Арасынан ай өтүп,
Жыл айланып жай өтүп,
Сандыргалуу Жаңылдын,
Сарамжалы шай өтүп.
Эч нерсе жок эсинде...
Кесепеттүү Калматай,
Учурады кесирге.

— Мен, каадалуу катын алгансып,
Кайындап буга баргансып,
Карыган кезде кор болдум,
Кытайдан келген кесирге.
Каадаланбай кармап кой,
Жаңыл менин бутумду.
Кетирбей менин курчумду,
Мага салбай сыртыңды,
Кармагын Жаңыл бутумду.

¹ Кемеч — капшырып байлоо.

Анда Жаңыл кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
— Эркекче өскөн курган жан,
Эбим келбей калыптыр,
Эбимди кудай алыптыр.
Усулу¹ жок өскөн курган жан,
Сумбатсыз өсүп калыпмын.
Усулуңду кудай алыптыр,
Ушалап кармап бутуңду,
Эркекче өскөн курган жан,
Эбим келбей калыптыр.
Эсимди кудай алыптыр.
Кармабай кантип коёюн,
Зайып болуп өзүңө
Салтанаттуу абышкам,
Салчы кулак сөзүмө.
Кытай деп айткан жериңде,
Капа кылдың дилимди,
Катын эмес, кыз элем,
Кастыгың мага билинди.
Кемитип мага сөз айтып,
Кейитпей жүргүн көөнүмдү.
Кыз келип, сага туш болдум,
Кытай деп таптың өөнүмдү.
Айтпаймын сөздү мактанып,
Кара кастан актанып,
Кыз келип сага туш болдум,
Канетейин арман күч,
Кытай деп сага мыш болдум.
Кейитпеймин өзүңдү,
Кечирим кылдым сөзүңдү.
Кыянат сөздү көп айтып,
Кылбай жүрдүм кесирди.
Башында не үчүн аласың.
Кытайдан калган жесирди.
Эркекке Жаңыл жолобос,
Сактыгымды билесиң,
Өзүңө келип бой коштум,
Актыгымды билесиң.
Кечээ кармап бердим жолборсту,
Бабам Нойгут баласы,
Жердигимди билесиң.
Көңүлдөн калгыс суук сөз,
Не деп айтып жүрөсүң? —
Күлө багып кашкаңдап,
Күзгүдөй бети тастаңдап,
Кейиген дилин билгизбей,
Жайкап сүйлөп токтолду,
Жаңылдын жайын билгендей

¹ Усулу — араб сөзү, метод деген мааниде.

Жанында адам жок болду.
Жалпы элет көчмөн журт,
Жайлоого көчүп октолду.
Арпага карап эл көчүп,
Эрте туруп үй чечип,
Салтанат болуп абыдан,
Асыл жайлоо Арпага,
Көчүп чыкты жаңыдан,
Көч үстүндө боз балдар,
Баары сүйлөп бабырап,
Баштан аяк дабырап,
Жарымы айтып «эне» — деп
«Сыпатыңды карасак,
Тынарга чалыш шумкардай,
Алдыңдагы кара атың,
Айтылуу буудан тулпардай,
Жаш чагында үйрөнгөн,
Өнөрүң бизге дайынсыз.
Өзүңө адам баталбай,
Далайга жүрдүң кайырсыз.
Баркыңды билген эл айтат,
Кыздан чыккан баатыр деп.
Кыяпатты жана айтат,
Кыянаттуу капыр деп.
Көпчүлүккө көрсөтүп,
Өнөрүн кылып жатыр дейт.
Өнөрүңдү көрмөккө.
Куштар болуп турабыз,
Көрсөт бизге өнөр деп,
Көбүбүз сурап турабыз!..»
Анда Жаңыл кеп айтат:
«Аяр кыл, балдар! — деп айтат,
Байкагын балдар сөзүмдөн,
Бул иш чыккан эсимден.
Эсимден чыккан бир ишти,
Эсиме кайра салбаңар.
Желиктирип жеңилтип,
Менин тынчым албаңар».
Кары-жашы жыйылып,
Энекеlep сыйынып,
Буга Жаңыл болгон жок,
Болбосуна койгон жок.
«Кайнилерим, кайыр» — деп,
«Калаба болор айыл» — деп,
«Өзүм аман турганда,
Өнөрүм анык дайын» — деп,
Долу кара бууданын,
Келтирип Жаңыл токуду,
Буудандын жайын бир катар,
Булбулдай болуп окуду.
Басмайылын бек тартып,

Чап олоңун бош тартып,
Куюшканын келтирип,
Куткунун түптөн узартып,
Көк жамынчы кементай,
Бөктөрүнчөк бөктөрүп:
«Кесепет, балдар, кылдың» — деп,
Кебин айтып өткөрүп.
Саадагын сая шайланып,
Кылычын кыя байланып.
Жоо жарагын чыңданып,
Сары жаргак чоюлма,
Кең багалек сайма шым,
Келтирип тыштан шымданып,
Жоо көргөндөй чыңданып,
Атка минди койкоюп,
Бастырып чыкты болкоюп,
Карай салып кашынан,
Макмал кыюу ак калпак,
Жанында турган жигитти,
Ыргыт деди башыңдан.
Асмандатып ал жигит,
Ыргытты калпак башынан,
Саадак тартып, ок атып,
Адис болгон жашынан,
Калпакты жерге түшүрбөй,
Удаасы менен үч атты,
Аткан сайын күч атты,
Жебеси менен жети атты.
Жерге калпак түшүрбөй,
Кайра-кайра көп атты.
Калбыр кылып таштады,
Мас болгондой оолугуп,
Балакетти баштады.
Кысып алды денеси,
Кылчайып элге кетмекке,
Ата журту Нойгутка,
Аманында жетмекке,
«Айланып келген Нойгуттан,
Өзүмдүн атам Койгуттан,
«Койгун десем» — болбодуң,
Алдымдан чыгып торгодуң,
Айтканыма болбодуң,
Мен Нойгуттан келгенде,
Айдап келдиң жоолуктан,
Кер байталга мингизип,
Байлап келдиң боолуктан.
Эртегим түштү эсиме,
Элим түштү оюма,
Аман-эсен калыңар,
Ага-тууган баарыңар.
Дагы айтар сөзүм бар,

Уга турган кезиң бар.
Баатырың Шырдак кашында,
Хан Төлөгүң башында,
Кармап бердим арстанды,
Байлап бердим жолборсту,
Кызматымды билбедиң,
Жакшы айткан тилге кирбедиң.
«Кытайдан келген эски» — деп,
«Кесири көп кески» — деп,
Каргашалуу Калматай,
Жаңыл атым өчүрдүң,
Жайлап жакшы сөз айтып,
Анын баарын кечирдим.
Кадырымды билбедиң,
Мен келгени бетиңден,
Жалпы кыргыз четиңден,
Эрегишкен калмактар,
Жалгыз байтал алган жок,
Айтпаган сөзүм калган жок.
Айбатымдан жазганып,
Айлыңа душман барган жок.
«Кытайдан келген долу» — деп,
«Кыз Жаңыл — жандын кору» — деп,
Чалга таңып зарланттың,
«Кытай күндүн шору» — деп,
Жаш жигитиң тоотпой,
Башымды чалга байладың.
Кер байталга мингизип,
Кементайды кийгизип,
Жылкыга кошуп айдадың.
Арманым көп кантейин,
Азабым аштай кайнадым
Эрге тийип жыргайм деп,
Эки көзүм жайнадым.
Кара атын Жаңыл каргытып,
Оозунан көбүк баргытып,
Аңгемесин арбытып,
Айтып сөзүн чаргытып,
Жаңыл мырза жөнөдү,
Жок экен анда Төлөгү.
Кара багыш калың журт,
Карап турду бөлөгү.
Кең Арпанын башынан,
Караколдун чатынан,
Качып чыкты шер Жаңыл,
Калматайдын кашынан.
«Карма кытай күндү!» — деп,
Калматай туруп бакырды,
Калкынын баарын чакырды.
«Аяр күндү карма!» — деп,

Артынан кууп калыптыр,
Калматай менен Чомотой,
Айкырыкты салышып,
Артынан кууп барыптыр.
«Жаштар күнүн көрсүн» — деп,
Катылбастан жаштарга,
Калматай менен Чомотой,
Жайлап салып чалдарды,
Жөнөп калды Какшаалга,
Чалдарды атып салган соң,
Кара багыш уругу,
Кан буугандай токтолду.
Кайраты кабат Жаңылга,
Кол кайтарган жок болду.
Чаңдатып Жаңыл качыптыр,
Чатыр көлдү басыптыр,
Торгарт белин ашыптыр,
Кең Кашкарга барыптыр,
Кенелип жатып калыптыр.